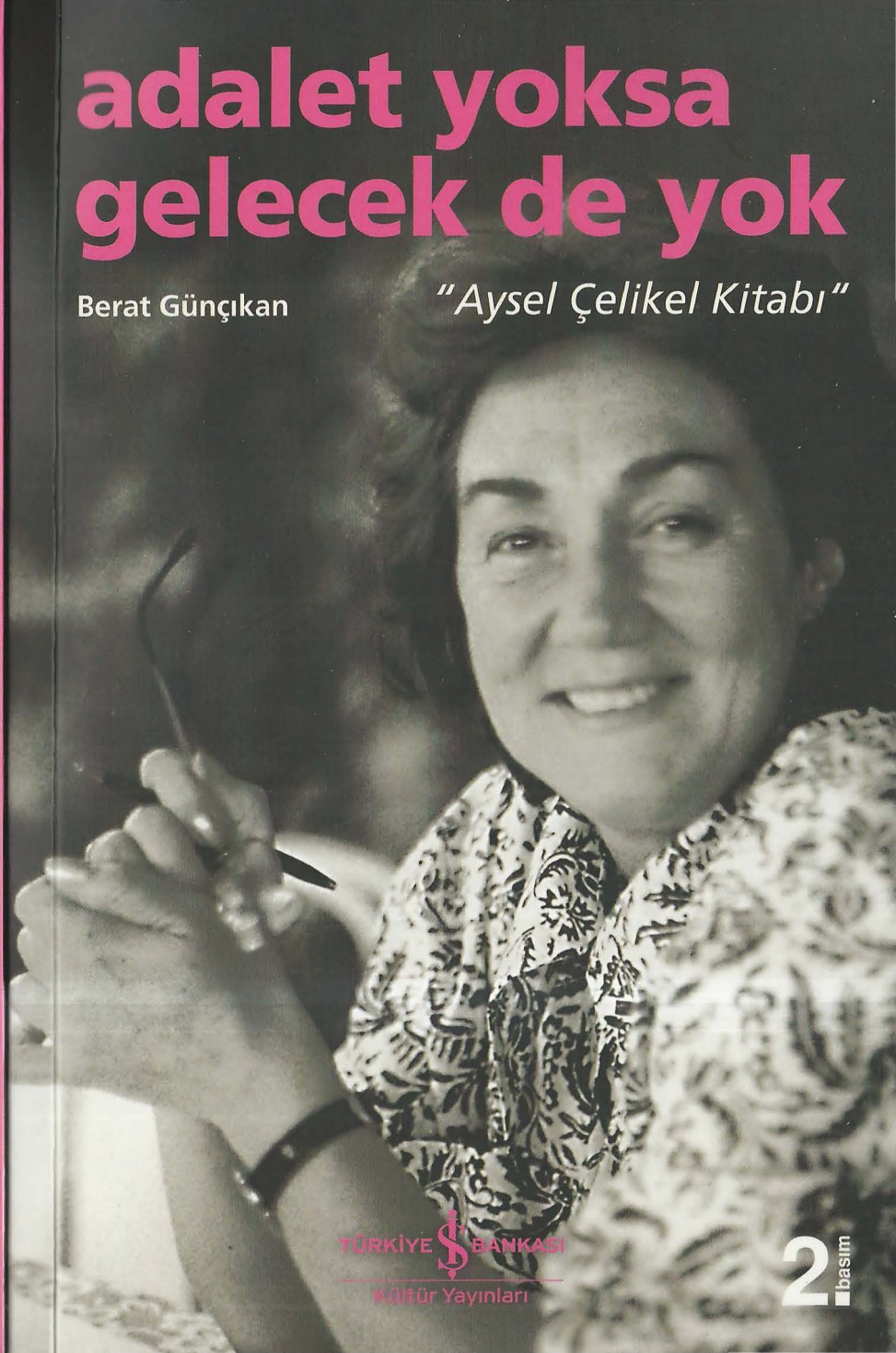
adalet yoksa gelecek de yok

Berat Günçıkan

"Aysel Çelikel Kitabı"

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

2. basım

"aysel çelikel kitabı"

adalet yoksa gelecek de yok

Genel Yayın: 3438

BERAT GÜNÇIKAN

Gazeteciliğe 1982'de Eskişehir'de yerel *Eskişehir* gazetesinde başladı, *Dünya* gazetesinin Eskişehir muhabirliğini yaptı. 22 yıl muhabir ve editör olarak *Cumhuriyet* gazetesinde çalıştı. *Mesele* dergisinin editörlüğünü üstlendi, *Mesele, Evrensel Kültür* gibi dergilerde yazıları yayımlandı. Röportajlarını *Haraşo'dan Nataşa'ya/Kızıl Ruslar-Beyaz Ruslar, Cumartesi Anneleri, Gölgenin Kadınları, Linç Tarihinin Tarihsel Kökeni: Milliyetçilik, Devletin Şiddet Tarihi* başlıkları altında kitaplaştırdı. Ayrıca, yakın tarihin olaylarını ve hayat hikayelerini konu alan pek çok belgesele de metin yazarı olarak imzasını attı.

NEHİR

ADALET YOKSA GELECEK DE YOK
AYSEL ÇELİKEL KİTABI

BERAT GÜNÇIKAN

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2015
Sertifika No: 29619

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ/DİZİN
NECATİ BALBAY

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

I. BASIM: KASIM 2015, İSTANBUL
II. BASIM: MART 2016, İSTANBUL

ISBN 978-605-332-621-2

BASKI
AYHAN MATBAASI
MAHMUTBEY MAH. DEVEKALDIRIMI CAD. GELİNCİK SOK. NO: 6 KAT: 3
BAĞCILAR İSTANBUL
TEL: (0212) 445 32 38 FAKS: (0212) 445 05 63
SERTİFİKA NO: 22749

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

adalet yoksa gelecek de yok

AYSEL ÇELİKEL KİTABI

Berat Günçıkan

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Sevgili torunlarım Deniz, Canberk ve Ali ile birlikte, Atatürk devrimlerine bağlı, insan onuruna saygılı, özgür düşünceye inanan öğrencilerim için...

Aysel Çelikel

İçindekiler

ÖNSÖZ · ix

BİRİNCİ BÖLÜM
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e · 1

İKİNCİ BÖLÜM
Savaş Yıllarında Öğrenci Olmanın Ağırlığı · 29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Avukap Olup Kadınları Kollayacağım · 61

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Karanlık Zamanlar ve Evlilik · 91

BEŞİNCİ BÖLÜM
'68... Üniversitelerde Eylem ve Ölüm Var · 127

ALTINCI BÖLÜM
Bitmeyen Görevler: Akademisyenlik ve Annelik · 145

YEDİNCİ BÖLÜM
Kadınlar İçin, Kadınlarla Beraber · 173

SEKİZİNCİ BÖLÜM
YÖK: Ne Özerklik Kaldı ne de Bilim · 201

DOKUZUNCU BÖLÜM
Geriye Gidiyoruz Korkusu ve ÇYDD · 229

ONUNCU BÖLÜM
İ.Ü. Hukuk Fakültesi'nin İlk Kadın Dekanı · 249

ON BİRİNCİ BÖLÜM
Bir İlk Daha: Çelikel Adalet Bakanı · 285

ON İKİNCİ BÖLÜM
En Zor Zamanda, En Zor Görevde · 305

SONSÖZ · 321

YAŞAMÖYKÜSÜ · 333

KAYNAKÇA · 339

DİZİN · 343

ÖNSÖZ

Ben Cumhuriyet'in 10. yılında doğdum. Eğitim ve meslek hayatım boyunca Türkiye'yi derinden etkileyen pek çok olay benim anılarımın da başköşesini oluşturuyor. Dönemin sağladığı kısmi demokrasi, laiklik, bireysel özgürlükler, kadın hakları serüvenini yaşama şansını elde ettim. Laikliğin bir İslam toplumu için neyi ifade ettiğini yakından gözlemledim. Dinine bağlı, namazında niyazında bir annenin Cumhuriyet'le birlikte benimsediği, geleneksele karşı olan bakış açısıyla kızının eşit bir birey olarak eğitimi, mesleği için nasıl çırpındığını, kararlı tutumuyla nasıl başardığını yaşadım.

Pek çok sosyal, ekonomik, teknik gelişmenin ürünü olan şartlara, doğumla birlikte sahip olan çocuklarımızın, doğal olarak kabul ettikleri her şeyin aslında Cumhuriyet'le gelen yeni düzenin, demokrasinin olduğu kadar emeğin de eseri olduğunu, Cumhuriyet'i kuranların ve yaşatanların emeği olduğunu fark etmelerini istedim. Bu nedenle de yalnız anılarımın kitabını değil, içinden geçtiğim her dönemin siyasal, ekonomik, toplumsal olaylarına da vurgu yaparak okuyucunun bu dönemleri benimle birlikte yaşamasını arzuladım. Genç arkadaşlarımın ülkemizde hukuk devleti, özgürlükler, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi temel konuların neden bir türlü hayata aktarılmadığı, küçük gelişmelere rağmen son elli-altmış yılın boşa geçirilmiş olduğunu düşünmelerini istedim.

Azgelişmiş ekonomilerde eğitimin sosyal ve kültürel gelişmenin toplumları farklılaştırabileceği konusu hep beynimi meşgul etmiştir. Başka bir ifadeyle önemli mali kaynağa ihtiyaç göstermeyen, eğitimsel, siyasal ve kültürel yatırımların

her zaman yapılabilme olanağının düşünülmemesi ya da oy kaygısıyla gereksiz görülmesi sosyolojik gelişmenin çok yavaş olmasının nedenlerinin başında gibi görünüyor.

Sosyal ve kültürel gelişmenin yavaş işleyen bir süreç olması, en umutsuz dönemlerde bile yararlanılacak ve korunacak değerlerimiz için bilinçlenme fırsatı beni hep umutlandırmıştır. Yaşadığımız vahim tablonun bu değerlere ileriki yıllarda daha sıkı sarılmamızı öğretmesi belki bir kazançtır, diye düşünüyorum.

Toplumun geleceğini oluşturan eğitimin kalitesi ve niteliği mutlaka bilimsel ve laik olmadan, eğitimde dinsel yönlendirme anlayışına son verilmeden Türkiye'de gelecek için konuşmak zor görünüyor.

Ülkemizde hukukun ve yargının içine düştüğü yürekleri dağlayan durum önceliğimiz olmalı. Bu tablo hukukçuları aşağılamakla kalmadı, insanların hukuka ve yargıya olan güvenini sarsarak bizzat ihkak-ı hakka yönelmelerine yol açtı. Kısa vadede demokratik bir yargı sistemine kavuşmak ancak radikal tedbirlerle olabilir. Ancak ben hiçbir zaman toplumu sarsacak ani değişiklikleri benimsemediğim için, hukuk devletinin ve demokrasinin güçlendirilmesi gibi az da olsa mutluluk ve güven yaratacak yaklaşımlarla çözümlerden yanayım.

Bir ülkede çağdaş bir hukuk sistemi ve adil yargılanma hakkı bireysel ve toplumsal güvencenin esasıdır. Hukuk devleti talebimiz, insan haklarına dayalı çağdaş bir hukuk sistemiyle birlikte devletin hak ihlallerine karşı bağımsız yargı ve bütün kanun yollarının açık olmasını öngörüyor. Bu nedenle insan haklarının korunması hukuk devleti kavramı ile iç içedir ve hepsi beraber demokratik rejimin temelini oluşturur. Yargıya öncelik talebimizin gerekçesini bu ilkeler oluşturmaktadır.

Gençlerimize bir siyaset adamının sözünü benimseyerek naklediyorum: Her neslin özgürlükler için mücadele vermesi gerektiğini, özgürlüklerin bir kere elde edildikten sonra devamlı korunmaya ihtiyacı olduğu gerçeğini öğrenmemiz gerekiyor.

Bu kitap benim kişisel görüşlerim ve gazeteci-yazar Berat Günçıkan ile yaptığım röportajların eseridir. İnsanın kendini anlatması, övmesi ya da yermesi, herhangi bir konu hakkında ahkam kesmesi kadar kolay olmuyor. Ben de kitabımı değerli dostum Berat Hanım'ın editör olarak kaleme almasını, kişisel görüşlerimin ise yer yer çerçeve içinde görülmesini tercih ettim. Sevgili Berat Günçıkan'a gösterdiği sabır, dikkat ve özen için şükranlarımı sunuyorum. Eğer biz başarılı bir çalışma yapmışsak, bu güzel kalemi, özel yeteneği ve deneyimiyle Berat Hanım'ın eseridir, diyorum.

Ayrıca sevgili eşim Murtaza Çelikel'e de yıllarca benim arşivimi oluşturması nedeniyle teşekkür borçluyum. Bütün belgeler onun her şeyi önceden düşünmesi ve planlaması sonucu hazır olarak elimize geldi. Ona da her yerde olduğu gibi burada da, "Sen olmasaydın eğer..." diyorum.

Türkiye İş Bankası'nın Atatürk'ün bankası olması, yayın kurulunun Beşiktaş Şeref Stadı'nda ilkokul diplomamı elinden aldığım efsane Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel tarafından kurulmuş olması anılarımın kamuoyuna İş Bankası yayınları olarak çıkmasını istememin esas nedeni oldu. Aile dostlarımız Sayın Bülent İnal ve Tanıl Küçük'e gösterdikleri ilgi için teşekkür ediyorum.

Aysel Çelikel

BİRİNCİ BÖLÜM

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e

Aysel Çelikel İstanbul doğumlu bir göçmen çocuğu. Babası "Klarnet Remzi" olarak da bilinen müzisyen ve zanaatkar Remzi Çağıl, annesi ise gençliğini Osmanlı'da bırakan, bu yüzden okuyamadığı ve ailesinden kalan mirastan hakkı olan payı alamadığı için hayıflanan Şadiye Hanım'dı.

Şadiye ve Remzi Çağıl.

Saçlar boyanıyor, Ankara valizi toplanıyor

Ağustos ayının ilk günleriydi. Rüzgar sıcağı alt etmenin verdiği neşeli bir salıntı içinde sokakları, evleri, yüzleri yalayıp geçiyor; güneş görevinin yarısından çoğunu tamamlamış, dağların arkasına çekilmeye hazırlanıyordu. Doğa ne olursa olsun bütünlüğünü korumaya kararlıydı. Her şey Halikarnas Balıkçısı Cevat Şakir'i doğruluyordu; Datça'da iklim "tam insan boyunda"ydı, yelpazeyle düzeltilmeye ihtiyacı yoktu!

Anneleriyle giriştikleri öğle uykusu kavgasının mağlubu çocuklar yüzlerinde teslimiyetin kızgınlığıyla çıktılar yataklarından. Deniz'in gözlerinden de öfke sızıyordu hâlâ, bir an önce sahile gitmenin telaşı içinde yerinde duramıyordu. Arkadaşlarıyla denizde buluşacak, yüzecek, oynayacaktı. Ona kalsa tek başına da giderdi, ama şu büyüklerin yasakları, sınırlamaları bitmek bilmiyordu; annesi ve anneannesini beklemek zorundaydı. Mayosunu giydi, kendini sokağa attı, avazı çıktığı kadar bağırmaya başladı: "Anne, hadi gelsenize... Anneanne... Çabuk olun..."

Deniz'in bağırışları hazırlık içindeki iki kadını telaşa sürükledi. Annesi Ayşe Eser Danışoğlu ile anneannesi Aysel Çelikel hızla hazırlıklarını tamamlamaya giriştiler. Ayşe Eser, "Ben hazırım anne," diye seslendi, "seni bekliyorum." Çelikel de hazırdı. Ana-kız tam evden çıkmak üzereydi, Çelikel'in telefonu çaldı. Telefondaki ses ismini sorup doğru numarayı aradığından emin olunca, "Sayın Başbakan Bülent Ecevit görüşmek istiyor," dedi. Aysel Çelikel şaşkın, "Bekliyorum," diye karşılık verdi.

Ayşe Danışoğlu annesinin ses tonundan pek de olağan bir görüşme yapmadığını anlamış, merakla yüzüne bakıyordu.

Aysel Çelikel arayanın ismini fısıldayınca merakı daha da arttı. Bülent Ecevit, "Biliyorsunuz, seçim kararı alındı. Anayasa gereğince seçimlere kadar adalet bakanlığını yürütecek tarafsız, bağımsız birine ihtiyacımız var. Biz, arkadaşlarımızla sizi düşündük," diyerek girdi konuya. Çelikel'in heyecanı sesine vurdu, duraksadı. "Adalet bakanlığı mı?" diye kendi kendine tekrarladı, sustu. Sessizliği Bülent Ecevit bozdu:

"Arkadaşlarımız da olumlu cevabınızı bekliyorlar."

Konuşmaların seyrinden olup biteni anlayan Ayşe Danışoğlu iki elini havada sallamaya başladı. Ellerinin dili açıktı, "Kabul etme anne, kabul etme." Aysel Çelikel gözü kızında, kulağında Ecevit'in nazik üslubu, bir çırpıda, "Onur duyarım," dedi. Ecevit hoşnut bir sesle karşılık verdi: "Aaa, arkadaşlar da çok sevinecekler." Aysel Çelikel ne yapması gerektiğini sordu. Pazartesi günü Ankara'da olmalıydı.

Telefonu kapattığında kızı kaygıyla, ama bir o kadar da heyecanla teklifi neden kabul ettiğini sordu. Eli ayağı birbirine dolanmış gibiydi, bir yandan annesi için endişeleniyor, diğer yandan ondan duyduğu gururu ifade edecek sözcükler ardı ardına zihnine üşüşüyordu. Ama ağzından dökülenler endişeleri oldu: "Şimdi herkes eleştirecek, aleyhinde şeyler söyleyecek ve yazacaklar, sen de üzüleceksin."

Ayşe Danışoğlu annesi için endişelenmekte haklıydı, seçimlere, yani 18 Kasım'a kadar, yaklaşık üç buçuk ay bakanlık yapacak olsa da Aysel Çelikel ağır bir sorumluluk almıştı üzerine. Çünkü Türkiye 2002 yılına oldukça sancılı girmişti. On sekiz ay önce, yani 19 Şubat 2001'de Milli Güvenlik Kurulu'nda dönemin cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in yine dönemin başbakanı Bülent Ecevit'e anayasa fırlatmasıyla başlayan kriz olanca ağırlığıyla sürüyordu. Borsayı düşüren, repo faizlerini yükselten Türkiye tarihinin bu en büyük ekonomik krizi binlerce kişiyi işsiz bırakmış, toplumsal huzursuzluk doruk noktasına çıkmıştı.

İktidarda Cumhuriyet tarihinde az bulunur bir koalisyon vardı; DSP, MHP ve ANAP. Geniş bir temsiliyeti olan koalisyon hükümetinin en önemli icraatlarından biri Avrupa Birliği

uyum yasalarını uygulamaya sokması olmuştu. Düşünce ve ifade özgürlüğünde kısmen de olsa adım atılmasını sağlayan yasalardan en dikkat çekeni ise idam cezasının kaldırılmasıydı. Yirmi yılı aşkın çatışmalı ortamın, binlerce genç, yaşlı insanın ölümünün toplumda yarattığı yarılma bu kararla birlikte bir kez daha su üstüne çıkmıştı, ama idam cezası insan haklarına aykırı bir uygulamaydı; karşı çıkanlar kadar bu kararı olumlu bulanlar da vardı.

İktidarın bir başka uygulaması ise krizin yükünü işsizlerin üzerinden almayı hedefliyordu. Kendi istek ve kusuru dışında işsiz kalanlara altı ay devlet maaş ödeyecekti. Bu özellikle iş çevrelerinde pek hoş görülmeyen bir karardı, hemen akıllara 70'li yıllar üşüştü. 1979'da da Ecevit hükümeti ekonomik politikaları nedeniyle iş çevreleri tarafından topa tutulmuş, TÜSİAD gazetelere tam sayfa ilan vererek hükümetin sonunu hazırlayanlar arasına katılmıştı.

Mayıs başıydı, televizyonların neredeyse bütün kanallarından aynı altyazı geçmeye başladı. Başbakan Bülent Ecevit başbakanlık merkez binasında çalışırken bir rahatsızlık geçirmiş ve hastanede tedavi altına alınmıştı. Her kafadan bir ses çıkıyordu, kimi basit bir bağırsak enfeksiyonu geçirdiğini söylüyordu, kimi kaburgasında kırık olduğunu. Siyasetin seyri bir anda değişmiş, başbakanın hastalığı üzerinde düğümlenmişti. Kulislerde hastalıkla birlikte bir "siyasi belirsizlik" dönemine girildiği konuşuluyordu. Erken seçimlere giden yolu ise bu belirsizlik söylentileriyle hükümetin dağılacağını düşünen koalisyon ortağı MHP'nin lideri Devlet Bahçeli açtı.

Türkiye'nin gündeminde zaman zaman ilk sıraya oturan, zaman zaman da gerilere çekilen bir sorun daha vardı: Cezaevlerinde tutuklu ve hükümlülerin, evlerde ise yakınlarının başlattığı ölüm oruçları. İki yılı aşkın bir süredir devam eden, sonraları dünyanın en uzun süreli ölüm orucu olarak adlandırılacak eylemde ölü sayısı yüze yaklaşmıştı. Eylemcilerin isteği F Tipi cezaevlerinin kapatılmasıydı. Ayşe Danışoğlu'nun annesi Aysel Çelikel'e yapılan tekliften tedirgin olma-

sının nedeni Türkiye'nin işte bu siyasi haritasıydı, ama öne çıkan ölüm oruçlarıydı.

Deniz'in çığlıkları hâlâ birbirine heyecan ve tedirginlikle bakan anne-kızın düşüncelerini böldü. Ayşe Danışoğlu, "Ben gidiyorum," dedi. "Sen gelecek misin?" Aysel Çelikel denize gitmekten vazgeçmişti, kalıp düşünmek, bir an önce eşiyle konuşmak, onun düşüncelerini öğrenmek istiyordu. Ayşe Danışoğlu kızının gönlünü yapmak, onu daha fazla bekletmemek için evden çıktı, ama heyecanını deniz de yatıştıramayacak, biraz yüzüp biraz kızını oyalayıp eve dönecekti.

Aysel Çelikel arayıp Ecevit'in yaptığı teklifi anlatınca eşinin hiç de şaşırmadığını gördü. Sanki olup bitenden haberdar gibiydi. Murtaza Çelikel gizlemedi, Ecevit daha önce kendisini aramış, eşinin böyle bir görevi kabul edip etmeyeceğini sormuştu. Murtaza Çelikel sevinmiş, ama eşi adına konuşmayı uygun görmeyip kendisiyle görüşmelerini istemişti. Çelikel DSP'nin kurucuları arasındaydı, uzun yıllar Ecevit'le çalışmıştı; Ecevit de ihtimal, Aysel Çelikel'le konuşmadan önce samimiyetlerine dayanarak bir nabız yoklaması yapmıştı.

Aysel Çelikel 2 Ağustos sabahına YÖK üyesi bir hukuk profesörü, kırk üç yıllık bir akademisyen olarak uyanmıştı, dostlarıyla akşam sofrasına Adalet Bakanı olarak oturdu. Dostları da onun kadar heyecanlıydı, kimsenin başarılı olacağından kuşkusu yoktu; ama Ayşe Danışoğlu'nu tedirgin eden konular onların da düşüncelerinde dolaşıyor, dile dökülüyordu. Ayrıca önlerinde hemen şimdi çözümlenmesi gereken bir sorun vardı, o güne kadar dolmuşla, havayolları aracıyla, üç araç değiştirerek Datça'dan Dalaman'a giden Çelikel, yarın nasıl bir yol izleyecekti? Bakan dediğin üç araç değiştiremezdi. Çelikel kendisi adına üretilen çözümleri gülerek izliyor, arada "durun, olmaz öyle bir şey" dese de kimseye sözünü geçiremiyordu. Sonunda bir taksiyle anlaşmaya karar verildi. Tartışmalar, kaygılar da sızsa yine de sevinç ve gurur daha baskın çıktı, masadan neşeyle kalkıldı.

Artık bir süreliğine de olsa Ankara'da yaşayacaktı, hazırlanması için de önünde iki gün vardı. Neredeyse bir

aydır tatildeydi, saçlarının boyası gelmişti, yazlıktaki kıyafetleri yeni makamı için çok hafifti. Önce İstanbul'a gitmeli, Ankara'nın ruhuna uygun bir valiz hazırlamalıydı... Çelikel'i taksisiyle Datça'dan Dalaman'a ulaştıran CHP'li taksi şoförü sevinçten havalara uçuyordu, ilk kez aracına bir bakan binmişti, yıllarca anlatabileceği bir anıya sahip olmanın heyecanını saklayamıyordu. Çelikel de heyecanlıydı, ama şimdi unvanının nasıl kendisinin, kişiliğinin önüne geçtiğini gözlüyor, insanın insanı neden mesleğine ya da unvanına göre değerlendirdiğini sorguluyordu.

5 Ağustos 2002 günü, akşamüzeri saat beşe doğru Çankaya'daki Adalet Bakanlığı'nın makam odasında bakan Hikmet Sami Türk konuğunu ayakta karşıladı. Yüzü gülümsüyordu, ama sitemkar konuştu. Oysa bu değişim Anayasa gereğiydi, seçimlere giden sürecin selameti açısından adalet, ulaştırma ve içişleri bakanlarının tarafsız olması isteniyordu. Türk, "Tam seçim arifesinde bir bakanı görevden almak yanlış bir uygulama," diye tamamladı sözlerini. Sonra Çelikel'i özel kalem müdürü ve daire başkanlarıyla tanıştırdı, bakanlığa ait gizli evrakların durduğu kasanın anahtarını teslim etti. Görev teslimi tamamlanmıştı.

Bu bir ilkti, Türkiye'de ilk kez bir kadın Adalet Bakanı oluyordu. Peki, Ecevit ve arkadaşlarının aklına bakan adayı olarak Çelikel'i düşüren neydi? Bu, sadece parti dışında, tarafsız bir isim olmasıyla açıklanabilir miydi? Elbette ki hayır. Hukuk fakültesi dekanlığı gibi zorlu bir görevi iki dönem üst üste yapması, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, Hukukçu Kadınlar Derneği gibi sivil toplum örgütlerinde kurucu ya da yönetici olarak yer alması, gazetelerde yayımlanan makalelerinde ya da kendisiyle yapılan röportajlarda hukuka, demokrasi ve insan haklarına gösterdiği özeni sergilemesi, kadın sorunlarına duyarlılığı, dürüstlüğü ve güvenilirliği Çelikel'in bu görev için en uygun kişi olduğunu kanıtlıyordu.

105 gün süren bakanlığı sürecinde de doğru bildiklerinden vazgeçmedi. 18 Kasım 2002'de görevi öğrencisi, doğrusu

yüzünü bile hatırlamadığı Cemil Çiçek'e devredip öğrencilerine döndü; Maltepe Üniversitesi'nde öğretim üyeliğini sürdürecekti. Arkasında tıpkı İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi dekanlığından istifa ettiği günkü gibi, "Sizden sonra burada çalışmak çok zor," diyen birilerini, müsteşarlar ve diğer bakanlık görevlilerini bırakmıştı... Sonraki yıllarda sadece Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'nin başkanlığını üstlenmekle kalmayacak, ismi ilk kez seçimle belirlenecek on ikinci cumhurbaşkanı adayları arasında geçecekti...

Ayşe Çelikel Danışoğlu ise sadece dokuz yıl sonra, 2011 seçimlerinde CHP'den İstanbul milletvekili seçilerek Meclis'e girecekti, annesini olası siyasal eleştirilerden ve üzüntülerden korumaya çalışan o da kendisini siyasi arenada bulacaktı.

İnsanın tarihi ne yaparsa yapsın, nerede olursa olsun yaşadığı dünyanın, ülkenin, kentin, hatta mahallenin tarihiyle birlikte yazılır. Aysel Çelikel'in kişisel tarihinde de hem Türkiye'nin hem dünyanın seyrinden izler var. Kimi can yakan, kimi gülümseten izler bunlar; tümü de demokrasi, insan hakları, hukuk devleti, kadın-erkek eşitliği ve hoşgörü bilincinin eksikliğinin bireyde ve toplumda yarattığı tahribata dair...

Keşke bir oğlum daha olsaydı...

Kadıköy'den kalkan AKAY işletmesine ait vapur son iskelesi Anadolu Kavağı'na yaklaşmak üzereydi. Siyah, ortasında hilal bulunan bacasından çıkan duman lodosta savruluyor, sahil boyunca sıralanmış evlerin camlarını yalıyordu. İskeleye yakın ahşap bir yalının penceresi açıldı. İki adam ellerindeki rakı bardaklarını kaptan köşküne doğru havaya kaldırdı. Kaptan önce başıyla aldı selamı, sonra uzun uzun geminin düdüğünü öttürdü. Böylece o da yalıdaki eğlenceye dahil olmuştu. Penceredeki adamlardan biri bir gazele başladı:

"Yüzüm şen, hatıram şen, meclisim şen, mevkiim gülşen,

Dilim şen, hemrevim şen, nahemserim şen, hemdemim ruşen,

Nasıl şen olmasın gönlüm bu bezm-i iyş-ü işrette
İçen şen, söyleyen şen, dinleyen şen, yar-ü ağyür şen..."

Gazelhanın arkadaşının gözden kaybolmasıyla görünmesi bir oldu, şimdi elinde bir klarnet, usul usul gazele eşlik ediyordu. Kaptan kulağı seste, gemiyi iskeleye yanaştırmaya çalışıyor, daha birkaç dakika önce birbirlerine takılıp gülüşen yolcular lumbarağzında toplanmış, gözleri pencerede, bir konserdeymişçesine kendilerinden geçiyordu. Vapur yanaşıp da yolcular inince içlerinden birkaçı yalıya yöneldi. Anlaşılan onlar da şenliğe davetliydi. Evin geniş salonunda masalar kurulmuş, envai çeşit meze ve balıkla donatılmıştı. Yeni gelenler de buyur edildi, yeni bir şişe rakı açıldı ve kadehler kaldırıldı:

"Hatice Aysel'e içelim, bahtı da ismi gibi ışık saçsın..."

Pencerede klarnet çalarak vapuru karşılayan, birkaç gün önce doğan Aysel'in babası Remzi Çağıl'dı, gazelhan ise yakın dostu Hafız Burhan. Yeni doğana ismi o gün konmuş, kulağına önce ezanı, sonra da ismini Hafız Burhan okumuştu. Şenlik gün boyu sürdü, ta ki rakı tükenip gazellerde ve şarkılarda tekrardan usanana kadar. Remzi Çağıl'ın yüzüne dikkatlice bakan bir göz neşenin arkasındaki burulmayı görebilirdi. Bu burukluğun nedeni karısı Şadiye'nin bir kız doğurmasıydı. Dilini tutamamış, bunu ona da söylemiş, Şadiye'nin doğum acısına rağmen gülen yüzüne gölge düşürmüştü. "Niye böyle söylüyor ki," diye düşünmüştü, "ilk çocuğumuz oğlandı, bunun kız olmasında dert edinecek ne var?"

Kısa da sürse bu dert, Remzi Bey üzerini örtüp geçip gitse de birileri Aysel büyümeye yüz tuttuğunda, babasının doğumunda yaşadığı hayal kırıklığını kulağına fısıldayiverecekti. İncinecek, yıllarca dilinin altında tutacak, ama günü geldiğinde babasına hatırlatacaktı. Remzi Bey üzerinde pek durmayacak, kızında açtığı yaranın farkında değilmiş gibi davranacak, "O, o zamanki düşüncemdi," deyip işin içinden sıyrılmaya çalışacaktı. Ama Aysel hiç unutmamıştı, unutmayacaktı!

Filibe'den İstanbul'a bir zorunlu göç

Çağıl Ailesi'nin hikayesi Bulgaristan'ın Deliorman bölgesinde, Filibe yakınlarında başlamıştı. Aysel'in dedesi Ahmet Bey, işte bu bölgede doğup büyümüştü.

Deliorman'a ilk yerleşen Türkler Kıpçaklar ve Peçeneklerdi. Selçuklular döneminde binlerce Türkmen de Hacı Bektaşi Veli'nin öğrencisi Sarı Saltuk'un peşi sıra Deliorman'ı mekan seçmiş, Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'e karşı açtığı savaştan sonra da yine binlerce Alevi Deliorman'a sürgün edilmişti. Bölgede tasavvuf kültürü hakimdi. Bektaşilik, Bahailik gibi tarikatların tekkeleri II. Mahmud döneminde kapatılana kadar müritlerin buluşma ve ibadet yeriydi. Sonraları Nakşibendi tarikatının çabalarıyla Sünni nüfus artacak, Alevilerin sayısı giderek azalacaktı.

Yine de yüzyıllar boyunca, değişik zamanlarda yaşanan göçlerde her yeni gelen diğerleriyle kaynaşmış, artık Deliormanlı denilebilecek bir toplum ortaya çıkmıştı.

Bu toplumu yerinden yurdundan eden 93 Harbi olarak da bilinen, 1877-78 yıllarında yaşanan Osmanlı-Rus savaşı oldu. Savaş yıllar önceden sinyallerini çalmış, Balkanlar'da Yunanistan bağımsızlığını kazanmış, Bulgaristan isyan etmiş, Sırbistan Osmanlı'ya savaş açmıştı. Avrupa Hıristiyan toplulukların ağır vergilerle zor durumda bırakıldığı gerekçesiyle bu kalkışmaları hoşgörüyle izlemiş, Rusya ise hem asker hem de silah desteği sağlamıştı.

Balkanlar'ı coğrafyasına katmak isteyen Rusya sonunda Eflak ve Boğdan'a girerek Osmanlı'yla savaş açmış, Romenler, Sırplar ve Bulgarlar da Ruslardan yana tavır almıştı. Savaş birkaç cephede birden sürmüş, Osmanlı büyük bir yenilgiye uğramış, dahası işgal edilen bölgelerde yaşanan katliamlar nedeniyle, Balkanlar'da ve Kafkasya'da binlerce Türk Anadolu'ya doğru yola düşmüştü.

Rus ordusunun ailesini yok ettiği, her şeylerini yakıp yıktığı çocuklardan biri de Ahmet Çağıl'dı. Henüz on altı yaşında at sırtında yola çıkmış, altı ay süren uzun ve zorlu bir yol-

culuktan sonra İstanbul'a varabilmişti. İstanbul'a gelmeden önce başka bir yerde konaklayıp konaklamadığı bilinmiyor, ancak Ruslar Yeşilköy'e (Ayastefanos) kadar ilerlediğine, savaş bu semtte yapılan Ayastefanos Antlaşması'yla sona erdiğine göre, Ahmet Bey de başka bir yerde zaman kaybetmeden İstanbul'a gelmiş olmalı. 1906 yılında kaydına geçtiği Küçük Pazar nüfusunda, 1854 yılında doğduğu, annesinin adının Sıdıka, babasının isminin ise Mehmet olduğu yazıyor. Doğum yeri olarak da Kars gösteriliyor, ancak o yıllarda nüfus kayıtlarının çok da düzgün tutulmadığını akılda tutarsak, bu bilgilere çok da itibar etmemek gerekiyor.

Ahmet Bey'in İstanbul'daki ilk işi bir ev kiralamak ve bir iş bulmak oldu. Evi Süleymaniye'de tuttu, işyerini ise Çemberlitaş'tan seçti. O yıllarda Süleymaniye de, Küçük Pazar da saraya yakın, daha çok paşaların oturduğu cumbalı konaklarıyla, arnavutkaldırımı yokuşlarıyla oldukça varlıklı semtlerdi, ama bugün sadece birkaç konakla, hamamı yerinde duruyor. Sakinleri ise gündelik işlerde çalışan bekarlar, göçle gelenler, yoksullar, işsizler, yani İstanbul'un umutsuzları. Sultanahmet'e yürüme mesafesindeki, sütunuyla Doğu Roma'dan izler taşıyan Çemberlitaş da yine saraya yakınlığı nedeniyle Osmanlı döneminin gözde semtlerinden biriydi, ellili yıllardan sonra evlerin yerlerini irili ufaklı işyerleri ve atölyeler aldı.

Saatçiliği nerede, nasıl öğrendiği bilinmeyen, ihtimal Deliorman'da babasının mesleği de saat tamirciliği olan Ahmet Çağıl, kendisi gibi geçmişi hakkında pek fazla bilgi olmayan Saadet Hanım'la evlendi, 1895'te ilk oğlu Mahmut, 1898'de de İbrahim Remzi doğdu. Mahmut, küçük yaşta yaşamını yitirdi. İbrahim Remzi ise aklı başına erdiği yaştan itibaren babasının saatçi dükkanında çalışmaya başladı. Taş mektep olarak da bilinen sıbyan mektebini bitirip, eski dilde okuyup yazmasını öğrendikten sonra dükkanın neredeyse bütün yükünü üstlendi. Artık sadece saat değil, o yılların vazgeçilmezi gramofonları da tamir ediyordu.

O yıllarda İstanbul'da saat tamircileri parmakla gösterilirdi, en ünlüleri de II. Abdülhamit'in isteğiyle Almanya'dan

sarayın saatlerini tamir etmek üzere gönderilen Johann Meyer'di. Padişahın izniyle Galata'da bir de dükkan açan Meyer, oğlu Emil'i de bu alanda yetiştirmiş, hatta tekniğini daha da geliştirmesi için Almanya'ya, yükseköğrenime göndermişti. Babasının ölümünden sonra işi devralan Emil Meyer bekçi kontrol saatlerini ve işçilerin mesaiye başlama ve bitirme zamanlarını gösteren kartı geliştirdi. O da oğlunu saatçi olarak eğitti ve Wolfgang Meyer'in 1981'deki ölümüne kadar Meyer saatçilik dededen toruna sürdü. Meyer'lerden sonra bu işte en başarılı olan ustalar da Ahmet Bey ile oğlu Remzi Bey'di.

İçe dönük, daha doğrusu ince ruhlu ve kendine yeten Remzi Bey'in bir tutkusu da müzikti. Klarnet ve ud çalıyordu, hatta bir süre, o yıllarda Sirkeci'de postane binasının üzerinde bulunan İstanbul Radyosu'nda Mesut Cemil Bey'le birlikte canlı yayınlara katılmış, taksim geçmişti. Radyo sanatçılığı uzun sürmemişti, ama dükkanı döneminin neredeyse bütün müzisyenlerinin buluşma yeriydi. Başta Hafız Burhan, Yesari Asım Arsoy, Refik Fersan, kim varsa onun dükkanda bir araya geliyor, hem fasıl geçiyor hem de demleniyorlardı.

Daimi konuklardan biri de Neyzen Tevfik'ti. Hiç beklenmedik bir zamanda dükkandan içeri girer, bir köşeye oturur, canı isterse sohbete katılır, canı isterse *Hiç*'ten ya da *Azâb-ı Mukaddes*'ten bir beyit ya da dörtlük okurdu. Bazen o neyini, Remzi Bey klarnetini alır, hem kendilerinin hem de dinleyenlerin başını döndürürlerdi. Neyzen'i iki alkol koması arasında arayanlar Remzi Bey'in dükkanında bulurdu, orada yoksa ya bir tekkedeydi ya da Mazhar Osman'ın denetiminde, Bakırköy Akıl Hastanesi'nin 21 numaralı koğuşunda.

Onlarca yıl sonra, Hıfzı Topuz Neyzen Tevfik'i anlattığı romanı *Çılgın ve Özgür*'de şairle Remzi Bey'in arkadaşlığını şöyle anlatacaktı:

"Yaşamının bütün dönemlerinde olduğu gibi mütareke yıllarında da Neyzen yoksulluk içindeydi. Savaşta İngilizlere

esir düşen bir arkadaşı 1920'de esaretten kurtulmuş ve İstanbul'a dönmüştü. Özgürlüğüne kavuşan o arkadaş bir akşamüstü yanına klarnetçi Remzi'yi de alarak Neyzen'i aramaya koyuldu. Kendisinin Babıâli'de, Tefeyyüz Kitabevi karşısında İsmail'in Koltuk Meyhanesi'nde bulunacağını öğrenince kalkıp birlikte oraya gittiler. Bir de baktılar, Neyzen bir masada iki gümrük hamalıyla rakı içiyor.

Neyzen'in kılığı şöyleydi: Başında eski bir kabalak, sırtında eski bir asker kaputu, ayaklarında bağları kopmuş postallar, koltuğunun altında bir rakı matarası ve bir ney torbası...

Eski dostlar özlemle kucaklaştılar. Onlar da masaya çöktü ve içkiye devam ettiler.

Neyzen o akşam garip bir içki yöntemi tutturmuştu. Rakıyı, şarabı ve konyağı bir bardağa doldurarak hepsini bir arada içiyordu. Neyzen'in o akşamki fantezisi buydu. Bir ara meyhaneye dönemin ünlü yazarlarından Mahmut Sadık Bey'le Ahmet Rasim geldi. Onlar da Neyzen'in masasına oturdular. Garip bir topluluk oluştu: Neyzen, iki ünlü yazar, iki gümrük hamalı, esaretten dönen bir kemancı, bir de klarnetçi...

Kafalar iyice tütsülendikten sonra Ahmet Rasim, Neyzen'den bir saz semaisi istedi. Onun üzerine Neyzen, kemancı Hayri Bey, klarnetçi Remzi, üçü birlikte Tamburi Cemil Bey'in bir bestesini çalmaya başladılar. Hava iyice dumanlandı. Gümrük hamalları da kafayı bulmuşlardı. Birbiri peşine Neyzen'e rakı ısmarlıyorlardı. Neyzen de yine rakıya, şarap ve konyak karıştırarak kadehleri deviriyordu.

Ama o sırada hava gerginleşti. Çünkü gümrük hamalları arasında tartışma çıkmıştı. Hamalların her biri Neyzen'in yalnız kendi ısmarladığı rakıyı içmesi için dayatıyorlardı.

'Gardaş, Tevfik abi yalnız benim rakımı içecek! Sen şişeyi ona uzatma,' diye söylenirlerken iş büyüdü. Ağza alınmaz küfürler arasında sille tokat, yumruk tekme, hamallar birbirine girdi. Meyhaneci İsmail polis çağırmak zorunda kaldı. Polisler hamalları posta ettiler. Rakı ve saz alemi tatsız bir havada sona erdi. Neyzen de matarasını doldurup çekti gitti.

O gitti ama dostları kendisini merak ettiler. Neyzen dut gibi sarhoş bir halde nereye gitmişti? Meyhaneciye;

'İsmail Efendi, merak ediyoruz!' dediler. 'Bu adam bu halde evini nasıl bulur?'

İsmail Efendi;

'Hiç merak etmeyin,' dedi. 'Onun kaldığı yer hemen şuracıkta, iki adımlık yerde. Hoca Paşa Camisi'nin bir tabutluğu var. Kapısı açıktır. Neyzen'in orada bir tabutu vardır. Kaldırır kapağını içine girer, örtünür ve sabaha kadar orada uyur!'

Demek ki o günlerde Neyzen'in meskeni cami tabutluğunda boş bir tabuttu."

Müşterilerinin "Remzi Usta" diye seslendiği Remzi Çağıl'ın müzisyen dostlarının arasında adı "Klarnet Remzi"ydi. İhtimal Deliorman'a uzanan köklerinin verdiği esinle olgun bir kişiliğe sahipti, kendine yeten ender insanlardandı.

Remzi Bey delikanlılığa yeni adım atmıştı ki annesi öldü. Ahmet Bey İstanbullu bir başka kadınla, Fatma Hanım'la evlendi. Aysel'in ve ağabeyi Necdet'in "cicianne" dedikleri bu eşinden de oğlu Süleyman Sıtkı dünyaya geldi. Aysel'in belleğinde Ahmet Çağıl, koyu dindar, hocalarından ve Müslümanlıktan söz edildiğinde ağlayan bir dede olarak yer etti. Emekliliği olmayan, oğlunun cüzi yardımları ve ciciannenin diktiği dikişlerden kazandıklarıyla yaşamını sürdüren dede Ahmet Çağıl, Aysel on yaşındayken, 13 Ocak 1943'te yaşamını yitirecekti.

İngiliz, Fransız ve İtalyanların İstanbul'u işgal ettiği 1918'de bütün yaşıtları gibi Remzi Bey'in de kulağı Anadolu'daydı. Mustafa Kemal'in Samsun'a gidişini, hem bağımsızlık mücadelesi için hem de yeni bir ülke inşa etmek için attığı adımları izliyordu. O da bir şeyler yapmalı, bu harekete destek vermeliydi. İşgal kuvvetleri Osmanlı donanmasını Haliç'te etkisiz hale getirmiş, denetim altına almıştı, ama bahriyelilerin kurduğu "Bahriye Yardım Kuruluşu" depolardan silah ve mühimmat kaçırmanın bir yolunu buldu. Silahlar gizlice Karadeniz üzerinden Anadolu'ya gönderiliyordu. Remzi Bey de aralarına katıldı, Haliç'te teknelere silah yükledi, gözcülük

yaptı. Her an yakalanma riskleri vardı, ama onlar daha çok silahların yeniden işgal güçlerinin eline geçmesinden endişe ediyordu. Ayrıca, bakımsız ve derme çatma teknelerin Karadeniz'in hırçın dalgalarına dayanamayacağından korkuyorlardı.

Dört yıl, on ay, yirmi üç gün süren işgal sona erdiğinde Remzi Bey de İstanbul'a giren Türk birliklerini karşılayanlar arasındaydı. Cumhuriyet'in ilanından sonra o da herkes gibi hevesle devrimleri takip etti ve uyguladı, eski Türkçesine Latin alfabesiyle okuyup yazmayı ekledi, hem de tek başına. A'nın yanına C'yi getirerek, harflere yer değiştire değiştire bu yeni dili de öğrendi. Hilafetin kaldırılmasını, Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun uygulamaya geçmesini, yani Cumhuriyet'in bütün reformlarını benimsiyor ve destekliyordu.

Remzi Bey'in askerlik yapıp yapmadığı bilinmiyor, çünkü Osmanlı döneminde İstanbullu erkekler bu görevden muaf tutuluyordu. Sultan Reşad döneminde çıkarılan bir fermanla iki bin beş yüz İstanbullu askere alınmış, ama bir hafta sonra tezkereleri verilip evlerine gönderilmişti. Birinci Dünya Savaşı yıllarında eli silah tutan herkes cepheye taşınmış, ihtimal o yıllarda yaşı küçük olduğu ve ailenin geçimini üstlendiği için Remzi Bey'e dokunulmamıştı.

Saat ve gramofon tamirciliği hem babasını ve yeni ailesini hem de kendisini geçindirmeye yetmiyor olmalı ki Remzi Bey Fransız sermayeli İstanbul Havagazı ve Elektrik ve Teşebbüsatı Sınaiye Türk Anonim Şirketi'ne (SATGAZEL) başvurdu. Madem elinden her iş geliyordu, elektrik sistemindeki arızaları da onarabilirdi.

Sadece İstanbul değil, Türkiye için de elektrik oldukça yeniydi. II. Meşrutiyet'le atılan modernleşme adımları Batılı yatırımcıların dişini kamaştırmış, İngilizler, Fransızlar ve Almanlar Babıâli hükümetinin kapısını aşındırmaya başlamıştı. Üç ülkenin de imtiyaz talepleri ve şartları oldukça ağırdı, ama II. Abdülhamit'i hemen bir anlaşma yapmaktan alıkoyan daha çok endişeleriydi. Ahşap mimarisi İstanbul'u elektrikten kaynaklı yangınlara yenik düşürebilir, bir kıvılcım, tarihi büyük yangınlarla yüklü kenti yerle bir edebilirdi.

İkinci nedense Osmanlı'nın bilimle arasındaki kolay kolay aşılamayacak uçuruma işaret ediyordu; elektrik dinamoyla üretiliyordu, dinamo ise dinamiti çağrıştırıyor, halkta endişe yaratıyordu. Bu yüzden padişah o yılların en modern binası Tarabya Oteli'ne dinamo konulmasına izin vermemişti. Harekete ancak sekiz ülkenin katılıp Macar Ganz Elektrik Şirketi'nin ihaleyi kazandığı 1910 yılında geçilebildi, Silahtarağa'da bir elektrik santrali kuruldu.

Önceleri elektrikten yararlanan sadece Avrupa yakasıydı, Anadolu yakası ise 1926 yılını bekleyecekti. Fransız sermayeli SATGAZEL şirketi kısa zamanda Kadıköy, Üsküdar ve çevresine elektrik vermeye başladı. Remzi Çağıl işte, merkezi Taksim'de, bugün AKM'nin olduğu yerde bulunan bu şirkette çalışıyordu. Süleymaniye'den Taksim'e, o uzun yolu kimi zaman Fatih-Harbiye tramvayıyla, kimi zaman da yürüyerek gidip geliyordu.

Kızları korkutarak büyütün ki

Remzi Çağıl'ın yaşı otuza yaklaşmış, artık evlenmesinin zamanı gelmişti. Babası da ciciannesi de evlenmesini istiyordu, ama o işiyle, klarneti ve uduyla hayatından hoşnut görünüyordu. Yine de bir kızı kendisine göstermek istediklerinde ayak diremiyordu. Cicianne bir gün uzaktan akrabalarını görmek için Anadolu Kavağı'na gitti. Akraba evlerinden birinde on yedi-on sekiz yaşlarındaki Şadiye'yi gözüne kestirdi. Güzel, gösterişli ve akıllıydı. Kadınların ağızlarını yokladı, kolay kolay kimseyi beğenmediğini, kiminin boyuna posuna, kiminin mesleğine bir kulp bulup görücüleri geri püskürttüğünü öğrendi. Yine de şanslarını deneyeceklerdi.

Şadiye'nin ailesinin kökeni Kırşehir'e dayanıyordu. Büyük büyük dedesi Mahmut Anadolu Kavağı'ndaki Yoros Kalesi'ni korumak ve bakımıyla ilgilenmek üzere İstanbul'a gönderilmişti. Bu görev daha sonra babadan oğula geçmiş, aile mesleği halini almıştı. Roma İmparatorluğu döneminde inşa edilen, uzun süre Cenevizlilerin elinde duran kalenin

işlevi Boğaz'ı gözetlemekti. Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde Anadolu Kavağı'nı "Müslüman kasabası" olarak tanımlıyor, şöyle yazıyordu:

"... Deniz kıyısında büyük bir liman ve bu limana bağlı 200-250 kadar gemi, 800 kadar hanesi bulunur. Camisi, yedi mescidi, hamamı, 200 kadar dükkanı, bekar evleri, sıbyan mektebi, bir çeşmesi ve ab-ı hayat suları olan bir kasabacıktır. Halkı tamamen gemici, bağcı ve marangozdur. Hepsi Anadoluludur..."

1914 tarihli Şirket-i Hayriye'nin yayımladığı *Boğaziçi* broşüründe ise Kavak 180 haneli, bin nüfuslu bir yerleşim yeri olarak çizilmişti. Şadiye'nin ailesi de işte bu bin kişiye dahildi, komşuları da daha çok Karadenizli balıkçılardı. Geçim kaynakları bereketli dalyanlarında çoğalan kılıçbalığı avıydı. O dalyanlar zamanla kapanmaya yüz tutacak, halk giderek yoksullaşacaktı.

Dedesi Osman Bey'in 1916'daki ölümünden sonra ailenin Yoros Kalesi'ndeki nöbetini dayısı Osman Nuri sürdürdü. Osman Bey'in üç de kızı vardı; Hatice Lütfiye, Fatma Saime ve Ayşe Tebrike. Hatice Lütfiye Bergamalı bir polisle evlendirildi, Şadiye de işte bu evlilikten 1908 yılında dünyaya geldi. Ailenin ikinci kızıydı, 1907'de Ayşe Melahat doğmuş, Şadiye'yi de birkaç yıl arayla Nimet, Necati, Giliman Müzeyyen izlemişti. Nimet on sekiz yaşında ölmüş, kendisinden sonra doğana da Müzeyyen ismi verilmişti.

Müzeyyen daha birkaç aylıktı ki, Hatice Lütfiye Hanım vereme yakalandı. Kurtuluşunun olmadığı anlaşılınca kızlarının en büyüğü Melahat alelacele evlendirildi. Bunda, annesinin kızlarından hiç olmazsa birinin düğününü görmesini arzulamaktan çok, yakın bir gelecekte olabilecekleri öngörmenin payı vardı; çocuklar yalnız kalacaktı! Korkulan oldu, annesi öldü. Kısa bir süre sonra da babası Bergama'ya gidip, Bergama'nın köylerinden dul bir kadınla evlendi. Şadiye ve Müzeyyen'in bakımlarını anneanneleri Hatice Mevhibe üstlendi. Birkaç metre arayla dört-beş eve dağılmış teyzelerinin, dayılarının, kuzenlerinin evleri arasında mekik dokuyorlardı.

Ailenin bir kolu da evlilikler yoluyla Bostancı'ya yerleşmiş, zamanla burada da akraba evi sayısı artmıştı.

Şadiye Sıbyan Mektebi'ne gönderildi, eski dilde okuyup yazmayı öğrendi. Bıraksalar daha da okuyacaktı, ama savaş herkesi belirsiz bir geleceğin arkasına katmış, yoksulluk başa çıkılmaz bir hal almıştı. Neyse ki ailenin bağları güçlüydü, yokluğu paylaşıyor, özellikle çocukları koruyup kolluyorlardı. Bu kollamanın yollarından biri özellikle kız çocuklarında korku uyandırmaktı! Çocukluğundan başlayıp sürekli cehennemle, şeytanla, cinlerle korkutulmuştu. Eğer yanlış, ailesini utandıracak bir hareket yaparsa cehennemlik olacak, şeytan da cinler de peşini bırakmayacaktı. Okula giderken mezarlığın ve gusülhanenin yanından geçmek zorundaydı. Her gün yüreği ağzında evden çıkıyor, yine yüreği ağzında eve dönüyordu, çünkü ölülerin canlanacağını, kendisini de alıp mezara geri döneceklerini hayal ediyordu. Bu korku yaşamı boyunca peşini bırakmayacak, yalnız kalmaya, bir odada tek başına uyumaya dayanamayacaktı.

Ciciannesiyle Şadiye'yi görmeye giden Remzi Bey, birkaç dakika içinde kararını verdi, bu kızla evlenecekti. Düşüncesi sorulduğunda Şadiye de "olur" dedi. Yıllar sonra, "Neden babamla evlendin?" diye soran kızına, "O sıradaki en iyi adam buydu," diye yanıt verecekti. "Bunu da kaçırırsam, başka bir koca bulamam diye korkmuştum."

Keşke Atatürk daha önce doğsaydı

Evlendiklerinde yıl 1926'ydı ve Medeni Kanun yürürlüğe yeni girmişti. Kanun, resmi nikahı ve tek eşliliği zorunlu kılıyor, kadınlara istedikleri işte çalışma hakkı tanıyor, dahası miras paylaşımında kadın ve erkeğe eşit pay verilmesini öngörüyordu. Şadiye Hanım Remzi Bey'le resmi nikahla evlenmekten hoşnuttu, ama eşit miras alma şansını kaçırmıştı. "Keşke Atatürk daha erken doğsaydı da," diye hayıflanıyordu, "bu değişikliği daha erken yapsaydı." Çünkü dedesinden kalan miras Osmanlı hukuk düzenine dayanılarak dağıtılmış,

erkekler kızlardan iki kat fazla pay almıştı. Üstelik kızlara bırakılan arazi ve evler, o dönemde hiç de gelecek vaat etmeyen alanlardaydı. Bugün hâlâ ayakta duran Kavak'taki yalı da dayıya bırakılmıştı. Böylelikle Şadiye Hanım'a da "iyi" bir evlilikten başka bir gelecek tanınmamıştı.

Yüzyılın başında nüfusu bir milyonu aşan İstanbul Cumhuriyet'i yaklaşık 600 bin nüfusla karşılamıştı. Kent renkliliğini büyük ölçüde yitirse de yine de ekonominin merkeziydi, çünkü Anadolu kadar yakılıp yıkılmamıştı, dönemin sanayi kuruluşlarının yüzde 55'ini ağırlıyordu. 1927'de yapılan Cumhuriyet'in ilk sayımında Türkiye'nin nüfusu 13,648 milyondu, İstanbul'da ise 680.857 kişi yaşıyordu. Aynı yıl, yani 1927'de İstanbul'daki işyeri sayısı ise 60 bindi.

Dört yıl içinde kent nüfusunu artıran nedenlerden biri Lozan Antlaşması uyarınca yapılan mübadeleydi. İstanbul, Bozcaada ve Gökçeada'da yaşayanların dışında bir milyonu aşkın Rum Yunanistan'a gönderilmiş, orada yaşayan 500 bin Türk de Türkiye'ye getirilmiş, bir kısmı da İstanbul'a yerleştirilmişti.

Türkiye, daha Cumhuriyet ilan edilmeden İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde ekonomik rotasını çizmişti. Küçük imalat ve el işçiliğinden hızla, coğrafyasında hammaddesi olan alanlarda sanayileşmeye gidilecek, özel sektörün el atamayacağı alanlarda sanayileşmeyi devlet üstlenecek, özel sektöre kredi sağlayacak bir banka kurulacak, demiryolu inşaatına ağırlık verilecekti. Cumhuriyet'le birlikte, kısmen liberal sayılabilecek, girişimciliği özendirmeye yönelik bu kararların uygulanmasına geçildi. Uşak ve Alpullu'da kurulan şeker fabrikaları bu yolda atılan ilk adımlardı.

Şadiye Hanım ve Remzi Bey atılan her adımı, alınan her kararı, yatırımı heyecanla izliyor, geleceklerine dair umutlanıyorlardı. Üstelik artık bir de oğulları vardı. Evliliklerinin ikinci yılında doğan, Necdet ismini verdikleri oğullarının üzerine titriyorlardı. Çünkü hastalıklar kapıdaydı, yeni doğan dört çocuktan biri, daha bir yaşına basmadan, boğmaca, dizanteri ya da kızamıktan yaşamını yitiriyordu.

Hükümetin doğurganlığı artırmak yönündeki çabalarını toplum destekliyor, ancak anne ve babaların karşısına hastalıklar ve ömür boyu peşlerini bırakmayan yas çıkıyordu.

Bu yetmiyormuş gibi, 1929'da ABD'de başlayıp dünyayı saran ekonomik buhran Türkiye'yi de etkisi altına aldı, Türk lirası değer kaybetti, ihracat düştü, makineli tarıma geçiş gecikti, mevcut az sayıdaki şirketler de birbiri ardına iflas etmeye başladı. Oysa krizin hemen arifesinde hükümetle Ford şirketi arasında İstanbul'da otomobil, kamyon, traktör ve uçak malzemesi üretimi ve montajı için bir fabrika kurulması yolunda anlaşma yapılmıştı. Kriz nedeniyle bu anlaşma da sonuca ulaşamadı.

Dönemin başbakanı İsmet İnönü hem mevcut paranın yurtdışına çıkışının önlenmesi hem de tutumlu olma bilincini yaymak için halka yerli malların kullanımı için çağrı yaptı. Yatırımların durmasının yakın bir gelecekte işsizliği çağıracağının da farkındaydı başbakan, bu nedenle 1932'de çıkarılan bir kanunla yabancıların yapacağı mesleklere bir sınırlama getirildi. Çalgıcılıktan ayakkabı tamirciliğine, gezgincilere tercümanlıktan kapıcılığa, şoförlük ve muavinliğinden veterinerliğe pek çok mesleği yabancıların icra etmesi artık yasaktı.

Bir başka yasak da Ermeni, Rum, Yahudi toplumlarının kamuya açık alanlarda kendi dilleriyle konuşmalarına getirildi. Tramvaylarda, vapurlarda, çay bahçelerinde, caddelerde, sokaklarda iki kişi Rumca, Ermenice ya da Ladino dilinde konuşuyorsa uyarılıyordu. Dönemin ünlü gazetecilerinden Cihad Baban'ın tanık olduğu bir olay bu uygulamanın vardığı noktaları gösteriyordu: Baban, bir gün vapurda bir grup erkeğin birini ağzından burnundan kan gelene kadar dövdüğünü görmüştü. Görünen neden dövülenin başka bir dilde konuşmasıydı, ama işin aslı adamın veresiye mal verdiği bu kişilerden bir gün önce alacağını istemesiydi. Çok partili sisteme geçinceye kadar bu uygulama sürecek, o yıllara tanık insanların belleğinde yer edinecekti.

Şadiye Hanım henüz ağırlığını sürdüren ekonomik krizin ortasında üçüncü çocuğuna hamile kaldı. Necdet'ten sonra

bir kızı daha olmuş, ancak Yüksel adını verdikleri kızını verem yüzünden kaybetmişti. Bu arada ablası Melahat eşinden boşanmış, kızıyla birlikte yanlarına gelmişti. Boşanma nedeni eşinin ruh sağlığının bozuk olmasıydı. Evliliği öylesine aceleye getirilmişti ki, kimse damat adayındaki bu bozukluğun belirtilerini görememiş, anlayamamıştı. İki kadının bir sorumluluğu daha vardı, Müzeyyen'in bakımıyla ve eğitimiyle bundan böyle onlar ilgilenecekti, çünkü hepsine kol kanat geren anneanneleri ölmüştü.

Hem ekonomik kriz hem de Avrupa'dan yavaş yavaş ayak seslerini duyuran savaş hayatı daha da ağırlaştırmıştı. Aile dayanışması sürse de yetmeyeceği, üç yeni boğazın yoksulluğu artırmaktan başka bir payı olmayacağı ortadaydı. O sıralar yeni açılan ebe okuluna yazıldı Melahat. Okula başörtüsüyle gitmesi yasaktı, o da başörtüsünü çıkardı.

İki çocuğunu mahalle ebesinin yardımıyla doğurmuştu, bu kez doğumunu, artık diplomalı bir ebe olan ablasının yaptırmasını istiyordu Şadiye Hanım. Diğer çocukları gibi bu çocuk da Kavak'ta, ailesinin yanında dünyaya gelecekti. Hatice Aysel, 28 Ağustos 1933 günü doğdu, ancak nüfusa 18 Ekim'de kaydedildi, kayıtlara da resmen bu tarihten itibaren geçmeye başladı. Başta da söylemiştik, babası kızı oldu diye yaşadığı hayal kırıklığını gizlememişti. Rumeli kültürüne yakınlığı onu geleneklerin ağından kurtaramamıştı. Toplumun nasıl olsa soyu sürdürmeyecek, bir gün evlenip gidecek, diye kız çocuğunu değersiz görme rüzgarına o da kapılmış, bu çocuğu da erkek olsun istemişti.

Aysel'e isminin verildiği gün düzenlenen şenliğin konukları arasında Hafız Burhan da vardı, Aysel'in kulağına ezan okuyan ve ismini fısıldayan da oydu. Aysel o yıllarda az bulunur bir isimdi, ama bir yıl sonra, yani 1934'te, senaryosunu Nâzım Hikmet'in yazdığı, yönetmenliğini Muhsin Ertuğrul'un üstlendiği, başrollerini Cahide Sonku ile Talat Artemel'in üstlendiği *Aysel, Bataklı Damın Kızı* filminin gösterime girmesiyle bu ismi taşıyanların sayısı hızla artacaktı.

Aysel'in doğduğu yıl hükümet ekonomik krizi alt edebilmek için cumhuriyet tarihinin ilk beş yıllık sanayi planını hazırlıyordu. Kriz, İzmir İktisat Kongresi'nde öngörülen özel sermayenin desteklenmesinin önünü kesmiş, bu sürecin ancak devletçi ekonomik politikalarla aşılabileceğini göstermişti. Sovyetler Birliği'nin teknik ve mali yardımıyla, ayrıca uzman desteğiyle hazırlanan planın uygulanmasının ilk sıralarında Türk Parasını Koruma Kanunu, Merkez Bankası'nın ve Sümerbank'ın kurulması yer aldı.

Plana göre beş yıl içinde yirmi fabrikanın da üretime geçmesi gerekiyordu. İstanbul'da Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası kurulacak, onu Karabük Demir Çelik Fabrikası, Nazilli, Kayseri, Ereğli ve Malatya basma fabrikaları, İzmit Kağıt Fabrikası, Bursa Merinos Yünlü Fabrikası ve diğerleri izleyecekti. Ayrıca yabancı sermayenin işlettiği Ergani-Murgul ve Divriği demir işletmeleri yeni kurulan ETİBANK tarafından satın alınacak, Maden Tektik ve Arama Enstitüsü kurulacaktı.

Aynı yıllarda İstanbul da büyük bir değişim içine girmişti. Henri Prost, kentin Haliç ve kıyılarını orta ve büyük sanayi kuruluşlarına açan planını hazırlıyor, Darülfünun kapatılıyor, yerine İstanbul Üniversitesi kuruluyordu. Reform sadece isim değişikliğinden ibaret değildi, Almanya'da iktidara gelen Nazilerin görevlerine son verdiği Yahudi öğretim üyeleri, aileleriyle birlikte yaklaşık yedi yüz kişi İstanbul ve Ankara üniversitelerine atanmış, hatta Albert Einstein da Türkiye'ye davet edilmişti. Böylelikle daha Batılı ve bilimsel bir eğitim müfredatı uygulanmaya başlamıştı. Ancak bir yıl sonra, yani 1934'te Trakya'da yaşayan yaklaşık on beş bin Yahudi yerinden yurdundan edilecekti. Edirne'de edebiyat öğretmenliği yapan Nihal Atsız *Orhun Dergisi*'nde kaleme aldığı yazılarla bölge halkını Yahudilere karşı kışkırtmış, Yahudi esnaftan alışveriş yapmayarak onları ekonomik olarak çökertmeyi hedefleyen eylemler kısa zamanda şiddete dönüşmüştü.

Yine Aysel'in doğduğu yıl İstanbul'un deniz ulaşımında yeni bir şirket, Anadolu-Adalar-Yeşilköy ve Yalova Teşkilatı kuruldu. Aysel'in doğum şenliğine de işte bu şirketin bünye-

sindeki vapur düdük çalarak katıldı. AKAY, bütün seferleri ve şirketleri tek çatı altında toplayan Şehir Hatları kurulana kadar işlevini sürdürecekti.

Aysel iki yaşındaydı, bir kardeşi oldu, adını Altan koydular. Altan bir yaşına girmişti ki, Şadiye Hanım, annesinin, kız kardeşlerinin akıbetine uğradı, vereme yakalandı. O yıllarda çoğu ölümle sonuçlanan, kesin tedavisi bir türlü bulunamayan üç hastalık vardı; verem, sıtma ve frengi. Birinci Dünya Savaşı sırasında 13 milyon olan Türkiye nüfusunda bir milyon veremli, 250 bin de frengili ve trahomlu hasta vardı. 1918'de İstanbul'daki ölüm oranının yaklaşık yüzde on birini veremli hastalar oluşturuyordu. 1931-39 yılları arasında ise İstanbul, İzmir, Ankara, Diyarbakır, Eskişehir, Adana'nın da aralarında bulunduğu yirmi bir ilde, çoğu 15-25 yaşları arasında yirmi binin üzerinde insan yaşamını verem nedeniyle yitirmişti.

Şadiye Hanım Heybeliada Sanatoryumu'nda tedavi altına alınırken Necdet dedesinin ve babaannesinin, Aysel ve Altan ise Malkara'ya, belediye ebesi olarak atanan teyzeleri Melahat'ın yanına gönderildi. Melahat birden dört çocuklu bir anneye dönüşmüştü, Şadiye ve Altan, kısa süren evliliğinde dünyaya gelen kızı on iki-on üç yaşlarındaki Nezahat ve henüz genç kızlığın eşiğindeki kız kardeşi Müzeyyen. Hepsiyle ayrı ayrı ilgileniyor, sırf yüzü gülsün diye Aysel'e kazaklar, hırkalar ördürüyordu. Kimi geceler kapı çalınıyor, birileri, "Ebe Hanım, seni almaya geldik," diyor, Melahat da küçük çocukları büyük çocuklara emanet edip doğuma gidiyordu. Kimi günler de anne tarafından akrabaları Fehmi Dayı ortaya çıkıyor, çocukları alıp bayram yerine götürüyor, oyalamaya çalışıyordu. Doğrusu, dul bir kadının iki genç kız ve iki çocukla yalnız yaşamasına kimse itiraz etmiyor, Melahat'a hayatı çekilmez hale getirecek ne söz söyleniyor ne de bir harekette bulunuluyordu. Melahat onlara hayat veren bir kadındı, bunun için de hak ettiği tek davranış saygıydı.

Verem uzun süreli tedavi gerektiriyordu; Şadiye Hanım sanatoryumda iki ay yatmış, altı ay sonra kontroller için gittiğinde iki ay daha tedavi görmesi gerektiği görülmüştü.

Hastalığı tümüyle atlatmadan çocuklarıyla bir araya gelmek istemiyordu. Anne ve çocukları neredeyse bir yılı bulan ayrılıktan sonra bir araya gelebildiler. Şadiye Hanım'ın hastalığının nüksetme tehlikesi vardı, bu yüzden kontrollerini aksatmıyor, zaman zaman akciğerlerine hava verilerek mikrobun etkisinin azalması sağlanıyordu.

O günlerde, uzun süredir endişeyle beklenen haber geldi; Mustafa Kemal Atatürk hastalıktan kurtulamamış, yaşamını yitirmişti. Şadiye Hanım da Remzi Bey de koyu birer Kemalist değildi, ama Atatürk'ten sonra Cumhuriyet'in on beş yılda edindiği gücü yitireceğinden, dahası Türkiye topraklarının yeniden işgal edileceğinden korkuyorlardı. Gözyaşlarında da acıdan çok bu korku saklıydı. Üstelik Avrupa'da da savaş patladı patlayacaktı, onları bu savaştan kim, nasıl koruyacaktı?

Şadiye Hanım cenaze törenine gitmedi, ama kız kardeşleri Melahat ve Müzeyyen ile Melahat'ın kızı Nezahat oradaydı. Atatürk'ün cenazesini, Dolmabahçe Sarayı'ndan alınıp Ankara'ya gönderilmek üzere gemiye bindirileceği Sirkeci'ye kadar izlemişlerdi. Sanki bütün İstanbul sokağa dökülmüş, kadın, erkek, çocuk herkes gözyaşları içinde ilk cumhurbaşkanlarını uğurlamıştı.

Elinde karne, ekmek kuyruğunda

Sonunda korkulan oldu ve Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesiyle Avrupa'da yüzyılın ikinci büyük savaşı başladı. Türkiye daha savaş başlamadan önce denge politikası izleme yolunda karar almış, Sovyet ve Almanya yakınlaşmasının ardından birinci ekonomik planın uygulanması sırasında güçlenen Sovyetler Birliği'yle ilişkisini askıya almıştı. Yıllardır Hatay sorununda gerginlikten yana bir tavır izleyen Fransa ise savaş sırasında Ortadoğu'da güçlü bir Türkiye arzusuna kapılmış, ilişkileri güçlendirmek için de Hatay'ın Türkiye topraklarına katılmasını kabul etmişti. İngiltere de Türkiye'yle yakınlaşma isteğindeydi, bu amaçla bir deklarasyon imzalanmıştı. 1939'un Haziran ayında Hatay Türkiye'ye dahil edildi.

Bunda hastalığına rağmen, yaşamının son günlerinde büyük bir diplomatik mücadele veren Atatürk'ün payı büyüktü.

Türkiye kararlıydı, kendisine ekonomik ve askeri destek verilmedikçe ve ufukta İngiltere ile Fransa'nın savaşı kazanacağına dair güçlü belirtiler görülmedikçe savaşa girmeyecekti. Bir yandan bu iki ülkenin baskılarına direnirken bir yandan da Almanya ile ilişkisini güçlendirmeye çabalıyordu. Her ne kadar savaşın dışında kalsa da ekonomi etkilenmiş, yatırımlar durma noktasına gelmişti. Savunma harcamaları için para basılması enflasyonu ortaya çıkarmış, bir milyona yakın kişinin askere alınması da hem sanayide hem de tarımda üretimi düşürmüştü.

Önlem olarak 1941'da Milli Koruma Kanunu çıkarılmış, gerek duyulması halinde hükümetin bazı üretim mallarına el konulmasının yolu açılmıştı. Bu kanunla başta Zonguldak, Soma, Tunçbilek maden ocaklarında çalışmak zorunlu hale getirilmiş, çalışmak istemeyenler polis ya da jandarma zoruyla ocaklara götürülmüştü. Kanunun bir başka gerekçesi de savaş koşullarında oluşacak karaborsayı ve haksız kazancı engellemekti.

Remzi Bey'in de Şadiye Hanım'ın da bir kulakları radyodaydı artık. Savaşın seyrini günbegün izliyor, tedirginlik içinde nasıl önlem almaları gerektiğini düşünüyorlardı. Remzi Bey 1937'de elektrik şirketinin kamulaştırılmasından sonra Yüksek Kaldırım'da, Tekke Caddesi 464 numarada bir dükkan açmış, saat ve gramofon tamirciliği işine dönmüştü. Aile bir süre tabelasında "Musiki Pazarı / Makinist Remzi- Bazar de Musique Remzi" yazan dükkanın üzerindeki dairede oturmuş, sonra Tatavla'ya, bugünkü ismiyle Kurtuluş'ta, bir Rum evi satın alıp bu semte yerleşmişti.

Yüksek Kaldırım'daki dükkan da tıpkı Çemberlitaş'ta olduğu gibi sanatçıların buluşma, demlenme ve fasıl geçme yeriydi. Bu da karı-koca arasında gerilime yol açıyor, Şadiye Hanım içki içilmesinin dükkanın bereketini kaçıracağına inanıyor, Remzi Bey ise hem dostlarından hem de bu tek hazzından vazgeçmeye yanaşmıyordu.

1940 yılına girildiğinde Çağıl çifti acı bir olayla sarsıldı, Altan menenjite yakalanmıştı. Tedavi sonuç vermedi, Altan yaşamını yitirdi. Savaş koşullarında yetersiz beslenme ve yaşam kalitesinin düşmesi verem hastalarının sayısını artırmış, tedavi olanaklarının sınırlı olması da ölüm oranını yükseltmişti. Şadiye Hanım'ın da şimdi kendisine her zamankinden daha fazla özen göstermesi gerekiyordu, hastalığı her an nüksedebilirdi. Ayrıca bir kez daha doğurmamaya kararlıydı, çünkü savaşla birlikte, yavaş yavaş önü alınmaya başlanan çocuk ölümleri yeniden artmıştı. Bir kez daha çocuğunu kaybetmeye rıza göstermeyecekti.

Savaş nedeniyle Türkiye ekonomisi de iyice çökme noktasına geldi. 1942'nin ilk ayında ekmek önce Ankara'da, hemen ardından İstanbul'da karneye bağlandı. Kişi başına 300 gram ekmek verilmeye başlandı, dört ay sonra bu rakam 175'e indirildi, simit ise unun yetersizliği nedeniyle yasaklandı. Çağıl Ailesi'nin ekmeğini alma görevi o sırada dokuz yaşında olan Aysel'e verildi. Saatlerce kuyrukta bekliyor, sıra kendisine geldiğinde sıcak ekmeklerle başa çıkmakta zorlanıyordu. Kuyrukta herkesin elinde bir file vardı, ama alışverişe pek çıkmayan Şadiye Hanım kızına file vermeyi akıl edemiyor, o da ellerinin, ekmeği göğsüne yaslarsa göğsünün yandığını söyleyemiyordu. Çözümü fırıncı Mehmet Efendi bulmuştu; "Çocuğa gazete verin, ekmekleri ona sarsın."

Yoksullukla baş etmenin yollarından biri de ekmek karnesini satmaktı. Şadiye Hanım'ın komşusu Şahinde Hanım da bu yolu seçmiş, karnını doyurabilmek için de kendisine kapı arar olmuştu. Ne yapıp ediyor, yemek saatinde çıkıp geliyordu. Necdet ile Aysel Şahinde Hanım'ın gelmesine yakın saatlerde camdan bakıyor, "İşte, göründü," diye annelerine sesleniyorlardı. Şadiye Hanım sofraya bir tabak da onun için koyuyor, yemeğe davet ediyordu. Aysel ile Necdet bu davetsiz misafire için için öfkeleniyor, ama annelerinin korkusundan bu öfkelerini dillendiremiyorlardı. Şahinde Hanım'ın çaresizliğini, açlığın gururunun üzerini örtmesini ancak büyüdüklerinde anlayabileceklerdi.

Sadece ekmek değil, şeker ve basma da karneyle alınıyordu. Kimliklerine vurulan damga sayısı arttıkça, sanki savaş hiç bitmeyecek gibi geliyordu Aysel'e. Akşamları karartma uygulanıyor, camlara siyaha boyanmış Amerikan bezi asılıyordu. Eğer ışık dışarıya sızarsa bekçi uyarıyor, uyarıya uyulmazsa sıra cezaya geliyordu.

O yılların bir uygulaması da yol vergisiydi. Osmanlı'nın son döneminde karayolu yatırımlarını finanse etmek için uygulanan bu vergi Cumhuriyet'in ilk yıllarında da bir süre yürürlüğe sokulmuş, sonra rafa kaldırılmıştı. Savaş yıllarının sıkıntılarını aşmak amacıyla bu kez "Şose ve Köprüler Kanunu" adı altında 18 ve 60 yaş arası erkeklerin yılda on gün yol inşaatında çalışması zorunlu hale getirildi. Çalışmak istemeyenler ise on lira ödeyecekti. Vergisini bedenen çalışarak ya da para ödeyerek yatırmayanlar cezalandırılacaktı. Herkes vergiden yakınıyor, ödememenin bir yolunu arıyordu. Ne zaman bir tahsildar sokağın başında görünse hemen hemen herkes tehlikeyi bu kez nasıl savuşturacağının hesabını yapıyordu.

Rum komşuları tahsildarı bertaraf etmekte oldukça becerikliydiler. Aysel bir gün Rum bir komşunun evinde misafirken tahsildarın gelmesine ve verginin ödenmesinin nasıl ötelendiğine tanık oldu. Tahsildarı eve davet etmiş, sakız reçeli ya da o gün hangi tatlı varsa ikram etmiş, sigara sunmuş, bir misafir gibi ağırlayıp onunla sohbet etmişti Rum komşu. Tahsildar da o kadar el üstünde tutulduktan sonra yol vergisini istemeye utanmıştı. Konuk gibi ağırlanmanın büyüsüne kapılmayanlar da çıkıyordu elbette, öyle zamanlarda ise, "Aaa, evde şimdi hiç para yok," deniliyor, "tehlike" geçiştiriliyordu. Sıra Aysellere geldiğinde Şadiye Hanım tahsildarı kapıda tutuyor, para varsa ödeme yapıyor, yoksa, "Sonra öderiz," diyor, o sonra geldiğinde de ödüyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

Savaş Yıllarında Öğrenci Olmanın Ağırlığı

Okula başlamadan okuma yazmayı öğrendi Aysel. İlkokulda "küçük öğretmen"di, orta eğitiminde ise hep takdirname ile ödüllendirildi. Savaş yıllarıydı, her gün kilometrelerce yolu yürüyor, kaloriferleri yanmayan sınıfta mantosuyla ders dinliyordu. Sonunda veremin eşiğine geldi.

Öğrenci Aysel Çelikel.

Tatavla: Hoşgörünün başkenti

Tatavla'da daha çok orta halli Rumlar yaşıyordu, zengin Rumlar ise Pera'yı ve çevresini yeğliyordu. İstanbul'un fethi sıralarında boş olan alanda "*ta tavla*" denilen at ahırları vardı, semt de ismini işte buradan alıyordu. Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar padişahın atlarının otlağı olarak kullanılan alan 1530'larda yerleşime açılmış, Kasımpaşa'daki tersanede çalışmak üzere Sakız Adası'ndan getirilen Rumlar ilk sakinleri olmuştu.

Tatavla'da yaşayan erkeklere Rumca Tatavlianos, kadınlara ise Tatavliani deniliyordu. İstanbul'un hemen hemen her semtinde Rumlar vardı ama Tatavla baştan aşağı Rum'du, hatta 1793'te çıkarılan bir fermanla semte Rum Ortodokslardan başka dine mensup olanların yerleşmesi yasaklanmıştı. Geçen yüzyılın başına kadar da bu uygulama sürmüş, sonra tek tük de olsa Ermeniler ve Müslümanlar da Tatavla'yı kendine mekan olarak seçmeye başlamıştı. Sonraki onlarca yılda Müslüman nüfus artmıştı, ama hâlâ Rumların sayısı daha fazlaydı.

Çağıl Ailesi de işte bu az sayıdaki Müslüman ailelerden biriydi. Aklı ermeye başladığı andan itibaren kendileriyle komşuları arasındaki farkı sezmeye başlayan Aysel çocuk merakıyla izliyordu çevresinde olup biteni; anne babasını, arkadaşlarını, komşularını, alışveriş ettikleri esnafı... Müslümanlarla Rumlar arasındaki farklılıkları en ince ayrıntısına kadar belleğine kaydediyor, o sıralar adını koyamasa da ileride düşüncelerine yön verecek deneyimler ediniyordu. Rum kadınları genç, yaşlı çalışıyorlardı mesela, Müslümanlarda ise çalışan kadın sayısı yok denilecek kadar azdı. İlkokul

eğitiminden sonra hemen hepsi iş hayatına atılıyor, tezgahtarlık, terzi yamaklığı demeden haftanın altı günü işe gidip geliyorlardı. Giyimlerine ve makyajlarına gösterdikleri özen de dikkat çekiciydi.

Akşam eve dönerken ellerinde iple birbirine bağlanmış, yeşil soğan, marul, turp oluyordu, Aysel'i de işte en çok bu şaşırtıyordu. Bu iki toplum arasındaki kültür farkını gösteriyordu; Rumlar sofralarından salatayı eksik etmiyor, Müslümanlar ise daha çok turşuyu yeğliyordu. Rum kızları erken yaşta flörte başlıyordu, aileleri biliyor, ama görmezden geliyordu ki, bu da Müslümanlarda hiç görülmeyen bir yaşam biçimiydi. Çoğu zaman bu ilişkiler erken evliliklerle sonuçlanıyor, kendi sınıflarından kadın ve erkekler, evlerini kurup yollarına devam ediyordu. Hafta sonları ise mutlaka Adalar'a pikniği gidiyordu Rumlar, yeniliyor, içiliyor, eğleniliyordu. Müslümanların hiç bilmediği tatil de onlar için kaçınılmaz bir ihtiyaçtı.

Kiliseyle ilişkileri pek güçlü görülmüyordu, her pazar ayine gittiklerine tanık olmamıştı. Rumlar Müslümanların bayramlarını, Müslümanlar da Rumların Noel'ini, Paskalyası'nı kutlamayı ihmal etmiyordu. Şadiye Hanım dinine bağlı bir kadındı, ama bu kiliseye gitmesine engel değildi. Aysel'in anımsadığı, komşularının kızı veremden öldüğünde cenazesi için kiliseye gitmeleri, ama annesinin, "Fena oluyorum," diyerek içeri girmemesiydi. Fena olmasının nedeni gelinlik giydirilmiş genç kızın tabutunun kapağının açık olmasıydı, onu fenalaştıran ölümün bu kadar çıplak haliyle görünümüydü.

Rumların evindeki özen ve titizlik de Aysel'in dikkatini çekiyordu. Bir Rum evinde otursalar da onların evinde kerevet vardı, duvar boyunca uzanan bir tahtanın üzerine atılan minderler ve duvara yaslanan yastıklarda oturup kalkıyorlardı. Rumlar ise koltuklara oturuyorlardı. Sonraki yıllarda Ayseller de kanepe ve koltuk alacaktı, ama annesinin mutfak dışındaki bütün dünyası kerevetin üzerindeydi. Kuranı'nı da gazetesini de ya orada ya geniş pencere pervazında okuyor, orada düşüncelere dalıyordu.

Kendileri yemek masalarına muşamba ya da Sümerbank'tan alınmış bir örtü yayarken Rumlar daima bembeyaz keten örtüler kullanıyordu. Masanın üzerinde mutlaka mevsim meyvesi, şeker ya da çikolata bulunuyor, kim olursa olsun ikramsız gönderilmiyordu. Bazen incir tatlısı da ikram ediyorlardı, ama çoğunlukla beyaz tatlı dedikleri, sakız tatlısı sunuluyordu. Suyla birlikte ikram edilen tatlıdan bir kaşık alınıyor, sonra birkaç yudum su içiliyor, ardından kaşık bardağa bırakılıyordu. Oysa Aysellerin evinde böyle bir kültür yoktu, annesi reçel yapıyordu evet, ama onu misafire verebileceğini düşünmüyordu. En fazla, eğer o gün sütlaç pişirmişse ve onun üzerine biri uğramışsa ikram ediyordu.

Komşuluk ilişkileri güçlüydü; çat kapı birbirlerine gidebilecek kadar samimiyet kurulmuştu. Şadiye Hanım Rum kadınlardan el işi modelleri, yemek tarifleri alıyordu. Özellikle de zeytinyağlı dolmanın içine ne kattıklarını tekrar tekrar soruyordu, çünkü ne kadar uğraşırsa uğraşsın, asla onlar kadar lezzetli pişiremiyordu. Kadınların sohbetinde daha çok gündelik olayların bahsi açılıyor, söz eğer Remzi Bey'e gelmişse, Rum kadınlar sarışın, mavi gözlü kocasını, "Remzi Bey benziyor bir Avrupalı," diyor, Şadiye Hanım da, "Onu siz bana sorun," diyerek derin bir iç geçiriyordu. Aysel'in de arkadaşlarının çoğu Rum'du; Marika, Theadora, Katrina... Sokakta dokuz taş, elim sende, saklambaç oynuyor, yorulduklarında içlerinden birinin evinin kapısının önünde oturup sohbet ediyorlardı.

Etrafları bu kadar Rum'la çevriliyken Rumca öğrenmemeleri imkansızdı. Şadiye Hanım da, Aysel ve Necdet de Rumcayı öğrendiler, ama sonraki yıllarda bu ikinci dillerini unutulmaya bırakacaklardı. Çünkü Rumların sayısı giderek azalacak, konuşmaya konuşmaya dilleri de eksilecekti.

Sürekli alışveriş ettikleri bakkal da Rum'du: Koço. Elektra'nın kocası Koço'nun her zaman malın en iyisini ve ucuzunu vereceklerine emindiler. Balığı kapılarının önünden geçen Yani'den alıyorlardı, onun, "Palamiydis, palamiydis... Taze balık var," sesini duyan Şadiye Hanım hemen kapıya çıkıyor-

du. Yani'nin en istikrarlı müşterilerinden sayılabilirdi, çünkü Anadolu Kavağı'nda geçirdiği çocukluğundan başlayarak balık ailenin başyemeği olmuş, o da evlenip Kavak'tan ayrılsa da balıktan vazgeçmemişti. Çocuklar, "Yeter artık, başka bir şey yiyelim," deseler de o haftanın en az üç günü balık pişiriyordu, çünkü balık hem ucuzdu hem de besleyiciydi. Boğaz da balık vermekte alabildiğine cömertti o yıllarda, uskumrudan çiroz yapılıyor, palamutlar, torikler tuzlanıp ileride yenilmek üzere saklanıyordu.

Sadece balık değil, tahin pekmez, Sarıyer muhallebisi, süt, yoğurt, sebze, meyve, yani yiyecek namına ne varsa Rum ya da Müslüman sokak satıcılarından alınıyordu. Müslüman satıcılar iş bulmak için Anadolu'dan İstanbul'a göçenlerdi; atının eğerinin bir kefesinde tepsi ile Silivri yoğurdu, diğer kefesinde tahin pekmez satan Mustafa, Şadiye Hanım'ın güvendiği satıcılardandı, yoğurt ya da pekmez için mutlaka onu bekliyordu. Aysel'i Mustafa değil de, malını sırtındaki küfesine yükleyen sebze ya da meyve satıcıları etkiliyordu. Yaz kış onlarca kilo ağırlığında yükü sırtına vuranları gördükçe içi eziliyordu. Bu "ekmek parası" ne menem şeydi ki, insanları böylesine eziyor, terini çıkarıyordu!

Eğer satıcı süte su katıyorsa ya da tahin pekmezine bir şeyler eklemişse, satıcının foyası kısa sürede ortaya çıkıyor, sokak esnafı da "namuslu", "dalavereci" diye ikiye ayrılıyordu. Sütün kullanımında da Rumlarla fark ortaya çıkıyordu, Rumlar her gün süt alırken, Müslümanlar daha çok hastalık zamanlarında süt içiyordu.

Savaşın ikinci yılı dolmak üzereydi, başta Koço, Rum esnaf birbiri ardına kepenk indirmeye başladı, çünkü Milli Koruma Kanunu'nun ardından Varlık Vergisi devreye sokuldu. Daha çok sermayeyi millileştirmek amacıyla uygulanan vergi 12 Kasım 1942'de yürürlüğe girdi. Aralarında Sıtkı Yırcalı, Cahit Kayra, Bülent Yazıcı gibi isimlerin yer aldığı Takdir Komisyonu'nun belirlediği miktar oldukça ağırdı. 114 bin vergi yükümlüsüne, toplam 465 milyon lira tahakkuk edildi, ancak 314 milyon lira tahsil edilebildi. Yükümlülerin yüzde

70'i İstanbulluydu. Çünkü Ankara başkent olsa da ticaretin kalbi hâlâ İstanbul'da atıyordu ve ticaretle uğraşanlar daha çok gayrimüslimlerdi. Beyoğlu'nda Necmi Rıza, Kığılı ve Hacı Bekir dışında Müslümanlara ait dükkan hemen hiç yoktu, bu yüzden de en çok onların canı yanacaktı.

Vergi bir yıl sonra hem muhalefetin hem de uluslararası baskının sonucunda yürürlükten kaldırıldı, ama sonuçları yıllarca tartışıldı. Cahit Kayra yıllar sonra konuyla ilgili eleştirileri yanıtlarken, "Bu vergi uygulanmak zorundaydı, çünkü devletin bekası buna bağlıydı," diyecekti. "Bugün de aynı şartları yaşasam yine aynı şeyi yapardım, hiç pişman değilim." Aysel ise ileride, büyüyüp olayları değerlendirebilecek akıl ve bilgiye eriştiğinde bu uygulamayı "insan haklarına aykırı" olarak değerlendirecek, "Gayrimüslimleri manen ve maddeten yok edecek böyle bir vergiyi savunmak mümkün değildir," diyecekti.

Radyo o yılların tek iletişim aracıydı, evlerde, kahvehanelerde hayat radyoyla başlıyor, radyoyla bitiyordu. Remzi Bey'in işleri de radyo yüzünden tepetaklak gitmeye başlamıştı. Artık kimse gramofon dinlemiyordu, olanlar ya elden çıkarıyor ya da gözden uzak bir yerlere kaldırıyordu. Her şeyin karneyle alındığı, büyüklerin giysilerinin küçüklere göre kesilip biçildiği, ayakkabılara pençe üzerine pençe vurulduğu bir dönemde kimsenin saat tamir ettirmeye ayıracak parası yoktu. Şadiye Hanım hâlâ dükkanda içki içildiği için işlerin bozulduğunu söylese de, Remzi Bey sermayesi olmadığı için radyo satışı ve tamirine girememekten yakınıyordu.

Sonunda dükkanı kapatmak zorunda kaldı ve Eskişehir'de, o zamanki ismiyle Tayyare Fabrikası'na başvurdu. Sınavda gösterdiği başarı üzerine, birinci sınıf saatçi olarak 480 kuruş yevmiyle işbaşı yaptığında tarihler 1941 yılının Kasım ayını gösteriyordu. Ayda bir trenle eşini ve çocuklarını görmek için geliyor, her seferinde valizini un, makarna ya da şekerle dolduruyordu. Şadiye Hanım da çocuklarını alıp eşini ziyarete gitti, ama şehir, ikinci kez gitmeyi isteyecek kadar sevimli ve sıcak gelmedi onlara. Savaş, sanki Anadolu'yu daha

fazla yormuş gibiydi. Remzi Bey de Eskişehir'in soğuğuna, bir pansiyonda yaşamaya daha fazla dayanamadı, eve döndü.

O yıllarda Melahat da Dikili'ye tayin olmuş, orada tanıştığı Yarbay Osman Özbek'le evlenmişti. Özbek de Aysellere başta şeker, yiyecek maddeleri, hatta ekmek karnesi gönderiyor, böylelikle savaş yıllarının yoksunluğu Çağıllarda diğer evlerden daha az yaşanıyordu. Ama bu da Şadiye Hanım'la Remzi Bey'i saran "Ya savaş Türkiye'ye de sıçrarsa" korkusunun üzerini örtemiyordu.

İlkokul diploması Hasan Âli Yücel'den

Şadiye Hanım'la Remzi Bey'in kişilikleri de hayattan beklentileri de çok farklıydı. Şadiye Hanım inançlarına sıkı sıkıya bağlıydı, namazını kılıyor, orucunu tutuyordu, camilere vaaz dinlemeye gidiyor, özellikle Ramazan'da neredeyse hiçbir vaazı kaçırmıyordu. Bazen Aysel'i de götürüyordu, o da anlatılanları dinliyor, ama cemaatin hocanın neredeyse hakarete varan sözlerini hoşnutlukla kabul etmelerinin nedenini anlayamıyordu. O yıllarda Yeşil Şemsettin Hoca isimli birinin vaazları popülerdi, "Ey ahmak Müslümanlar," diye başlıyordu konuşmasına, "elindeki sigaraya bile sözün geçmiyor, nasıl kendine hakim olacaksın, Allah seni katına almayacak." Bir kez de Fatih'e "Hırkai-Şerif"i görmeye gitmişlerdi ana-kız, saatlerce kuyrukta beklemiş, sonunda camiye girebilmişlerdi. Ama Aysel ne hırka görmüştü kalabalıktan ne de ne olup bittiğini anlayabilmişti.

Aysel'e bütün namaz surelerini öğretmişti Şadiye Hanım. Kolay ezberliyordu, annesi iki kez tekrar ediyor, sonra o hiç teklemeden okumaya başlıyordu. Yeşil Hoca, kuranın her satırına bir kulhuvallah okumanın hatim indirmeye eşdeğer olduğunu söylemişti bir vaazında, Aysel de annesinin eşliğinde üç-dört kez hatim indirdi. Bu bir sabır işiydi, bir cüzü tamamlamak bile saatlerini alıyordu. İleride, akademik alanda çalışmaya başladığında bir konu için hiç ara vermeden masa başında oturabilmesi ona bu hatim indirmeleri hatırlatacaktı.

Bu denli inançlı da olsa ne eşini ne de çocuklarını kendisi gibi ibadet etmeleri konusunda zorluyordu Şadiye Hanım, hatta talep bile etmiyordu. Sokağa çıkarken pardösü giyiyor, başını örtüyordu, ama Aysel'e bir kez olsun başını kapatmasını söylememişti, söylemeyecekti de. Ama eşinin rakısına itirazı vardı. Remzi Bey klarneti ya da uduyla önce "salon gramofonu" da denilen ayaklı gramofona taktığı plağa, sonraları da radyoda çalan fasıla eşlik ederken bir yandan da rakı, leblebi, biraz beyazpeynir ve pastırmayla demleniyordu. Remzi Bey'in içip de sarhoş olduğu görülmüş değildi, ama yine de içmesi çileden çıkarıyordu Şadiye Hanım'ı, kızıyor, söyleniyordu. Remzi Bey karşılık vermemeye çalışıyor, karısı ne söylerse söylesin kendi dünyasından çıkmıyordu. Karı-kocanın tek eğlencesi ara sıra gittikleri aile gazinolarıydı. Dönemin solistlerini, ya Hamiyet Yüceses'i, ya Mualla Mukadder ya da Nevin Demirdöğen'i ve Müzeyyen Senar'ı izliyorlardı. Bazen onlara Aysel de katılıyor, evde babasından dinlediği bestelerin bu kez başka yorumlarını dinliyordu. Üniversite yıllarında da birkaç kez arkadaşlarıyla birlikte kadın matinelerine gidecek, ama giderek eski tadın azaldığını görecekti.

Remzi Bey sabah işe giderken evin ihtiyaçları için para bırakıyor, akşam eve dönünce de neye ne kadar harcadığını soruyordu. Bu sorular kıt kanaat evi geçindirmeye çalışan Şadiye Hanım'ın gururunu yaralıyordu. Kaç kez kocasını uyardıysa da dinletemedi, Remzi Bey'i sormaktan vazgeçiremedi.

Remzi Bey az konuşan bir adamdı ve döneminin bütün babaları gibi çocuklarıyla yüz göz olmaktan kaçınırdı. Karı-koca da sadece evin ihtiyaçları ve çocukların dertleriyle ilgili sohbet eder, sonra ikisi de kendi dünyalarına çekilirdi. Şadiye Hanım'ın dünyasında en çok yer tutansa Aysel'di, kızını yanından ayırmaz, sanki hayatın yükünü onunla hafifletirdi. Oysa Aysel kendisine, "Kimin kızısın?" diye sorulduğunda, "Gramofoncu Remzi Bey'in," yanıtını verirdi hep. Yıllar geçip de kadınlığın bilincine varınca, aslında kendisinin de bu yanıtla annesine haksızlık yaptığını, babası gibi onu görmezden geldiğini düşünüp üzülecekti.

Görünenin ve yaşam biçimlerinin aksine Çağıl Ailesi'nde Remzi Bey tutuculuğu, Şadiye Hanım ise yenilikçiliği temsil ediyordu. İddialı ve talepkar bir kadındı Şadiye Hanım, çocukluğunun ve ilk gençliğinin Türkiye'si kendisini gerçekleştirmesine izin vermemiş, okuyup bir meslek edinememişti, ama çocuklarının, özellikle de Aysel'in okuması için her şeyi göze almaya hazırdı. Necdet'i daha dört yaşındayken okula yazdırması da dinmeyen okuma hevesini yatıştırmak içindi. Yaşının küçük olduğu, yedi yaşından önce okuma yazmayı öğrenmeyeceği söylese de o, "Akıllıdır, usludur," diye öğretmeni ikna etmeyi başarmıştı. Ama Necdet daha ilk günden sınıfta uyumaya başlayınca, hevesini gerçekleştirmek için iki yıl daha beklemek zorunda kalacaktı.

Daha okula başlamadan Aysel'e okuma yazmayı öğreten de Şadiye Hanım'la, onlarla birlikte yaşayan teyzesi Müzeyyen'di. "Hasan Dayı" adlı, on kıtalık bir şiiri Müzeyyen'le birlikte ezberlemişlerdi. Okuma hevesi yarım kalan Müzeyyen bu boşluğu doldurmak için olacak öylesine yinelemişti ki şiiri, doksanlı yaşlarının ortasına geldiğinde bile belleğinde tutacak, artık pek çok şeyi unutsa bile istendiğinde şiiri eksiksiz okuyacaktı. Teyze yeğen arasında on iki yaş fark vardı, bu da kolay anlaşmalarını sağlıyordu.

Aysel'i okula yazdırmaya da tıpkı Necdet'i olduğu gibi annesi götürdü. Pir Hüsamettin, bir Mevlevi tekkesinden dönüştürülmüş, ahşap bir ilköğretim okuluydu. Öğrencilerin teneffüslerde çıktığı alan semahaneydi, paltolarını astıkları askıların arkasında sandukalar görülüyordu. Aysel ilk üç yılda, el işi ve resim yaptıran, daha çok da öğrencileri oyalamaya çalışan Saime Hanım'ın öğrencisi oldu.

Cumhuriyet kurulduğunda 1.081'i kadın 10.102 öğretmen vardı. Bunlardan sadece yaklaşık üç bini eğitim almıştı, geriye kalanı ya ilkokul mezunuydu, ya medreseden ayrılmıştı ya da düzenli bir eğitimden geçmemiş, öğretmenlik vasfı olmayan kişilerdi. Öğretmen okulu sayısı ise yirmiyi, toplumdaki okuma yazma oranı ise yüzde beşi geçmiyordu. İlkokula 247 bin öğrenci yazdırılıyor, ancak 75 bini mezun

olabiliyordu. Cumhuriyet'le birlikte yeni öğretmen okulları açılsa da ihtiyacı karşılamaktan uzaktı. Sürekli yeni modeller deneniyor, ama istenilen sonuca ulaşılamıyordu, ta ki 1940 yılına kadar.

O yıl dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ile İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un öncülüğünde beş yıllık eğitim veren Köy Enstitüleri kuruldu. Öğrencilerini köylerden seçen bu okulların öğretmenlerinden sadece öğrenci yetiştirmekle kalmayıp köyün sosyoekonomik kalkınmasına da katkı sağlamaları bekleniyordu. Sayıları kapatıldıkları 1954 yılına kadar 21'i bulan okulların kendi tarlaları, bağları, hayvanları ve atölyeleri vardı; müfredatın yüzde ellisi teorik, yüzde ellisi de pratik eğitime ayrılmıştı. Öğrencilerin doğrudan dahil olduğu, Türkiye'ye özel bu okullar Fakir Baykurt, Talip Apaydın, Ümit Kaftancıoğlu gibi yazar ve sanatçıları mezun edecekti.

Aysel'in dördüncü ve beşinci sınıflardaki öğretmeni Güniz Eracar oldu. Diplomalı bir öğretmendi, Aysel'in çalışkanlığını, konuşma becerisini keşfetmekte gecikmedi. Sık sık öğrencisiyle rol değiştirmeye başladı, matematiğin dışındaki hemen hemen bütün derslerde, özellikle de tarihte konuyu anlatmayı Aysel'e bırakıyordu. Öğretmeni öylesine güveniyordu ki Aysel'e, bazen çıkıp gidiyor, sınıfı da dersi de öğrencisine bırakıyordu.

Sadece Aysel'in değil, bütün öğrencilerin, sarı bir defteri, bir kalemle silgileri vardı. Kitaplar da sarı, kalın bir kağıda basılıyordu. Doğrusu yoksunluklarını hissedebilecek örnekler de yoktu önlerinde, her şey onlara doğal, olması gereken yaşanıyor gibi geliyordu. Dayak da öyleydi, olağan hadiselerdendi, müdür özellikle erkek öğrencileri sıra dayağından geçiriyor, ellerine, ayaklarına cetvelle ya da fışkınla (dal parçası) vuruyordu.

Yerli Malı Haftası kutlamaları yasallaşmamıştı henüz, bunun için 1946 yılı beklenecekti, ama yine de öğrencileri yerli malı kullanmaya özendirmek için aralık ayının üçüncü haftasında evlerinden portakal, elma, üzüm, çerez ne varsa

getirmeleri isteniyordu. Sıraların üzerine dizilmiş yiyeceklere bakan öğrenciler içlerinden, "Bunu evimizde de yiyebilirdik, niye okula getirdik ki," diye soruyorlardı. Öğretmenler de yerli malı kullanmanın yerli üretimle, ülkenin sanayileşmesi ve bağımsızlığıyla bağlantısını kurmakta zorlanıyor, öğrencilere de aktaramıyorlardı. Aysel ancak üniversite yıllarında kavrayabilecekti, Yerli Malı Haftası kutlamalarının arkasında yatan nedeni.

23 Nisan'larda, 19 Mayıs'larda, 29 Ekim'lerde de törenler yapılıyordu. Özellikle 29 Ekim'lerde Şadiye Hanım mutlaka törenleri izliyordu, çünkü kızının doğumunun Cumhuriyet'in 10. yılına denk gelmesine kendince "ilahi" bir anlam yüklemişti. Çocukluğundan başlayarak Aysel'i her törene götürmüş, Beyoğlu'nda yapılan resmigeçidi kızı da görebilsin diye her seferinde kalabalığı yara yara önlere geçmenin bir yolunu bulmuştu. Aysel'in de öğrenci olarak katıldığı törenler vardı, ortaokulda 19 Mayıs törenlerine katılacak, ancak hastalığı nedeniyle stattaki gösterilere sadece bir kez çıkabilecekti.

O yılların 19 Mayıs'ları görkemli kutlanıyordu, öğrencilerin, izcilerin kortejini, halk oyunlarını izleyen kara, deniz ya da hava okulu öğrencilerinin akrobasi gösterilerinde bütün stadyum nefesini tutar, bittiğinde de alkış tufanı eserdi. Gösteriyi izlemek davetiye gerektirirdi, Şadiye Hanım da ne eder eder hem kendisi hem de çocukları için birer davetiye bulurdu. Eve dönerken göğsü hâlâ heyecanla inip kalkıyor olurdu. Onca muhafazakarlığına rağmen ne kızların dizkapağının bir karış üzerindeki eteklerine laf eder, ne kızlı erkekli danslarını garipserdi. Yeni ülkenin yeni yüzünü kabul etmeye kendisine öğretilen her şeye rağmen hazırdı.

Aslında Aysellerin evi de okuldan farksızdı. Evde bir tek Necdet'in kendine ait odası vardı. O odasında ders çalışıyordu, Aysel'le Malkara'da ortaokul olmadığı için yanlarına yerleşen Melahat'ın kızı Nezahat oturma odasında. Gündüzleri pek sorun yoktu, önce Akşam Kız Sanat, sonra da Olgunlaşma Enstitüsü'ne giden Müzeyyen dikiş dikiyor, annesi pencerenin geniş pervazına oturup ya Kuran ya da

Cumhuriyet gazetesini okuyor, onlar da sessizce ödevlerini yapıyordu. Ama akşamları Remzi Bey gelince ilk işi radyonun düğmesini çevirmek oluyordu, hele de fasıl varsa programda, udu ya da klarnetiyle eşlik etmeye başlıyor, karısının, "Çocuklar ders çalışıyor, sessiz olalım," uyarılarına radyonun sesini biraz kısarak cevap veriyordu.

Aysel bu durumdan çok da şikayetçi değildi, her koşulda çalışabiliyor, çoklukla etrafında olup biteni görmüyordu bile. Çalışmayı çok seviyordu, dahası çalışmak onun için eğlenmek demekti. Bazen başını kitabından kaldırıp da babasına baktığında onun o kendine yeten dünyasına gıpta ediyordu. Müziği ve rakısı ona yetip artıyor gibiydi, keyfi yüzünden okunuyordu. Başını annesine çevirdiğinde ise gördüğü elindeki kasnaktı, ihtimal modelini Rum komşularından aldığı bir nakışı işliyor, zihninden kim bilir neler geçiriyordu. Bazen ikisinin de yüzünde korku bulutları görüyordu, hele de haberleri dinliyorlarsa... Çünkü savaş giderek Türkiye'ye yakınlaşıyordu.

Türkiye tarafsız tutumunu, daha doğrusu denge politikasını sonuna kadar uygulamaya çalışmış, ancak İtalya Yunanistan'a, Almanya da Bulgaristan'a girince kendisini tehdit altında hissetmeye başlamıştı. Almanya'nın Türkiye'ye saldırmayacağını, sınırın yaklaşık elli kilometre uzağında duracağını garanti etmesi de tedirginliği yatıştırmaya yetmemiş, 1941 yılının Mart'ında Balkanlar'daki çatışmalar iyice şiddetlenince hükümet Trakya ile İstanbul'un tahliyesini kararlaştırmıştı. Devlete ait tren ve gemiler, tahliye edileceklerin 50 kiloya kadar olan eşyalarını ücretsiz taşıyacaktı.

Hazırlıklar tamamlandı ve iki ay sonra Trakya'da yaşayan binlerce kişi Anadolu'ya gönderildi. Bu arada tahliye kararının alınmasıyla paniğe kapılanlar hayvanlarını, eşyalarını yok pahasına satışa çıkarmıştı. Malkara'da ebelik yapan Melahat İstanbul'a geldiğinde valizinden Aysel ve diğer çocuklar için alınmış çok sayıda kazak ve hırka çıkıyordu. Bunlar da dükkanlarını boşaltmadan önce mallarını sudan ucuza satışa çıkaran esnaftan alınmış giysilerdi.

İstanbul da olası bir bombalamaya karşı hazırlanıyordu, askeri okullar başta olmak üzere bazı devlet kurumları Ankara'ya ve Anadolu'nun değişik yerlerine taşınmış, isteyenlerin Anadolu'ya gidebilmeleri için her türlü kolaylığın sağlanacağı açıklanmıştı. Gidenler olmuştu, ama çoğunluk "bir daha dönemeyiz" endişesiyle yola çıkmamış, son ana kadar beklemeyi yeğlemişti.

Şadiye Hanım'la Remzi Bey olup biteni uzaktan izliyor, bazen bir anlam veremiyor, bazen de kime kızacaklarını şaşırıyorlardı. İnsanlar savaşa ve şiddete doymuyor gibiydi. Şadiye Hanım tek bir satırını bile atlamadığı gazetesinde okuduklarından etkileniyor, daha kötü günlerden kendilerini koruması için dua ediyordu. Üstelik gazetesi bile sekiz sayfayken savaş nedeniyle dört sayfaya düşmüştü, birinci sayfada yayımlanan Ramiz'in karikatürlerinde bile savaş, Churchill ya da Hitler vardı. Neyse ki Necdet ile Aysel bu yakıcı günleri çocukluğun neşesi içinde pek önemsemiyordu, akıllarında derslerinden, ödevlerinden ve vakit kalırsa oyundan başka bir şey yok gibiydi. İkisine de "ders çalış" demek gerekmiyordu, sorumluluklarının farkına çok erken varmış, anne ve babalarını bu konuda otoriter olmak zorunda bırakmamışlardı. İkisi de meraklıydı, ama Aysel gördüğü, duyduğu her şeyi içine çekiyordu. Şadiye Hanım onlara bakarken aklından, "İstediğim gibi bir eşim olmadı belki," diye geçiriyordu, "ama çocuklarım yüzümü güldürecek."

Türkiye'nin savaş boyunca uyguladığı politika içte de tartışmalara yol açmış, muhalifler işi, "İnönü, Türkiye'yi savaşa sokmayarak erkeklerimizin erkekliğini öldürdü," demeye kadar vardırmıştı. Şadiye Hanım ne zaman bu cümleyi duysa gülüyor, söyleyenlerle dalga geçiyordu. Daha ilk savaşın üzerinden yirmi beş yıl geçmişken ölmeye ve öldürmeye bu kadar meraklı olmalarına, üstelik de kullandıkları üsluba kızmak bile gelmiyordu içinden. Gazetelerin köşe yazarları Almanya ile müttefik güçler yanlıları olarak ikiye ayrılmış, söz düellosu gazetelerin kapatılmasıyla sonuçlanır olmuştu. Bir yurt gezisinde karşısına dikilen bir çocuk, "Ben seni sev-

miyorum, sen bizi ekmeksiz bıraktın," diye bağırınca, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, "Belki sizi aç bıraktım," diye yanıt vermişti, "ama babasız bırakmadım."

1945'in başlarında savaşın sonu da galibi de görülmeye başlamıştı. Kazananın müttefikler olacağı gün gibi aşikardı. Hatta savaş sonrası için hazırlıklara başlanılmış, daha 1943'te değişik başkentlerde yapılan toplantılarda Birleşmiş Milletler örgütünün kurulması gündeme gelmişti. Türkiye de bu örgüte dahil olmak istiyordu, bunun için de müttefiklerin talebine uyup aralarında saatçi Emil Meyer ile oğlu Wolfgang Meyer'in de bulunduğu çok sayıda Alman Kırşehir'e, zorunlu ikamete yollandı. Türkiye 2 Ağustos 1944'te de Almanya ile bütün ilişkisini kesme kararı aldı. Bununla yetinilmedi, 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan edildi, hemen ertesi günü de Birleşmiş Milletler Beyannamesi imzalandı, ancak fiili olarak savaşa girilmedi. Kırşehir'deki Almanlara ise ancak 1945 yılının Aralık ayında İstanbul'a dönüş izni verildi.

Savaşın çocuk ruhunda yarattığı adı konulmamış tedirginliği giderecek bir adres bulmuştu Aysel: Tiyatro. Sınıf arkadaşlarından Mine'nin babası Hamdi Şarlıgil Şehir Tiyatroları'nda aksesuvar şefiydi. Mine'yle birlikte Andersen Masalları'ndan uyarlanan pek çok oyun izlemiş, tiyatronun büyüsüne kapılmıştı. İzledikleri bir çocuk oyunuydu, ama Nezihe Becerikli'den Cahide Sonku'ya, Necdet Mahfi Aral'dan Reşit Gürzap'a kadar döneminin ünlü oyuncuları sahnedeydi. Oyunun müziklerini bir orkestra icra ediyor, tiyatroyla canlı müziğin bu buluşması keyiflerini daha da artırıyordu. Öyle ki, ortaokul yıllarında bile ikinci üçüncü kez olduğuna aldırmadan fırsat buldukça tiyatroda alıyordu soluğu.

O yılın, yani 1945'in Haziran'ında karnelerin dağıtılmasına birkaç hafta kala Aysel'in yüreği kıpır kıpırdı. Bostancı'daki akrabalarının oğlu Ercan'ın okul birincisi olacağı netleşmiş, herkes onun ne kadar çalışkan ve zeki olduğunu anlatıp duruyordu. Kimse Aysel'in başarılarından, öğretmeninin yerine ders anlatabilecek kadar çalışkanlığından, bilgi-

sinden söz etmiyordu, annesi de mütevazı davranıyor, kızını övmüyordu. Aysel kendini ezilmiş, sıkılmış hissediyordu, bu duygunun altından kalkmasının tek yolu onun da okul birincisi olmasıydı. Oldu da, o yaşına kadar o kadar sevindiği, mutlu olduğu bir günü hatırlamıyordu.

İstanbul'daki yirmi okulun birincisi öğrenciler Çırağan'daki Şeref Stadı'nda bir araya geldi. Veliler, öğretmenler, öğrenciler tribünleri doldurmuş heyecanla bekliyordu. Siyah kumaştan önlüğü, iki yandan örgülü saçlarıyla Aysel'in gözleri annesini arıyordu. Sıra diplomaların dağıtılmasına geldi, kürsüye Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel çıktı. Önce bir konuşma yaptı, sonra tek tek öğrencileri kutlayıp diplomalarını verdi. Törenin ertesi günü *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan fotoğrafta Bakan Yücel'den diplomasını alan öğrenci Aysel'di. Foto muhabiri bakanın yüzünü gösterebilmek için onu arkasından çekmişti, ama örgülü saçları kimliğini ele veriyordu. O Aysel yıllar sonra Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Başkanı olarak Hasan Âli Yücel'i anma toplantısında bir konuşma yapacaktı. Birinci olmak için yarıştığı Ercan mı? Ortaokul yıllarında bilinmeyen bir hastalığa yakalanıp yaşamını yitirecekti.

Türkiye'nin de "Nora"ları olmalı

Aysel ortaöğretim için o yıl açılan, daha doğrusu Fındıklı'da faaliyet gösteren İnönü Kız Lisesi'nin Tünel'deki Alman Lisesi'nin binasına taşınmasıyla Beyoğlu Kız Lisesi adını alan okula yazdırıldı. Okulun adı yeniydi, ama binası yaşlıydı. Alman Mektebi İdare Cemiyeti tarafından 1868'te Alman Lisesi olarak kurulmuştu. Türkiye'nin savaşın bitmesinin arifesinde İstanbul'daki Almanları tahliye etmesiyle okul da boşaltılmış, yeni öğrenim yılına, Beyoğlu Kız Lisesi adı altında, kız öğrencilerle girmişti.

Tam okulların açılacağı günlerde, 2 Eylül 1945'te ajanslar bütün dünyanın yüreğini serinleten bir haber geçti: Savaş bitmişti. Bitişi de başlayışı gibi kanlı olmuş, ABD Japonya'nın

Hiroşima ve Nagazaki kentlerine atom bombası atmış, 200 binin üzerinde Japon yaşamını yitirmişti. Bütün savaş boyunca ölenlerin sayısı ise 60 milyonu aşmıştı. Yunanistan'ın kaybı 400 bindi, Sovyetler Birliği 22 milyon, Polonya beş milyonun üzerinde, Almanya beş milyon vatandaşını kaybetmişti.

Savaş bitmesine bitmişti de açtığı yaraları kapatmak, ekonomik sıkıntıları ve yoklukları aşmak zaman istiyordu. Alman Lisesi, yeni adıyla Beyoğlu Kız Lisesi kütüphanesiyle, laboratuvarlarıyla, piyanolarıyla oldukça donanımlı bir binaydı. Gerçi öğretmenler fizik, kimya laboratuvarını nasıl kullanacaklarını pek bilmiyorlardı, ama zamanla öğreneceklerdi. İlk kez bu okulda zengin-orta halli-fakir ayrımını görecekti Aysel. Nişantaşı'ndan gelen öğrenciler de vardı, kendisi gibi Kurtuluş'tan da, Beşiktaş'tan gelenler de.

Evet, okulun donanımı pek çok okuldan üstündü, ama kömür yokluğu nedeniyle kaloriferleri yanmıyor, öğrenciler soğuk havalarda sınıfta mantolarıyla ders görüyordu. Bunca yokluğa rağmen yasaklar da eksik değildi, okul girişinde etek boyları cetvelle ölçülüyor, eğer belirlenen uzunluğun altındaysa, yani kısaysa öğrenci okula alınmıyor, gidip uzatması isteniyordu. Saçlar ya Aysel'in deyimiyle "mısır koçanı" gibi kalın örülmeliydi ya da lacivert bir filenin altına saklanmalıydı. O zamanlar ismini koyamıyordu, ama bu baskılar tam da "faşizan bakış açısının" bir örneğiydi, kadınların kişilik haklarını ezmeyi amaçlıyordu.

Öğretmenler oldukça otoriterdi, aksi takdirde öğrencinin şımaracağına, ders çalışmayacağına inanıyorlardı. Onlara göre öğrenci ancak korkutularak yola getirilebilirdi ki, korku yaratmakta birer ustaydılar. Öğrenciler öğretmenleriyle karşılaştıklarında nereye kaçacaklarını bilemiyor, onlara yol vermek için sağa sola kaçışıyorlardı. En ufak bir hatalarında eleştirilerin ardı kesilmezken iyi not aldıklarında ya da iyi bir davranışta bulunduklarında ağızlarından tek bir kelime çıkıyordu: "Aferin."

Yine de kız okulunda okumak "rahatlık" demekti. Erkeklerden uzak durmak onları toplumun o baskıcı, yar-

gılayıcı bakışlarından koruyordu. Ayrıca babasının kız lisesi olmasa ortaokul ve liseye gitmesine izin vermeyebileceğinin de farkındaydı Aysel. Oysa "rahatlığına" rağmen kız okulunda okumak iki cinsi karşı kutup haline getiriyor, birbirlerini anlamalarını zorlaştırıyordu. Ayrıca kadınların eğitimlerinin ve yaşamlarının ileriki dönemlerinde çeşitli sorunlara yol açabiliyordu.

İleriki yıllarda ayrı okullarda eğitimin muhafazakar ülkelerde okula gönderilen kız sayısının artmasını kolaylaştırabileceğini düşünecekti Aysel, ama Türkiye gibi ülkelerde bu daha fazla muhafazakarlaşmaktan başka bir anlam taşımayacaktı. Kız okullarında kızlar başarılarını daha kolay ve rahat gösterebiliyor olabilir, karma okullarda utanç önlerini kesebilirdi, ama buna alışmak, karşı cinse örülen yüksek duvarı yıkmaktan daha kolaydı. Karma okullardan mezun kız öğrenciler çalışma hayatında karşı cinsle daha rahat iletişim kurabiliyor, bu da başarılarını artırıyordu.

Aysel'in her eğitim yılı sonunda iftihar listesine girmesi de bu başarıyı mimliyordu. İftihar belgeleri de hem dönemin dilini hem de eğitim anlayışını gösteriyordu. O yıllarda her sınıftan iki kişi iftihar listesine alınırdı, her sömestrde de Aysel o listedeydi. 1949-50 öğretim yılının birinci sömestresinin sonunda verilen belgede şöyle deniliyordu:

"Sayın Bayan Şadiye Çağıl,

Velisi bulunduğunuz okulumuz 5-D öğrencilerinden 282 numaralı Aysel Çağıl 1949-50 öğretim yılı birinci kanaat notu devresi sonunda iftihar listesine geçmiştir.

Ahlakta ve çalışkanlıkta okul arkadaşlarına böylece örnek kalmasını gönülden diler, sizleri tebrik eder, saygılarımı sunarım.

Beyoğlu Kız Lisesi Müdürü N. Cemal Toker."

Lisede de aynı okulun sıralarında oturdu Aysel. Artık az da olsa kaloriferler yanıyor, ısınabiliyorlardı. Dahası fen derslerini veren öğretmenleri tıp ya da mühendislik fakültesinden mezundu, sosyal derslere ise edebiyat fakültesi mezunları giriyordu. Edebiyat öğretmenlerinden biri "Hecenin Beş Şai-

ri"nden olan Halit Fahri Ozansoy'du. Daha 1918'de şiirlerini hece ölçüsüyle yazmaya başlayarak aruza veda eden şair, derslerinde Divan edebiyatını da anlatıyordu, ama daha çok Cumhuriyet'in yeni edebiyatından örnekler veriyordu.

Bir başka sınıfta edebiyat öğretmeni Türkiye'de "Darülfünun'dan mezun ilk kadın" olan yazar, şair Şükufe Nihal'di. 23 Mayıs 1919'da Sultanahmet Mitingi'nde Halide Edip Adıvar'a eşlik eden, 1924'te de Türk Kadınlar Birliği'nin kurucuları arasında yer alan Nihal hemen hemen her derste öğrencilerine Henrik İbsen'in *Nora*'sını okumalarını öneriyordu. Kocasına bağımlı, fedakar bir kadın olan Nora'nın zamanla kendisi olabilme adına eşini, üç çocuğunu ve evini geride bırakarak yeni bir yola girmesini konu alan bu romanın öğrencilerinin geleceğine yön verebileceğine inanıyordu. Öğrencilerinden çok "Nora" çıkmasının zor olduğunun farkındaydı Şükufe Nihal, çünkü çok az sayıda kız okuma şansını elde edebiliyor, o şansı elde edenlerse meslek sahibi olsalar bile ailelerinin baskısına karşı çıkamayıp evlenmek zorunda kalıyordu.

Türkçe öğretmenleri ise İzmir'in işgalini protesto etmek için tıpkı Şükufe Nihal gibi Sultanahmet'te yapılan mitinge Halide Edip Adıvar'la katılan Münevver Saime Hanım'dı. Bundan bir gün önce, yani 22 Mayıs'ta Kadıköy'de düzenlenen mitinge de katılıp bir konuşma yapan Münevver Saime Hanım daha sonra Halide Edip'le birlikte Anadolu'ya kaçmak zorunda kalmıştı. Derslerde hem bu mücadele sürecini anlatıyor hem de öğrencilerine Türkçenin yazım kurallarını öğretiyordu.

Tarih derslerinin öğretmeni ise Emin Ali Çavlı'ydı. Hasan Âli Yücel'in başkanlığını yaptığı II. Milli Eğitim Şurası'nda "Anadili Komisyonu"nda yer alan Çavlı'yı anlamakta öğrencileri zorlanıyordu. Çünkü hemen her derste Yunan uygarlığını, Yunan sanatını, Aristo'yu, Sofokles'i anlatıyordu. Öğrencileri daha yakın dönemlere dair bilgiler vermesini bekliyordu, ama o her şeyin kaynağının antik dönemde olduğunu vurguluyor, önce bu konuyu derinlemesine öğrenmeleri

gerektiğini söylüyordu. Aysel de diğer öğrencileri de Çavlı'nın yapmaya çalıştığını, kendilerine katkısını ancak yıllar sonra kavrayabilecekti.

Yine de Aysel'i en çok etkileyen tarih öğretmeni Meliha Sapanlı oldu. Edebiyat Fakültesi'nin yeni mezunlarından Meliha Hoca, gençliği kadar dersi sanki o süreçleri kendisi de yaşamış gibi anlatmasıyla öğrencilerin dikkatini hep üzerinde tutabiliyordu. Aysel'i seviyordu, çalışkandı, ödevlerini aksatmıyordu. Onda bıraktığı izin, öğrencisinin kendisine özendiğinin farkındaydı. İngilizce derslerine ise İngiliz Filolojisi'nden mezun adaşı Aysel Hanım giriyordu. O da etkisi altına almıştı Aysel'i. Geleceğine yönelik hayalleri onlara baktıkça yavaş yavaş da olsa şekilleniyordu.

Meliha Sapanlı ile yolları yıllar sonra yine kesişti. Aysel Çelikel o sıralar Hukuk Fakültesi dekanıydı. Sol görüşlü öğrenciler okulu işgal etmiş, Çelikel de hem onların sorunlarını dinlemek hem de ikna etmek için aralarına karışmıştı. Televizyonlar bu haberi verdiklerinde Meliha Sapanlı hop oturup hop kalkmış, sesi kısılana kadar bağırmıştı, "Rahat bırakın Aysel'i, bu kadar üzmeyin." Karşılaşmalarında işte bu olayı anlatmış, öğrencisinden duyduğu gururu da gizlememişti.

Tünel'den Kurtuluş'a, yani eve genelde Dolapdere'nin yokuşlarını ine çıka gidiyor, ancak dersi kaçırma tehlikesi olduğu zamanlarda tramvaya biniyordu. Elinde yerden kaldırması bile zor, ağır çantası olsa da İstiklal Caddesi'nde, eski adıyla Cadde-i Kebir'de yürümekten, özellikle Karlman Pasajı'ndan geçmekten büyük keyif alıyordu. Ermeni Katolik Kilisesi'nin bulunduğu sokağın köşesine açılan bir Musevi'ye ait Karlman İstanbul'un ilk süpermarketlerinden biriydi ve kumaştan ayakkabıya, tuhafiyeden züccaciyeye ne varsa satıyordu. İstanbulluların vazgeçemediği pazarlardan biriydi, malları kaliteliydi, hem ucuzu vardı hem de pahalısı. Her şey ortadaydı. Aysel'le arkadaşları en çok buna şaşırıyor, "Burada hırsızlık amma kolay olur," diye düşünüyorlardı, ta ki bekçi görünüp de kendini hatırlatana kadar. Elbette çalma niyetleri yoktu, ama bu serbestlik insanın aklına her şeyi düşürebiliyordu!

Sabah akşam bazen kırk dakikayı bulan yürüyüş yorucuydu, ama ne Aysel yakınıyordu bundan ne de benzer zorlu yolculuğu yapan arkadaşları. Öğle yemeklerini ya bir simitle geçiştiriyorlardı ya da açmayla. Evden yemek getirmek de mümkündü, ama herkesin içinde yemek yemekten, yemeği olmayanları imrendirmekten kaçınıyor, utanıyorlardı.

Aysel çocukluğundan başlayarak boğazlarından yana dertliydi, sık sık lenf bezleri şişiyor, iltihaplanıyordu. "Adenit" ismi verilen bu hastalığın verem başlangıcı olduğu söyleniyordu. Hastalığa yetersiz beslenmenin neden olduğu gün gibi aşikardı; ayrıca okulun ısıtılamaması, o ağır çantasıyla okula gidip gelirken günde bir buçuk saati bulan yürüyüşü Aysel'i güçsüz düşürmüştü. Dokuzuncu sınıfta, yani lise birde hastalığı biraz ağır seyredince Şadiye Hanım kızını Validebağ Prevantoryumu'na götürdü. Doktor, vereme eğilimi olduğu gerekçesiyle prevantoryuma yatırılmasına, en az bir buçuk ay süreyle tedavi görmesine karar verdi.

Sonraki yıllarda Öğretmen Evi olarak kullanılan prevantoryum ahşap bir köşktü. Birinci katı yemekhane, üst katları koğuştu. Yemekler her gün aynı saatte, miktarı ölçülerek veriliyordu ve bitirmek zorundaydı. Öğle yemeğinden sonra, uyusun uyumasın bahçede kurulan yatakta dinlenmesi ve güneşlenmesi gerekiyordu. İki ay sürdü tedavisi, taburcu olduğunda bu kez ipleri annesi eline aldı, her tarafını sarıyor, sadece boğazı açıkta saatlerce güneşte tutuyordu. Bunca ihtimam beklenen sonucu verdi, iyileşti, hem de ileriki yaşlarında bile kolay kolay hastalanmamak üzere...

Çalış kızım, kocana muhtaç olma

Aysel ortaokul ve lise yıllarına geldiğinde o güne kadar tanık olduğu, içinden geçtiği olayları yavaş yavaş yerine oturtmaya, anlamlandırmaya başlamıştı. Aklına üşüşen onlarca "neden" sorusuna kendince yanıtlar verebiliyordu artık. Annesini daha bir anlıyor, babasını kendi içinde de olsa eleştirebiliyordu. Evet; bir "Osmanlı Beyefendisi"ydi, evet; zeki ve

yetenekliydi, evet; kimsenin aleyhine konuşmuyor, dedikodu yapmıyordu, ama kadınlara, özellikle de eşine karşı aldırışsızdı. Eşi kendisinin de bir kişiliği olduğunun görülmesini istiyor, ama o bunu hiç dikkate almıyordu. Kızı büyüdükçe onun da yaşamına sınır getirmeye başladı. Aysel'in değil arkadaşlarıyla, annesiyle bile sinemaya, tiyatroya, pikniğe gitmesine pek izin vermiyordu. Çoğu kez başlarında bir öğretmenin olması da ikna etmiyordu Remzi Bey'i, "Öğrencilerin Ada'da işi ne, piknik yapıp da ne olacak?" diye kestirip atıyordu.

Aysel lisedeydi, bir gün Şadiye Hanım, "Gelip seni alayım da," dedi, "okuldan sonra sinemaya gidelim." Saat dörtte dersler bitiyor, öğrenciler dağılıyordu. Şadiye Hanım o saatte kapıda, kızıyla buluştu. Yıldız Sineması'na gittiler, Vedat Ar'ın yönettiği, senaryosunu Nâzım Hikmet'le İhsan İpekçi'nin yazdığı, başrollerini ise Münir Nurettin Selçuk'la Perihan Altındağ Sözeri'nin paylaştığı *Üçüncü Selim'in Gözdesi*'ni izleyeceklerdi. Filmin beşte başladığını öğrenince biraz tedirgin oldular, çünkü Remzi Bey saat sekiz dedi mi evde olur, karısını çocuklarını da evde bulmak isterdi. Kısa bir hesapla o saatte evde olacaklarını varsaydılar, ama film bittiğinde saat sekizi geçiyordu. Kıştı ve ortalık kararmıştı. Koştura koştura gittiler Kurtuluş'a. Remzi Bey öfkeden kızarmış bir yüzle karşıladı karısını ve kızını. Sinemaya gittiklerini öğrenince daha da sinirlendi, ihtimal otoritesinde büyük bir gedik açıldığını düşünüyordu!

Remzi Bey şimdi Kasımpaşa Tersanesi'nde çalışıyordu. Tersanenin tek "Hassas Aletler Mütehassısı"ydı ve aldığı ustabaşı maaşı hiç de küçümsenecek bir rakam değildi. Zekasına yılların deneyimi eklenmişti, eline hangi aleti verirseniz verin, söküp yeniden topluyor, bozuksa tamir ediyor, değilse nasıl yapıldığının sırrına erişiyordu. Bu teknik yeteneğini kullanmadığı alan neredeyse yok gibiydi. Terzilik yapan Müzeyyen bir modeli çıkaramadığında eniştesine koşuyor, ondan yardım istiyordu. Çok parçalı, girintili çıkıntılı bir elbisenin parçalarının nasıl birleştirileceğini Müzeyyen'e o gösteriyordu.

Remzi Bey için saat, radyo ya da geminin herhangi bir aksamını tamir etmek neredeyse sanatla eşdeğerdi. Elindeki alete bir sanatçı titizliğiyle eğiliyor, zamanı, sıkıntıları unutuyor, sanki kendinden geçiyordu. Neredeyse her akşam bir komşu kapılarını çalıyor, bozulan radyosunu, pikabını ya da fırınını, hatta elektrik, su, havagazı tesisatını tamir etmesini istiyordu. Klarneti ve udundan da vazgeçmemişti. Komşuları, arkadaşları bazen düğünlerinde çalmalarını istiyor, o da kırmıyordu. Böylelikle "Klarnet Remzi" lakabını da diri tutuyordu.

Rum komşularının söylediği kadar vardı; Remzi Bey Avrupai görünüyordu; üstüne başına özen gösteriyor, oldukça şık giyiniyordu. Çünkü, maaşının evin ihtiyaçlarından kalanını giyimine, kuşamına harcıyordu. Şadiye Hanım ve çocuklarsa sadece ihtiyacı olanları alabiliyordu. Hem evin ihtiyacının büyük bölümü hem de çocukların eğitim masrafları Şadiye Hanım'a miras kalan evlerin kirasından karşılanıyordu.

Bir gün eve yepyeni kıyafetlerle geldi Remzi Bey, tepeden tırnağa yenilenmişti. Elindeki paketlerde de gömlekler, pantolonlar, ayakkabılar vardı. Milli Piyango'dan para çıktığını söyledi. Şadiye Hanım ne kadar olduğunu sordu, söyledi. O günün koşullarında bu iyi bir paraydı, evde bir bayram havası esti. Remzi Bey bir miktar parayı karısına verip kendisine, çocuklara ve eve bir şeyler almasını istedi. Ertesi gün alışverişte halleri görülmeye değerdi, ama yine de Şadiye Hanım ipin ucunu elinden kaçırmamak için direndi. Kürkçülerin bile vitrinlerine baktı, ama almadı; kocası dükkanının iyi gelir getirdiği zamanlarda bir tane almıştı, o daha yıllarca dayanırdı.

Aysel annesinin eğitimi, mesleği ve kendine ait geliri olmadığı için evliliğini bitirmeyi aklından geçirse de adım atamadığını görüyordu. En haklı olduğu zamanlarda bile sadece kızgınlığını dile getirebiliyor, ama hareket edemiyordu. Bir arsaları vardı; epeyce ellerinde tutmuş, sonunda üzerinde bir apartman yapılmasına karar vermişlerdi. Kendilerine dört daire düşmüş, Remzi Bey dördünün tapusunu da kendi adına çıkartmış, karısı, "Hiç olmazsa ikisi benim olmalı," diye itiraz etse de dinlememişti. Şadiye Hanım'ın

istediği eşitlikti, ama ne yıllar ne de Aysel'in büyümesi Remzi Bey'in kadına bakış açısını, davranışlarını değiştiriyordu. Şadiye Hanım ise asla vazgeçmiyor, umutsuzca da olsa hakkını talep etmeyi sürdürüyordu. Tek tesellisi Aysel'di, sanki onunla birlikte yeniden çocukluğuna, gençliğine dönüyor, onunla yaşamının eksik sayfalarını tamamlıyordu. Ortaokulda, lisede, hatta üniversite yıllarında ders çalışırken yanında oturuyor, yüksek sesle tekrarlamasını istiyordu. "Ben de öğreneyim, sonra sana sorular sorarım," diyordu. "Böylelikle sen de daha iyi öğrenmiş olursun." Aysel'in anlattıklarını dinliyor, sonra da öğrendiklerinden çıkardığı soruları soruyordu. İhtimal o anda kendini bir sınıfta ders verirken, bir öğrenciyi sınava çekerken görüyor, heyecanlanıyordu.

Aslına bakarsanız, rüyalarında da sürekli okula gidiyor, ders anlatıyor, ödev yapıyor, sıbyan mektebinde başlayıp biten eğitiminden kalan açlığı böyle doyuruyordu. Çok titiz bir kadın olduğu söylenemezdi. Geçirdiği hastalıklar bedenini fazla yormaması gerektiğini öğretmişti ona, ama zihnine dur durak yoktu. Kızına da ev işi öğretmektense okuması için zaman ve mekan yaratmayı yeğliyordu. Okulların açık olduğu dönemde hiç ev işi yaptırmıyordu Aysel'e, yazları ise bütün işi koltuk örtülerini, kilimleri kapının önünde silkelemek, bir de toz almaktı.

Çalışmaya ara verdiklerinde ya da hayallerinden sıyrılıp da gerçekle karşı karşıya kaldığında Aysel'e okumanın, bir meslek sahibi olmanın ne kadar önemli olduğunu anlatıyordu. "Sen okuyacaksın, bir meslek sahibi olacaksın, kendin kazanıp kendin harcayacaksın," diyordu. "Kocana muhtaç olmamalısın, kocana değil kendine güvenerek evlenmelisin. Ben okusaydım, bir mesleğim olsaydı belki bu adamla oturmazdım, sizi de alır giderdim." Kızına tek nasihati buydu. Bazen bu arzusunu abartıyor, Aysel'in roman okumasına izin vermiyordu. Oysa roman okumak, edebiyat öğretmeninin verdiği ödevdi; okuyacak, özetini çıkaracak, karakterleri tanımlayacaktı. Ama Şadiye Hanım ödev de tanımıyor, "Ya okuduklarından etkilenir aşık olursa, sonra da gidip evlenir-

se," endişesini üzerinden atamıyordu. Onun için ödev de olsa romanla beslenecek hayallere geçit yoktu.

Yine de bir fırsatını buluyor, ödev verilen kitapları okuyordu Aysel. Reşat Nuri Güntekin'in *Çalıkuşu*'dan etkilenmişti, ama onu gözyaşlarına boğan Ömer Seyfettin'di. Her hikayesini ağlayarak okuyor, kitap bitse de gözyaşları dinmiyordu. Zamanla klasik romanlardan çok sosyal konuları esas alan kitapları okumaya yöneldi. Bu ilgisi hayatı boyunca da sürecekti.

Hiç beklenmedik bir zamanda okulda buluyordu annesini Aysel. Öğretmenlerle konuşuyor, kızı hakkında ne düşündüklerini soruyordu. Aslında ne yanıt alacağını da biliyordu; çalışkan, başarılı, saygılı. Ama tekrar tekrar dinlemek gururunu okşuyor, içini serinletiyordu. Şadiye Hanım'ın okula geldiği günlerden birinde ana-kız Yüksek Kaldırım'da oturdukları günlerden kalma bir ahbaplarına gittiler. Kadın Azeri asıllıydı, kuru kahvecilik yapan eşini erken yaşta yitirmiş, iki oğlu, bir kızıyla baş başa kalmıştı. Oğullarından biri İtalyan Okulu'nda, kızı Fransız Okulu'nda öğrenim görüyordu. Fransız Okulu'ndaki sınıfta kalmıştı, dahası iki okulun taksitleri ağır geliyor, ödemekte zorlanıyordu. Şadiye Hanım, "Ayol, ne üzülüyorsun" dedi, "çocuklarını Türk okullarına gönder, Necdet Türk okulunda okuyor, Aysel de öyle. Onlardan güçlü okul mu var?" Kadın şöyle bir düşündü cevap vermeden önce, "Ama Şadiye Hanım," diye başladı, "bu çocuklar tembel, çok okuyamazlar. Bu okulları bitirirlerse yabancı dilleri olacak, bu sayede çabuk iş bulacaklar." Aysel merakla iki kadının konuşmasını dinliyordu, annesi yine itiraz etti, "Türk okullarında da yabancı dil dersi var, orada da öğrenirler." Kadın başını salladı, "İkisi aynı şey değil," diye mırıldandı.

O yıllarda özel okullardan mezun olanların diploması yeterli görülmüyor, öğrenciler ayrıca devlet okullarında sınava tabi tutuluyordu. Şadiye Hanım bunu anımsatıp Türk okullarından büyük ve güçlü okul olmadığı düşüncesini yineledi. Bu savunmasında Cumhuriyet rejimine bağlılığın etkisi büyüktü, belli ki yabancı okullar "bedava" eğitim ver-

seler de Türk okulundan vazgeçmeyeceklerdi. Azeri annenin ne kadar öngörülü ve zeki olduğunun farkına ise yıllar sonra varacaktı. Kadın derme çatma bir yabancı dil eğitimindense çocukları için geleceğini üzerine kurabilecekleri bir öğrenimi yeğlemişti.

Necdet'e gelince... Roman okumak da, sokağı kullanmak da ona serbestti. Elinden klasik romanlar, dilinden Nâzım Hikmet'in el altından okurdan okura ulaşan şiirleri düşmüyordu. Atletizme de hevesliydi, hatta lise yıllarında İstanbul üçüncüsü olmuştu, ama üniversiteden sonra arkasını getiremedi, çünkü ne sporu sürdürebileceği tesis vardı ne de ayakkabı, eşofman bulup alabiliyordu. Haftanın birkaç gün Beyoğlu Halkevi'ne gidiyor, orada ders çalışıyordu. Bir komşuları, bekçinin karısı, bir gün Şadiye Hanım'ı uyarmış, "Oğlunu Halkevi'ne yollayarak iyi bir şey yapmıyorsun," demişti. "Oralar kötülük yuvaları, oğlunu koru." Necdet'le Aysel kadına hemen bir isim takmışlardı: "Softa."

Necdet de tıpkı kardeşi gibi başarılı bir öğrenciydi. Tıp Fakültesi'ne girdiğinde daha on altısını doldurmamıştı. Okul masrafını da kendisi çıkarıyor, derslerden arta kalan zamanlarda reprezantlık yapıyordu. Artık babasından harçlık almasına gerek yoktu, bu onu daha da özgür kılmış, rahatlatmıştı. Aysel onun kendi hayatını kurma çabasını gıptayla izliyordu, ama adı gibi emindi ki ona bu izin asla verilmeyecekti.

Babanın oyu DP'ye, annenin oyu CHP'ye

1945-50 yılları arasını bütün dünya, savaşa giren, girmese de savaştan etkilenen ülkeler yaralarını sarmakla, ekonomilerini toparlamakla geçirdi. Dünyanın yıldızı savaşla parlayan bir de gücü vardı artık: Amerika Birleşik Devletleri. Başta yerle bir olan Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerine kendilerini onarmaları için finans sağlıyordu. Yeni yeni kendini gösteren ekonomik düzen, yeni bir siyasal sisteme de ihtiyaç duyuyordu. Batılı ülkelerin Türkiye'den beklentisi ise çok partili sisteme geçmesiydi.

Aslında Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye iki kez çok partili sisteme geçmek için adım atmıştı, ilki 17 Kasım 1924'te, Halk Partisi'nden ayrılan Rauf Orbay, Halide Edip ve Adnan Adıvar, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy'un Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmalarıydı. Ancak bu yeni partinin ömrü altı ay bile sürmemiş, Şeyh Sait Ayaklanması'nda parmağı olduğu gerekçesiyle kapatılmıştı. Beş yıl sonra bu kez, Mustafa Kemal'in himayesinde Fethi Okyar Serbest Cumhuriyet Fırkası'na imza atmış, ama toplum tarafından gerçek bir muhalefet partisi olarak algılanıp kısa zamanda beklenenin çok üzerinde sempatizan toplayınca yine kurucusu tarafından kapısına kilit vurulmuştu.

Şimdi Türkiye bir kez daha çok partili sisteme geçmeyi deneyecekti. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1945 yılının 19 Mayıs'ı nedeniyle yaptığı konuşmada daha fazla demokrasinin sözünü verdi. Aynı günlerde TBMM'de Toprak Reformu Kanunu üzerine görüşülüyordu. CHP Aydın Milletvekili Adnan Menderes kanunu yerden yere vurdu, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile tartıştı. Menderes ve yakınındakiler bütçenin oylanmasında da aleyhte bir tutum izleyince ipler koptu, Menderes'le birlikte Fuat Köprülü de partiden ihraç edildi.

İnönü aynı yılın Kasım'ında TBMM'nin açılış töreninde yaptığı konuşmada bir kez daha bir muhalefet partisinin gerekliliğini vurguladı. İki ay sonra da Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan öncülüğünde Demokrat Parti kuruldu. CHP de bir kongre düzenleyerek "Şef" yerine "Parti Başkanı" tanımının kullanılmasını kararlaştırdı. O güne kadar İsmet İnönü "Milli Şef" olarak tanımlanıyordu. Kongrede alınan kararlardan birisi de parti başkanının seçimle iş başına gelmesiydi.

Böylesi bir "demokratik" açılıma rağmen 1945 yılının Aralık ayında yaşananlar Türkiye'nin hak ve özgürlüklerden ne kadar uzak olduğunu gösterdi. Sağ merkezde Demokrat Parti kuruluş aşamasındayken solda da yeni bir parti kurulacağı söylentileri yayıldı. Partiyi kuracak olanlar *Tan* gazetesi-

nin sahipleri Sabiha ve Zekeriya Sertel'di. İktidar savaşın son yıllarında Sovyetler'den uzaklaşmış, Batı'ya yakınlaşmıştı, ama Sertel çifti yayınlarında Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiğini, Türkiye'nin geleceğinin de sol bir siyasette yattığını savunuyordu. Köşe yazarları arasında yazı düellosu başlamış, iki taraf da birbirini kıyasıya eleştirmeyi sütunlarına taşımıştı.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın 3 Aralık günü yayımlanan "Kalkın ey ehli vatan!" başlıklı yazısı fitili ateşledi. Yalçın'ın okuru "Bolşevikler"e karşı mücadeleye çağıran yazısından etkilenen çoğu üniversite öğrencisi binlerce kişi sloganlarla Cağaloğlu'ndaki *Tan* gazetesine yürüdü. Sertel çiftinin canını zor kurtardığı saldırıda gazete yerle bir edildi, arkasından da kapatılmak zorunda kaldı. O gün gazeteye yürüyenler arasında geleceğin politikasına ve yazınına yön verecek isimler de vardı.

Kalabalık daha sonra Tünel'e doğru ilerledi. Olayların daha da büyümesinden endişelenen yetkililer Galata Köprüsü'nü kaldırsa da yüzlerce kayık ücretsiz Eminönü-Karaköy arasında gidip geldi. Kalabalığın Tünel'e ulaştığı saatlerde Aysel okuldaydı, saat dörde geliyordu ve okulun bitmesine dakikalar kalmıştı. Eylemcilerin gürültüsü okula kadar sızdı, sokak hareketlerine alışkın olmayan öğrenciler de hocalar da şaşırdı, heyecanlandı. Biri kalabalığın "Kahrolsun Serteller" diye bağırdığını söyledi, ne Aysel ne de arkadaşları Sertellerin kim olduğunu biliyordu. Neyse ki kalabalık yürüyüp gitti, öğrenciler de evlerine dağıldı.

Aysel eve geldiğinde, o sırada Tıp Fakültesi birinci sınıf öğrencisi ağabeyi Necdet'i evde buldu, yüzünde ufak tefek çizikler vardı. Annesi toz toprak içinde eve geldiğini söyledi. Anlaşılan Necdet de yürüyüşe katılmış, o da, ileriki yıllarda siyasi yelpazenin farklı kanatlarına dağılacak pek çok yaşıtı gibi estirilen o güçlü rüzgara kapılmıştı. Bu olayla birlikte birkaç ay sonra yapılacak seçimlere bir sol partinin girmesi ihtimali de ortadan kalkmıştı; CHP'ye karşı muhalefeti tek başına DP üstlenecekti.

Partili olmaya niyeti yoktu, ama yine de Demokrat Parti'nin kurulmasına çok sevindi Remzi Bey, çünkü CHP'ye küsmüştü. Aslında onu kızdıran partiden çok Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ydü. Yaptığı bir konuşmada sanatçılara övgüler yağdırmış, zanaatkarları küçümseyen de birkaç cümle kurmuştu. Remzi Bey'e göre böyle bir ayrım hiç adil değildi, o zanaatkardı, ama işini bir sanatçı titizliğiyle yapıyordu. Şadiye Hanım eşine hak verse de CHP'den umudunu kesmemeye kararlıydı. Necdet ve Aysel radyoda haberleri dinlerken babalarının "Milli Şef"e söylenmesine alışmışlardı, anlaşılan mesleğine yapılan hakareti unutmayacaktı.

Aysel sonraları babasına hak verecekti; devleti memurun, özellikle de askerin ayakta tuttuğu yıllar yaşanıyordu. Hangi kurumda olursa olsun devlette memur olmak önemliydi, aileler oğullarının devlette iş bulmasını hayal ediyor, kızlarını isteyen bir memursa, sırf maaşı sabit diye onu yeğliyordu. Sanatkar da el üstünde tutuluyor, köylü de kısmen korunuyor ama zanaatkara, hele de işçiye hiç prim verilmiyordu. Özellikle de işçiler hakları için 1960 İhtilali'ni ve arkasından hazırlanacak yeni anayasayı beklemek zorundaydı.

Seçim kanunu değiştirilerek tek dereceli, Çelikel'e göre son derece "tehlikeli" olan, çünkü kim en çok oy alırsa onu meclise taşıyıp, diğer oyları görmezden gelen sisteme geçilirken erken seçim kararı da alındı. 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimler oldukça şaibeli geçti, sandıkların kaçırıldığı, oy sayımında hile yapıldığı iddia edildi. Sonuçta milletvekili koltuklarından 395'ini CHP, 61'ini DP aldı, yedi kişi de bağımsız milletvekili olarak meclise girdi, dört bağımsız milletvekili daha sonra DP'ye geçti. Başbakan şimdi Recep Peker'di. Oldukça sert bir dil kullanıyor, Demokrat Partili seçmenleri "ayaktakımı" olarak tanımlıyordu. Bu tanım da Remzi Bey'i çileden çıkardı, iktidarın haddini fazlasıyla aştığını düşünüyordu. Muhalefet ise baskıları, özellikle de İstanbul'da savaş yıllarında uygulamaya başlanan sıkıyönetimin hâlâ sürmesini eleştiriyordu. İstanbul'da sıkıyönetim ancak 1947 yılının Aralık ayında kaldırılacaktı.

1945'te Adnan Menderes ve arkadaşlarının itirazlarına rağmen Toprak Reformu olarak da adlandırılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu onaylanmış ve yürürlüğe girmişti. Kanuna göre köylüye öncelikle devlet arazileri ile bataklıkların kurutulmasıyla ortaya çıkacak alanlar dağıtılacak, iki bin ile beş bin dönüm arası arazi de gerektiği şartlarda özel şahıslardan alınabilecekti. 1920'lerde yapılan bir araştırmaya göre toprakların yüzde 65'i, ailelerin yüzde beşinin elinde toplanıyordu. 1930'larda, ekonomik kriz ve savaş nedeniyle köylünün elindeki toprak daha da azalmıştı. 1950'ye gelindiğinde ise köylülerin büyük bölümü topraksızdı. Tartışmaları yıllarca sürse de reform sayesinde pek çok köylü toprak sahibi olmuştu.

Tartışmalar reformun "gerici" ve "ilerici" olduğu üzerinde dönüyordu. Toprak sahibi muhalifler kendi çıkarlarını korurken liberal bir grup da asıl meselenin sanayileşme olduğunu, bunun için kentleşmenin gerektiğini, reformla köylülüğe prim verildiğini savunuyordu.

Ne Aysel ne de arkadaşları içinden geçtikleri dönemin bir gün tarih kitaplarında okutulacağından, yani o tarihin bir parçası olduklarından haberdardı. Bir yanda savaş sürerken öte yanda II. Milli Eğitim Şurası'nda alınan kararlar gereği tarih ders kitaplarında hümanist bir yaklaşımı öğreniyorlardı. Bu kitaplara göre Batı medeniyetinin kökeni de Anadolu topraklarındaydı. Madem Anadolu uygarlığın beşiğiydi, o halde yeni ulusla buradan yola çıkarak tarih yeniden yazılabilir, böylelikle Osmanlı, yani imparatorluk özlemi çekenlerin önü kesilebilirdi. Aysel'in tarih öğretmeni Emin Ali Çavlı'nın antik döneme verdiği önemin nedeni de buydu.

Cumhuriyet'in ikinci kuşak kadınları olarak kendilerine çizilen rotada ilerleyen Aysel ve arkadaşları hemen hemen aynı hayali kuruyordu. Okuyacak ve bir meslek sahibi olacaklardı, ama henüz hiçbiri içlerinden sadece birkaçının hayalini gerçekleştirebileceğinin farkında değildi. Aysel meslek sahibi olup da para kazanınca ilk iş kendisine bir ev tutacak, annesini de yanına alacaktı. Ne bir sevgiliye yer

vardı hayallerinde ne de evliliğe. Babasının annesini inciten her sözü ya da davranışı hırsını kamçılıyor, üniversiteye gidip gidemeyeceğinin kuşkusunu erteleyip derslerine daha çok sarılıyordu. Hem savaş da bittiğine göre dünya için de Türkiye için de karanlık günler geride kalmış görünüyordu.

Oysa Türkiye hâlâ tehdit altındaydı! Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği lideri Josef Stalin Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı, bir de Boğazlar'ın kullanımının ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesini istiyor, aksi takdirde Türkiye-SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı feshedeceğini söylüyordu. Bu da Türkiye'yi Batı'ya, daha çok da ABD'ye yakınlaştırdı.

Bu arada hükümet de yeni döneme uygun ekonomik politikalar geliştirmenin ve uygulamanın peşindeydi. Öncelikle de gerçekçi bir kur politikasına ihtiyaç duyulduğu açıklandı ve devalüasyon uygulandı. Türk lirası Amerikan doları karşısında yüzde elli oranında devalüe edildi, bir dolar 280 kuruş oldu. Maliyet enflasyonu ve ithalatın artmasıyla dış ticaret açığı yaratan bu uygulama ekonomide de durgunluğa yol açtı. Ağır sanayi projeleri de böylelikle rafa kalktı.

Türkiye'nin IMF'ye üye olduğu, ardından sonraları adı OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) olarak değiştirilen Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na katıldığı bu yıllarda ekonomik krizden çıkışın tek yolu olarak ABD'nin yardımı görülüyordu. ABD Başkanı Harry Truman tarafından Sovyet tehdidine karşı hazırlanan, bu nedenle de "Truman Doktrini" olarak bilinen program dahilinde Türkiye'ye önce 100 milyon dolarlık askeri yardım yapıldı, bunu birkaç yılda toplam 351 milyon doları bulan diğer yardımlar izledi. Bu arada ekonomik durgunluk hükümet krizine yol açmış, Peker başbakanlıktan istifa etmiş, yerini Hasan Saka almıştı. Saka, kredileri tarımda makineleşme ve karayollarının yapımında kullanmak üzere projeler hazırlattı.

1950'nin başlarında yine İsmet İnönü'nün önerisiyle "daha çoğulcu ve demokratik bir Türkiye'yi çabuklaştırması" amacıyla seçim kanunu bir kez daha değiştirildi, üç ay

sonra da 14 Mayıs'ta seçime gidildi. Liste Usulü Çoğunluk Sistemi olarak adlandırılan sistemle yapılan seçimleri yüzde 53 oy oranıyla DP aldı. Artık başbakan Adnan Menderes'ti. İlk icraatlarından biri, on sekiz yıldır Türkçe okunan ezanın yeniden Arapça okunması oldu.

Bu sadece Türkiye için değil Çağıl Ailesi için de yeni bir dönemin başlangıcıydı. Remzi Bey'in oyları artık Demokrat Parti'yeydi, Şadiye Hanım ise CHP'den vazgeçmeyecekti. Necdet ve Aysel de kendilerini CHP'ye daha yakın görüyorlardı. Necdet ilk kez oy verdiği seçimlerde tercihini CHP'den yana kullanmıştı. Aysel'in gelecekte vereceği oyun da rengi belliydi artık, anlaşılan Remzi Bey ailenin tek Demokrat Partili bireyi olarak kalacaktı.

Bu arada Müzeyyen'in evliliği aileye bir hareket getirmişti. Eğitimli ve kariyer sahibi biriyle evlenmek isteyen, bunun için bütün taliplerini geri çeviren Müzeyyen bir tren yolculuğunda Nevzat Gürelli'yle tanışmıştı. Eğitim Enstitüsü mezunu bir talibini bile reddeden Müzeyyen'e bu kez "evet" dedirten Gürelli'nin Hukuk Fakültesi'nde asistan olmasıydı. Aradaki eğitim farkının ileride sorun olacağını hiç aklına getirmiyordu. İşin gerçeği o dönem yükseköğretim görmüş, meslek sahibi kadın sayısı oldukça azdı ve bu nedenle eğitim farkı pek de dikkate alınmıyordu. Oysa bu evliliklerde kadını da erkeği de bekleyen daha çok yalnızlık ve mutsuzluktu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Avukat Olup Kadınları Kollayacağım

Babasının itirazlarına rağmen üniversitede okumakta kararlıydı Aysel. Hukuk fakültesine yazıldı. Hocaları arasında Schwartz gibi Yahudi soykırımı nedeniyle ülkelerinden kaçanlar da vardı, Türkan Rado, Hıfzı Timur, Hüseyin Nail Kubalı, Ferit Hakkı Saymen, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu gibi Türkiye hukukuna yön verenler de...

Hukuk öğrencisi Aysel arkadaşlarıyla.

Benim kızım okuyacak

Beyoğlu Kız Lisesi'nden iftihar listesinde yer alarak mezun olan Aysel'in kafası karışıktı. O yılların uygulamalarından Devlet Olgunluk Sınavı'na girerek başarısını okulu dışında bir de devlet nezdinde belgelemiş, ikinci diplomasını da almıştı, ama önündeki yollardan hangisinde yürüyebileceğini kestiremiyordu. O okumak, üniversiteye gitmek istiyordu da acaba babası izin verecek miydi? Remzi Bey doğrudan bir şey söylemese de hareketleriyle, sözleriyle kızının okumasına izin vermeyeceğine dair kuşkuları besliyordu.

İmdatlarına yine Müzeyyen'in eşi Nevzat Gürelli yetişti. Hukuk fakültesinde okumanın, hukukçu olmanın erdemlerini anlattı Aysel'e. Hukuk okuduğunda tepeden tırnağa değişecek, düşüncelerinin önündeki engeller kalkacak, haksızlıklara karşı koymanın en etkili yolunu hukuk gösterecekti. Aysel, mesleğine tutkuyla bağlı Gürelli'yi dinlerken annesini, ortaokuldan bu yana kurduğu hayalleri düşünüyordu. Hukuk ona tam da istediğini verecekti, annesinin ve kadınların haklarını savunabilecekti.

Şadiye Hanım, Remzi Bey'in ağzını aradı, Aysel kuşkularında haklıydı, babası okumasını istemiyordu. Çünkü üniversitede okuyan kızların erkekleşeceğini, çalışıp para kazanınca kocalarını beğenmeyeceğini, zaten okuyan kızları kimsenin "almak" istemeyeceğini düşünüyordu, bu yüzden bir kız evde oturmalı, "kısmetini" beklemeliydi. Şadiye Hanım bu kez kocasını dinlememekte kararlıydı, ne yapıp edecek kızını okutacaktı. "Ben onun sözüyle hareket etmem," diyordu, "benim çocuğum okuyacak." Remzi Bey'i ikna etmek Nevzat Gürelli'ye düştü. "Okuyup da ne yapacak, yarın öbür gün evlenecek değil mi?" diye düşüncesinde ısrar eden

baba Çağıl'a o devirlerin geçtiğini, kızların da artık meslek sahibi olduğunu anlattı. Sonunda Remzi Bey direnmekten vazgeçti.

Aysel'in aklı hukukçu olmaya yatmıştı yatmasına da bir gözü de o günlerin moda mesleği eczacılıktaydı. Eczacılık fakültesi fen puanına göre alıyor ve her yıl ancak altmış öğrenciye kapılarını açabiliyordu. Oysa Aysel edebiyat bölümü mezunuydu, ama yine de kendini tutamadı, tercih listesinin ilk sırasına eczacılığı, ikinci sıraya da hukuku yazdı. Sonraları bu sıralamasına çok gülecek, "Hangi akla hizmet ettim de eczacılığı yazdım, bilmem," diyecekti. Sınav sonuçlarını beklerken kalbi küt küt atıyordu. Kendisine, başaracağına inanıyordu, ama bir terslik olabileceğini de aklından atamıyordu. Sonuçlar açıklandığında en az onun kadar, belki ondan bile çok sevinen biri daha vardı: Şadiye Hanım. Kendisine sadece rüyalarında vaat edilen okul kızı için bir kez daha gerçek olmuştu, kızı üniversitede okuyacak, hukukçu çıkacaktı.

O gün sabah erkenden evden ayrıldı Aysel, tramvayla Beyazıt'a gitti, kaydını yaptıracaktı. İstanbul Üniversitesi'nin asırlık, görkemli kapısından içeri girerken soluğunu tuttu, çünkü geleceği bu kapının arkasındaydı. Bu gelecekte neler olacağı şimdilik belirsizdi, başarılı bir öğrenci olacağından kuşkusu yoktu, ama liseye benzemeyeceği, en başta da kız-erkek birlikte okuyacakları, buna alışmanın zaman alacağı ortadaydı. Hukuk fakültesinin önüne geldiğinde kuyruğu görünce tedirginliği arttı, acaba evrakları tam mıydı, ya bir aksilik olursa ne yapacaktı?

Fakülteler arasında en uzun kuyruk hukukun önündeydi, çünkü en çok öğrenci bu fakülteye alınacaktı. Ancak sıra kendisine gelip de kaydını yaptırdığında yatıştı huzursuzluğu. Hem imatrikülasyon (Fransızca *immatriculation*/öğrenci kaydı) hem de dersler için istenen harcı ödedi. Remzi Bey kızının okumasını istemese de harçlar için istenen parayı vermekte hiç tereddüt etmemişti. Bunda belki zaman zaman kızının kimden duyduysa doğumunda yaşadığı hayal kırıklığını anımsatmasının da payı vardı. Aysel, "Sen, ben kız doğ-

duğum için üzülmüşsün," diye hatırlattığında, "O, o zamandı," diyerek konuyu kapatmaya çalışıyordu. Madem kızı bir yola çıkmıştı, düşünceleri farklı da olsa onun arkasında durmalıydı. İhtimal içten içe kızıyla gurur duyuyor ama bunu dillendirmeyi gururuna yediremiyordu.

Nihayet okulların açılacağı gün geldi. 8286 numaralı öğrenci Aysel yine alabildiğine heyecanlıydı. Amfi 1'in kapısından adımını attığında başının döndüğünü hissetti. Uçsuz bucaksız bir derslikti, sanki binlerce çift göz kendisine dönmüş, tepeden tırnağa izliyor, bir kimlik, bir sıfat yüklemeye çalışıyordu. Neyse ki Beyoğlu Kız Lisesi mezunu dört kız daha vardı, bakışlarıyla onları aradı, buldu, başı önde yanlarına gitti. Biraz sakinleştikten sonra çevresine bakınmaya başladı; giyimleri kuşamları birbirinden farklı, kimi son moda, kimi orta halliliğini ele veren giysiler içinde, ürkek ya da kendinden emin bir ifadeyle oturuyor, ilk hocanın, ilk derse girmesini bekliyorlardı. Kendileri gibi aynı okuldan mezun ya da aynı mahalleden yan yana oturmuş öğrenciler aralarında konuşuyor, bir önceki yıldan kaldıkları belli olanlar sıra başlarını tutmuş, ellerini kollarını sallaya sallaya birbirlerine bir şeyler anlatıyor, bu da amfide bir uğultu yaratıyordu. Sonunda ilk dersin hocası Hıfzı Veldet Velidedeoğlu geldi, bakışları ilk sıralardaki öğrencilerin üzerinde, yavaş yavaş kürsüye ilerledi. Bu arada bir çift göz Aysel'i takibe almış, meraklı, bir o kadar hayran bakışlarla izliyordu, ama o bunun farkında değildi.

İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşu kimi araştırmacılara göre 1453'e, yani Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u alışının hemen ertesi günü Ayasofya ve Zeyrek'te yapılan bilimsel toplantılara dayanıyordu. Beyazıt'taki yerleşke 1865-66 yılları arasında Harbiye Nezareti olarak inşa edilmiş, 1880'de eğitime başlayan "Mekteb-i Sultani Hukuk"a ev sahipliği yapmıştı. Sultani Hukuk 1900'de kurulan Darülfünun'a katılmış, yeni açılan bölümlere de model oluşturmuştu. 1924'te İstanbul Darülfununu Hukuk Fakültesi adını alan okul, 1933 yılında bugünkü tanımına kavuşmuş, İstanbul Üniversitesi olmuştu.

Aysel'in üniversite öğrenimine başladığı 1951 yılında Türkiye'de üç üniversite, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi ile Ankara ve İstanbul'da bu üniversitelere bağlı birer hukuk fakültesi vardı. Ellili yılların ortalarından başlayarak Erzurum, Ege, Orta Doğu Teknik, Karadeniz Teknik üniversiteleri kurulacak, bunu 60'lı yıllarda Hacettepe ve Boğaziçi üniversiteleri ile diğerleri izleyecekti. Aysel şimdi, böyle köklü bir yapının, dünyanın en eski yirmi üniversitesi arasında yer alan İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin öğrencisiydi. Kendisinden önce bu fakültede okuyup mezun olan başka kadınlar da vardı elbette, ama o yıllarda mesleğini yapanların sayısı parmakla gösterilecek kadar azdı.

O yine de şanslıydı, babası istemese de annesi ona destek olmuş, eniştesi babasını ikna etmek için çaba harcamış, doğrusu çok da zorlu bir mücadele vermeden kendini üniversite sıralarında bulmuştu. Lisede en az onun kadar başarılı olup da bu şansı kaçıranlar da vardı. Onlar yıllardır kurduğu hayallerini gerçekleştiremeyecek, geleneklerin ve dönemin anlayışının mağduru olacaktı. Onlardan biri de Mine Şarlıgil'di.

Mine çok çalışkan bir öğrenciydi, Beyoğlu Kız Lisesi'nin pek çok öğrencisi okulu ancak ikmal sınavlarıyla bitirirken o karnesiyle birlikte diplomasını ve başarı belgesini de almıştı. Doktor olmak istiyordu. Tıp fakültesi sınavını kazanmakla kalmamış, birinci sınıfın oldukça zor olan derslerinin de üstesinden gelmişti. Havacı üsteğmen Mesut kendisine "talip" olana kadar hayalini gerçekleştireceğine dair inancı tamdı. Mesut'u beğenmesine beğenmişti, ama önceliği okuluydu. Çok geçmeden annesi, "Doktor olup da ne yapacaksın?" diye baskı uygulamaya başladı, "Mesut iyi bir insan, seni de çok seviyor, hem ileride paşa olacak." Mine günlerce dil dökse, ağlasa da annesini ikna edemedi, sonunda okulu bırakmak zorunda kaldı.

Aysel'le yakın arkadaştılar, dostlukları sonraki yıllarda da sürdü, evet, mutlu bir evliliği vardı, ama o da tıpkı Şadiye Hanım gibi rüyalarında kendini okulda görüyordu.

Evlendikten sonra da okuyabilirdi belki, madem kocası onu bu kadar çok seviyordu, hayalini gerçekleştirmesine destek olabilirdi, ama görev yeri Eskişehir'deydi ve Eskişehir'de o yıllarda değil tıp fakültesi, üniversite bile yoktu. Kentin ilk yüksekokulu İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi bile ancak 1958 yılında kurulabilecekti. Mine için üniversite de doktorluk da rüyalarında kalmaya mahkumdu.

Hukuk fakültesinde kız öğrenci sayısı hiç de küçümsenmeyecek bir orandaydı, sınıfın yüzde otuzu kızdı. Bu da kız lisesinden gelen öğrencilere bir hayli rahatlık sağlıyordu, ama Aysel'in içi içini yiyordu hâlâ. "Ya Prof. Hüseyin Nail Kubalı yoklamada ismimi okursa," diye her derste yüreği ağzına geliyordu. Bin, hatta bin iki yüz kişilik amfide yoklama yapmak imkansızdı, bu yüzden hoca rastgele on beş ismi okuyor, onların şebekeleriyle birlikte kürsüye gelmesini istiyordu. Bir şebekedeki fotoğrafa bir de öğrenciye bakıyor, sonra yerlerine gönderiyordu. Sonunda Aysel'in korktuğu başına geldi, Anayasa Hukuku hocası Kubalı bir gün onun da ismini okudu. Kürsüye ilerledi, hocaya şebekesini, yani öğrenci kimliğini gösterdi. Yerine döndüğünde yüzü kıpkırmızıydı. Arkadaşları, "Ne var bu kadar kızaracak?" diye sorduklarında verecek yanıt bulamadı. Oysa bu da hangi makama gelirse gelsin yakasını bırakmayacak bir özelliğiydi, kalabalığın önünde konuşmaktan sıkılıyordu. Sonraları bunun insanlara verdiği önemden kaynaklandığını düşünmeye başladı. "O kadar insan beni dinlemeye gelmiş, onlara saygı göstermeliyim," diyor, kısa bir konuşma için bile günler öncesinden hazırlanıyordu.

Girişimci Remzi Bey taksimetre yapıyor

"Yeter! Söz milletindir!" sloganıyla ve her mahalleden bir milyoner çıkarma vaadiyle iktidara gelen Adnan Menderes ve hükümeti birinci yılı geride bırakırken Türkiye kendini yeni bir savaşın içinde buluvermişti. Menderes NATO'ya (Kuzey Atlantik Savunma Paktı) girebilmek için Kore Savaşı'nı bir

fırsat olarak görmüş, Cumhurbaşkanı Celal Bayar da bu kararı onaylamıştı. Türkiye muhaliflerin bütün itirazlarına rağmen 5.083 subay ve askeri Kore'ye gönderdi. Sonrası tam bir karmaşaydı, haberleşme yeterince sağlanamıyordu, kimilerine göre İngilizce bilmeyen Türk askerleri Amerikalıların "geri çekilin" komutunu anlamıyor, ilerliyordu. Üç yıl süren savaşın sonunda Türkiye'nin kaybı 721 ölü, 2147 yaralı, 234 esir, 175 de kayıptı. Sağ ya da yaralı dönenler ruhsal açıdan yaralıydı, öyle ki o yıllarda ruh sağlığında bozulma görülenlere "Koreli" denilmeye başlanmıştı. Hükümet ise amacına ulaşmış, Türkiye 1952'de NATO üyeliğine alınmıştı.

Menderes hükümetinin demokrasi ve özgürlük vaatlerini yerine getirmeyeceği kısa sürede belli oldu. Askeri darbe ihtimali gerekçesiyle genelkurmay başkanı dahil, pek çok general görevden alındı, ilk elde dokuz valinin görev yeri değiştirildi. Ezan Türkçeleştirildi, Halkevleri, Halk Odaları, Halk Kütüphaneleri ve Köy Enstitüleri kapatıldı, mal varlıklarına el konuldu. Genel afla Nâzım Hikmet dahil binlerce kişi salıverildi. Ancak polis yine de şairin peşindeydi, yeniden gözaltına alınma ihtimali, hatta Sabahattin Ali gibi polis tarafından korunan kişilerce öldürülme tehlikesi vardı. O da kurtuluşu SSCB'ye kaçmakta buldu. Gazeteler fotoğrafını basıp okurdan yüzüne tükürmesini isteyecek kadar ileri gitti, çünkü Nâzım Hikmet onlara göre "vatan haini"ydi.

Oysa şair akıbeti konusunda haklıydı, Menderes hükümeti birkaç ay sonra bir cadı avı başlattı. Yüzlerce sosyalist gözaltına alındı, Sansaryan Han'da tabutluklar da dahil işkencenin her türü uygulandı. Elektrik ilk kez bu süreçte işkence araçları arasına girdi. Tutuklananlar bir ile on yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırıldı.

Bütün bunlar olup biterken Çağıl Ailesi'nde bir telaş vardı, kırılacak eşyalar gazetelere sarılıyor, çarşaflar, yorganlar hurçlara dolduruluyordu. Tatavla'ya, yani Kurtuluş'a veda zamanı gelmişti. Remzi Bey'in işleri yolundayken Tarlabaşı'nda aldığı evde oturan kiracı neredeyse bir yılı bulan uğraşlardan sonra evi boşaltmış, aile de buraya yerleşmeye

karar vermişti. Rum komşularından ayrılıyorlardı, ama yine Rumların yoğun yaşadığı bir semtte yaşayacaklardı. Evleri de üç katlı eski bir Rum eviydi.

Tarlabaşı önceleri daha çok sefaretlerin çalışanlarıyla levantenler ve gayrimüslimlerin mekanıydı. Sefaretler yani elçilikler Ankara'ya taşınınca, ardından da Varlık Vergisi nedeniyle azınlıklar mülklerini yitirince yaşayanların çehresi değişmişti. Semtte artık az sayıda da olsa Müslümanlar da vardı. Aysellerin evi balık pazarına yakın bir sokaktaydı. Balık pazarının rengi onların sokağına da vuruyordu. Pazar boyunca lakerdacılar, çiçekçiler, mezeciler sıralanıyor, Cumhuriyet, Bohem, Hristaki gibi meyhanelerde dönemin ünlü simaları bir araya geliyordu.

Menderes hükümetinin vaatlerinden biri de liberal ekonomiydi. İnönü döneminin devletçi ekonomi politikasından vazgeçilecek, özel sektörün yatırımları desteklenecekti. Bu nedenle Dünya Bankası'nın desteğiyle Sanayi ve Kalkınma Bakanlığı kuruldu. İthalat serbest bırakılırken yabancı sermayeyi Türkiye'de yatırım yapmaya teşvik edecek yasalar çıkarıldı. Bu da iki yıl içinde dış ticaret açığının 22,3 milyon dolardan 193 milyon dolara yükselmesine yol açtı.

Hazine arazilerinin tarıma açılması, tarım kredileri verilmesi ve traktör sayısının artırılması DP'nin siyasal gücünün de kaynağıydı. Çünkü partiyi nüfusun kırsalda yaşayan yüzde 75'i ayakta tutuyordu. Tarıma yapılan yatırım üretime de yansıdı, 1950-54 yılları arasında Türkiye'nin tarımsal üretimi yüzde 10'un üzerinde arttı. Dört şeker fabrikasına on bir yeni fabrika daha eklenerek pancar üreticileri güçlendirildi, devlet kredileriyle dokuma alanında irili ufaklı pek çok işletme kuruldu. Menderes işçileri de unutmamıştı, hemen hemen bütün mesleklere örgütlenme hakkı tanındı, ancak bunun bir koşulu vardı, sendikalar ve meslek odaları politikaya karışmayacaktı. En temel hak olan grev hakkı ise on yıllık Menderes iktidarı süresince askıda tutulacaktı.

Liberal anlayışına rağmen devletçi politikalar da küçümsenmeyecek kadar güçlüydü. Pek çok KİT (Kamu İktisadi

Kuruluşu) de Menderes döneminin eseriydi, TCDDY (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları), PTT (Posta, Telefon ve Telgraf Genel Müdürlüğü), DMO (Devlet Malzeme Ofisi), TPAO (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı), EBK (Et Balık Kurumu), TDÇİ (Türkiye Demir Çelik İşletmeleri) öne çıkarıldı, özel sektör ise daha çok inşaat, özellikle de konut sektöründe kendini gösterdi.

Menderes hükümeti, ABD'nin de yönlendirmesiyle karayoluna ağırlık verirken İstanbul'u da neredeyse baştan sona değiştirmişti. Toplu ulaşım düşünülmemişti, çünkü öncelik otomobilindi. Sirkeci-Florya, Üsküdar-Beykoz gibi yollar otomobil pazarına hazırlanıyordu. İktidarın kulağı muhalefetin tarihi yarımadanın dokusunun bozulduğuna dair eleştirilere kapalıydı. 1950'de Türkiye'deki otomobil sayısı 13.405'ken bu rakam on yıl içinde 45 bini aşmıştı. İstanbul'da ise 1950'de iki bin otomobil trafikteydi, yollar yapıldıkça bu rakam da katlanarak büyüyecek, elbette taksi ve dolmuşların da sayısı artacaktı.

İşte bu artış Remzi Bey'i yeniden ticarete taşıdı, şimdi taksiler için taksimetre üretecekti. Tersaneden ayrıldıktan bir süre sonra bu kez Elmadağ'da, Ölçek Sokak'ta bir dükkan açan Remzi Bey'e bir gün bir müşterisi o güne kadar görmediği bir saat getirdi. Üç gün sonra almaya gelip, "Benim Dede saatim vardı," dediğinde önce anlayamadı. Sonra, o garip saat olduğunu hatırladı, "Dede, dedikleri buymuş, demek ki," diye düşündü.

O yıllarda Alman malı Argo, Japon malı Sanwa ve Fransız malı Dede Dodge marka taksimetreler kullanılıyordu. Taksiler ise daha çok Fiat ve Chevrolet markaydı. Fiat marka taksiler Beyoğlu'nda, Tokatlıyan Oteli'nin yanında, Chevrolet marka taksiler ise Pangaltı'da müşteri bekliyordu. Dede marka taksimetrenin dilini çözen Remzi Bey'in müşterilerinin sayısı giderek arttı, artık her markayı tamir edebiliyordu. Sonra, "Neden ben de bu saatten yapamayayım ki?" diye geçirdi aklından. Hemen çalışmaya koyuldu, gece yarılarına, boynundaki damarlar şişene kadar uğraştı, sonunda da

başardı. Müşteri bulmakta zorlanmayınca arkası geldi. Siparişler arttıkça çıraklarının sayısı da beşe yükseldi. Sıra ürününün patentini almaya gelmişti, onu da aldı, kendi adını taksimetrenin markası yaptı. Gazeteler böyle bir haberi kaçırmadı elbette, *Hürriyet*'te fotoğraf altı haberde şöyle yazıyordu:

"Uzun yıllar çalışma sonunda Remzi Çağıl isminde 60 yaşında bir sanatkar bütün parçaları yerli malzemeden Türk tipi taksimetre yapmaya muvaffak olmuştur. Teknik Üniversite profesörlerinin müspet rapor verdiği taksimetrelerin seri halinde imaline başlanmıştır. Yerli taksimetreler yedek parçaları ile beraber, Avrupa mallarının yarı fiyatına, 600 liraya mal olmaktadır. Yerli taksimetrenin bir hususiyeti de hem sağa hem sola dönebilmesi ve yumuşak tipte olduğundan tel kopma tehlikesinin mevcut bulunmayışıdır."

Üretimi artırmak istiyordu Remzi Bey, ama bu güçlü bir sermaye ve ekip gerektiriyordu. O da çareyi Vehbi Koç'a başvurmakta buldu. Görüşmede Koç, Remzi Bey'i ilgiyle dinledi, ama işbirliğine yanaşmadı, "Şimdi başka projelerimiz var," dedi. "Size 'fayideli' olamayacağım."

Koç'un "projelerimiz" dediği, tam da Menderes hükümetinin ekonomik programına uygun yatırımlardı. 1954'te radyatör üreten Türk Demir Döküm'le ilk kibrit fabrikası Türkay'ı, yani Kav kibritlerini kurmuş, bir yıl sonra ilk çamaşır makinesi, buzdolabı ve termosifonları üretecek Arçelik'in temelini atmış, iki yıl sonra da kamyon üretecek Otosan'ın montajına başlamıştı. İhtimal taksimetre üretimini bunca yatırımı arasına sığdıramayacağını düşünmüştü. Aynı yıllarda Eczacıbaşı ilk modern ilaç fabrikasını, Durmuş Yaşar DYO boya fabrikasını, Unilever ilk margarin fabrikası Sana'yı kurmuş, Türkiye yeni ürünlerle tanışmaya başlamıştı.

Aysel başlarda erkek öğrencilerle arkadaşlık kurmakta zorlanmıştı, ancak üçüncü sınıfa geldiğinde düşüncesiyle eylemini birleştirebildi. Kadınlarla erkeklerin eşit olduğunu düşünüyor, ama biraz ailesinin muhafazakar sayılabilecek yapısının etkisiyle, biraz da kız lisesinde öğrenim görmüş olmanın alışkanlığıyla bu eşitlik fikrini uygulayamıyordu.

Karma okullardan gelen arkadaşlarına baktığında onların daha rahat olduklarını görüyor, yine de kendini bu akışa bırakamıyordu. Erkek arkadaşlarıyla arasında derin bir mesafe vardı, onlarla iletişim kurmakta zorlanıyor, çekingen davranıyordu. Nihayet üçüncü sınıfta bu barikatı da aştı, düşüncelerini, duygularını onlarla da paylaşmaya başladı.

Amfi 1 Aysel'i hâlâ ilk derse girdiği günkü gibi etkiliyordu. Sıddık Sami Onar'ın rektörlüğü döneminde yenilenen, ses sistemi güçlendirilen amfide ders dinlemek yine de çok zordu. İlk sıralarda oturabilmek için erken gelen öğrenciler olduğu gibi, kimileri de para vererek kendilerine ön sıralarda yer tutulmasını sağlıyordu.

Hukuk fakültesinde de modern eğitimin kurucuları Nazi Almanya'sından kaçan hocalardı. 1933'te İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun yönetimindeki Darülfünun kapatılıp yerine İstanbul Üniversitesi kurulurken, Baltacıoğlu'yla birlikte, aralarında Ahmed Refik, Babanzade Ahmet Naim de bulunan pek çok hocanın görevine son verilmişti. Bunun nedeni hocaların Osmanlı dönemine sadakat göstermesi ve Cumhuriyet'in devrimlerini benimsememeleriydi. Oysa artık Türkiye Batılı tarzda, modern bir eğitimin rotasına girmişti. Almanya'dan gelen hocalardan beklenen de modern, bilimsel bir eğitim sistemi kurmalarıydı. Bu sistemle birlikte akademik unvanlar, asistan, doçent, profesör tanımları eğitime yerleşecekti.

Aysel, *Türk Ticaret Hukuku* kitabının yazarı ve Türkiye'de telif hakkı sistemini kuran Prof. Ernest Hirsch ile Gelir Vergisi Kanunu'nu düzenleyen Fritz Neumark'a yetişemedi, ama Andreas Bertalan Schwartz'dan Roma Hukuku dersini aldı. Çoğunun kimliğinde "Haymatlos" yani "vatansız" yazan Alman hocaların büyük kısmı savaş bitince ABD ve Avrupa'ya dönseler de Prof. Schwartz İstanbul'da kalmayı yeğlemişti. Prof. Schwartz İstanbul Hukuk Fakültesi'nde bilimsel araştırmanın temelini atan isimdi. Hukuk Fakültesi'ni Avrupa'daki hukuk fakülteleriyle eşdeğer bir çizgiye getirmiş, dahası kendisinden sonra hukuk eğitimine yön verecek pek çok hocanın yetişmesinde etkili olmuştu.

Schwartz dersi Almanca ya da Fransızca anlatıyor, o dönem doktor asistan olan Halit Kemal Elbir çeviriyordu. Ancak Schwartz'ın beden dili öylesine güçlüydü ve öylesine tiyatrovari anlatıyordu ki, öğrenciler ağzından çıkan her kelimeyi anladıklarını sanıyordu. Araya sıkıştırdığı Türkçe kelimeler konuşmasını daha etkili kılıyor, öğrencilerin dikkati üzerinden eksilmiyordu. O uzun uzun anlatıyor, Doktor Elbir yılların verdiği deneyimle konuyu birkaç cümlede özetliyordu.

Bir başka hocaları ise Türkiye'nin ilk kadın hukuk, dünyanın ise Roma Hukuku alanında ilk kadın profesörü olan Türkan Rado'ydu. Nihal Erdener Uluocak, Ayferi Göze ve Rayegan Kender'le birlikte sayısı bir elin parmaklarını bile bulmayan kadın akademisyenlerin öncüsü olan ve uzun yıllar Schwartz'ın asistanlığını yapan Rado en az hocası kadar sınıfa hakim oluyor, ses tonuyla öğrencileri büyülüyordu. Aysel en çok Rado'dan etkilenmişti. O yıllarda akademisyen olma düşüncesi yoktu henüz, ama bir dersin nasıl anlatılacağı, öğrencinin ilgisinin nasıl diri tutulacağı konusunda Rado etkileyici bir modeldi.

Ferit Hakkı Saymen, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu da Schwartz'ın medeni hukuk tedrisatından etkilenen, sonra kendi bilimsel araştırmalarını yapıp bunları kitaplaştıran hocalardandı. Ord. Prof. Velidedeoğlu yumuşak ve etkileyici üslubu ve sesiyle kendini dinleten, öğrencileriyle iyi iletişim kuran gerçek bir bilim insanıydı. Velidedeoğlu derslerinde heyecanla 1920'de memur olarak görev yaptığı birinci meclise dair anılarını anlatır, öğrencileri de kendilerinden önceki kuşağın bir ülke yaratma coşkusunu gençliklerinin coşkusuna eklerdi. Prof. Ferit Hakkı Saymen ise gür sesi, güzel Türkçesi ve dinamiği hiç düşmeyen anlatımıyla öğrencileri etkisi altına alırdı. İkisi de araştırmalarıyla Türkiye'nin hukuk tarihinde haklı bir üne kavuşmuşlardı.

Ancak hemen hemen bütün kürsülerin başkanları ileride nüfusun artacağını, ileride yeni üniversitelere ihtiyaç duyulacağını görememiş, yerlerini dolduracak öğrenci yetiştirmeyi pek önemsememişlerdi. Kürsünün ihtiyacı kadar asistan alın-

masıyla yetinmiş, zamanlarını ve enerjilerini ders vermeye ve araştırmalarına ayırmışlardı.

Aysel tıpkı lise yıllarında olduğu gibi çalışkanlığıyla göz dolduruyordu. Evlerinde hâlâ kendisine ait bir odası yoktu, ama o kendini bütün seslere kapatıyor, dersine odaklanıyordu. Ağırdı dersler, dahası sınav sistemi öğrenciye kaçacak delik bırakmıyordu. Eğer öğrenci yazılıyı kazanmışsa, birkaç gün sonra sözlü sınava giriyor, başarısız olursa yazılıda aldığı not da geçersiz sayılıyordu. Bu yüzden her yıl bin öğrenci alınmasına rağmen ancak yirmi-yirmi beş kişi mezun olabiliyordu.

Aysel zamanı verimli bir şekilde kullanıyor, eğer bir dersin sınavını bir sonraki döneme bırakacaksa en zorlusunu seçiyordu ki, yaz aylarında o derse hazırlanabilsin. Bir yazı Sıddık Sami Onar'ın binlerce sayfalık *İdare Hukukunun Bilimsel Esasları* kitabına ayırmıştı ki, neredeyse başını kaşımaya vakit bulamamıştı. Ama yine de ders çalışmaktan büyük keyif alıyor, görevini yerine getirdiği düşüncesiyle huzur buluyor, kendisiyle iftihar ediyordu. Ders çalışmak ve gazete okumak dışında zaman zaman arkadaşlarıyla da buluşuyordu. Genellikle birbirlerinin evlerine gidip geliyorlardı. Remzi Bey artık eskisi kadar müdahale etmiyordu Aysel'in yaşamına, çünkü onun kendi yolunu çizdiğini, bu yolda sabır ve güvenle ilerlediğini görüyordu. Türkiye ise bir seçimin daha eşiğindeydi, 2 Mayıs 1954'te genel seçim yapılacaktı. İktidarla muhalefet arasındaki gerilim had safhadaydı, çünkü DP "haksız inkisap" olduğu gerekçesiyle CHP'nin aralarında genel merkez binası ile *Ulus* gazetesinin de olduğu mal varlığına el koymuştu. Bunun seçimlerde CHP'nin elini zayıflatacağı ortadaydı, ne kadar itiraz edilse de fayda etmedi. Üstelik iktidar hemen seçim arifesinde bir dizi kararla seçmenin gözünü boyamaya kalkışmıştı; memurlara yılda üç maaş fazla ödenecek, emeklilerin maaşına zam yapılacak, ayrıca yılbaşı ikramiyesi verilecekti. Menderes'in Demokrat Parti Grubu'nda yaptığı konuşma ise sadece muhaliflerde değil, yanlılarında bile infiale yol açtı, "Siz," diyordu Menderes, "isterseniz, hilafeti bile geri getirebilirsiniz."

Menderes'in bu iddiası bile Remzi Bey'in oyunun rengini değiştirmeye yetmedi, sonuçlar açıklandığında aradaki fark onu sevindirirken Şadiye Hanım'la Necdet ve Aysel'i üzdü, DP oyların yüzde 57'sini almış, CHP'nin oyu ise yüzde 35'te kalmıştı. İktidarını tazeleyen DP şimdi baskı politikalarını artırmaktan çekinmeyecekti. Gazetelere ve gazetecilere hapis ve para cezaları yağdırmaya başladı, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek bir gün göz hapsinde tutuldu, ardından altı ay hapis cezasına çarptırıldı.

İlk toplumsal ders: 6-7 Eylül Olayları

Bir yıl sonra, yani 1955'te Türkiye'nin iç ve dış politikasına Kıbrıs'tan gelen haberler yön verdi. 1950'de Georgios Grivas liderliğinde Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması amacıyla kurulan EOKA adadaki İngilizlere, İngilizlerle çalışan Kıbrıslı Rumlara ve Türklere saldırılarını artırmıştı. Haberler Türkiye gazetelerinde manşetten veriliyor, özellikle Kıbrıs'ta yaşananlara sessiz kaldığı gerekçesiyle Fener Rum Patrikhanesi ve Patrik Athinagoras hedef gösteriliyordu. 29 Ağustos'ta Türkiye, Yunanistan ve İngiltere dışişleri bakanları konuyu tartışmak üzere Londra'da bir araya geldi. Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu temsil ediyordu.

Daha görüşmeler sürerken 6 Eylül günü radyodan öğle haberlerinde duyurulan bir haber iki gün sürecek, Türkiye'nin kara sayfalarından birini oluşturacak ayaklanmanın fitilini yaktı. Atatürk'ün Selanik'teki evi bombalanmıştı! Haberin duyulduğu saatlerde o güne kadar tirajı yirmi bini geçmeyen *İstanbul Ekspres* gazetesi de 300 bin yıldırım baskı yaparak satışa sundu. İddiaya göre gazetenin kağıt ihtiyacını iktidar karşılamıştı. Akşama doğru Kıbrıs'ta olayların başladığı andan itibaren sık sık miting düzenleyen Kıbrıs Türktür Cemiyeti ile Milli Talebe Federasyonu üyeleri harekete geçti. Protestolar kısa bir süre içinde saldırıya dönüştü, semtten semte sıçradı.

Beyoğlu, Kurtuluş, Şişli, Balat, Eyüp, Bakırköy, Eminönü, Yeşilköy, Ortaköy, Moda, Kadıköy, Çengelköy, Kuzguncuk, Büyükada, Burgaz... Rumların yoğun yaşadığı yerlerde dükkanlar, evler yağmalanırken saldırılar cinayete kadar uzandı. Türkiye basınına göre on bir, yabancı kaynaklara göre on beş kişi öldürüldü, kimi kadınlara tecavüz edildi. Olaylar kontrolden çıkmış, İzmir gibi Rumların yoğun yaşadığı diğer kentlerde de saldırılar başlamıştı. Resmi kaynaklara göre dört bin 214 ev, bin dört işyeri, yetmiş üç kilise, bir sinagog, yirmi altı okul, aralarında otellerin, fabrikaların da bulunduğu beş bin 317 yer öfkeli kalabalıklar tarafından yerle bir edilmişti. Saldırganların çoğu erkekti, ama aralarında tek tük de olsa kadınlar da göze çarpıyordu.

Ama gözler daha çok Beyoğlu'nun üzerindeydi, çünkü Rumlara ait çok sayıda işyeri vardı ve en kolay ulaşılabilecek yerdeydi. İstiklal Caddesi boyunca Rumlara ait bütün işyerlerinin vitrinleri kırıldı, tabelaları söküldü, içlerindeki eşyalar caddeye fırlatıldı. Türk esnaf da korku içindeydi, vitrinlerine Türk bayrağı ya da Atatürk büstü koyarak kendilerini korumaya çalışıyorlardı. Kumaşçı Necmi Rıza'nın ağabeyi de vitrine eline geçen büstü yerleştirmiş, böylelikle yağmadan kurtulmuştu. Ertesi sabah işin gerçek rengi ortaya çıkmıştı, büst Atatürk'e değil, Beethoven'a aitti.

Aysel'le Şadiye Hanım olup biteni önce evlerinin penceresinden izlediler. Tarlabaşı Caddesi'nde kalabalığın bir o yana bir bu yana gidip gelmesini görüyor, kırılan vitrinlerin, camların sesini, insanların çığlıklarını duyuyorlardı. Neredeyse bütün komşularının camlarına Türk bayrağı astığını görünce onlar da niyetlendiler, ama bayrak neredeydi, nereye kaldırmışlardı, hatırlayamadılar, aradılar, bulamadılar.

Anne-kız cesaretlerini toplayınca sokağa çıktılar, gece on ikiye kadar Beyoğlu'nda dolaştılar. Ayakları yola yığılmış top top ipek ya da kadife kumaşlara, cam kırıklarına, ayakkabılara takılıyor, ters döndürülmüş bir araba ya da üst üste yığılmış giysiler önlerini kesiyordu. Talimhane ile Tarlabaşı'nın birleştiği yolun başına geldiklerinde daha da ürktüler. İthal beyaz

Türkiye'de yaşayan Rumlar Kıbrıs, 6-7 Eylül ya da 1964 Sürgünü gibi olaylar nedeniyle Türkiye'yi terk etmek zorunda kaldıklarında gayrimenkullerini ya yok pahasına satıyor ya da Rum Vakıfları'na vasiyet ediyordu. Parayı yanlarında götürmeleri yasak olduğu için de daha çok ölümlerinden sonra hastanelerin, okulların ya da dini kurumların değerlendirmesi için vakıflara bırakmayı yeğliyorlardı.

Vakıflar 1935 yılında çıkarılan yasaya kadar hayır kurumları olarak tanımlanıyordu. Bu tarihte yapılan yasayla vakıf statüsü kazandılar ve hem varlıklarını hem işlevlerini ilgili kurumlara bildirmeleri istendi. 1936 Beyannamesi olarak bilinen işlemle kayıtları yapıldı, zilyetliklerindeki taşınmazlar da mülkiyetin kime ait olduğuna bakılmaksızın tapuya kaydedildi. Bu tarihten sonra da vasiyet, bağış ya da satın alma yoluyla taşınmaz edinme hakları korundu.

1974 Kıbrıs sorunu nedeniyle, bir misilleme aracı olarak da söz konusu vakıfların vasiyet yoluyla edindikleri taşınmazların eğer Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne verilen beyannamede vasiyet ya da miras yoluyla mülk edinebilecekleri bildirilmemişse, ilk sahiplerine iadesi kararlaştırıldı. Çoğu Türkiye'den ayrıldığı ya da vefat ettiği için de bu mallar Hazine'ye devredildi.

Biz senelerce öğrencilere bu konudaki mevzuatı, Yargıtay'ın kararlarını ve uygulamaları anlattık ve eleştirdik. Yargıtay'ın içtihatlarından biri de Osmanlı döneminde belirli bir nedenle vatandaşlıktan çıkarılmış Rum asıllı kişilere ait malların öldükleri zaman gayrimenkullerini yakınlarına bırakamayacaklarına dairdi. Bu da Osmanlı döneminde yürürlükte olan bir kanunun, sanki Cumhuriyet döneminde de yürürlükteymiş gibi kabul eden içtihatlarla sağlanıyordu. Osmanlı'nın bu kanunu çıkarma nedeni ise özellikle İstanbul'da ve İzmir'de ticareti elinde tutan ekaliyet gruplarının hem Osmanlı vatandaşı olarak Osmanlı'nın hem de yabancı bir ülkenin mesela Amerika ya da Fransa vatandaşlığına geçerek yabancı olmanın imtiyazını kullanmalarını önlemekti.

Oysa Cumhuriyet'in hem kuruluş anayasası hem de 1961 ve 1982'de hazırlanan anayasalar, "Herkes yabancı da olsa Türk de olsa miras hakkına sahiptir," diyor. Neyse ki bu haksızlık 2001'de Anayasa değişikliğiyle ortadan kaldırıldı.

2002 yılında ise Türkiye Avrupa Birliği'ne aday ülke kabul edilince bu antidemokratik yasaların ve uygulamaların değiştirilmesi, haksız yere el konulan azınlık mallarının da iade edilmesi için mevzuat değişikliğine gidilmesi istendi. Anavatan, DSP ve MHP'nin kurduğu koalisyon hükümeti de 2002'de kapsamlı bir Anayasa değişikliği yaparken bu konuyu da ele aldı. MHP oy kullanmayarak bu değişikliği protesto etti. Düzenlemeler AKP iktidarı döneminde de sürdü ve sorun büyük ölçüde çözüldü.

Vakıflar Kanunu'nun yeniden düzenlenerek bütün gayrimüslimlerin vakıflarına ait malların iadesi ya da tazmin edilmesi maddesinin eklenmesi bana sorarsanız son derece olumlu ve insani bir bakış açısının gereği. Haklı bir karar, haklı bir kanundu. Siyasi iktidarın ilk dönemler Batı nezdinde puan toplamasının nedeni de buydu. Sanıyorum hak sahiplerine malları peyderpey verildi ya da tazmin edildi. Bu yasalar tartışılırken CHP çok yanlış hareket etti, her ne kadar "insan haklarını koruyorum" diyorsa da bu konuda korumaya yanaşmadı.

Yabancılar hukuku açısından kısıtlayıcı kanunlar hep olmuştur. Bugün hâlâ yürürlükte olan "Mukabelei Bilmisil" bu kanunlardan biridir. Bu kanuna göre bir ülke kendi sınırları içindeki Türk vatandaşlarının mallarına el koydu mu, Türkiye de kendi sınırları içinde yaşayan o ülkenin vatandaşlarının mallarına el koyar. Geçmişte Mısır'da Cemal Abdül Nasır iktidara geldiğinde Türklerin oradaki mallarına el koydu, Türkiye de Mısırlılara ait mallarına el koyarak karşılık verdi. Pek çok ülke bunu uyguluyor, ama biz üç kıtaya yayılmış büyük imparatorluktan sonra küçülünce Türklerin pek çok ülkede kalan malları bir sorun oldu. Biz de bunları korumak için sert tedbirler aldık. Aslında bütün bu uygulamaların amacı, daha önce de söylediğim gibi cumhuriyeti ayakta tutmak içindi.

Ancak benim hayalimde insan haklarına saygılı ve demokrat bir Türkiye var ve kanunlarda insan haklarına aykırı maddeler varsa, bir yanlışlık yapılmışsa bu düzeltilmeli.

Bir durumu daha hatırlatmalıyım; eğer bütün bu hak ihlalleri olmasaydı, siyasi nedenlerle Rumlar gitmek zorunda bırakılmasaydı bugün İstanbul başka bir İstanbul olurdu. Çünkü onlar kenti modernleştiren, hayatı renklendiren, İstanbul'u İstanbul yapanlardı. Ne yazık ki artık geri dönüşü olmayan bir noktaya gelindi.

eşya satan köşedeki dar binaya giren saldırganlar ikinci, üçüncü katların camlarını kırıp ithal malı buzdolabı, çamaşır makinesi, radyo, dükkanda satılan ne varsa aşağıya atıyorlardı.

Olaylar gece boyunca sürmüş, kontrol altına alınamamıştı. Aysel ve annesi sabah bir kez daha çıktılar Beyoğlu'na. Önlerinde uzanan manzara korkunçtu, İstiklal Caddesi yağmalanmış eşyalarla yarım metre yükselmiş, kumaşlarla kırılan vitrinlerin camları, giysilerle lokantalardan atılan yemekler birbirine karışmıştı. Şadiye Hanım "vahşet bu" diye mırıldanıyor, Aysel'in midesi bulanıyordu. Ne olduğunu anlamaya çalışıyor, ama bir haberin böylesine bir kıyıma nasıl yol açabildiğini kavrayamıyorlardı. Her yerden bir haber çalınıyordu kulaklarına; Yeşilköy'de, "Papazı sünnet edeceğiz," diye çığlıklar atan kalabalıklar vardı, İzmir'de İzmir Enternasyonal Fuarı'nı basan bir grup Yunanistan pavyonunu ateşe vermişti.

Olayların arkası kesilmiyordu, hükümet çareyi İstanbul, İzmir ve Ankara'da sıkıyönetim ilan etmekte buldu. Bir basın toplantısı düzenleyen Başbakan Adnan Menderes olaylardan duyduğu üzüntüyü dile getirip Rumlardan özür diledi. Başbakan toplantıda suçluları da işaret etti; komünist provakatörler! Ardından saldırganların yakalanması için bir operasyon başlatıldı; İstanbul'da beş bin, Ankara'da yaklaşık beş yüz, İzmir'de ise 170 kişi tutuklandı. Tutuklananlar arasında Aziz Nesin, Asım Bezirci, Hasan İzzettin Dinamo, Kemal Tahir gibi yazarlar da vardı ve dört ay hapiste tutulduktan sonra sorgusuz sualsiz salıverileceklerdi.

Başbakanın özür dilemesine, İçişleri Bakanı Namık Gedik'in istifa etmesine, Kızılay'ın Beyoğlu'nda yağmalanan dükkanların sahiplerine para, yiyecek ve kömür yardımı yapması saldırıların dünyada yarattığı infiali yatıştırmaya yetmemişti. Saldırıların hükümet tarafından tertip edildiği, Kıbrıs'ta yaşananların halkı galeyana getirdiği söylense de asıl amacın sermayeyi millileştirmek amacıyla ticareti elinde tutan Rumları bertaraf etmek olduğu yazılıp çiziliyordu. Olay Batı'nın aklına mıh gibi yazılmıştı.

Aysel Çelikel onlarca yıl sonra bir toplantıda karşılaştığı Amerikalı diplomatla sohbet ederken o mıh kendini gösterecekti. Diplomatla sohbet konuları Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne alınıp alınmayacağıydı. Çelikel uyum yasaları gereğince atılan adımlarla, idam cezasının kaldırılmasıyla Türkiye'nin demokratikleşme yolunda hızla ilerlediğini, bu nedenle AB'ye alınacağını düşünüyordu. Bu düşüncelerini diplomatla paylaştı. Diplomat onaylamasına onayladı ama, "Yalnız bir konu var ki, o engel olur gibi geliyor bana," dedi. Çelikel merakla o konunun ne olduğunu sordu. Diplomat "6-7 Eylül Olayları" yanıtını verince şaşırdı.

Zaman zaman aklına o iki günde tanık oldukları düşse de daha çok unutmayı yeğlemişti Çelikel. Çünkü çok canı yanmış, üzülmüştü. Ayrıca bu olay ona hayatının ilk toplumsal dersini vermiş, aklına, "Nasıl oldu da uyuyan toplumu canlandırdılar, canavarlaştırdılar da cana ve mala bu kadar saldırıda bulundular?" sorusunu yerleştirmişti. Diplomatın yüzüne şaşkınlıkla bakıp, "Ama üzerinden çok yıllar geçti," diye mırıldandı. "Avrupa hâlâ bunu mu düşünüyor?" "Evet," karşılığını aldı, "Avrupa'da hiç kimse bunu unutmadı, Rumlara yönelik saldırılar korku yarattı ve bu korku hâlâ yerinde duruyor."

Korkuyu diri tutan nedenlerden biri Türkiye'nin bu karanlık sayfasıyla yüzleşmekte geç kalmasıydı. Gerçi 1960 İhtilali'nden sonra kurulan mahkemede DP yöneticileri 6-7 Eylül Olayları'nın sorumlusu olarak da yargılanmıştı. Suçlamanın kaynağı ise Menderes hükümetinin bakanlarından Fuat Köprülü'ydü. Köprülü Atatürk'ün evinin bombalanması fikrinin Fatin Rüştü Zorlu'ya, uygulamanın ise Menderes ve Gedik'e ait olduğunu açıklamıştı. Mahkeme de Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve İzmir Valisi Kemal Hadımlı'yı suçlu bulmuş, cezalandırmıştı. 1991'de ise Özel Harp Daire Başkanı Orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu bir dergiye verdiği röportajda 6-7 Eylül Olayları'na da değinmiş, "Muhteşem bir örgütlenmeydi, amacına ulaşmıştı," demişti ve Avrupa'nın belleğinde olaylar kadar bu açıklamalar da yer etmişti.

İki günlük vahşetin faturası Türkiye için ağır olmuştu, en önemlisi de binlerce Rum aile başta Yunanistan olmak üzere Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya göç etmişti. Bir arada yaşama kültürü örselenmiş, gidenler Türkiye'yi, kalanlar da Rumlarla komşuluklarını, onlarla paylaştıklarını özler olmuştu. İstanbul ve İzmir'in rengi soluktu artık ve ne yazık ki, ileriki yıllarda daha da solacaktı... Gayrimüslim nüfusun azalmasına bir neden de 1948'te İsrail devletinin kurulmasıydı. Göç eden binlerce Yahudi'nin bir bölümü Birinci İsrail-Arap Savaşı nedeniyle geri dönecek, ama genç kuşakların gözü hep yolda olacak, kendilerine ya İsrail'de, ya Avrupa'da ya da Amerika'da yaşam kuracaktı.

Bir inat hikayesi

Hukuk fakültesindeki ilk gününde Aysel'i takibe alan o bir çift göz, bir süredir suskunluğunu bozmuş, şimdi mektuplarla ona ulaşmaya çalışıyordu. Gencin adı Murtaza Çelikel'di.

Konya Ereğli'ye bağlı Küçük Koraş köyünde doğan Murtaza Çelikel varlıklı sayılabilecek bir ailenin oğluydu. Birinci Dünya Savaşı gazisi, İttihat ve Terakki üyesi babası kendi kendini yetiştirmiş bir tüccardı. Annesi Zahide Hanım'sa hasmına sessizce yaklaşması nedeniyle "Kedi Veli" diye anılan bir aşiret reisinin kızıydı. İlkokuldan sonra kaymakamın yönlendirmesiyle Çelikel'in Galatasaray Lisesi'ne yazdırılmasına karar verildi, kaydın yapılabilmesi için gerekli belgeler okula ulaştırıldı. Zahide Hanım'ın bir arkadaşının oğlu Haydarpaşa Lisesi'nde öğrenciydi, bir kadına aşık olmuş, başı derde girmişti. Anne Çelikel bunu duyunca, "Ya benim de oğlumun başına bir iş gelirse!" kaygısıyla kararını değiştirdi, erkek kardeşinin aracılığıyla gizlice Galatasaray Lisesi'ndeki belgeleri geri getirtti. Oğlu yakınında, Konya Lisesi'nde okuyacaktı.

Üniversite zamanı geldiğinde "vali" olma hayalini gerçekleştirmek için Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne yazılmak umuduyla Ankara'ya gitti. Vali olmak için ille siyasal bilgiler okumanın gerekmediğini öğrenince rotasını İstanbul'a çevir-

di. Yanında çocukluk arkadaşı Erol Erel vardı, Erel İstanbul Teknik Üniversitesi'ne yazıldı, Çelikel hukuka.

Erel okulların açıldığı gün arkadaşını yalnız bırakmadı, Çelikel'le birlikte Hukuk Fakültesi'nin Amfi 1'deki ilk dersine girdi. Ders daha başlamamıştı, iki arkadaş amfide şöyle bir dolaştılar, çevrelerine bakındılar. Çelikel'in gözü sıralardan birinde kız arkadaşlarının arasında oturan kıza takıldı. "Tam bir İspanyol'a benziyor," diye düşündü. Sonra arkadaşına gösterdi, "Bak," dedi, "ben bu kızı alacağım." Arkadaşı güldü, "Sen manyaksın," dedi. "Konya'da da öyleydin, burada da devam ediyorsun, sen hiç değişmeyecek misin?" Ertesi gün, sonraki günler hep gözü kızın üzerindeydi, özellikle de kulaklarını görmek için çırpınıyordu, çünkü çocukluğundan itibaren büyük kulaklardan rahatsız oluyordu. Sonunda kulaklarını da gördü kızın, neyse ki küçüktü, rahatladı.

Çelikel'in daha ilk görüşte "alacağım" dediği kız Aysel'di. Değil hakkında söylenenlerin, kendisine bakıldığının bile farkında değildi, uzun zaman da fark etmeyecekti. İlerleyen günlerde Çelikel'in tiyatrocu arkadaşı Bülent Erbaşar derste Aysel'in portresini yapacak, o yine görmeyecekti. Çünkü aklı tümüyle derslerindeydi, ne bir sevgilinin olmasını hayal ediyordu ne de bir kalpte iz bırakmanın. Çelikel içinde büyütüyordu aşkını ta ki...

Hukuka yazılsa da, yolu Sedat Simavi'yle kesişince rotasını değiştirdi. Konya Lisesi'ndeki velisi *Yeni Konya* gazetesinin sahibi, aynı zamanda İstanbul'da yayımlanan pek çok gazetenin başbayisi Mustafa Naci Gücüyener'di. Bir İstanbul seyahati sırasında Çelikel'le buluştular. O gün Sedat Simavi'yi ziyaret edecekti, birlikte gittiler. Simavi Gücüyener gibi genç üniversite öğrencisini de coşkuyla karşıladı. Hukukta okuduğunu, gazeteciliğe de meraklı olduğunu öğrenince Gazeteciler Cemiyeti Başkanı olarak kurulmasına öncülük ettiği, İktisat Fakültesi'ne bağlı Gazetecilik Enstitüsü'nden söz etti. Enstitünün kapısı hukuk ve iktisat fakültesi öğrencilerine de açıktı, isterse oraya kaydını yaptırabilirdi. Bu Çelikel için bulunmaz bir fırsattı, kaydolmakla kalmadı, yine Simavi'nin önerisiyle

Gazetecilik Enstitüsü Talebe Cemiyeti'ni kurdu. Dönemin ünlü kalemleri, Tarık Zafer Tunaya, Cevat Fehmi Başkut, Haldun Taner, Hüseyin Cahit Yalçın, Cahit Baban, Şükrü Baban ya derslere giriyor ya da konferans veriyordu. Staj için gittiği *Yeni Sabah* gazetesinde çevresi daha da genişledi. Hocalarıyla dostluğunu ise onları yitirene kadar koruyacaktı.

Öğrencilikle yetinmiyor, bir yandan da çocukluk arkadaşı Erol Erel'le Asmalımescit'te, Nil Han'da kiraladıkları büroda babasının İstanbul'daki işlerini takip ediyordu. Babası CHP'liydi, o da babasının izinden gitti ve CHP Beyoğlu Gençlik Kolu Başkanı oldu. Hüseyin Cahit Yalçın 1957'de yaşamını yitirdiğinde vasiyeti üzerine cenaze töreninde o sert yazılarının suç ortağı kalemini taşımak, evlatlığı Şiar Yalçın'ın isteğiyle Çelikel'e düşecekti.

Bütün bu yoğunluğun içinde aklının bir yanında hep Aysel vardı. Ona ulaşmanın tek yolu da mektuptu. İlk mektubu okuduğunda bir hayli şaşırdı Aysel, "Acemi bir genç olmalı," diye düşündü. "Mütevazı bir genç kıza aşık oldu." Mektupların arkası geldi, bazen on beş günde, bazen ayda bir Bülent Erbaşar yanına yaklaşıyor, mektubu verip gidiyordu. Birkaç mektuptan sonra, "Getirme, istemiyorum," dese de dinletemedi. Çelikel yazıyor, Erbaşar biraz tedirgin yanına yaklaşıp, "Ben sana yine bir mektup getirdim," deyip elindeki zarfı uzatıyordu. Bu zarflardan birinden "Söyleseydi" başlıklı bir de şiir çıktı, şiiri de Murtaza Çelikel yazmıştı:

"İsmimi bir defa söyleseydi/ Belki ben de mesut/ olurdum./ Ama duymadı kulağım/ Ne çıkar?/ Biliyor ya sevdiğimi./ Biliyor ya geçtiğimi/ Evlerinin önünden/ Kıskanıp ağladığımı./ Meyhanelerde içtiğimi. Biliyor ya./ Fakat olmuyor sevgilim/ "Yarım elma gönül alma" misali/ Sadece dönerek bana/ "Murtaza" deseydi/ Belki orada ölürdüm/ İsmimi bir defa söyleseydi."

Tam da şiirinde yazdığı gibiydi, gece yarıları, bazen saat ikide Aysellerin evinin önünden geçiyor, pencerelere, ışıkların yanıp yanmadığına bakıyordu. Çelikel'e göre onun geçeceği saatlerde Aysel pencerede bekliyor oluyordu, Aysel'e göre

ise pencereye hiç çıkmamıştı! Bir keresinde yazdığı mektubu kedinin boynuna bağlayıp eve sokmuştu, ama Aysel sonraki yıllarda bunu da inkar edecekti! O bir ilişkiye girmek istemiyordu, aşkı belirsiz bir geleceğe bırakmıştı. Önceliği okulu bitirmekti, ama yine de mektupları heyecanla okuyor, yırtıp atmayıp bir süre defter ya da kitabının arasında gezdiriyor, sonra da odasındaki çekmecede biriktiriyordu. Annesine de söz etmişti Murtaza'dan, Şadiye Hanım kızının gönülsüz olduğunu görünce önceleri pek üstelememişti.

Mektuplarının yanıtsız kalması Çelikel'i usandırmıyor, hâlâ ısrarla Aysel'in ilgisini çekmeye çabalıyordu. Aysel ise ne yapacağını bilemiyor, tedirginliğini okuldan arkadaşı Nevin Göker'le paylaşıyordu. Çelikel'in ısrarı, Aysel'in tanımıyla "musallat" olması Göker'in de kafasını karıştırıyordu. Bir gün, "Bir konuş bakalım," dedi, "belki de iyi bir insandır, tanımadan bir karar verme." Arkadaşına hak vermiyor değildi, ama nerede konuşacaktı, ne konuşacaktı, bilmiyordu.

Sonunda okulun koridorunda ilk kez yüz yüze geldiler. Murtaza Çelikel kendini anlattı, ne düşündüğünü, nasıl bir gelecek tasavvur ettiğini. Aysel duygularını da ilişkilerini de zamanın akışına bırakmaya karar verdi. Artık nereye gitseler üçü beraberdi, Aysel, Murtaza ve Nevin. Murtaza Çelikel, Aysel'in aklına ve yüreğine girmeyi başarmıştı.

Bir gün eve döndüğünde annesinin tedirgin, hatta kızgın olduğunu hissetti Aysel. Bir şey söylemek istiyormuş da nereden başlayacağını bilemiyormuş gibi gözünün içine bakıyor, sonra hemen bakışlarını kaçırıyordu. Sonunda ağzındaki baklayı çıkardı, "O çocukla görüşmene müsaade etmiyorum." Şadiye Hanım'ın sesi alabildiğine sert çıkmıştı. Aysel annesinin mektupları bulduğunu anladı. Şadiye Hanım mektupları nasıl bulduğunu anlatırken annelere mahsus yola başvurdu, sözde rüyasında kızının çekmecesinde kızgın yumurtalar görmüş, uyanır uyanmaz da bakmaya koşmuş, çekmeceyi çekince de karşısına yumurta yerine mektuplar çıkmıştı! Bütün mektupları okumuş muydu, söylememişti, ama kızıyla Çelikel'in görüştüklerini anlamıştı. Kararı kesindi; kızı bu

ilişkiye noktayı koymalıydı, hem de hemen! Ama kızı bu kez sözünü dinlemeyecek, sevgilisiyle görüşmeyi sürdürecekti.

Aysel'in üniversiteye başladığı günden başlayarak anakız birlikte yatıyorlardı, ama bu onların arasındaki mesafeyi kaldırmamıştı. Cinsel konuları hiç konuşmamışlar, Şadiye Hanım bu konuda kızının neyi bilip neyi bilmediğini hiç sormamış, ağzını da aramamıştı. O yıllarda bir kızın evlilik öncesi ilişkiye girmesine izin yoktu. Kızlara sürekli erkeklerden uzak durmaları öğütleniyordu. Erkekler kızları, "Nasıl olsa evleneceğiz," diye ikna etmeye çalışır, birlikte olduktan sonra da evlilik fikrinden vazgeçerdi. Bu erkeklere mahsus kızlara verilen belki de tek bilgiydi. Erkekler tek tipti, kızlar ise ikiye ayrılıyordu; "evlenilecekler" ve "flört edilecekler..."

Murtaza Çelikel daha başta anlamıştı, Aysel "flört edilecek" kızlardan değildi. Bir gün Aysel annesinin evini kiraya vermek için Anadolu Kavağı'na gidecekti, Çelikel'le Karaköy İskelesi'nde buluşmak üzere sözleştiler. Çelikel heyecandan sabahı zor etti, uzun süre baş başa kalacak, birlikte yemek yiyecek, konuşacaklar, belki de ilk kez Aysel'in elini tutacaktı. Sabah buluştular, Boğaz vapuruna bindiler. Çelikel'in heyecanı doruk noktadaydı. Daha oturur oturmaz Aysel çantasından kitabını çıkardı, okumaya başladı, sonra Çelikel'e dönüp, "Aaa," diye sordu, "sen kitabını getirmedin mi?" O sırada hayal kırıklığı içindeki Çelikel'in aklından Aysel'i tutup "denize atmak" geçti!

Oysa o günlerde Aysel'in canı oldukça sıkkındı; öğrencilik yıllarının en büyük üzüntüsü olarak aklına kazınan bir haksızlığa uğramıştı. Bir yıl önce yani üçüncü sınıfta Prof. Ferit Hakkı Saymen'in kitabından edindiği bilgilerle "Eşya Hukuku" dersinden sözlüye girmişti. Yazılıdan 90 aldığı için kendine güveni tamdı. Sınav heyetinin başında aynı dersin hocalarından Hıfzı Veldet Velidedeoğlu vardı, ilk soruyu sordu. Aysel yanıtladı, ama hocanın suratı asıldı, yanıt yanlıştı!

Ardından ikinci, üçüncü sorular geldi, ama hiçbir yanıt hocanın yüzünü aydınlatmadı. Sınav heyetindeki hocalar bu başarılı, parlak öğrencinin al al olmuş yüzüne bakıyor,

ama seslerini çıkarmıyorlardı. Velidedeoğlu, "Acaba yazılıda kopya mı çektin?" diye sordu bu kez. Aysel'in yüzü daha da kızardı. Kopya çekmediğini, o da diğer hocalar da biliyordu.

Velidedeoğlu hangi kitaptan çalıştığını sordu sonunda, "Ferit Hakkı Saymen" yanıtını verdi Aysel. Hâlâ ne olup bittiğinin farkında değildi; Saymen ile Velidedeoğlu arasında ezeli bir rekabet olduğunu, birinin diğerini cahillikle, diğerinin de onu siyaset yapmakla suçladığını bilmiyordu. "Uyanık" öğrenciler hocalar arasındaki bu tür husumetleri takip eder, sınava hangi hoca girecekse, onun kitabını referans alırlardı. Oysa Aysel, sadece öğrenmeyi ve sınavdan iyi bir dereceyle geçmeyi önceliyordu.

Evet, doğru olan Velidedeoğlu'nun görüşüydü, ama sorularını öğrencinin durumunu göz önünde bulundurarak ihtilaflı değil de objektif konulardan seçseydi, Aysel'in kopya çekmeyip derse çalıştığını görecekti. Ama görmemiş ve kırık not vermişti. Bu Aysel'i üzmekle kalmamış, hem ortalamasını düşürmüş hem de üç ay daha geç mezun olmasına yol açmıştı. Dolayısıyla Haziran sınavlarında mezun olabilen o birkaç öğrenciden biri olabilme hevesi de kursağında kalmıştı.

Aysel her şeye rağmen dört senede bitirdi üniversiteyi. Sonraki yıllarda geriye dönüp baktığında bu başarısının nedenini bilinç altındaki "sınıf atlama arzusu"nda bulacaktı. Evet, görünen, dillendirdiği neden bir an önce babasının yörüngesinden çıkmak, kendisiyle birlikte annesini kurtarmak, avukat olup kadınların davalarını almaktı, ama anlaşılan bilinçaltı daha o günler yaşanırken bunun ancak sınıf atlayarak mümkün olabileceğinin farkındaydı. Dahası hem yaşam koşulları hem de babasının baskısı başka hayatlara bakıldığında çok da "mutsuz bir tablo" çizmiyordu. Halinden çok şikayetçi olduğu da söylenemezdi, sadece Aysel nasıl olduğunu bilmeden çalışmayı bir yaşam biçimi haline getirmiş, çalışmayı çok, ama çok sevmişti.

Yine sonraki yıllarda kızı Ayşe'yi izlerken onun da çalışmayı kendisi gibi sevdiğini sanacak, ancak o genç bir kadın olduğunda bu konuyu konuştuklarında onun "mecburiyet-

ten" çalıştığını öğrenince şaşıracaktı. "Bu bir yapı meselesi," diye düşünecekti. "Annemde de babamda da merak, keşfetme ve çalışma heyecanı vardı, bu bana da miras kaldı, ama çalışmaktan keyif almak kısmı kızıma geçmemiş olmalı..."

Kadın asistanla çalışmam

Mezuniyetle birlikte yine bir yol ayrımında buldu kendisini Aysel. Avukatlık mı yapacaktı, hakimlik mi? Avukat olup bir yazıhane açsa müvekkil nasıl ulaşacaktı ona, bunun için ne yapılması gerekiyordu? Hakimliği seçse Anadolu'da bir kente belki de kasabaya atanacaktı. Buna bir itirazı yoktu, ama Murtaza Çelikel'le geleceklerine biri Anadolu'da, diğeri İstanbul'da nasıl yön vereceklerdi? Bütün bu sorular kafasını kurcalıyor, kendisi için hangisinin daha iyi olduğunu düşünüp duruyordu. Üstelik Murtaza Çelikel okulu bitirmeyi beklemeden askere gitmişti.

Aysel ne yapacağına karar vermeden önce stajını tamamlamalıydı. CHP'nin gençlik kolunu kuranlar arasında yer alan Murtaza Çelikel partinin il başkanı Muhlis Sırmalı'ya akıl danıştı. Kendisi de avukat olan Sırmalı, Aysel'i Beraat Zeki Üngör'e gönderdi. Üngör, İstiklal Marşı'nın bestecisi Zeki Üngör'ün kızıydı. Süreyya Ağaoğlu, Sara Akdik, Türkan Rado, Pakize Tarzı ile birlikte 1949 yılında Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği'ni kuran Beraat Zeki Üngör Dame de Sion mezunuydu. Yabancı dilinin olması nedeniyle daha çok yabancı müvekkili vardı ve işleri yoğundu. Biraz bu yoğunluktan biraz da otoriter yapısı nedeniyle Aysel'le çok ilgilenmedi. Aysel'e yön veren aynı ofiste çalışan daha deneyimli bir kadın avukattı.

Aysel dava dosyalarını hazırlıyor, yazışmaları düzenliyor, mahkeme tarihlerini takip ediyor, bazen de diğer avukatla birlikte duruşmalara giriyordu. Bir gün genç, yabancı bir kadın geldi, kendisini terk eden nişanlısı hakkında tazminat davası açmak istiyordu. Beraat Hanım konuyu yardımcısına yönlendirdi, o da böyle küçük bir davayla ilgilenmek istemediği için Aysel'i görevlendirdi. "Bayanın dilekçesini sen yaz,"

dedi. "25 lira verecek, onu da sen alırsın." Bu Aysel'in tek başına yazdığı ilk dilekçeydi, biraz tedirgin, ama daha çok heyecanla yazdı davacıyı, dava konusunu ve talebini.

O akşam eve giderken önce bir züccaciye mağazasına uğradı, evin beğenmediği, bir ikisi kırılarak takımı bozulmuş bardaklarının yerine yenilerini aldı, geriye kalan parasıyla diğer ufak tefek eksikleri tamamladı, biraz da yiyeceğe ayırdı. Eve adımını attığında yüzünden sevinç ve gurur okunuyordu. Para kazanmanın sevinciydi bu, gözleri, "Ben varım, buradayım, başardım," diyordu. Şadiye Hanım kızının gözlerindeki bakışı okumakta gecikmedi, paketleri alırken elleri heyecandan titriyordu.

Staja başladığı günlerde Necdet'ten bir mektup aldı Şadiye Çağıl. Tıp fakültesini beş buçuk yılda bitirerek operatör olan Necdet bir süredir Karaman Devlet Hastanesi'nde görev yapıyor, daha çok mektupla haberleşiyorlardı. Haftada bir Necdet yazıyor, Şadiye Hanım'la Aysel de yanıt veriyorlardı. Bazen de Aysel annesinin ağzından yazıyordu mektubu. O gün gelen mektubun içinden bir de gazete kupürü çıktı. Necdet mektubunun sonuna "İlan belki işinize yarar" diye not düşmüştü. *Cumhuriyet* gazetesinden kesilen kupürde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin bir ilanı vardı, Devletler Hususi Hukuku Kürsüsü'ne asistan alınacaktı.

Aysel eniştesi Nevzat Gürelli'ye gösterdi ilanı. "Doğru," dedi Gürelli, "ilan verdiklerine göre asistan alacaklar. Kürsünün hocası Profesör Hıfzı Timur'dur, istiyorsan gidip görüşelim." Bir süredir üniversitede kalmanın, akademik kariyer yapmanın kişiliğine daha uygun olduğunu düşünen Aysel'le Nevzat Hoca birlikte çaldılar Hıfzı Timur'un kapısını. Timur önce Aysel'in dosyasını görmek istedi. Numarasını söyledi Aysel, sekreter dosyayı getirdi. Bir süre inceledi hoca dosyayı, "Notların çok iyi," dedi. "Yabancı dilin ne?" Aysel devlet lisesinden mezun olduğunu, İngilizce kursuna da gittiğini anlattı, çekincesini de gizlemedi:

"Siz daha çok Galatasaray Lisesi ya da Dame de Sion mezunlarını alıyorsunuz, çünkü onlar yabancı dile hakimler, ben o kadar iyi değilim, uyum sağlamakta zorlanabilirim."

Hıfzı Timur Aysel'i sakinleştirdi, asistanlar arasında devlet liselerinden gelenler de vardı, bu yüzden üzerinde fazla durmamalıydı, gerekirse bölüm ileride onu dilini geliştirmesi için yurtdışına gönderebilirdi, önemli olan çalışkanlıktı. Ancak ilan daha önceden belirlenmiş biri için verilmişti, kadroya o alınacaktı. Hoca Aysel'e "fahri asistanlık" önerdi, ücret almayacaktı, kadro açılınca sınava girecek, kazanırsa asistan olacaktı. Üstelik ihtiyaç da vardı, dört-beş ay sonra büyük ihtimal bir asistanlık kadrosu için daha ilan verilecekti. Konuşmayı "Söz." diye bitirdi Hıfzı Hoca, "seni alacağım."

1957 yılının Temmuz'unda dönemin rektörü Prof. Ali Tanoğlu'nun imzasıyla fahri asistanlığa tayini yapıldı. O sıralarda Columbia Üniversitesi ile İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde bir devletler hukuku kütüphanesi kurulması için anlaşma yapmıştı. Ortadoğu ve Balkanlar'ın en büyük kütüphanesine aday bu çalışmanın başına da Dr. Rank getirilmişti. Aysel'in ücretsiz asistanlık yapmasına yüreği el vermeyen Hıfzı Hoca Dr. Rank'la çalışmasını önerdi. Çalışması saat başına, dolar üzerinden ücretlendirilecekti.

Aysel yaz tatili olmasına aldırmadan öneriyi kabul etti, ama ancak iki ay çalışabildi. Çünkü Dr. Rank verdiğinin çok daha üzerinde iş talep etmekle kalmıyor, mesaiye biraz geç kalsa ücretinden kesiyordu. İşe beş dakika ya da öğle tatilinde arkadaşlarıyla konuşmaya dalıp da on dakika gecikse bile hoşgörü göstermiyor, kesinti uyguluyordu. Sonunda Aysel dayanamadı, "Beni eşya yerine koyuyor, insan muamelesi yapmıyor," diyerek işi bıraktı.

Hukuk fakültesi koridorlarında kadın öğrenci sayısı küçümsenmeyecek sayıda olsa da, iş asistanlara, daha doğrusu kadın öğretim üyelerine geldiğinde bir elin parmakları kadardı. Çünkü çoğu kürsü başkanı ki hemen hepsi erkekti, kadınlarla çalışmak istemiyordu. Neyse ki Hıfzı Timur liberal görüşlüydü ve kadın-erkek ayrımı yapmıyordu, cinsiyetten çok çalışmaya bakıyordu. Aysel de yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiriyor, sınavlara giriyor, kağıtları okuyor, hocasını pür dikkat izleyip eksiklerini tamamlamaya çaba-

lıyordu. Asistanlıkta verilmesi gereken seminerleri ise daha öğrenciliği döneminde tamamlamıştı. Daha çok mezun öğrencilerin izlediği bu seminerlerden de başarıyla çıkmıştı.

Aylar geçiyor, kadro gelmiyordu. Hıfzı Timur tedirgindi, elinden geleni yapıyor, ama Ankara geciktirdikçe geciktiriyordu. Nihayet 1958 yılının Ocak ayında Devletler Hususi Hukuku Kürsüsü'ne iki kadro verildi, birine Aysel atandı, diğerine hakim Reşit Nomer'in oğlu Ergin Nomer. O da oldukça çalışkan ve başarılıydı. İkisi de hocalarının eli ayağı olmuştu. Nomer bütün vaktini bilimsel çalışmaya ayırabildiği için doktora tezini Aysel'den önce hazırlamış, bu da aradaki mesafeyi kapatabilmek için Aysel'i daha çok çalışmaya itmişti.

Doktora aşamasında öğrencilerin önce "üç kitap imtihanı" olarak tanımlanan sınava girmeleri gerekiyordu. Kitaplardan biri de Prof. İlhan Postacıoğlu'nun *Şehadetle İsbat Memnuiyeti ve Hudutları*'ydı. Sınavda kadın-erkek ayrımı bir kez daha karşısına çıktı. Postacıoğlu Aysel'in başarısını teslim etmiş, ama yine de düşüncesini dillendirmekten kaçınmamıştı. "Kitabı iyi hazmetmişsiniz," dedi. "Size pekiyi veriyorum, ama çok merak ediyorum, siz niye asistan oldunuz?" Aysel şaşkın, "Oldum," diye yanıt verdi. Postacıoğlu, "Ben kız asistan almam," diye devam etti. "Hıfzı iyi, almış sizi..."

Aysel sormadan edemedi, "Neden kız asistan almıyorsunuz?" İlhan Hoca, "Kadınlar istikrarsız, ne yapacakları belli olmaz, bu yüzden ben tercih etmiyorum," diye yanıtladı. Bir soru daha geldi Aysel'den, "Peki, sınavda kadın ve erkek eşit düzeyde kağıt verirse hangisini tercih edersiniz?" "Tabii ki erkeği," dedi Hoca. Aysel'in durmaya niyeti yoktu, "Peki, kızın kağıdı daha iyiyse ne yaparsınız?" "O zaman düşünürüm," diye yanıt aldı Hoca'dan. "Başka unsurlar ararım." Aysel'in şaşkınlığı had safhadaydı, İlhan Postacıoğlu ne olursa olsun kız asistan almaya yanaşmıyor, kız öğrencinin başarısı daha yüksek olsa bile işi yokuşa sürüyordu. İçinden Hıfzı Timur'a karşı bir minnet duygusu yükseldi, anlaşılan o olmasaydı kendisine akademisyenlik kapısı belki de hiç açılmayacaktı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Karanlık Zamanlar ve Evlilik

27 Mayıs 1960'ta Türkiye cumhuriyet tarihin ilk darbesine tanıklık etti. Gölgesi geleceğe de düşecek darbe sonrası duruşmaları izleyenler arasında yeni evli Aysel ve Murtaza Çelikel de vardı. Aysel duruşmaları izlerken hiç bitmeyecek bir utanca tanıklık ettiğini düşünüyordu.

Aysel-Murtaza Çelikel.

İlk darbeye doğru

Daha iktidarının üçüncü yılında dış ticaret açığı nedeniyle liberal ekonomiden vazgeçtiğini açıklamak zorunda kalan DP hükümeti 1950'li yılların sonuna gelindiğinde toplumun güvenini oldukça yitirmişti. Tarımda modernleşmenin sağladığı ürün artışına rağmen ithalatın ihracattan daha fazla olması bütçe açığı yaratmış, parti programında yer alan KİT'lerin özelleştirilmesi, özel sektörün ilgi göstermemesi, başka yatırımlara yönelmesi nedeniyle gerçekleşmediği gibi, döviz darboğazı ve doların Türk lirası karşısında değer kazanması ekonomik dengeleri altüst etmişti.

1957 seçimlerinde DP'nin oy oranının yüzde 48'in altına düşmesi ise toplumun bu altüst oluşa tepkisiydi. Yine de seçimlerde çoğunluk sisteminin uygulanması nedeniyle DP 424 milletvekilliğini aldı, CHP ise yüzde 41 oy oranına rağmen 178 milletvekili çıkarabildi. Sekiz küçük parti ise birer milletvekiliyle TBMM'de temsil hakkını kazanmıştı. Hükümetin önündeki en büyük sorun ekonomiydi. IMF'nin kontrolünde bir istikrar programı hazırlandı ve Türk lirası yüzde 68,9 oranında devalüe edildi. Para basmanın kısıtlandığı, dış borçların ödenmesinin geciktirildiği, banka kredilerinin dondurulduğu bu program da bir fayda sağlamadı, ekonomideki daralma aşılamadı. Fiyatlar giderek yükseliyor, enflasyon artıyor, istikrarsızlık büyüyordu.

Ekonomide toplumun beklentilerini karşılayamayan Menderes hükümeti 57 seçimleri sonrasında iktidarını koruyabilmek adına baskı politikasını daha da arttırdı. Başta Cumhuriyetçi Millet Partisi Başkanı Osman Bölükbaşı, pek çok politikacı, yazar tutuklandı. Ulucanlar Cezaevi'nin dokuzuncu ve onuncu koğuşları düşünce suçluları için ayrıl-

mış, penceresinden görünen küçücük bir Ankara manzarası için de "Hilton koğuşu" adı verilmişti. Muhalefete soyunanlar son duraklarının bu koğuş olduğunu biliyor, ama yine de yazıp çiziyorlardı... 1959'un son günlerinde bu kez Kürtlere yönelik bir operasyon yapıldı, aralarında askerlerin, tıp ve hukuk öğrencilerinin de bulunduğu 49 kişi "Milli hisleri zayıflatıcı faaliyette bulunmak"la suçlandı. Siyasi tarihe 49'lar Vakası olarak geçecek dava on yıldan fazla sürecek, sonunda zaman aşımına uğrayacaktı!

Basın özgürlüğüne yönelik saldırılar da yoğunlaşmıştı. İkinci kez iktidara geldiği 1954 seçimlerinden sonra basın yasasına yapılan değişikliğe dayanılarak 79 yaşındaki gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın'ın tutuklanmasıyla başlayan baskılar sansürle, muhalif gazetelerin resmi ilanlarının kesilmesiyle daha da görünür oldu. *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Dünya*, *Vatan* gazetelerinin sorumlularının neredeyse haftada birkaç gün adliyeye taşındığı yetmiyormuş gibi sansür nedeniyle bu gazetelerin birinci sayfaları beyaz boşluklarla okura ulaşıyordu.

DP'nin baskıcı politikalarının yarattığı huzursuzluk CHP'nin etkili muhalefetiyle dillendiriliyordu. CHP'li milletvekilleri soru önergeleriyle iktidarı bunaltırken asıl göz korkutan İnönü'nün muhalefetin güç birliği çağrısı oldu. Menderes "Haçlı ittifakı" olarak tanımladığı bu güç birliğine yanıtı "Vatan Cephesi" kurarak vermeye soyundu. Artık radyoda öğle ve akşam haberlerinden sonra dakikalarca Vatan Cephesi'ne katılanların isimleri okunuyordu. Menderes amacına ulaşmış, toplumda bir kamplaşma yaratmıştı, farklı görüşte olanlar artık değil sohbet etmek, aynı kahvehanede bile oturamıyordu.

Bütün bu çatışmaların ortasında Çağıl Ailesi bir korkunun ortasında buldu kendini. Şadiye Hanım'a göğüs kanseri teşhisi konuldu. Tedavinin tek yolu vardı, göğüslerini almak. Ameliyatı genç cerrah Tarık Minkari yaptı. Sonuç başarılıydı, hastalık aşılmıştı, ama nüksetme tehlikesi Şadiye Hanım'ı tetikte tutacak, her kontrolde tanı konulduğundaki korkuyu yaşayacaktı.

Hastalık aşıldığında aileyi yeni bir heyecan sardı, Aysel evlenmeye karar vermişti. Şadiye Hanım, yasağına rağmen kızının Murtaza Çelikel'le görüşmeyi sürdürdüğünü anlayınca bu ilişkinin önünde duramayacağını da kavramıştı. Üstelik kızı teyzelerinin, tanıdıklarının "koca" adaylarına omuz silkiyor, "hayır" deyip kestirip atıyordu. Aslında Şadiye Hanım'ın itirazı Çelikel'e değildi, kimseyi kızına layık bulmuyordu. Ayrıca yüreği kızından ayrılmaya elvermiyordu, evlenmesine tek şartla izin verebilirdi, birlikte otururlarsa....

Geleceğe Aysel'le birlikte yürüme kararı verdiklerinde Murtaza Çelikel de önündeki engelleri birer birer kaldırmanın peşine düştü. İlk sıraya askerliği yerleştirdi, okul henüz bitmemişti, çabuk bitecek gibi de görünmüyordu, dahası "askerliğini yapmamış adama" kolay kolay kız verilmezdi! Kurada Ağrı, Karaköse 41. Süvari Alayı çıktı, ilk kez Aysel'den bu kadar uzağa gidecek, zamanın uzunluğuna, mesafenin yoruculuğu eklenecekti.

Ayrılık zor gelmişti, hele trene binip de denizi, İstanbul'un hareketli yaşamını, politikayı ve Aysel'i arkasında bıraktığında. Tren Erzincan garına girdiğinde yolculuk yorgunu başını cama dayayıp dışarıyı seyretmeye başladı. Düşünceleri yola çıktığı yerle varacağı yer arasında gidip geliyordu. Birden garın önünde faytona binen bir kadın gördü, sırtı dönüktü, ama ayağından tanımıştı, oydu, Aysel'le ikisinin ortak arkadaşı, Aysel'le ilişkileri başladı başlayalı içtikleri su ayrı gitmeyen Nevin'di. Trenden indi, şimdi herkes durmuş, bir mermi gibi ilerleyen genç adamı izliyordu. Arabayı yakaladı, durdurdu. Yolcu kadın merakla başını uzattı, yanılmamıştı, Nevin'di.

Nevin Göker hukuktan mezun olunca hakimliği seçmiş, Erzincan'ın Kemah ilçesine atanmıştı. O gün de bir iş için kente gelmişti. Çelikel Anadolu'nun muhafazakar bir kentinde olduklarını, kendisini "Hakime hanım"ın sevgilisi sanacaklarını hiç düşünmeden hasretle sarıldı Göker'e. Sanki onunla birlikte Aysel'i görmüş gibi olmuştu, şimdi de sanki Aysel'e sarılıyordu. Ayaküstü konuştular, birbirlerine neler yaptıklarını anlattılar. Hareket saati gelen tren Çelikel'i bek-

liyordu, ikinci düdükte Göker'den ayrıldı, trene koştu. Sonraları bu karşılaşmayı hayatının en enteresan olaylarından biri olarak anımsayacaktı.

Çelikel tezkeresini alıp da İstanbul'a döndüğünde Aysel'le evlenmelerine tek engel vardı, gazetecilikle, siyasetle uğraşırken sürekli ertelediği hukuk fakültesini bitirmek. Hummalı bir çalışmayla derslerini verdi ve diplomasını aldı. Kısa süreli de olsa Nevzat Gürelli'yle ortak avukatlık bürosu açtı. Şimdi geleneklere uyacak, Aysel'i ailesinden isteyecekti, ama kiminle? Babası ölmüştü, annesi de Konya Ereğli'de yaşıyordu. Şadiye Hanım'la Remzi Bey'i bu evliliğe ikna edebilmek için önce kapıdan çeviremeyecekleri birileriyle çalmalıydı kapıyı. Çünkü Aysel'in ailesi ayak diriyordu.

Çelikel'e destek bir arkadaşının akrabası Sermet Koç'tan geldi, Aysel'i istemeye o gidecekti. Koç'un kızı, *Hürriyet* gazetesinin sahiplerinden Haldun Simavi'nin eşi Kamuran Simavi'ydi. Annesinin kız istemeye gideceğini duyunca, "Ben de geleceğim," dedi. Astraganları içinde iki kadın, ellerinde Kapalıçarşı'dan alınmış gümüş bir tabak içinde çikolatayla Çağılların kapısını çaldı. Bir süre sohbet ettikten sonra Aysel'i Murtaza Çelikel'e istediler. Kamuran Simavi Aysel'i çok beğenmişti, "Yunan tanrıçaları gibi," dedi, "sanki mermerden oyulmuş."

Sıra Murtaza Çelikel'in Remzi Çağıl'la tanışmasına gelmişti. Kayınpeder adayının Elmadağ'daki dükkanından adımını atarken heyecanlıydı. Terslenmekten korkuyordu, böyle bir durumun Remzi Bey'in hiç eksilmeyen konuklarının yanında yaşanması da mümkündü. Çünkü dükkan yine sanatçıların, dönemin ekabir kesiminin buluşma yeriydi, artık müzik yoktu, daha çok sohbet için bir araya geliyorlardı. Mesut Cemil'e, Yesari Asım Arsoy'a şimdi başka isimler de eklenmişti, bunlardan biri de gazeteci ve yazar Refii Cevat Ulunay'dı. Sohbete yine içki eşlik ediyor, Şadiye Hanım'ın yüreği yine, "İçki içiliyor, dükkanın bereketi kaçacak," diye hop oturup hop kalkıyordu.

Neyse ki dükkanda yalnızdı Remzi Bey. Konu kendisine çıtlatılmış, o da damat adayıyla görüşmek istemişti. Olduk-

ça mesafeli, Çelikel'in tepeden tırnağa sorgudan geçirildiği bir görüşme yaşandı. Daha Konyalı olduğunu öğrendiğinde Anadolu insanını pek güvenilir bulmadığı için damat adayına dudak büken, bu yüzden biraz da tepeden bakan Remzi Bey'in, "Baban ne iş yapıyor?" sorusu bardağı taşıran son damla oldu. Çelikel sinirle cevap verdi: "Çoban." Artık görüşme bitmişti, Remzi Bey, "Ben Konyalıya kız vermem," deyip kestirip attı.

Araya sözü dinlenir akrabalar girdi, Remzi Bey yumuşadı ve sonunda evlenmelerine izin verdi. 1960'ın 26 Ocağı'nda nikah masasına oturdular. Çelikel'in şahidi eski başbakanlardan Şemsettin Günaltay, Aysel'in şahidi ise dönemin iktidarına yaptığı sert eleştirilerle kamuoyunun yakından tanıdığı anayasa hocası Prof. Hüseyin Nail Kubalı'ydı. Aysel'in üniversiteden, Çelikel'in politika çevrelerinden arkadaşları salonu doldurmuştu. Aysel ne gelinlik giymek istiyordu ne de düğün yapılmasını, hatta saçma buluyordu, ancak Şadiye Hanım'la Murtaza Çelikel'in ittifakıyla karşılaştı. Annesi daha çok, "Aaa, dul kadın gibi olur mu, çevreye ne düşünür?", Çelikel ise ileride pişman olursa kaygısıyla gelinlik giymesini ve düğün yapılmasını istiyordu. Aysel kendisinden emindi, ikisi için de pişmanlık duymayacağını bilecek kadar kendini tanıyordu, üstelik paraları da böyle bir masraf yapacak kadar çok değildi.

Ama kazanan Şadiye Hanım-Murtaza Çelikel ittifakı oldu. Nikahtan dokuz ay sonra, Pendik'te Çelikel'in bir arkadaşının gazinosunda yemekli bir düğün yapıldı. Aysel, akademik çalışma yapacak eşi Nevzat Gürelli'yle birlikte Amerika'ya giden Müzeyyen'in getirdiği gelinliği giydi. O yıllarda boyu dizkapaklarının altında biten, oldukça sade gelinlikler modaydı, Aysel'in gelinliği de bu modaya uygundu. Aysel gibi Çelikel de Şadiye Hanım'ın kalbini kırmaktan çekiniyordu, Remzi Bey'in Küçükyalı'da yaptırdığı tek katlı, iki ayrı bölümden oluşan evde oturmaya razı oldu.

Nikahla düğünleri arasında geçen dokuz ay Aysel'le Çelikel için heyecanlı, neşeli, mutlu günlerdi. Üstelik yasal kıdem

süresini doldurduğu için Aysel onuncu dereceye yükselmiş, Rektör Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar'ın onayıyla maaşı da beş yüz liraya çıkarılmıştı. Ancak Türkiye'ye puslu bir hava hakimdi. Çünkü Cumhuriyet tarihinin ilk ihtilali yaşanmış, Menderes hükümeti ordu tarafından alaşağı edilmişti.

Vatan Cephesi'yle toplumu kamplaştıran, buna rağmen muhalefetin güçlenmesini engelleyemeyen Menderes hükümeti doludizgin yol alıyordu. Hem meclisteki hem de sokaktaki muhalefeti susturmak amacıyla "Tahkikat Komisyonu" kuruldu. Neredeyse sınırsız bir yetkiyle donatılan komisyona tepkiler çığ gibi büyüdü, anayasa profesörü Tarık Zafer Tunaya komisyonla anayasal hakların ihlal edildiğini, Aysel'in nikah şahidi Prof. Hüseyin Nail Kubalı ise komisyona bu geniş yetkileri verenlerin ağır mesuliyetten kurtulamayacağını söylüyordu. Muhalefet lideri İsmet İnönü de iktidarı, "Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. Bu yolda devam ederseniz ben de sizi kurtaramam," sözleriyle uyarıyordu.

Tahkikat Komisyonu'na karşı sokağın sesi ise üniversite öğrencileriydi. İlk eylem Ankara'da Kızılay'da gerçekleşti, 28 Nisan'da ise başta hukuk fakültesi olmak üzere İstanbul Üniversitesi öğrencileri ayaklandı. O güne kadar üniversitede polis yoktu, ancak iktidarın emriyle atlı polisler üniversiteye girdi ve öğrencilere saldırdı. Aysel ve arkadaşları olup biteni fakültenin penceresinden izliyorlardı. Rektör Prof. Dr. Sıddık Sami Onar'ın olayı yatıştırmak için araya girdiğini, polisleri ikna edemediği gibi tartaklandığını gördüler. Polislerin atlarının üniversiteye doludizgin girerken çıkardığı ürkütücü ses Aysel'in kulaklarına yerleşecek, hiç silinmeyecekti.

Polislerin arkasından asker de girdi üniversiteye, öğrencileri toplayıp cemselere koyuyor, götürüyorlardı. Bir ara silah sesleri duyuldu, öğrencilerin üzerine ateş açılmıştı. Orman Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz yaşamını yitirdi, hukuk öğrencileri Cengiz Ballıkaya ile Hüseyin Alan yaralandı. Emeksiz'in cenazesine on binlerce kişi katıldı. Aysel de oradaydı, Beyazıt'tan Sultanahmet'e kadar yürüdü. Kalabalıktan

çeşitli sloganlar yükseldiği gibi, tekbir de getiriliyordu. İktisat profesörü Süleyman Barda, "Biz iktidarı protesto etmek için buradayız, tekbir getirmeyin!" diye kalabalığı yatıştırmaya çalışıyordu.

Gözaltına alınıp götürülen öğrencilerden ise haber yoktu, kıyma makinesinden geçirildikleri iddiası ortaya atıldı; bu olayların daha da artmasına, diğer üniversitelere ve fakültelere de yayılmasına yol açtı. Sonraları öğrencilerin Davutpaşa Kışlası'nda tutulduğu öğrenilse de bir kez ok yaydan çıkmıştı. Üstelik Menderes üniversite hocalarını hedef alan konuşmalar yapıyor, öfkesini "kara cüppeliler" diyerek dillendiriyordu.

Üç idam ve bitmeyen utanç

Orduda da daha 1957'de başlayan kıpırdanmaların arkası kesilmiyordu. Menderes'in onlara da bir çift sözü vardı: "Ben orduyu yedek subaylarla da yönetirim!" Anadolu gezisine çıkan CHP lideri İsmet İnönü'nün Ege bölgesi, Kayseri ve İstanbul'da uğradığı saldırılar infial yaratmış, huzursuzluk toplumun hücrelerine kadar sızmıştı. Hükümet Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan ederek protestoların önünü kesmeye çalışmış, ama bu da fayda etmemişti.

Takvimler 5 Mayıs'ı gösterdiğinde Ankara'da binlerce kişi toplandı, adres Kızılay'dı. Buluşmanın bir de parolası vardı: 555 K - Beşinci ayın, beşinci gününde, saat beşte Kızılay'da... Bu buluşmayı haber alan Menderes de o gün Kızılay'daydı, hem de DP'li gençlerle birlikte. Ancak muhalefetin sesi o kadar yüksekti ki, Menderes'in de DP'li gençlerin sesi duyulmadı bile. Dahası Menderes gençlerin saldırısından bir gazetecinin arabasına binerek kurtuldu. 21 Mayıs'ta bu kez Harp Okulu öğrencileri Kızılay'daydı. Tepki Cumhurbaşkanı Bayar'dan geldi, "Harp Okulu'nu tenkil etmeli."

Sadece altı gün sonra da ordu yönetime el koydu. Sabah önce piyade ve süvari birlikleri ardından da tanklar yola çıktı. Saat beşe doğru da Cumhuriyet tarihinin bu ilk darbesi

radyoda okunan bildiriyle duyuruldu. Metni okuyan Albay Alpaslan Türkeş'ti:

"Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgalarına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini ele almıştır."

Ardından aralarında Cumhurbaşkanı Celal Bayar başta olmak üzere tutuklamalar başladı; on yıl on üç günlük iktidardan sonra Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fatin Rüştü Zorlu ve neredeyse bütün DP yöneticileri Yassıada'ya götürüldü, duruşmalar burada yapılacaktı. Darbenin hemen ardından kurulan 38 askerden oluşan Milli Birlik Komitesi 24. hükümetin kuruluşuna da öncülük etti; devlet başkanlığına Cemal Gürsel getirildi.

Darbe sadece Demokrat Partilileri üzmemiş, muhalifler arasında da sivil bir iktidarın askeri darbeyle alaşağı edilmesini içine sindiremeyenler çıkmıştı. Bunlardan biri de Murtaza Çelikel'di. Damadının üzüntüsünü gören Remzi Bey kendini tutamayıp, "Sen iktidara karşı değil miydin?" diye çıkışmıştı. "İstediğin bu değil miydi?" Çelikel ise, "Ben sivil siyaset yapmak istiyordum," diye yanıt vermişti, "askeri darbe değil."

Duruşmalara 14 Ekim'de "Anayasayı ihlal" davasıyla başlandı. Tahkikat Komisyonu kurulması için önerge veren milletvekilleriyle birlikte Bayar, Menderes ve bakanların idamı istendi. Bunu 6-7 Eylül ve üniversite olayları, Vatan Cephesi, örtülü ödenek ve Vinileks şirketi gibi dolandırıcılık davaları izledi. Mahkeme başkanı Salim Başol, savcı ise Altay Ömer Egesel'di. Hukukçu da olsa her isteyen duruşmaları izleyemiyor, özel izin gerekiyordu. Bu izin ise gazetecilerin ve tutuklu yakınlarının dışında çok az kişiye veriliyordu. Devlet radyosu ise öğle ve akşam haberlerinden sonra uzun uzun duruşmaları, iddianameyi ve savunmaları dinleyicilere aktarıyordu.

Bir gün Murtaza Çelikel eve elinde bir davetiyeyle geldi. Ertesi sabah erken saatlerde karı-koca hazırlanıp, Dolmabahçe'ye Bezmialem Valide Sultan Camii'ne gittiler. Cami Yassıada irtibat bürosu olarak kullanılıyordu. Çelikel, elindeki

davetiyeyi üniformalı gence uzattı. Genç bir davetiyeye, bir de yüzlerine baktı, geçmelerine izin verdi. Caminin her köşesinde masalar kurulmuş, askeri bir disiplin içinde işlemler yapılıyordu. Kimse konuşmuyor, gülmüyor, sadece merakla diğerlerini izliyordu. Sonunda bir asker kuyruğa girmelerini istedi, çantaları aranarak teker teker motora alındılar.

Tam 53 yıl sonra 2013 yılının Haziran'ında, Aysel'in aklına sık sık bugün daha çok Dolmabahçe Camii olarak tanınan Bezmialem Valide Sultan Camii'ndeki o günler düşecekti. Çünkü cami yine bir siyasi olaya ev sahipliği yapıyordu. Gezi Olayları sırasında polisin plastik mermisiyle yaralanan gençler camiye sığınmış, ilk tedavileri burada yapılmıştı. İmamın aksi açıklamalarına rağmen gençlerin camide içki içtiği iddia ediliyordu.

Motor hareket ettiğinde Aysel'in içi kıpır kıpırdı, neyle karşılaşacaklarını merak ediyor, ismen ya da şahsen tanıdığı hocalarla selamlaşıyor, tutuklu yakınlarının yüzünden nasıl birileri olduklarını, ne hissettiklerini çıkarmaya çalışıyordu. Motor Yassıada'ya yanaştığında yine sırayla indiler, hafif bir yokuştan sonra duruşmaların yapıldığı binaya girdiler. Büyük duruşma salonu oldukça kalabalıktı, sanıklar; Celal Bayar, Adnan Menderes, bakanlar ve diğerleri yerlerini almıştı. Menderes'in oldukça zayıfladığı, Bayar'ın ise dimdik durduğu görülüyordu.

Duruşma başladı. Hakimin sorularına "Reis Beyefendi Hazretleri" diye başlayarak, aşağıdan alan bir üslupla yanıt veriyordu Menderes. Bayar ise dik duruşunu bozmuyor, ezilmiyor, sorulara karşılık verirken başına hitap eklemiyordu. Aysel ve Murtaza Çelikel duruşmaları iki kez izlediler, ikisinde de salondaki hava aynıydı, Menderes mağdur, Bayar ise mağrur bir tablo çiziyordu. İzleyiciler arasında sanıklara karşı taşkınlık yapan görülmüyordu. Mahkeme heyetinin dışında çoğunluğun yüzünde davanın seyrinden duydukları endişe ve keder vardı.

Sanıklar on dokuz ayrı davadan yargılanıyordu, ama iki dava, "Köpek" ve "Bebek" davası öne çıkmış, üstelik iki

dava da sonuçsuz kalmıştı. Köpek davasının sanığı Celal Bayar'dı; Afgan kralının kendisine hediye ettiği köpeği Atatürk Orman Çiftliği'ne satıp haksız kazanç elde etmekle suçlanıyordu. "Bebek" davasında ise Menderes, sevgilisi Ayhan Aydan'dan olan çocuğunu öldürmek, daha doğrusu öldürtmeye azmettirmekten yargılanıyordu. Mahkeme heyetinin özellikle bebek davasında Menderes'e yönelttiği sorular maksadını aşıyor, sanıkla adeta alay ediliyordu. Mahkemede açılan, üzerinde Adnan Menderes'in adı bulunan zarftan çıkan kadın külotu ise bardağı taşıran son damla oldu. Hukukun dışına çıkılmakla kalınmamış, sanıkların kişilik hakları lime lime edilmişti. Bu da "düşükler" olarak tanımlanıp daha baştan aşağılanan sanıkları, sadece taraftarlarının değil, toplumun, hatta dünyanın gözünde mağdur hale getiriyordu.

Dahası kulaktan kulağa sanıklara kötü muamele edildiği dolaşıyordu. İçişleri Bakanı Namık Gedik Harp Okulu'nun penceresinden atlayarak, eski Konya Valisi Cemil Keleşoğlu ise bileklerini keserek intihar etmişti. İki intihar da yıllar boyunca tartışılacak, askerlerin kötü muamelesinin onları bu sona sürüklediği öne sürülecekti. Menderes de duruşmalar sürerken intihar girişiminde bulunmuş, ama kurtarılmıştı. On bir ay bir gün süren dava 872. oturumda karara bağlandı: Menderes ve Bayar da dahil on beş kişi idama mahkum edildi. Bayar'ın yaşı nedeniyle cezası ertelenirken Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan idam sehpasına götürüldü.

İdamlarla birlikte neredeyse bütün Türkiye'ye gayri resmi bir yas havası hakim oldu. Aysel ve Murtaza Çelikel de son derece üzgündü. Duruşmaları izlerken ikisi de "insanların insanlar tarafından düşürüldüğü duruma" bakıp utanç duymuş, Aysel, "Toplumun en azından bir kesiminin sevgisini kazanmış bu siyasilere, bu yargılama sefaletini yaşatanlar tutumlarının neye mal olacağını fark etmiyorlar, sanki duyguları alınmış gibi," diye düşünmüştü.

Evet, kalabalıklar üzülmüştü, ama idamlara tepki gösteren neredeyse hiç yoktu, DP'liler bile sessizliğe gömülmüştü. İlk tepkiyle dört yıl sonra bursla gittiği Amerika'da karşıla-

şacaktı Aysel. Arkadaşı Sevin Toluner'le birlikte radyo almak için gittikleri bir dükkanda, hem radyolara bakıyor hem de kendi aralarında konuşuyorlardı. Dükkan sahibi hangi ülkeden olduklarını merak edip, "İtalyan mısınız?" diye sordu. "Türkiye" yanıtını alınca, "Size bir şey soracağım," dedi. "Seçimle gelmiş bir başbakanı nasıl astınız? Bu ülkenize çok prestij kaybettirdi." İki kadın şaşkınlık içinde ne cevap vereceklerini bilemediler, "O başbakan antidemokratik yasalar getiriyordu, hatta demokrasiyi ortadan kaldırıyordu," diyecek oldular, dükkan sahibi dinlemedi: "Demokratik seçimle gelen bir başbakanı asamazsınız." Ülkelerini savunmak gerektiğini düşünüp bir şeyler daha söylemeye çalıştılar, ama sözcükler yetersiz kalıyordu. Dükkandan çıktıklarında ikisinin de yüzü utançtan kıpkırmızıydı...

Sonraları darbeyi ve yarattığı etkileri sıklıkla düşünecekti Aysel Çelikel. Darbeyi yapan genç subaylar suçluları cezalandırdıklarını, böylelikle ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik hayatını düzene soktuklarına inanıyorlardı. "Ama," diyordu, "aradan geçen 54 yılda yaşadıklarımız, demokrasi dışı müdahalelerin toplumda telafisi mümkün olmayan ayrışmalar, kin ve intikam duyguları yarattığını gösterdi. Eğer bu idamlar olmasaydı CHP bu kadar suçlanmayacak ve bugün AKP kendinde bu kadar güç görmeyecekti. İnsanlık suçu idamlar DP'nin bütün suçlarını örttü."

"Toplumun siyasi deneyim kazanması ve olgunlaşması zaman istiyor," diye ekliyordu Çelikel, "Genç Cumhuriyet'in yetiştirdiği kuşakların siyasi deneyime, hayat tecrübesine ihtiyacı vardı. Barışın, kardeşliğin, demokrasinin bedeli her zaman ağır olmuştur. Aynı hataların bir daha yapılmaması için bu acılar çekilmeliydi, sonraki yıllarda da darbeler gördük, ama başbakanları, bakanları, milletvekillerini o duruma düşürüp yargılamadık."

Her ne kadar her zamanki gibi analitik düşünse de tanık olduklarının acı tortusu silinmiyordu, silinmeyecekti. Sonraki yıllarda kızı Ayşe, gazeteci Şinasi Danışoğlu'yla evlendiğinde o günlerin bıraktığı izler damadın ailesi olarak karşısına

çıkacaktı. Danışoğlu'nun teyzesi DP iktidarının Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'yle evliydi. 27 Mayıs sabahı evinden alınmış, ömür boyu hapse mahkum edilmiş, Kayseri Cezaevi'ne gönderilmişti. Cezaevinde hastalanan İleri 31 Aralık 1961 günü, yani yılbaşında yaşamını yitirmişti. İleri ailesi o günden sonra bir daha yılbaşını kutlayamayacaktı, o gün onların yasıydı. Aysel'in de aklına istese de istemese de her yılbaşında Tevfik İleri ve ailesi düşecekti.

İleri'nin ailesini tanımıştı, yargılananların bir bölümünün ailesini uzaktan da olsa görmüştü. Hemen hepsinin cumhuriyetin ilkelerine sadık olduğu, yıkmayı hiç ama hiç düşünmedikleri ortadaydı. Celal Bayar'ı ise doksanlı yaşlarında bir kez daha görmüştü. İstanbul Sanayi Odası'nda bir konuşma yapacağını duyunca sırf merak ettiği için gitmiş, kürsüye yardımla çıkan Bayar'ın ayakta bir saat boyunca yaptığı konuşmayı nefesini tutarak dinlemişti. Atatürk'e sahip çıkan, etkileyici bir konuşma yapan Bayar'a bakıp aklından bir kez daha, "Biz hep CHP kanadını savunarak onun dışında kalanları küçümsedik, ne kadar yanlış düşünüyormuşuz," diye geçirdi.

27 Mayıs Darbesi'ni bir "devrim" olarak tanımlayanlar da vardı, ama Aysel Çelikel'e göre bu ordunun yönetime el koymasından değil, bir yıl sonra hazırlanan anayasadan kaynaklanıyordu. 27 Mayıs sabahı, yani darbenin yapıldığı gün İstanbul Üniversitesi'nin hocalarından Sıddık Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Naci Şensoy, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya, Hüseyin Nail Kubalı ve İsmet Giritli askeri bir uçakla Ankara'ya götürülmüş, Ankara'dan Bahri Savcı, İlhan Arsel ve Muammer Aksoy'un da katılımıyla oluşturulan komisyon yeni bir anayasa taslağı hazırlamakla görevlendirilmişti. Gruba da Sıddık Sami Onar'ın adından yola çıkarak "Onar Komisyonu" adı verilmişti.

Daha komisyon çalışmalarını sürdürürken, 1960 Ekimi'nde Milli Birlik Komitesi üniversitelerden gelen ihbarlara dayanarak, "reform karşıtı" oldukları gerekçesiyle 147 akademisyenin üniversiteden uzaklaştırılmasına karar verdi. Atılanlar arasında anayasa çalışmaları için görevlendirilen Tarık Zafer

Tunaya da vardı, Mina Urgan, Halet Çambel, Nusret Hızır, Ali Fuat Başgil, Yavuz Abadan da. Aysel'e asistanlığın kapısını açan Hıfzı Timur da görevine son verilenler listesindeydi.

Bu antidemokratik uygulamaya ilk tepki rektörlerden geldi. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar, Ankara Üniversitesi Rektörü Suut Kemal Yetkin ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörü Turhan Feyzioğlu'yla birlikte çok sayıda bilim insanı istifa etti. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in "hata yaptık" açıklamasına rağmen kimi akademisyenlerin görevlerine dönmeleri uzun zaman aldı.

27 Mayıs İhtilali'nden birkaç ay sonra Milli Birlik Komitesi üyeleri arasında da görüş farklılıkları ortaya çıktı. Bir kısmı hemen seçimlere gidilmesinden, bir kısmı ise MBK'nin dört yıl iktidarda kalıp toprak reformundan sağlık hizmetlerinin sosyalizasyonuna pek çok düzenlemeyi gerçekleştirdikten sonra iktidarı sivillere bırakmasından yanaydı. CHP Başkanı İsmet İnönü hemen seçimlere gidilmesini savunuyordu. Gerilim bir çatışmaya dönüşmeden MBK Başkanı Cemal Gürsel bir bildiri yayımladı. MBK'nin çalışmalarının tehlikeli bir boyuta geldiğinin vurgulandığı bildiride Silahlı Kuvvetler'in de onayıyla komitenin lağvedildiği açıklanıyordu. Aralarında Alpaslan Türkeş'in de yer aldığı, en azından dört yıllık bir iktidarı savunan 14 MBK üyesi yurtdışına sürgüne gönderildi.

Demokrasiyi yerleştirmenin güçlüğü, siyasi gelgitler, 147'likler Aysel Çelikel'i de diğer akademisyenleri de oldukça üzmüştü, ama ellerinden hiçbir şey gelmiyordu. Tek teselli büyük vaatler sunan yeni anayasanın hazırlıklarında sona gelinmesiydi. Enver Ziya Karal ve Turhan Feyzioğlu'nun başkanlığında 20 kişiden oluşan ikinci komisyon çalışmalarını tamamlamış, 9 Temmuz 1961'de yapılan referandumda toplumun yüzde 61,7'sinin kabulüyle yürürlüğe girmişti...

Yeniden sivil yönetime dönmek içinse 15 Ekim'de yapılacak seçimler beklenecekti, ama daha Şubat sonunda seçime katılmak isteyen siyasi partiler başvurularını tamamlamış, seçmenin karşısına yeni partiler çıkmıştı, ancak seçime sadece

CHP, Yeni Türkiye Partisi, Adalet Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi katılabildi. Bu partilerden ikisi, YTP ve AP Demokrat Parti'nin mirasını üstlenmişti, ikisinin de programı Menderes'in programından izler taşıyordu.

Seçim sonuçları, toplumun Menderes ve arkadaşlarının idam edilmesinin yarattığı kırgınlığı gösteriyordu. İnönü'nün liderliğindeki CHP 173, Ragıp Gümüşpala'nın liderliğinde yeni kurulan Adalet Partisi (AP) 158, Osman Bölükbaşı'nın liderliğindeki Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 54, bir başka yeni parti, Ekrem Alican'ın liderliğindeki Yeni Türkiye Partisi ise 65 milletvekili çıkardı. İnönü ve Gümüşpala tutuklu Demokrat Partililerin hemen salıverilmemesi gibi konularda bir anlaşmaya varınca hükümet kuruldu ve başbakanlığa İnönü getirildi. Bu Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümetiydi.

Doktorlukla gelen itibar

Darbenin yarattığı karanlık tablonun ortasında Çağıl ve Çelikel aileleri Küçükyalı'dan önce Talimhane'ye sonra da Levent'e taşındı, bir merdivenle ayrılan iki daireye yerleşti. Dairelerin sahibi Necdet Çağıl'dı. Amerika'da kazandığı paralarla aldığı daireleri kiraya vermektense ailesinin oturmasını yeğlemiş, Aysel'le eşinin kira ödeme isteklerine ise direnememişti. Daireler ayrı olsa da aile bir arada sayılırdı, yedikleri içtikleri ayrı gitmiyor, Şadiye Hanım kızını görmeden bir gün bile geçirmek istemiyordu. Kızına düşkünlüğü öylesine had safhadaydı ki, birlikte gittikleri Ankara'da otelde bile kızını yanından ayırmamış, Murtaza Çelikel bir odada, anne-kız bir başka odada kalmışlardı. Bunda bir kapristen çok Şadiye Hanım'ın çocukluğunda yüklendiği korkuların payı büyüktü, hâlâ yalnız uyuyamıyor, yanında hep biri olsun istiyordu.

Dahası Aysel hamileydi. Planlı bir hamilelik değildi, ama doğurma kararı vermişti. Doktora tezini bitirip de jürinin karşısına çıktığında hamileliği beşinci ayına girmek üzereydi. Oldukça zorlu bir konu seçmiş, hamileliğinin ilk günlerini

bile kaynak peşinde kütüphanelerde geçirmişti. Kütüphanelerde de istediği alanda ne doğru dürüst yabancı bir çalışma bulabilmişti ne de yabancı mevzuata ulaşabileceği bir kaynak, ama o vazgeçmemiş, samanlıkta iğne ararcasına çabalamıştı. Konusu "Ahkamı Şahsiye Konusunda Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanınması"ydı. Türkiye için bu güncel bir konuydu ve ilk kez gündeme geliyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nda altüst olan Avrupa ülkeleri aradan geçen on beş yılda yaralarını sarmış, endüstrileşme adımlarını da hızlandırmıştı. Ancak şimdi de işgücü eksikliği çekiliyordu. 1957 yılında Türkiye ile Almanya arasında işçi göçüne dair bir anlaşma imzalandı ve ilk etapta zanaatkar 12 aile çalışmak üzere Kiel'e gitti. Sonraki yıllarda benzer anlaşmalar Belçika, Avusturya, Avustralya, Fransa'yla da yapılınca Anadolu'dan yüz binlerce kişi Avrupa'ya göç etti.

Aysel de doktora tezinin konusunu işte bu göçten yola çıkarak seçmişti. Eşlerini Türkiye'de bırakıp Almanya'ya giden erkeklerin orada Alman bir kadından sahip oldukları çocukların durumu kadar, Türkiye'de çocuklarıyla kalan kadının nafaka talebine kadar pek çok konu baş ağrıtıyordu. Almanya'da evlenen erkeğin durumu Türkiye'deki yasalar tarafından tanınmadığı için kadın nafaka alamıyor, davalar sonuçsuz kalıyordu. Alman mahkemelerinde Türkiye'deki eşlerinden gizlice boşanıp yeniden evlenen erkekler de vardı; Almanya'da boşanıp da yeniden evlenmek isteyen, ama boşanmaları Türkiye tarafından tanınıp tanınmaması önlerinde engel olan çiftler de...

Sonunda tezini bitirmiş, jürinin karşısında ter dökmüş, ama titiz çalışmasının karşılığını almıştı. Artık bir doktordu. 10 Kasım 1962'de Alman Hastanesi'nde doğum yaptı, bir kızı oldu. İsmini önceden kararlaştırmışlardı, kız olursa Ayşe, oğlan olursa Mehmet koyacaklardı. Ayşe'nin doğduğu gün Murtaza Çelikel Ankara'ya gitmek zorunda kaldı, duygularını uçakta yazıya döktü:

"Lamartin Caddesi/ 10 Kasım 1962/ Taksim Meydanı/ Alman Hastanesi/ 10 Kasım 1962/ Aysel sancılı/ Bebek bek-

liyoruz/ Hastanedeyiz/ Üç seferdir gidip geliyoruz/ İlgisizler/ Tecrübesiz ve korkak/ bebek bekliyoruz/ Mehmet mi Ayşe mi bilmeden bekliyoruz./ Endişeli/ Aysel benim için çok değerli/ Acı çekiyor/ Dr. Ziya Üstün/ Tam bir Nazi/ Hastane kışla/ Önüme çıkan herkesle kavgalıyım/ Delirmiş gibiyim/ Çok korkuyorum/ Aysel acı çekiyor/ Ya ona bir hal olursa/ Aman Allahım/ Dayanamıyorum/ Valide perişan/ Çok şükür/ Bebek doğdu saat 6:30/ Ailenin yeni üyesi kız/ Aysel bana bakıp umutla gülüyor./ Ankara yolunda uçaktayım/ Aklım orada kaldı./ Doktoru, hastaneyi,/ hepsini affettim/ Yeni yolcumuz geldi/ Ben yola çıktım/ Üç kişilik aile olduk./ Daha adı bile yok./ Ankara yolunda mutluyum./ Cesur mu, korkak mı belli değil./ Durmadan gülüyorum/ Sırrımı yalnız hostes biliyor/ Beni içtenlikle kutluyor/ Ne de olsa babayım/ Ya onun sorumluluğu/ Acaba taşıyabilecek miyim?/ Ömrüm olacak mı/ Uçağın penceresinden Ankara gözüktü/ Mutlu ve kararlıyım/ Ne de olsa babayım."

Doğum izni bitip de işe dönme zamanı yaklaştıkça Ayşe'yi kime bırakacağı, bakımını kimin üstleneceği kafasını kurcalamaya başladı Aysel'in. Şadiye Hanım bakabilirdi evet, ama onu yormaya gönlü razı gelmiyordu, bir yardımcı bulmalıydı. Çare Ereğli'den, Murtaza Çelikel'in annesinden geldi. Altı ay kadar önce akrabalarını ziyarete gittiği köyde Sema isimli bir çocukla tanımıştı Zahide Hanım. Köyde geçim sıkıntısıyla baş etmek, bir gelecek kurmak zordu. Bu yüzden Sema'nın annesi Zahide Hanım'dan kızını da yanında götürmesini istemiş, o da kabul etmişti. Altı ayda birbirlerine alışmış, sevmişlerdi, ama Zahide Hanım bir çocuğun ancak bir başka çocuğun yanında rahat edebileceğini düşünüyordu. Oğluna ve gelinine isterlerse Sema'yı İstanbul'a getirebileceğini, Ayşe'yle oynayıp ona göz kulak olabileceğini söyledi.

Bir hafta sonra Sema İstanbul'daydı. Şadiye Hanım hemen kol kanat gerdi, yalnızlık hissetmesin, korkmasın diye geceleri koynunda uyuttu. Gündüzleri ise Ayşe'yle oynuyor, ağladığında kucağında sakinleştiriyordu Sema, resimli kitapların sayfasını birlikte çeviriyor, birlikte eğleniyorlardı.

Ayşe yavaş yavaş büyüyor, ama Türkiye hızlı değişiyordu. Milli Güvenlik Kurulu (MGK), Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Hakimler Kurulu oluşturulmuş, ordu mensuplarının dayanışması amacıyla, ileriki yıllarda yatırımlarıyla bir holdinge dönüşecek olan Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) kurulmuştu. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ve TÜBİTAK da 61 Anayasası gereği oluşturulan kurumlar arasına katılmıştı.

Geneline bakıldığında oldukça demokratik maddeler içeren anayasa sayesinde ülkede bir özgürlük havası esiyor, o güne kadar yasaklı olan ne varsa dillendiriliyordu. On iki sendikacı Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) kurmuş, başkanlığına da önce Avni Erakalın, daha sonra Mehmet Ali Aybar getirilmişti. 1961 seçimlerine katılamasa da TİP Türkiye siyasetinde yeni bir adımdı. Gizli faaliyet gösteren Türkiye Komünist Partisi (TKP) sayılmazsa, ilk kez sol ideoloji siyaset sahnesine çıkmıştı. Aralarında Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal, İlhan Selçuk, Şevket Süreyya Aydemir, Sadun Aren gibi isimlerin bulunduğu 1.042 aydın devletçilik ilkesi doğrultusunda kalkınmayı savunan "Yön Hareketi" adı altında *Yön* dergisini çıkarmaya başlamıştı. Dahası Marksist klasikler ve Nâzım Hikmet'in şiirleri basılıyor, tiyatrolarda Bertolt Brecht'in ve diğer sosyalist yazarların oyunları seyirciyle buluşuyordu. Ankara Sanat Tiyatrosu sahnesini Samuel Beckett'in *Godot'yu Beklerken* oyunuyla açmıştı.

Anayasa, üniversitelerin kendi seçtiği kurullarla yönetilmesi, üniversite dışında herhangi bir gücün akademisyenleri görevden uzaklaştıramaması, özgürce araştırma yapma ve yayımlama, siyasi partilere üye olma hakkını da güvence altına almış, üniversiteler özerkliğe kavuşmuştu. Özerklik ve tarafsızlık statüsü tanınan bir başka kamu kuruluşu da TRT'ydi. Henüz televizyon yoktu, ama radyo artık iktidar partilerinin sözcülüğü rolünü üstlenmeyecekti.

Özerk üniversitede Aysel'in de konumu değişmişti, ama bunu sağlayan özerkleşme değil, isminin başına eklenen doktor unvanıydı. O yıllarda değil hocalar, idari personel bile

asistanlara selam vermez, pek ciddiye almazdı, çünkü asistan onların gözünde her an gidebilecek, hayatının rotasını başka yöne kaydırabilecek biriydi. Ama doktor olmak demek, geleceğini okul üzerine kurmaktı. Aysel de artık kalıcı olduğunu göstermişti.

Asistan olup da ilk maaşını aldığında muhasibin sinirli oluşu dikkatini çekmişti Aysel'in. Parayı bankadan alıp gelmenin, herkesin maaşını ayrı ayrı hesaplamanın yorgunluğu muydu bu, yoksa asistanlara kıymet vermemesi miydi, önceleri anlayamamıştı. Ama sonraki aylarda da hep aynı yüzle karşılaşmak hiç de iç açıcı değildi, insana maaş yerine "sadaka" aldığını hissettiriyor, aklından, "Şu maaşı bu ay bari almasam!" düşüncesini geçirtiyordu. Ama herkes gibi Aysel'in de o maaşa ihtiyacı vardı. Maaşı birkaç gün sonra, muhasibin yani saymanın önündeki kuyruk azalınca almayı yeğliyordu ki, sinirleri biraz yatışsın. Yine de olmuyordu, ne hatır soruyordu adam ne de yüzünde neşeyi yansıtan bir ifade beliriyordu. Ta ki Aysel doktor oluncaya kadar.

Doktor sıfatıyla karşısına dikildiğinde o sinirli muhasibin gittiğini, yerine, "Aaa, Aysel Hanım, niye buraya kadar zahmet ettiniz, biz odanıza gönderirdik," diyen birinin geldiğini gördü. Fakülte sekreteri, "Siz bizim gözbebeğimiz," demeye, hocalar selam vermeye başlamıştı. Daha düne kadar Aysel'in tanımıyla "fındık kabuğuna sokmaya çalıştıkları," dikkate almadıkları Aysel şimdi iyi geçinilmesi gereken biriydi, çünkü anlaşılan daha onlarca yıl birlikte olacaklardı.

Aysel bu davranışı yadırgıyor, bir yandan da anlamaya çalışıyordu. Bu kültürel bir davranıştı, kendilerinden öncekilerden öğrendiklerini sürdürüyorlardı. Kimse bunun da insan haklarına aykırı olduğunu düşünmüyordu pek, çünkü bu kavram da henüz yerleşmemiş, daha doğrusu insan haklarının sınırları içine ast-üst ilişkisi alınmamıştı. "Bu beni en çok şaşırtan, karşılaştığım en büyük onur kırıcı davranış olmuştu," diyecekti Aysel. "Demek ki güçlü olana daha çok itibar, daha çok saygı ilkesi işin başından itibaren başlıyordu. Hayatımda hiçbir zaman böyle bir anlayışa ve duyguya itibar etmedim."

Sonraki yıllarda da benzer davranışlarla karşılaşacaktı Aysel Çelikel. Emekli olup da maaşını almak için bankaya gittiğinde kuyrukta beklerken bankodaki memura bir soru yöneltecek, ters, hatta hakaret gibi bir karşılık alacaktı. Maaş kuyruğundaki tanımadığı bir kadın memura çıkışacak, "Sen o kadına öyle davranamazsın, o önemli bir kadın, şimdi adını unuttum, ama o bir hoca," diyecekti. Çok değil birkaç yıl sonra, adalet bakanlığı yaptıktan sonra aynı bankaya gittiğinde müdürün odasında ağırlanacak, parası önüne getirilecekti. O da dayanamayacak, daha önce yaşadıklarını müdüre anlatacak, ilk fırsatta da maaş aldığı bankayı değiştirecekti. Asistan olduğu yıllardan bankada karşılaştığı muameleye kadar geçen onlarca yılda insan hakları alanında alınan onca yola rağmen, hâlâ insana değer verilmediğini düşünüp üzülecekti.

Aysel içinse asıl zayıflık gücünü uluorta, yerli yersiz teşhir etmekteydi; ne eşi, çocukları ve yakınlarıyla ilişkisinde ne de öğrencileriyle temasında hükmedici bir dil kurdu. Ona göre bilgi hükmetmek için kullanılmamalıydı, esas olan kişiliklere gösterilecek saygıydı ve bu saygının eşit olarak dağıtılmasından yanaydı. Bu anlayışını daha ilk derste hissettirdi öğrencilerine. Ama doğrusu ilk kez tek başına derse girip de anlatmaya başladığında kendi sesinden korktu!

Sınıf büyük, öğrenci kalabalıktı, mikrofon da sesini daha gür duyuruyordu. "Acaba bu sesten öğrenciler rahatsız oluyor mu?" diye bir paniğe kapıldı önce, ama sonra yavaş yavaş alıştı. Öğrenciyle iletişim kurmanın pek de kolay olmadığını biliyordu, biraz sertleşse, sesi çatallaşsa gülünüp alaya alınabilir, hatta farkına bile varmadan aşağılanırdı. Kötü bir söz söylemezlerdi, ama gözleri akıllarından geçeni ele verirdi. Bazen öyle bir soru sorarlardı ki, siz o konuyu henüz bilmiyor olurdunuz, şaşırırdınız, öğrenci yine gözleriyle alaya eder, siz elinizi kolunuzu nereye koyacağınızı, ne söyleyeceğinizi bilemezdiniz.

Derslere bir kuyumcu titizliğiyle hazırlanıyor, notlar alıyor, evde saat tutup dersi bir kez kendi kendine anlatıyor,

AKADEMİSYEN OLMAYA DAİR

Üniversiteye asistan, bugünün terimiyle araştırma görevlisi olarak atanma isteği hiçbir zaman bir işe girme anlamını taşımamalıdır. Bu, kişinin isteğinden çok akademisyen olmak için belirli vasıfları taşıması gerektiği sorunudur. Sistematik ve analitik düşünme yeteneği yanında, araştırma ve çalışma, aynı zamanda o alana duyduğu merak ve sorgulama konusundaki yapısına bağlıdır.

Bir masa başında ya da bir laboratuvar gibi çalışma alanında saatlerce, sabırla çalışabilme özelliği de önemlidir. Sıkılmadan, yorulmadan, bıkmadan, sabırla, merak içinde ve heyecanla okumak, çalışmak gerekir. Bir konuyu derinlemesine araştırarak, merakla bir eser yaratma isteği önemlidir.

Bütün bu vasıfları taşıyan adayın yapacağı bilimsel araştırmaların yanında öğretim üyesi olarak öğrenci yetiştirme görevini de yerine getirmesi gerekmektedir. Bu ikinci görevi yapacak bilim insanının anlattığını dinletme özelliğinin olması şarttır. İfade yeteneği öğretim üyeliğinin çok önemli bir şartıdır.

Bütün bu özellikler adayların seçilerek kabul edilebileceğini göstermektedir. Bu nedenle özellikle külfeti nimetinin çok üstünde olan böyle bir meslek işe girme ve işe kabul anlamını taşımayacaktır.

Bugün iki yüze yakın devlet ve vakıf üniversitesinin kadrolarını doldurma zorunluluğu akademisyenliği herhangi bir iş bulma olarak yorumlanır hale getirmiştir. Sözü geçer bir eşin, dostun varlığı, bir dine ya da tarikata ve cemaate bağlılık araştırma görevlisi olarak atanma ve yükselmenin önkoşulu olarak görülmektedir. Endişem, hükümetin de bu anlayışı işsizliği önlemede bilim insanlığını bir yöntem olarak kullanması, böylelikle öğretim üyesi kalitesinin düşmesi ve liyakatın yerini "bizden olsun" anlayışının almasıdır.

ama sınıfta asla kağıda bakmıyordu, neyi, nasıl anlatacağından emin, gözlerini öğrencinin gözlerinden kaçırmadan anlatıyor, anlatıyordu... Öğrenciye söz veriyor, dinliyor, görüşlerine katılmadığında asla, "Yanlış söyledin," demiyordu. "Sizin söylediğiniz de doğru olabilir," diye başlıyordu yanıtlarına "ama..." diye de devam ediyordu. Öğrenciyi ezmeyen, küçük düşürmeyen bir üslubu benimsemişti.

Ses tonu da etkileyiciydi, en aldırışsız öğrenci bile bir süre sonra kendini konunun içinde buluyordu. Galiba Hafız Burhan'ın doğduğunda kulağına okuduğu ezan karşılığını bulmuş, o da sesiyle, anlatımıyla insanları etkilemeye başlamıştı. Çocukluğunda izlediği tiyatro oyunlarının da faydasını görüyordu ders anlatırken, ellerini sanki sahnedeymiş de bu kez oyuncu oymuş, öğrenciler de izleyiciymiş gibi kullanıyor, sesini alçaltıp yükseltiyor, bu da dersin ağırlığını kırıyordu. Kolay anlaşılır cümleler kuruyor, dava örnekleriyle konuyu renklendiriyor, aklının başka konulara kaymasına izin vermiyordu. Dersin sonunda konuyu bir daha özetliyor, böylelikle öğrencinin zihnine yerleşmesini sağlıyordu.

Sadece öğrencilerini etkilemiyor, akademisyen arkadaşlarıyla da eşit ve doğrudan bir ilişki kurmayı yeğliyordu. Bir rekabetten söz edilecekse de eğer, bu birbirlerini daha çok çalışmaya teşvik içindi, böylelikle dostluklarını daha da pekiştiriyordu. Önceleri Gülören Tekinalp ve Ergin Nomer'le aynı odayı paylaşmış, daha sonra Nomer başka bir odaya geçmiş, yerini Sevim Toluner almıştı. Üç kadının sohbet konuları uluslararası hukuk alanındaki çalışmaları, günün politikaları olduğu kadar gündelik hayatın da renklerini taşıyordu. Mesela bir gün Sevim Toluner yeni ve şık bir hırkayla geliyor, kendisinin ördüğünü söylüyordu. Tekinalp'le Aysel de heveslenıyor, şiş ve yünler alınıyor, Toluner'in örgü talebesi olunuyordu. Üçünün de aynı model hırkası vardı artık, ne zaman birbirlerinin üzerinde görseler, şakalaşıyor, gülüşüyorlardı.

Öğle yemeklerinde –daha Profesörler Evi yoktu, olsa da asistanlar giremezdi– yakın lokantalarda alıyorlardı soluğu. Güllüoğlu'nda yedikleri baklavaların tadı damaklarından yıllarca eksilmeyecekti, ileriki yıllarda önce börek arkasından iki yüz elli gram baklavayı nasıl yediklerine hep şaşıracaklardı. Gülören Tekinalp'in aklına Aysel'in bir gün kendisini eve yemeğe davet etmesi yerleşecekti. "Evde yemek yok, ama patatesli yumurta yeriz," demişti Aysel. Tekinalp şaşırmış, eve kadar daha önce hiç yemediği bu yemeğin nasıl bir şey olabileceğini kurgulamıştı. Üstelik kursuda yeniydi, Aysel'i yeni

tanıyordu, beğenmezlik etme şansı yoktu. Eve girer girmez Aysel mutfağa koşmuş, Tekinalp de onu izlemeye başlamıştı. Eline çabuktu, titizdi. "Çok iyi bir ev sahibi" diye geçirmişti aklından, patatesli yumurtayı iştah ve keyifle yerken...

İlk ayrılık ve ağlayan profesör

Bu arada, Necdet Amerika'dan dönmüş, Vakıf Gureba Hastanesi'nde göreve başlamıştı. Türkoloji mezunu Neşen'le yolları o günlerde kesişti, evlenmeye karar verdiler. Aysel ve Murtaza Çelikel eşyalarını toplamaya başladılar, çünkü ev Necdet'indi ve madem evleniyordu, orada oturacaktı. Şadiye Hanım bu beklenmedik ayrılığa üzüldü, karşı çıktı, hatta işi Aysel'e küsmeye kadar vardırdı. Aysel ne yaptıysa, ne söylediyse annesini ikna edemedi, babası ise, "Kızım, nasıl gerekiyorsa sen öyle yap," demekle yetindi.

Çelikeller Yeni Levent'te bir eve taşındılar, Sema da onlarla birlikteydi, Ayşe'yle arasında onca yaş farkı olsa da birlikte büyüyorlardı. Evde olduğu zamanlarda Ayşe'yle kendisi ilgileniyor, kızını ayağında sallarken ya da yemek yaparken bir yandan da çalışarak zamanının her anını değerlendirmeye çabalıyordu. Bulduğu her boşlukta da Sema'ya okuma yazmayı öğretiyor, ileride ona nasıl bir eğitim fırsatı sağlayabileceğini planlıyordu. Bir yol bulmakta gecikmedi; ilkokul müfredatında hangi ders varsa –tarih, coğrafya, matematik– çalıştıracak, sınavlara sokup ilkokul diploması almasını sağlayacaktı. Ne kızı, ne Sema, ne eşi, ne ev işleri, ne anne ve babasının sorumluluğu Aysel'in akademik alandaki hırsını törpülüyordu. Bazen iki arada bir derede kalsa da hep daha fazlasını hayal ediyordu.

Columbia Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin İstanbul Hukuk Fakültesi asistanlarına verdiği bursa talip oldu. O yıllarda da yurtdışında öğrenim görmenin iki yolundan biri üniversiteler arası anlaşmalar, diğer yolu ise devletin verdiği destekti. Daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir kanun çıkarılmış, eğitimdeki eksikliği gidermek, öğrencilerin bilgi ve gör-

gülerini artırmak adına yurtdışında öğrenim görmenin yolu açılmıştı. Talip olanlar üç ayrı sınava tabi tutuluyor, ancak başarılı olanlar, çoğunluğu dönüşlerinde öğretmen olarak istihdam edilmek üzere Amerika, Almanya, İngiltere, Fransa, SSCB, Macaristan gibi ülkelere gönderiliyordu.

Başlarda fizik, kimya, tıp, kimya, hukuk, müzik öğrencilerinin yanı sıra dericilik, kürkçülük, hatta çilingirlik alanında eğitim almak isteyenlere de yurtdışı kapısı açıktı. Cumhuriyet'in yönetici kadrosu kalkınmanın yolunun meslek edinmekten geçtiğinin farkında, onca yoksulluğa ve yoksunluğa rağmen bütün gücüyle eğitimi destekliyordu. Öğrenciler gittikleri ülkelerde de takip ediliyor, zaman zaman müfettişler başarılarını, hatta okula devamsızlıklarını denetliyordu. Öyle ki, daha sonra kürkçülük gibi Türkiye'nin ihtiyacının olmadığı farkına varılan alanlarda öğrenciye müdahale ediliyor, alanı değiştiriliyordu. Öyle ki Münih'te tarih öğrenimi gören bir kadın öğrenci hocasının ölümü ve yerine ilahiyatçı ve Yunanca uzmanı bir profesörün atanması üzerine Hamburg'da bir başka kürsüye yerleştirilmişti.

Öğrencilerin gittikleri ülkelerde Türkiye'yi nasıl temsil ettikleri de araştırılıyor, hatalı görülenler uyarılıyordu. 1929'dan başlayarak her Kalkınma Planı'nda da yurtdışı eğitim desteğine öncelik tanınmıştı, ancak üç bin öğrenci hedefi bir türlü tutturulamıyordu, çünkü maliyeti oldukça yüksekti ve devletin bütçesini zorladığı ortadaydı. Sonraki yıllarda ülke kendi kadrolarını yetiştirecek kurumları kısmen inşa etse de bilgi ve kaynak eksikliği sürüyor, hemen her alanda teknolojiyi ve gelişmeleri izlemek gerekiyordu.

Aysel'i Amerika'ya çeken de hukuk alanındaki uygulamaları izlemek, uluslararası hukuk arenasında Türkiye'nin evrensel standartlara ne kadar uyduğunu, nelerin değişmesi ve yenilenmesi gerektiğini görme arzusuydu. Yine de kendisine burs verileceğini öğrendiğinde sevinsin mi, üzülsün mü bilemedi, çünkü Ayşe henüz iki yaşını doldurmamıştı ve kızıyla birlikte eşinden, Sema'dan, annesinden, babasından ayrılacaktı, hem de bir yıl süreyle. Tereddütlerini eşi ve

annesi giderdi, Ayşe'ye birlikte bakabilirlerdi. Remzi Bey de üç yüz taksimetre yaptıktan sonra işi büyütme ihtimalinin olmadığını görmüş, kendini emekliye ayırmıştı. O da artık evdeydi, yani torunuyla ilgilenebilirdi, Aysel'in gözü arkada kalmamalıydı!

Yine de on beş saati aşkın süren uçak yolculuğunda Aysel'in gözyaşları dinmedi. Aynı programla giden ODTÜ'den iki genç, bir de daha büyük yaşlarda bir kadın daha vardı uçakta. Onlar daha önce de Amerika'ya gittikleri için nereye, nasıl ulaşılacağını biliyorlardı, ayrıca ellerindeki haritaya güveniyorlardı. Uçak Kennedy Havaalanı'na indiğinde birlikte yola koyuldular, bir gece otelde konaklama, tren derken sonunda okula vardılar. Ülkede de okulda da yasın izleri vardı. Başkan John Kennedy'nin ölümünün üzerinden sadece sekiz ay geçmiş, katili tutuklanmıştı, ama hâlâ cinayetin arkasında kimlerin olduğu konuşuluyordu.

Amerika'daki ilk on beş gününü oryantasyon için Yale Üniversitesi'nde geçirdi Aysel. Yale 19. yüzyıla ait binalarıyla gözünü alırken estetikten uzak yatakhaneleri görünce hayal kırıklığına uğradı. İlk günün akşamı bir tanışma toplantısı düzenlendi. Toplantıda farklı ülkelerden öğrenciler vardı, Aysel genç bir çiftin yanına yaklaştı. Erkek Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde asistandı, eşini de birlikte getirmişti.

Daha ilk cümlelerde, isimlerin ve hangi üniversiteden olduklarını söyledikten sonra Aysel'in gözleri doldu, tutmaya çalıştı, başaramadı. Eşine, kızına, ailesine özlem, asistanın eşiyle gelişine duyduğu kıskançlık, yalnızlık... Bütün duygular bir anda sökün etmiş gözlerinden boşalıyordu. Çift, "Başlarda böyle olur, sonra alışırsın," diye teselli etmeye çalıştı, olmadı, gözyaşları dinmiyordu. Çift de üzülmüş, çaresiz Aysel'i izliyor, durulmasını bekliyordu. Ara ara ağlaması duruyordu, ama ağzını açıp da bir cümle kurmaya çabaladığında, yeniden başlıyordu.

Onlarca yıl sonra, Aysel'in kürsü arkadaşı Prof. Dr. Gülören Tekinalp Ankara'da bir sempozyuma katıldı. Katılımcılar arasında tanınmış hukukçulardan Ankara Üniversi-

tesi öğretim üyesi Prof. Yahya Zabunoğlu da vardı. Tanıştılar. Zabunoğlu, Tekinalp'e, "Ağlayan profesör ne yapıyor?" diye sordu. Tekinalp anlayamadı, merakla hocanın yüzüne baktı. Zabunoğlu Amerika'da tanışmalarını anlattı, selam söyledi. Aysel o güne kadar yanlarında içi dışına çıkana kadar ağladığı insanların kim olduğunu bilmiyordu, Tekinalp gelip de karşılaşmalarını anlatınca "meçhul" kimlikler bir isim buldu. Zabunoğlu selamıyla birlikte, "o dimdik bir kadın." mesajını göndermişti, "Herkese karşı mücadele veriyor." Anlaşılan hoca basından gözyaşlarının sahibinin izini sürmüş, kim olduğunu, neler yaptığını, söylediklerini, yazdıklarını takip etmişti.

Amerika'da tekrar öğrencilik yıllarına dönmüştü Aysel. küçücük bir odaya kapanıp durmaksızın çalışıyor, yalnızlık hissiyle can sıkıntısı birbirine karışıp çekilmez hale geldiğinde bile kitaplara sığınıyordu. Columbia Üniversitesi'nin akademik kariyerinde önemli bir yeri olduğunun, burada mesleki anlamda kendini geliştirebileceğinin farkındaydı. Amerika, uluslararası hukuk alanında sonraları Avrupa Birliği'nin de kabul edeceği hakime geniş bir taktir hakkı tanıyan bir doktrini savunuyor ve uyguluyordu. Bu doktrini öğrendikçe şaşırıyor ve heyecanlanıyor, Türkiye'de de uygulanıp uygulanamayacağını düşünüyor, Türkiye'deki değerlerle Amerika'daki değerleri kıyaslıyordu. Değerler arasında örtüşenler olduğu gibi büyük farklılıklar da vardı. Genellemekten kaçınsa da yeniliklerin kaynağının Amerika olduğunu kabul etmeye başlamıştı.

Sadece akademik alanda değil, hayat bilgisine de yenileri ekleniyordu; başka kültürlere dokunuyor, insana ve kendine bakışı genişliyordu. Her bilgi her zaman sevinçle gelmiyordu elbette, kimi şaşırtıyor, kızdırıyor ya da kafa karıştırıyordu. Kaldığı yurdun yemekhanesinde kasiyer de o kafa karıştırıcılardan biriydi.

Yemekhanede usul self servisti, tepsisine yiyeceklerini koydu, kasaya geldi. Bu yemekhaneye ilk gidişiydi. Bir de çorba isteyecek oldu ama, yanlış kelime kullandı, derdini anlatana kadar iki kadın arasında kelimeler gidip geldi. Kasi-

yer yaşlıca bir kadındı, sert, hatta kırıcı bir üslubu vardı. Sıra hesabı ödemeye geldiğinde kadın Aysel'in uzattığı parayı aldı, üstünü tezgaha sert bir şekilde bıraktı. Aysel kadına baktı, karakaşlı, kara gözlüydü, Doğululara benziyordu. "Huyu böyle herhalde," diye düşünüp aldırmamaya çalıştı.

Diğer günlerde karşılaştıklarında da kadın üslubunu değiştirmedi. Aysel'in dikkatini diğer öğrencilere daha farklı, sakin, uyumlu davranması çekti. Kadının aksiliği kendisineydi. Sonunda Türkiye'den gelen arkadaşlarına sordu, "Neden bu kadın bana bu kadar kötü davranıyor?" Arkadaşları, "İlk geldiğimizde bize de kötü davranıyordu," diye yanıt verdi. "Şimdi daha iyi..." Nedenini sordu, aldığı yanıttan şaşkına döndü: "Sözde biz eskiden Ermenileri kesmişiz." Olayın ne zaman yaşandığını öğrenmek istedi, onlar da kesin bilmiyordu, "Galiba Osmanlı zamanında," dediler. "Bize ne Osmanlı'dan," deyip omuz silkip başka konulara geçtiler. Kadın zamanla Aysel'e de alıştı, sert davranmaktan vazgeçti. Sonraları Dominikli bir kadın da aynı konuda bir soru soracak, Aysel, "Biz bu konuda bir şey bilmiyoruz," diyecekti.

Zaman zaman kasiyer kadınla Dominikli kadının sorusu aklına gelse de pek üzerine düşmedi, ta ki 1973'te Türkiye'nin Kaliforniya Başkonsolosu Mehmet Baydar ASALA tarafından öldürülene kadar. 1915'te yaşananlar bu cinayet üzerine Türkiye'de de konuşulmaya başlayacaktı. "Bir olay yüzünden suçlanıyor, ama gizlendiği için neden suçlandığınızı bilmiyorsunuz," diye düşünecekti sonraları. "Bütün dönemlerin tarihi olumlu olumsuz bütün olaylarıyla öğretilmeli ki bu tür sorularla karşılaşıldığında sessiz kalınmasın."

Amerika'da kaldığı on bir ay boyunca iki ülkenin sistemleri, sosyal yaşamları arasındaki farka da tanıklık etti Aysel. Türkiye'de kamuda işlem yaptırmak isteyen vatandaşın, "Bugün git, yarın gel," denilerek oyalanması, bir işlem yaptırabilmek için on kapı çalması gerekirken Amerika'da bir işlem için belki uzun bir kuyrukta bekliyordunuz, ama sonunda görevliye ulaştığınızda hem her türlü bilgiyi ediniyordunuz hem de işiniz halloluyordu.

Ama söz konusu "kadın" oldu mu, ülkeler arasındaki fark neredeyse sıfırlanıyordu. Amerika'da da kadınlar tıp, hukuk, mühendislik gibi prestijli mesleklerden uzak duruyordu. Aysel'in eşini ve çocuğunu bırakıp eğitim için geldiğini duyduklarında şaşırıyor, eşiyle arasının açık olduğunu, hatta boşandığını, belki de macera aramak için ülke değiştirdiğini düşünüyorlardı.

Bunlar gibi pek çok sistem farkını ya da benzerliği gözlemlerken bir yandan da Türkiye'nin hukuk yapısında pek dikkate alınmayan konuları araştırıyordu. Doçentlik tezi için konuyu saptadı, "Menkul Eşya Üzerinde Ayni Haklardan Doğan Kanunlar İhtilafı" üzerine çalışacaktı. Türkiye'de bu alanda da kaynak bulmakta zorlanacağını düşünerek bilgi toplamaya başladı...

Amerika'da olmak, evet, önünde yeni olanaklar açıyordu, üstelik Amerikalı bir kadından aldığı dersle İngilizcesini ilerletiyordu, ama yine de hep bir yanı eksikti, kızına, ailesine özlemi dinmediği gibi her gün biraz daha artıyordu. Dert ortağı, fakülteden sınıf arkadaşı, devletler hukuku asistanı, kendisiyle aynı dönemde Columbia Üniversitesi'nde bulunan Sevin Toluner'di. O Toluner'e kızını anlatıyordu, Toluner ona üniversitede yaşadığı çatışmaların kendisini ne kadar üzdüğünü, yorduğunu. Böylelikle hasretlerini dindireceklerini umarken aslında duygularını ayaklandırıyorlardı.

Altıncı ayın sonunda, eğitiminin ilk sömestrini tamamladığında bu ayrılığa, iç sıkıntısına daha fazla dayanamayacağı hissiyle, eşine ve annesine, "Ben çok iyi değilim, dönmek istiyorum," diye yazdı. Gelen yanıtlar onu durdurdu, çünkü ikisi de eğitimini tamamlamasını, İstanbul'da ve evde her şeyin yolunda olduğunu yazmıştı. Annesi, "Bu kadar sıkıntılar çektik, ama az kaldı, yarım bırakma," diye yazdı, eşi ise, "Tamamla lütfen, vazgeçme..."

Oysa tam da Aysel'in iç sıkıntısının arttığı günlerde Ayşe ölümden dönmüştü. Bir gün evdekilerin bir anlık dalgınlığından yararlanarak üst kata çıkmış, babasının yatak odasına girmiş, komodinin üzerindeki sakinleştiricileri görüp ağzına

atmıştı. Anneannesinin yanına döndüğünde, "Ben babamın şekerlerini yedim," demiş, sonra da kendinden geçmişti. Hemen o sıralarda İETT'de neşriyat müdürü olarak görev yapan Murtaza Bey'i aramışlar, o da alelacele eve gelmiş, kızını kucakladığı gibi Şişli Etfal Hastanesi'ne koşmuştu. Yolda kucağında kızıyla koşuşunu görenler film çevriliyor sanıp meraklı bakışlarını üzerlerine çeviriyordu, oysa yaşanan bir babanın ölüm kalım savaşıydı.

O kızını hastaneye yetiştirmeye çalışırken sekreteri Doktor Cihat Abaoğlu'nu aramış, doktorla aynı anlarda hastaneye ulaşmışlardı. İstanbul Valisi Niyazi Akı ve İETT Genel Müdürü Orhan İlter devreye girmiş, hastane ayaklanmıştı. Ayşe komadaydı. Hemen ilk müdahale yapıldı ve beklenmeye başlandı, eğer çişini yaparsa bu böbreklerinin çalıştığını gösterecekti. Neyse ki Ayşe sabaha karşı çişini yaptı ve yüzünü hayata döndü. O gün Aysel için kilometrelerce uzakta bir iç sıkıntısı, Murtaza Çelikel içinse üzerinden onlarca yıl geçmesine rağmen hatırladığında yüzüne yerleşen burukluktu. Ayrıca Aysel ikisi de, "Her şey yolunda," yazsalar da annesiyle eşi arasındaki gerilimin sürdüğünü hissediyordu. Öyleydi de, özellikle Ayşe'nin bakımı, eğitimi hakkında annesiyle eşi farklı düşünüyor, bu da evde ne zaman patlayacağı belli olmayan fırtına bulutları dolaştırıyordu.

Columbia Üniversitesi'nde Aysel'le birlikte master yapan, hukuk fakültesi asistanlarından bir arkadaşı daha vardı, Öget Öktem. Daha sonra nöropsikologluğu seçecek ve anayasa hukukçusu Bülent Tanör'le evlenecek olan Öktem'in eğitimi bitmiş, İstanbul'a dönme zamanı gelmişti. Aysel'den kızını öylesine çok dinlemiş, özlemine tanıklık etmişti ki, istersen kızına bir armağan götürebileceğini söyledi. Aysel de Ayşe'ye o sırada Amerika'da yeni üretilen, pilli, yürüyen bir bebek, eşine de bir kravat aldı. Ancak kaldığı yurda dönünce yaptığı hatayı anladı, bebek öylesine büyüktü ki, valize zor sığardı. Üstelik Öget bir buçuk yıldır Amerika'daydı, götürmesi gereken epey eşyası vardı, hatta kitaplarını kargoyla göndermeyi yeğlemişti.

Bebeği Öget'e göstermeye utandı, "Sen sadece kravatı götür, yeter," dedi, ama Öget ısrar etti. Israrını bebeği gördükten sonra da sürdürdü, ne yapacak edecek onu Ayşe'ye ulaştıracaktı. Sonunda saygısızlık yaptığı düşüncesiyle çekine çekine paketi uzatmıştı, oysa Öget bir çocuğu mutlu edeceği için duygulanmış, Aysel'i değil saygısız görmek, kendisine böyle bir duygu yaşamasına olanak tanıdığı için adeta minnet duymuştu. Aysel de ömrü boyunca Öget'in bu jestini hiç unutmayacaktı. İstanbul'a ulaşınca armağanları Murtaza Bey'e vermiş, o da akşam kızına götürmüş, neredeyse kendi boyunda bebek Ayşe'yi büyülemişti.

Sonunda Aysel de master programını tamamladı ve İstanbul'a dönme zamanı geldi. Hasreti öylesine artmıştı ki biletini son sınavının hemen ertesi gününe aldı, Amerika'da bir gün daha fazla kalmaya niyeti yoktu. Yolculuk boyunca kızıyla nasıl karşılaşacağını, kızının kendisine nasıl davranacağını düşündü durdu. Atatürk Havalimanı'na inip de uçağın kapıları açıldığında merdivenlerin dibinde bekleyenlerin arasında eşini ve kızını gördü. Ayşe'nin elinde karanfiller, Aysel'in elinde ise yine büyük bir bebek vardı. Ayşe fotoğraflarda kendisine gösterilip, "İşte annen," denilen kadını tanımaya çalışıyordu. Aysel merdivenleri inip yanlarına geldi, Murtaza Bey kızına, "Annene çiçekleri versene," dedi, Ayşe başını salladı, "Hayır, vermem, annem gelecek, bu çiçekleri ona vereceğim." Yetişkin bir insan gibi konuşuyordu. Aysel, "Ben senin annenim," dedi, ama Ayşe benzetememiş olacak ki yine de çiçekleri vermedi.

Arabaya bindiklerinde, "Bak," dedi Aysel, "sana bebek getirdim, ben sana bunu vereyim, sen de bana çiçekleri ver..." Çiçeklerle bebeği değiştirdiler. Eve gidene kadar yan yana oturdu ana-kız, kesik kesik konuştular, Ayşe hâlâ soluk alıp verişini, sıcaklığını duyduğu kadının annesi olduğuna inanamıyor gibiydi. Ne zaman ki eve girdiler, ikna oldu, bu kadın oydu, fotoğraflarda, "işte annen" dedikleri kadındı. Bir daha Aysel'in kucağından inmedi. Anneannesi yemeğinin hazır olduğunu söylüyor, ama o "yemeyeceğim" diyordu, sanki

kucağından inerse annesi yine gidecek, yok olacaktı. Üç-dört gün inmedi annesinin kucağından, kim çağırsa gitmiyor, yüzlerine bile bakmıyordu.

Ayşe'nin sakinleşmesi, normale dönmesi günler aldı. İlk günlerdeydi, Aysel, kızı kucağında bir sigara yaktı. Nasıl olduğunu anlayamadı, sigara kızının koluna değer gibi oldu. Ayşe'nin teni hafifçe kızardı. "Ne oldu?" diye soranlara, "Sigaram değdi," dedi Aysel. Ayşe atıldı, "Ben düştüm, ondan oldu."

Ülken nereye sen oraya

Aysel'in Amerika'da olduğu yaklaşık bir yılda Türkiye yine altüst oluşlar yaşamıştı. Ümitle ümitsizlik iç içe geçmiş gibiydi. Ekonomide bir yol ayrımına gelinmişti, Türkiye ya ABD yardımlarıyla ayakta kalacaktı ya da dış borçlarını ödemesini taahhüt altına alan OECD'nin önerdiği planlı sanayileşme politikasını uygulayacaktı. 1963'te uygulanmaya başlanan Birinci Beş Yıllık Plan işte bu planlı sanayileşme rotasına uygun hazırlandı. Rota, ithal ikameci sanayileşmeye doğruydu. Özel sektöre yol gösteren, devlete ise şartlar dayatan bu plana göre ithalat azaltılacak, ithal ihtiyacı duyulan malları üretecek sanayi kolları desteklenecek, bölgeler arası gelişmişlik farkı azaltılacaktı.

İthal ihtiyacı duyulan mallardan biri de otomobildi ve yerli otomobil üretebilmek için ilk adım, 1961 yılının yaz başında Eskişehir Cer Atölyesi'nde atılmıştı. Yirmi iki demiryolcu mühendisle onların emri altında çalışanlar 128 günde "Devrim" adı verilen üç otomobil ürettiler.

Cumhuriyet'in 28. yıldönümünde Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel "Devrim 1" adı verilen bej renkli otomobilin direksiyonuna geçti, ancak 200 metre gitmişti ki benzin bitti. Gürsel sinirlendi: "Batı kafasıyla otomobil yaptınız, ama Doğu kafasıyla benzin ikmalini unuttunuz." Bu kez arkadan izleyen siyah renkli "Devrim 2"ye bindi, otomobil Hipodrom'a kadar sadakatle çalıştı. Cumhurbaşkanı alkış-

lar arasında Hipodrom'da bir tur attı, sonra şeref kürsüsünün önünde durdu.

Yerli otomobil üretmenin sevinci ancak bir gün sürdü, çünkü ertesi gün hemen hemen bütün gazeteler sözleşmiş gibi, "Devrim Yolda Kaldı!", "Devrim Yürümedi!" gibi başlıklar atarak otomobilde yerli sanayinin önüne aşılması zor bir duvar ördüler. Oysa otomobillerin Eskişehir'den Ankara'ya nakli sırasında bir yangın tehlikesine karşılık benzin depoları boşaltılmış, mühendislerin uyarılarına rağmen bürokratlar "geç kalacağız," endişesiyle önce benzin istasyonuna uğramayı gereksiz görmüştü. Cumhurbaşkanı ilk arabayı denerken ikinci araba benzin almayı başarmış, bu nedenle de çalışmıştı. Medyanın bu gerçeğe kulaklarını kapatıp attığı başlıklar sonucu proje rafa, otomobiller ise hangara kilitlendi.

Trafiğe çıkan ilk yerli otomobil için bir beş yıl daha beklenecekti. Koç Grubu'nun 1966'da üretime soktuğu Anadol marka otomobil toplumun ilgisini çekecek, üzerine espriler üretilecekti. Aslında ilk esprinin sahibi otomobilin üreticisiydi. Bu sektörde ortağı sayılabilecek Bernar Nahum Koç'a yazdığı mektupta, "Çetin Altan bu otomobille alay edecek," diyordu. Kalabalıklar ise fiberglas gövdesi nedeniyle otomobili ineklerin, eşeklerin yediğine inanacaktı, ta ki üretimden kaldırılacağı 1975 yılına kadar...

İki yıl sonra, yani 1963'te Birinci Beş Yıllık Plan yürürlüğe girmiş, ithal ikameci sanayinin yıldızı parlamıştı. Çamaşır makinesinden, buzdolabına, klimadan ütüye o güne kadar ithal edilen çoğu dayanıklı tüketim malı artık devletin teşvik ve özendirme politikalarıyla Türkiye'de üretilmeye başlamıştı. Kamu kuruluşları ise ara mal üretimi üzerine yoğunlaşmıştı. Bu da Gayri Safi Milli Hasıla'ya yüzde üç ile beş oranında bir artış olarak yansımıştı, ama arzulanan değişim gerçekleşmemiş, özellikle de teknolojinin ihmal edilmesi nedeniyle Türkiye girdi mallarda ve teknolojide dışa bağımlı olmaktan kurtulamamıştı.

Aysellerin evine çamaşır makinesi daha 50'li yılların sonlarına doğru girmişti. Necdet'in Amerika'da hekimlikten

kazandığı ilk maaşlarını biriktirerek annesine gönderdiği General Elektrik marka çamaşır makinesi Şadiye Hanım'ın üzerindeki yükü biraz da olsa azaltmıştı, ama teknolojiyle bu ilk sınavlarında sınıfta kalmışlardı. Anne-kız battaniyeleri de makinede yıkamış, sıkarken makinenin dişlilerinin bozmuşlardı. Onarmak da her bozulan alette olduğu gibi Remzi Bey'e düşmüştü. Necdet annesine sadece çamaşır makinesi değil, buzdolabı ve elektrik süpürgesi de göndermiş, Çağıl Ailesi teknolojik rahatlıkla pek çok aileden daha önce tanışmıştı.

Türkiye Cumhuriyet tarihinin ilk uluslararası sorununu da bu yıllarda yaşadı. 1964'ün bahar aylarında bir süredir yaşanan Kıbrıs sorunu zirve yapmış, EOKA örgütünün Türklere yönelik saldırılarında onlarca kişi yaşamını yitirmişti. İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında uzun süren görüşmeler sonuçsuz kalınca Türkiye misilleme olarak Yunan tabiiyetindeki Rumları sınırdışı etti. Yaklaşık on üç bin Rum yanlarına sadece 200 lira ve 20 kilo eşya alarak yola düştü. 6-7 Eylül Olayları'ndan sonra İstanbul ve İzmir bir kez daha Yanilerini, Marikalarını yitirmişti.

Kıbrıs sorunu, özellikle de ABD Başkanı Johnson'ın ambargoyu haber veren sert mektubu, İnönü'nün bu mektuba yanıtı Türkiye'nin dış politikasında Moskova'ya yakınlaşmasına yol açmıştı. İki ülke arasında özellikle ekonomi alanında görüşmeler yoğunlaştı. 1964'ün sonunda Ankara Antlaşması'yla Avrupa Ekonomi Topluluğu'na (AET) da katılan Türkiye bir gözünü de Avrupa'ya çevirdi, Avrupa ülkeleriyle işbirliği yapmaya başladı.

Aynı yıllarda siyaset perdesinde yeni bir isim belirmişti: Süleyman Demirel. Menderes döneminde Su İşleri Genel Müdürü olan Demirel siyasette ne kadar "marifetli" olduğunu göstermekte gecikmemiş, Adalet Partisi kurulduktan dört yıl sonra, partinin genel başkanlığına seçilmişti. Bir yıl sonraki genel seçimlerde ise oyların yüzde 52'sini alan AP iktidara gelmiş, Demirel de başbakan olmuştu. Sürgünden dönen Alpaslan Türkeş de CKMP'nin yönetimini ele geçirmişti. Parti

ilerleyen yıllarda isim değiştirecek, bugün de varlığını sürdüren Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) adını alacaktı.

Bütün bu hayhuyun içinde yine ev değiştirmişlerdi. Artık kendilerine ait bir evleri vardı. 1967 yılının ortalarıydı, kürsü arkadaşı Ergin Nomer'le sohbet ederlerken konu Nomer'in babası İkinci Ağır Ceza Reisi Reşit Bey'in yeni tamamlanan evine gelmişti. Ev, Büyükdere Caddesi üzerinde küçük bir apartman dairesiydi. Reşit Bey, Emlak Kredi Bankası'ndan aldığı, geri ödemesini on iki yılda tamamlayacağı krediyle hukukçuların kurduğu kooperatife yazılmış, yıllarca taksit ödemiş, ama içinde oturmaya ömrü yetmemişti. Sonunda evi satmaya karar vermişlerdi. "Aklında bulunsun," dedi Nomer, "Muhitinizde ev almak isteyen varsa, bir de bizim eve baksınlar, küçük, ama çok sevimli ve kullanışlı."

Akşam eşiyle konuşurlarken aklına geldi, Nomer'le aralarında geçen diyaloğu anlattı. Daha sözünü bitirmemişti ki, "Biz alalım," dedi Murtaza Çelikel. Aklında hep bir ev sahibi olmak vardı, fırsat ayağına gelmişti. Aysel itiraz etti, "Neyle alacağız, bizim paramız mı var, maaşımızla ancak geçiniyoruz." Çelikel ısrarlıydı, Aysel'den Nomer'den kaç taksidin ödendiğini öğrenmesini istedi. Hem evin geri kalan taksitleri, hem Nomer'e ödenecek miktarı düşündükçe Aysel'in tedirginliği daha da büyüyordu. Eşi hesap üzerine hesap yapıyor, o ağlıyordu, "Ya bir terslik olursa, ya ödeyemezsek, faiz yüzünden ödediğimiz de yanarsa..."

Çelikel eşini sakinleştirmeye çalışıyor, yaptığı hesapları, nereye ne kadar para harcadıklarını gösteriyor, "İkimizin maaşıyla bu işin altından kalkarız," diyordu. Sonunda ağır basan Murtaza Çelikel oldu ve ev alındı.

Bugün hâlâ ayakta duran Hukukçular Sitesi İstanbul'da modern mimarinin ilk örneklerinden biriydi. Kooperatif 50'li yılların ortalarına doğru kurulmuş, binanın projesi 1958-60 yılları arasında Türk mimarisinin önemli isimlerinden Haluk Baysal ve Melih Birsel tarafından hazırlanmıştı. Baysal ve Birsel'in Le Corbusier'nin Marsilya'daki Unite d'Habitation yapısından esintiler taşıyan bina 12 katlıydı, 66 daireden olu-

şuyordu. Aslında bir apartmandı, ama sosyal alanları, konutları ve işyerleriyle bir apartmandan çok bir siteyi andırıyordu.

Ev Çelikellere uğurlu geldi, taksitlerini zamanından önce ödemekle kalmadılar, birkaç yıl sonra da Silivri yakınlarında küçük bir yazlık aldılar. Ödemelerin aksamadığını, zaten kısıtlı olan yaşamlarının düşündüğü kadar altüst olmadığını gören Aysel enerjisini doçentlik tezi üzerine yoğunlaştırdı. İş, sadece tez hazırlamakla ve onaylanmasıyla bitmiyor, Eski Türkçe, İngilizce sınavlarından ve Kolokyum'dan da geçmesi gerekiyordu. "Menkul Eşya Üzerinde Ayni Haklardan Doğan Kanunlar İhtilafı" başlıklı tezinde uluslararası alım satımlarda malın herhangi bir nedenle alıcıya ulaşmaması durumunda ortaya çıkan ihtilafları ve nasıl çözümlenebileceğini, ihtilaf halinde hangi devletin hukukunun uygulanacağını araştırıyordu.

Doktorasına hazırlanırken karşılaştığı dertle bu çalışmasında da yüz yüze geldi, yeterli kaynak yoktu, Amerika'da topladığı bilgiler yetmiyor, yeni bilgilere ulaşmak zamanının büyük kısmını emiyordu. Kütüphanede ne kadar hukuk dergisi varsa karıştırıyor, mahkeme ya da Yargıtay kararlarını tek tek okuyor, konusuyla ilgili ne varsa not ediyordu. Tezini tamamlayıp hocasından onay aldı, Eski Türkçe ve İngilizce sınavlarını başarıyla geçti, ama Ankara'da yapılan Kolokyum'da yeterli puanı alamadı. Akademisyenlerin zorlu sorularının çoğuna yanıt vermişti oysa. Üzüldü, ama üzüntünün altında kalmak ona göre değildi. Araştırmalarını daha da derinleştirdi, çalışmaktan bıkmıyor, yorulmuyordu, ama doğumunun sınavla çakışmasından endişeliydi. İkinci kez Kolokyum'a girdiğinde bebek de onun kadar heyecanlı olmalıydı ki, sürekli karnını tekmeliyordu. Yine de savlarını öylesine net ve açık savundu ki, önündeki son engel de kalktı. Artık doçentti.

BEŞİNCİ BÖLÜM

'68... Üniversitelerde Eylem ve Ölüm Var

Gençlik ayaklandığında çiçeği burnunda bir doçentti Aysel. Öğrencileri arasında o dönemin neredeyse bütün öğrenci liderleri vardı: Deniz Gezmiş, Ertuğrul Günay, Celal Doğan... Bütün öğrencilerini kendilerine gösterdiği saygı, düşüncelerine verdiği önem ve ders anlatımındaki performansıyla büyülüyordu.

Aysel Çelikel derste...

Öğrenciler kurulu basıyor

Doğum sancıları başladığında takvimler 30 Kasım 1970'i gösteriyordu. Doğumu bu kez Pakize Tarzı Kliniği'nde yapacaktı. Kızı mı, oğlu mu olacak bilmiyordu, çünkü o yıllarda ultrason yoktu, dünyaya getireceği bebeğin cinsiyetini saptamak mümkün değildi. Doğum yapıp da kendine geldiğinde hastane personelinin, "Müjde, oğlunuz oldu," kutlamalarıyla karşılaştı. Eşinin sevinci gözlerinden okunuyordu, eşinin ailesinin, ziyarete gelenlerin de. Şaşırdı Aysel, Ayşe'yi doğurduğunda hastane personeli sessiz sedasız yanına bırakmıştı kızını, kimse kutlamamıştı, çevresindekilerin de gözleri böyle parlamamıştı! Şaşkınlığı yerini üzüntüye bıraktı, hâlâ önyargılar sürüyor, erkek çocuğuna soyu, soyadını sürdürecek birey gözüyle bakılıyor, gelecekte ailenin geçimini onun sağlayacağı düşünülüyordu. Bu kültürün sadece Anadolu'da hakim olmadığına, İstanbul'da Nişantaşı'nda da sürdüğüne tanık olmak üzüntüsünü daha da artırdı. Bu tutumun, sağlıklı bir çocuk dünyaya getirmenin sevincinin üzerini örtmesini engelleyemedi.

Bebeğin adını tıpkı Murtaza Çelikel'in Ayşe'nin doğumunun ardından yazdığı şiirdeki gibi "Mehmet" koydular. Şimdi daha rahat bir anneydi, Ayşe'nin bebekliğinde edindiği tecrübe işini kolaylaştırıyor, oğlunu daha rahat kucağına alıyor, emziriyordu.

Doçentlikten sonra Aysel'e de "Profesörler Kurulu" denilen, akademik konuların konuşulduğu toplantıya katılma hakkı tanınmıştı. Bu toplantıda fakültenin sorunları kadar, eğer açık bir kadro varsa, oraya kimin alınacağı da tartışılıyordu. İlk toplantı Mehmet on beş-yirmi günlükken yapıldı, Aysel katılamadı. O gün kurulda kürsü arkadaşı Güleren

Tekinalp'in doçentlik kadrosu görüşülecekti. O yıllarda yardımcı doçentlik unvanı yoktu ve kadro için aşağı yukarı on yıl beklemek gerekiyordu.

Toplantı başladı, Aysel'in kürsüsünden, yani Devletler Hususi Hukuku'ndan bir hoca, "Aysel Çelikel bir-iki aydır fakülteye gelmiyor," dedi. "O yokken de biz işlerimizi yürüttüğümüze göre yeni bir elemana ihtiyacımız yok." Bir başka hoca Aysel'in yeni doğum yaptığını söyledi. Bu kez Orhan Aldıkaçtı atıldı, "Aaa, o hamile miydi, geçenlerde Nişantaşı'nda karşılaştık, pek de hamile gibi görünmüyordu," dedi. Oysa o yıllarda kadınlar sokağa hamileliklerini gizleyen bol elbiseler giyerek çıkıyordu, karnı gösteren giysiler ayıplanıyor, hoş karşılanmıyordu. Aysel de bol bir elbise giymişti ve Aldıkaçtı onun hamile olduğunu anlayamamıştı.

Toplantıdan sonra kürsü arkadaşlarından Ergin Nomer Aysel'i aradı, olup biteni anlattı, bir hafta sonra kurulun yine toplanacağını, katılmasının iyi olacağını söyledi. Aysel kendisinin fakülteye uğramaması gerekçe gösterilerek Güleren Tekinalp'in doçentlik kadrosunun tehlikeye girmesine üzüldü. Ertesi hafta perşembe günü toplantı saatinde fakültedeydi. Prof. Lütfi Duran, Prof. Ragıp Sarıca, Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof. Edip Çelik... Fakülteye damgasını vuran, 1961 Anayasası'nı hazırlayan, 147'likler arasında üniversiteden uzaklaştırılan hocaların hepsi kuruldaydı. Konuşmalar başladı, herkes nedense yüksek perdeden konuşuyor, Aysel ise yıllarca gözünde büyüttüğü kurulu, kurul üyelerini, üsluplarını izliyordu. O sırada dışarıda büyük bir gürültü koptu. Öğrenciler kurulun toplandığı salonun önüne yığılmıştı.

Bu öğrencilerin ilk ayaklanışı değildi. 1965'te, daha çok TİP'li öğrencileri bünyesinde toplayan Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) antiemperyalist bir söylemle harekete geçmişti. 1967'de İstanbul Hukuk Fakültesi ve Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü öğrencileri akademik taleplerle dersleri boykot etmiş, Elmalı'da toprak işgaline karşı çıkılmış, grevci işçilere destek verilmiş, İstanbul'a gelen ABD'nin 6. Filo'su protesto edilmiş, sokakta bulunan Amerikan askerlerinin ya

başlarından kepleri alınmış ya da üniformaları jiletlemişti. Ancak öğrenciler söylemleri ve eylemleriyle asıl 1968 yılına damgalarını vuracaktı.

1968'in Haziran'ında üniversitede "reform" isteyen öğrencilerin önce İstanbul Hukuk Fakültesi'ni, ardından İstanbul Teknik Üniversitesi'ni işgaliyle yoğunlaşan eylemler bir ay sonra ABD'nin 6. Filo'sunun tekrar İstanbul'a gelmesiyle zirve yapmıştı. Eyleme hazırlanan öğrencileri engellemek amacıyla polis İTÜ Öğrenci Yurdu'nu basmış, çok sayıda öğrenciyi döverek gözaltına almış, öğrencilerden ağır yaralanan Vedat Demircioğlu yaşamını yitirmişti. Bu öğrencileri daha da öfkelendirmiş, Dolmabahçe'de Amerikalı askerleri döverek denize atmışlardı.

Öğrenciler dur durak bilmiyordu, eylemler TBMM'de de yankısını bulmuştu; Başbakan Süleyman Demirel, "Durum normaldir demiyorum, ancak endişe verici bir şey de yoktur," diyor, CHP'den İsmet İnönü ve Nihat Erim genç kuşağın bir patlama yaşadığını söylüyor, TİP adına da Behice Boran işgalleri, "Sosyal huzursuzluğun, sıkıntının, aksaklıkların dışa vurmuş biçimleri," olarak değerlendiriyordu.

Sadece Türkiye'de değil dünyada da gençlik ayaktaydı. Fransa'da ABD karşıtı gösterilere otuz bin öğrenci katılmış, 500 öğrenci tutuklanmıştı. Hükümet eylemleri önleyemeyince Sorbonne Üniversitesi'ni kapatmış, iki milyon işçi öğrencileri desteklemek üzere greve çıkmıştı. Amerikalı gençler de sokaktaydı, ülkelerinin Vietnam'ı işgalini protesto ediyor, Siyahların hakları için yürüyorlardı.

Ancak Türkiye'de diğer ülkelerde pek görülmeyen bir gelişme yaşandı, sol öğrencilerin karşısına "sağ" görüşlü öğrenciler çıkarıldı. ABD karşıtı eylem yapan öğrencilere tekbirler arasında, "Komünistlere gereken dersi vereceğiz," sloganıyla saldıran grup iki kişiyi öldürdü. Ortalık ateş yeriydi artık, eylemsiz bir tek gün geçmiyordu, önce öğrenciler, sonra toplum sağ-sol diye ikiye ayrılmıştı.

Aysel'in de katıldığı Profesörler Kurulu'nun kapısına dayanan hukuk öğrencilerini hareketlendiren ise sınav siste-

miydi. Kapıyı olanca güçleriyle yumrukluyor, "Açın!" diyorlardı. "Biz sözlü sınavın kaldırılmasını istiyoruz." Gerçekten de kuruluşundan beri oldukça ağır bir sınav sistemi vardı fakültenin. Önce yazılı, ardından sözlü sınav yapılıyordu, sözlüde başarısız olan öğrencinin yazılısı da geçersiz sayılıyordu. Bu yüzden de az sayıda öğrenci sınıf geçebiliyor, yine az sayıda öğrenci mezun olabiliyordu. Sözlü sınavlar hocalar için de zorluydu, bin kişilik sınıfta, günde ancak 25-30 öğrencinin sınavı yapılabiliyor, sınav günleri uzadıkça uzuyordu.

Hukuk Fakültesi'nin o dönemki dekanı Orhan Aldıkaçtı da kuruldaydı. Başta o, bütün kurul üyeleri şaşırmış, öğrencilerin öfkesinin daha ne kadar büyüyebileceğini kestirmeye çalışıyorlardı. Şimdi kapıyı yumruklamaktan vazgeçmiş, omuz vuruyorlardı. Sonunda kapının kilidi kırıldı, öğrenciler salona daldı. Önde temsilcileri vardı, şaşkınlığı çarçabuk üzerinden atan bir hoca, "Bir temsilci kalsın," dedi, "ne söyleyecekse, söylesin." Ama on-on beş öğrenci içeri girmişti bile. Bu kez Dekan Prof. Orhan Aldıkaçtı daha sert bir üslup takınarak, "Çıkın çabuk," diye bağırdı, "ben söyleyene kadar da içeri girmeyin."

Öğrenciler hocalarının isteğine itaat ettiler, temsilci de çıkmak istedi, ama kapı önündekiler onu içeriye doğru itti. Anlaşılan temsilci öğrenci de kurulun havasından ürkmüş, ne yapacağını şaşırmıştı. Sonunda ortalık sakinleşti, temsilci içeri alındı ve gerekçelerini sıraladıktan sonra isteklerini söyledi: "Sözlü sınavı kaldırın." Kurul üyeleri konuyu tartışacaklarını vaat ettiler, temsilci salondan çıktı. Öğrenciler şimdi kapı önünde heyecan ve sabırsızlıkla ne karar alınacağını bekliyordu.

Öğrenciliğini geride bırakalı on üç yıl olsa da Aysel öğrencileri, sıkıntılarını, taleplerini çok iyi anlıyordu, çünkü aynı yolu o da yürümüştü. Merakla nasıl bir karar alınacağını beklemeye başladı, uzun sayılmayacak bir tartışmadan sonra sonuç öğrencilere bildirildi: Sözlü sınav kaldırıldı. Eylem bitmişti, ama başta Aysel, bütün hocaların tedirginliğinin yatışması uzun süreceğe benziyordu. Salonun kapısı

kırılırken Aysel evde bıraktığı henüz bir ayını bile doldurmamış Mehmet'i düşünüyor, "Ya bana bir şey olursa, çocuklarım annesiz kalırsa," diye kaygılanıyordu. Diğer hocalar da öğrencilerin kızgınlıklarını ve hak taleplerini nereye varacağını hâlâ kestiremiyor, sadece korkularını uluorta belli etmemeye çalışıyorlardı.

Oysa kurulda bulunan herkes aldıkları kararın doğru olmadığını, bunun eğitim kalitesini düşüreceğini biliyordu. "Bütün öğrencilerin arasında yapılan sözlü sınavda o öğrencinin muhakemesini deniyordunuz," diyecekti yıllar sonra Çelikel. "Aleni yapılan bir sınavda birini kayırıp geçiremezsiniz de. Bu yüzden hukuk öğrencisi açısından sözlü sınav, gerçek bir sınanmadır."

Sonraki yıllarda öğrencinin muhakemesini sınamak için sınav süresini uzun tutup, bir metin vererek onu yorumlamasını istemişlerdi, ama bu sözlü sınavın yerini tutmamıştı. Bazı öğrenciler yedi-sekiz sayfa yorum yazıyor, kağıdı okumak öğretim üyesinin hem zamanını hem de dikkatini zorluyordu. Dahası bölüm başkanları ya da doçentler sınav kağıtlarını asistanlara okutuyor, bu da verilen notların adilliğine gölge düşürüyordu. Ayrıca kopya çekilmesini tümüyle engellemek de mümkün değildi, ne yaparsanız yapın öğrenci kopya hazırlamanın yeni bir yolunu bulur ve uygulardı.

Öğrencilerin istekleri kabul edilmiş, sözlü sınav kaldırılmıştı, ama bu olayların sonu değil, daha başlangıcıydı. Öğrenci talepleri giderek siyasallaşıyor, işçi hareketiyle paralel yol alıyordu. Dahası üniversite öğrencilerini bir çatı altında toplayan FKF, Türkiye'de kapitalizmin olup olmadığı, sosyalist mi yoksa antiemperyalist bir mücadelenin mi esas alınması gerektiği gibi görüş ayrılıkları nedeniyle içinden yeni oluşumlar çıkarmış, o yıllara damgasını vuracak DEV-GENÇ kurulmuştu. Okullarda çatışmanın olmadığı gün yok gibiydi, daha çok solcu öğrenciler öldürülüyor, boykotlar, süreli ya da süresiz okul kapatmalar birbirini izliyordu.

Öğrencilerin bir talebi daha vardı: Özel yüksekokulların kapatılması. 1961 Anayasası'yla o güne kadar devletin göze-

timi ve denetimi altında olan eğitim sisteminde değişikliğe gidilmiş, özel yüksel okulların açılmasına izin verilmişti. Yasanın yürürlüğe girmesinin ardından 1962'de ilk özel yüksekokul açılmış, 1969 yılına gelindiğinde bu sayı 44'e ulaşmıştı.

Daha yasa hazırlanırken tartışmalar başlamış, kimi özel üniversitelerin anayasaya aykırı olduğunu ileri sürmüş, kimi de konuyu ahlaki yönden değerlendirerek, fırsat eşitliğinin çiğnendiğini savunmuştu. Çoğunlukla devlet üniversitelerinden akademisyenlerin ders verdiği bu okullardan mezun olanların statüsü de tartışma konusuydu, üniversite mezunu mu sayılacaklardı yoksa lise mezunlarıyla denk mi tutulacaklardı?

Şişli Özel İktisadi İlimler Akademisi hocaları arasında Hukuk Fakültesi'nden de akademisyenler vardı. Pek çok asistan gibi Aysel de gelirini yükseltmek amacıyla hocalarının yaptığı sınavlara gözetmen olarak katılıyordu. Fakültede detaylı ders anlatan, öğrenciden de karşılığını bekleyen, basit bir hatayı, bazen yanlış kullanılan bir kelimeyi bile hoş görmeyen hocalar akademide dersin kapsamını daraltıyor, özet anlatımlarla yetiniyordu. Akademilerin sahipleri de, akademisyenler de öğrencinin kapasitesini baştan kabul etmiş görünüyor, zorlamaktansa sınıf geçirip bir an önce mezun olmasını hedefliyordu. Nasıl olsa bu okulların öğrencileri üniversite sınavını kazanamayan, ailesinin ekonomisi güçlü gençlerdi.

Bununla kalmıyor, öğrencilerin sınavda kopya çekmesine de göz yumuluyordu. Aysel'den beklenen de medeni hukuk gibi en temel derste bile kopya çekilmesine aldırış etmemesiydi. Ama o fakültede öğrencilerinden ne bekliyorsa, bu öğrencilerden de onu talep etti, kopya çekilmesine izin vermedi. Arka sıralarda oturan öğrencilerin gözünün içine baka baka birbirlerine yanıtları aktarmasına kızdı, birkaç kez uyardı. Sonunda bir öğrenci hakkında kopya çektiğine dair zabıt tuttu ve sınavdan çıkardı. Öğrencinin cezası ağırdı, diğer bütün girdiği sınavlar da yanacaktı.

Aysel sınav bitince tuttuğu zabtı okul yönetimine verdi, okuldan ayrıldı. Birkaç gün sonra bir başka sınav için okula gittiğinde dilekçesinin akıbetini sordu, zabıt dersin hocasına

verilmişti. Hocasıyla konuşmaya gittiğinde şaşkına döndü, "Ne yaparsak yap kopya çekiyor, çekecekler," diyordu. "Biz bunun üzerinde durmuyoruz, sen de durma." Beyazıt'taki sert, tavizsiz hoca Şişli'de esnemekle kalmamış eğitimci sorumluluğunu da okulun dışında bırakmış görünüyordu. "Burada ikinci sınıf öğrenci yetiştiriliyor," diye düşündü Aysel. "Buna suç ortaklığı yapamam, yapmam."

Öğrencilerin "özel okullar kapatılsın" talepleri kabul edilmemişti, ancak Aysel sınav gözetmenliğini bıraktıktan birkaç yıl sonra, 1971 yılının Şubat'ında özel yüksekokullar Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatıldı. On bir yıl sonra, 12 Eylül Anayasası'nda dayanarak bu kez "vakıf" statüsü altında özel üniversiteler kurulacak, Aysel Çelikel de iki üniversitede yöneticilik ve hocalık yapacak, eğitim kalitesinin giderek daha da "esnemesine" tanıklık edecekti.

Olayların merkezinde İstanbul Üniversitesi, özellikle de Hukuk Fakültesi, ODTÜ, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve İTÜ vardı. Öğrenci liderlerinden Deniz Gezmiş de hukuk öğrencisiydi. 1969'da disiplin yönetmeliğinin değişmesi için yapılan bir haftalık boykottan sonra tutuklanmış, Hukuk Fakültesi Dekanı Tarık Zafer Tunaya ile Eczacılık Fakültesi Dekanı Cemal Kasım Güven'in lehinde ifade vermeleriyle salıverilmişti. O boykota katılanlar arasında Bozkurt Nuhoğlu, Cihan Alptekin, Celal Doğan gibi öğrenciler de vardı, ama 6. Filo'nun protesto edilmesi dahil pek çok eylemde Deniz Gezmiş en öndeydi.

Ayrıca eylemlere karışsalar, hatta başı çekseler de o dönemin öğrencileri hocalarına saygıda kusur etmiyordu. Hocaların öğrencilerine bakışını yumuşatan bir buydu, bir de sosyalizmi savunsalar da onu kendilerince Kemalizm'le harmanlamalarıydı. 19 Mayıs'ta Anadolu yürüyüşü başlatıyor, emperyalizme karşı ulusalcılığı savunuyor, bu görüşleriyle toplumsal desteği de arkalarına alıyorlardı...

Onlarca yıl sonra Aysel Çelikel hukuk fakültesine dekan olduğunda kutlayanlar arasında 68 kuşağından öğrencileri de vardı. Eski Kültür Bakanı Ertuğrul Günay'la eşi Gülten

Günay da ziyaretçileri arasındaydı. Bir süre sohbet ettikten sonra Gülten Günay dekan koltuğunu gösterip, "Siz, buraya oturan ilk kadın olduğunuzu zannediyorsunuz, değil mi?" diye sordu. Çelikel'in şaşırdığını görünce muzip bir ifadeyle ekledi: "Hukuk fakültesi işgal edildiğinde ben başroldeydim. Geldim, bu koltuğa oturdum."

Aysel ve diğer hocalar boykotların dışındaki zamanlarda derslerini ve araştırmalarını sürdürmeye çabalıyor, bir yandan da olup biteni de kaygıyla izliyorlardı. Hocalar arasında öğrencilere destek veren, aynı ideolojiyi paylaşanlar da vardı, ama çoğunluk "sosyal demokrat" bakış açısına sahipti. Hükümetin hem ekonomik hem siyasi ve kültürel politikalarından onlar da hoşnut değildi, ama bu yükü gençlerin sırtlanmasını, üstelik şiddetin sınır tanımazlığını kabul edemiyorlardı.

Bir kesişme: Zekeriya Sertel

Yoğun çalışma temposunun ortasında Zekeriya Sertel'in İstanbul'a geldiğinin haberini aldı. Sertel'in vizesi yoktu, bu da hemen sınırdışı edilmesine yol açabilirdi. Bunu önlemek için ne yapılabilir, hangi hukuk maddeleri işletilebilir ya da uluslararası hukuktan nasıl yararlanılabilirdi? Aysel'den bu sorulara yanıt vermesi bekleniyordu.

Zekeriya Sertel ve eşi Sabiha Sertel, 4 Aralık 1945'te sahibi oldukları Tan Matbaası'nın basılıp yerle bir edilmesinden bir süre sonra gözaltına alınıp tutuklanmış, bir yıl hapis cezasına çarptırılmışlardı. Temyizde kararın bozulması üzerine de dört ay süren tutukluluktan sonra salıverilmişlerdi. İkisinin de her şeye rağmen mücadeleyi bırakma niyeti yoktu; Mareşal Fevzi Çakmak'la birlikte bir insan hakları derneği kurmaya niyetlendiler. Çakmak tedirgindi, çünkü komünistlerle işbirliği yapmakla suçlanma ihtimali vardı, bu yüzden birlikte dernek kurma fikrinden vazgeçti.

Etrafları kuşatılmıştı, neye ellerini uzatsalar bir sonuç çıkmıyordu. Zekeriya Sertel'in *Hürriyet* gazetesi sahibi Sedat

İNSAN HAKLARINA DAİR

Toplumu bir arada tutmanın yolu, ortak bir payda yaratmaktır. Bu ortak payda da bence demokrasi, insan hakları olmalıdır. Yirmi yıl önce bu kadar net düşünmüyordum belki, ama insan çok olay görünce olgunlaşıyor ve başkalarına, onların düşüncelerine daha önyargısız bakması gerektiğini görüyor.

Düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü gibi kavramlar düne kadar bizim toplumumuza yabancı olan kavramlardı, bugün de tümüyle içselleştirdiğimizi söyleyemeyiz. Ben de yıllarca bu toplumun bütün aydınları gibi, topluma zararlı olan fikirlerin söylenmemesi gerektiğini, şiddet içeren, şiddeti teşvik eden düşüncelerin mutlaka cezalandırılması gerektiğini düşündüm, öyle algıladım.

Doğrusunu söylemek gerekirse bu algımı değiştiren son günlerde yaşadıklarımız oldu. Kendilerinden farklı düşünenleri, farklı bir hayatı savunanları Ergenekon, Balyoz adı altında yargıladığını gördükçe, bu şiddeti önlemenin yolunun ters de gelse herkesin düşüncelerini açıklamasından geçtiğini anladım. Onlar 28 Şubat'ın rövanşını almak istediler; çünkü o zaman da büyük bir baskı yaşanmış, toplumun bir kesiminde korku yaratılmıştı.

Şimdi geldiğim noktada, düşüncelere her zaman, zararlı da olsa tahammül etmek gerektiğini düşünüyorum. İnsanlar ve düşünceleri yıllar içinde değişiyor. Onun için düşüncelere her zaman, zararlı da olsa tahammül etmek gerekiyor. Tıpkı Voltaire'in söylediği gibi: Düşüncelerinize katılmıyorum, ama düşüncelerinizi savunma hakkını sonuna kadar destekleyeceğim.

Simavi'ye yaptığı "imzasız yazmak" talebi de geri çevrilince Türkiye'de yaşamalarının neredeyse imkansız hale geldiğini gördüler. Üstelik öldürülme korkusu içindeydiler, Sabahattin Ali'yi ve Nâzım Hikmet'i düşündükçe bu korkuları daha da artıyordu.

Zekeriya Sertel ve eşi kezlerce başvurmuş, ama pasaport alamamışlardı. Sertel sonunda iktidar koltuğuna ısınmaya çalışan Başbakan Adnan Menderes'e bir mektup yazdı, "Türkiye'ye demokrasiyi getirmek için birlikte savaşmıştık," dedi. "Bir pasaport bile alamıyorum. Müdahalenizi bekliyorum."

Menderes müdahale etti, Sertellere pasaport verildi. Onlar da 9 Eylül 1950'de İstanbul'dan ayrıldı. İlk durakları Roma'ydı, o yılın sonlarına doğru Prag'ta bir otelde Nâzım Hikmet'le buluştular. Bir süre bu kentte, sonra Viyana ve Paris'te yaşadılar, 1962 yılında Bakü'ye yerleştiler. Sabiha Sertel 1968'de akciğer kanserinden yaşamını yitirince Zekeriya Sertel Paris'e döndü. Türkiye, özellikle de İstanbul gözünde tütüyordu.

O günlerde *Hürriyet* gazetesinin Paris muhabiri Gökşin Sipahioğlu'nun kendisini aradığını öğrendi. Buluştular; Sipahioğlu gazetenin Türkiye'ye dönmesini sağlayabileceğini söyledi. Gazete yöneticileri dönemin başbakanı Süleyman Demirel'le görüşmüş, Demirel ancak Sovyetler aleyhine bir makale yazarsa izin verebileceklerini söylemişti. Bu bilgi Sertel'den gizlendi. Sertel'e göre Türkiye'ye döndükten sonra kendisine bildirilecek ve bu emri yerine getirmesi istenecekti.

Moskova'da kaldığı günlerde Moskova Büyükelçisi Hasan Işık'ın onca çabasına rağmen ülkesine dönemeyen Sertel umutlandı. O sıralar Paris'i ziyaret eden Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in kendisiyle görüşme isteği, bu görüşmede anayasanın kişisel özgürlüklere dair maddelerini anımsatıp, "Bu maddelere göre sizin bir suçunuz, mahkemece hakkınızda verilmiş bir karar yok, Türkiye'ye dönmenizde bir sakınca görmüyorum," demesi umutlarını daha da artırdı. *Hürriyet* gazetesi yöneticilerine dönmeye karar verdiğini bildirdi.

Paris-İstanbul uçağında yol arkadaşı 27 Mayıs İhtilali'nin kurmay binbaşısı, 14'lerden biri olarak Milli Birlik Komitesi'nin dışında bırakılan ve Mexico City'ye sürgüne gönderilen, 1965-69 yılları arasında CHP'den İstanbul milletvekili seçilen, sonra da Erol Simavi tarafından *Hürriyet*'in üst düzey yöneticileri arasına katılan Orhan Erkanlı'ydı. Türkiye'ye girişte önüne çıkarılacak engelleri Erkanlı'nın aşacağını düşünse de, Sertel'in duyguları sevinçle korku arasında gidip geliyordu. Sık sık Erkanlı'ya dönüyor, "Gerçekten Türkiye'ye mi gidiyoruz?" diye soruyordu. 1977'de yayımlanan *Hatırladıklarım* kitabında yolculuğu şu kelimelerle anlatacaktı:

"Tabii gayet heyecanlıyım. Yirmi yıldan sonra memleketime dönüyorum. İnsan anasına kavuşmak ister gibi, uzun süre anasını görmemiş evlat gibi heyecanla ve sevinçle gittim. Yolda Atina'ya uğradık. Uçağımız biraz geç kaldı. Onun için İstanbul'a vardığımızda akşam olmuştu. Uçaktan İstanbul'u göremedim maalesef. Karanlıktı, hasretimi gideremedim..."

Atatürk Havalimanı'nda pasaport kontrolünde sıra kendilerine geldiğinde Sertel'in yüzü sapsarıydı. Erkanlı'nın elini şimdi daha sıkı tutuyor, onun polislerle konuşmasını dinliyordu. Erkanlı, "Beyin yanında pasaportu yok, işte nüfus kağıdı ve Fransa hükümetinin verdiği oturma izni belgesi," dedi. "Bu iki belge de geçerli, zaten ünlü kişilere pasaport sormanın da gereği yok." Polisler geçiş iznini verdi, Sertel rahat bir soluk aldı, Erkanlı'nın elini bıraktı, kapıya doğru yürüdü. Tam kapıdan çıkacaklardı, önlerini bir polis kesti, Erkanlı'ya havaalanı emniyet amirinin bir kahve içmek için ofisinde kendilerini beklediğini söyledi. İkisinin de soluğu kesildi, yüzleri soldu.

Emniyet amiri Sertel'e oldukça kibar davranıyordu, ama geçiş izni verebilmesi için önce Ankara'dan onay almaları gerektiğinde ısrarlıydı. Sertel'in yüzü gibi gövdesi de çökmüştü, kendisini koltuğa bıraktı, Erkanlı'nın yüzüne kuşku ve acıyla bakmaya başladı. Birbiri ardına yapılan telefon konuşmalarından sonra emniyet amiri, "Yarın başbakanla görüşmek için Ankara'ya gideceksiniz," dedi, "bu gece sizi misafir edeceğiz."

Sertel'in misafir edileceği mekan, Yeşilköy'deki Çınar Otel'di. Kaçmaması için hem odasının içinde, hem kapıda, hem de balkonda polis nöbet tutacaktı! Otelin sahibi Tevfik Ercan Sertel'le hiçbir ideolojik yakınlığı olmamasına rağmen rahat etmesi ve Türkiye'de kalması için çevresini harekete geçirdi. Sertel'e, "Türkiye'ye dönmenizde bir mahzur yok," diyen Çağlayangil telefonlara cevap vermiyordu. Erkanlı İçişleri Bakanı Haldun Menteşeoğlu da dahil tanıdığı bütün yetkilileri aradı. Seksenlerinin eşiğindeki Sertel heyecan içinde bekliyor, aklından geri gönderilmezse özlediği, ziyaret etmek istediği yerleri geçiriyordu.

Aysel Çelikel de işte bu olay için, Sertel hakkında verilecek karardaki hukuksal hakları ve yolları konuşmak üzere otele çağrılmıştı. Erol Simavi iş ortağı Murtaza Çelikel'i arayıp durumu anlatmış, eşinin uluslararası hukuk alanındaki bilgisinin imdatlarına yetişeceğini umduğunu söylemişti. Simavi'nin aklına ilk gelen ismin Çelikel olmasının nedeni uluslararası hukuk alanındaki çalışmaları, masterini dünya hukukuna yön veren ABD'de yapmasıydı. Ancak o böylesine çetrefilli ve siyasi dengelerin göz önünde bulundurulması gereken konuda bir profesörün daha etkili olabileceğini düşündü. Ayrıca dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda bir erkeğin sözünün daha etkili olması kaçınılmazdı! Aklına hocası Prof. Yılmaz Altuğ geldi. Murtaza Çelikel Altuğ'u otele götürdü, Erkanlı'yla tanıştırdı. Altuğ'un önerileri dinlendi, ama düğümü çözecek olan Ankara'ydı.

Sertel tartışmaları, arkası kesilmeyen telefon konuşmalarını dinliyor, giderek daha da umutsuzluğa kapılıyordu. Geri gönderileceği hissine kapıldığından bu yana, "İzin verseler de," diyordu, "taksiyle Moda'dan bir geçsek, çok özledim..." Bakanlarla, üst düzey yöneticilerle bir sonuca ulaşamayan Erkanlı şimdi daha alt görevlerde yer alan isimleri aramaya başlamıştı, ama kimse bu işe karışmak istemiyordu. Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in sessizliği sürüyordu, Başbakan Demirel'e ulaşmak ise imkansızdı!

Ertesi sabah otelinden alındı Zekeriya Sertel. Havaalanına götürüldü, bir uçak gösterilip, "İşte, bununla Ankara'ya gideceksiniz," denildi. Sertel'i takip eden gazeteciler ise durumun farkına varmış, "Zekeriya Bey yere yatın, yere yatın," diye sesleniyordu. İşte bu seslerle Sertel bir oyunun içinde olduğunu anladı, gazetecilerin önerdiği gibi yere yatıp hasta numarası yapmadı, uçağa binip Paris'e döndü.

Havaalanındaki duygularını *Hatırladıklarım* kitabında yer alan yeğeni ve gazeteci Gündüz Vassaf'ın yaptığı röportajda şöyle aktaracaktı:

"Sarsılmış durumdaydım, uçağın yanına geldiğimde. Orda da müdüran, amiran, bir sürü polis, memur, sivil kıyamet. Ve tabii bir sürü de gazeteci. Bindim uçağa. Fakat bu

defa müthiş bir üzüntü çöktü içime. Kalbim buruldu. Bir ümitle, sevinçle geldiğim vatanımdan tekrar geri dönmek zorunluluğu çok acı geliyordu."

Sertel Türkiye'ye bir daha ancak 1977 yılının Mayıs'ında gelebilecek, üç yıl sonra da 11 Mart 1980'de, Paris'te evinde düşerek başını zemine çarpması sonucu yaşamını yitirecekti. Prof. Yılmaz Altuğ ise 12 Eylül'den sonra Sivas'tan Milliyetçi Demokrasi Partisi milletvekili seçilerek meclise girecek, daha sonra ANAP'a katılacak, 1 Mart 2014'te de yaşamını yitirecekti.

Aysel Çelikel Sertel'in sınırdışı edilmesine bir insan olarak üzülecek, devletin katılığını kabul edecek, ama hukukçu kimliğiyle bu davranışını "kanun devletine" uygun bulacaktı. O gece Çınar Otel'de Sertel'in gözyaşlarına, Moda'da bir taksiyle gezinme isteğine tanık olan Murtaza Çelikel'e göre ise yaşanan devletin "ceberrut" yüzünün teşhiriydi.

Bodruma saklanan kitaplar

1970'lerin en güçlü eylemlerinden biri sendikalar yasasında yapılan değişikliği protesto etmek amacıyla yüz bini aşkın işçinin sokağa çıkmasıydı. İşçiler 15-16 Haziran günlerinde İstanbul'un neredeyse bütün semtlerinde yürümüş, Kadıköy ve Beyoğlu gibi merkezlerde buluşmak üzere önlerine konulan bütün barikatları aşmıştı. Ne Galata Köprüsü'nün kaldırılması ne vapur seferlerinin iptal edilmesi durdurabilmişti onları. Bağdat Caddesi gibi "zengin" bir cadde de tarihinde ilk kez o gün işçilerin gövde gösterisine tanıklık etmişti. Hükümet olayları önleyebilmek için sıkıyönetim ilan etmiş, ardından DİSK yöneticileri gözaltına alınmış, dört bin işçinin de işine son verilmişti. Yasa ise yürürlüğe girmesine girmişti, ama TİP ve CHP'nin Anayasa Mahkemesi'ne başvurması üzerine maddelerinin çoğu iptal edilmişti.

Öğrenci ve işçi olayları siyasi partileri, özellikle CHP'yi etkilemişti. 27 Mayıs'tan sonra kurulan hükümette Çalışma Bakanlığı görevini üstlenen ve görevi süresince sosyal güvenlik haklarının iyileştirilmesi yolunda büyük adımlar

atan, grev ve lokavt ile toplusözleşme yasalarının altına imza atan Bülent Ecevit'in yıldızı daha da parlamıştı. Parti içinde "Ortanın Solu"nu temsil ediyordu ve olanca çabasıyla bu görüşün partinin politikası olarak kabul görmesini sağlamıştı. Bu da parti içinde bölünmelere yol açmış, Turhan Feyzioğlu CHP'den ayrılarak Güven Partisi'ni kurmuştu.

Ecevit'in "Toprak işleyenin, su kullananındır" şiarı iş çevrelerini huzursuz etse de hem toplum hem de partinin genel başkanı İsmet İnönü Ecevit'i ve görüşlerini destekliyordu. Türkiye siyaseti yeni bir yüze de yeni yeni alışmaya başlamıştı. Bu yüz, Konya milletvekili olarak TBMM'ye girdikten sonra Milli Nizam Partisi'ni kuran Necmettin Erbakan'dı. Hem serbest piyasaya hem de faiz sistemine karşı çıkıyor, Türkiye'nin ağır sanayi yatırımlarına ihtiyacı olduğunu savunuyordu.

Ekonomiye de alacakaranlık hakimdi. Hükümet IMF ve OECD'nin baskısıyla yüzde 66 oranında devalüasyon uygulamış, dolar 15 lira olmuştu. Bu, ihracatta ve döviz girdisinde artışa neden olsa da enflasyonu yükseltmişti. Bütçeyi ayakta tutan yurtdışında çalışan işçilerin dövizleriydi, ama bu da yetmedi. 1970'te TBMM'de mali bütçenin reddedilmesi hükümeti düşürdü, ancak yeni hükümeti kurma görevi yeniden Demirel'e verildi. Toplumsal huzursuzluk giderek tırmanıyor, Demirel başını en çok 1961 Anayasası'nın ağrıttığını saklamıyordu. Neredeyse her konuşmasında anayasayı kastedip, "Bu elbise bize bol geldi," diyordu.

Olup biteni ordu da izliyor, zaman zaman hükümeti uyarmayı gerekli görüyor, uyarı mektupları gönderiyordu. Ordu içinde bir grup genellikle Kuzey Afrika ülkelerinde yaşanan "sol"a yakın bir askeri müdahaleyi planlıyor, Doğan Avcıoğlu'nun *Devrim* dergisi bu grubun ideolojik altyapısını kuruyordu. Ordu içinde emekli Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun başı çektiği gruba Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ile Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler de sıcak bakıyordu. Gürler ve Batur dönemin Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın telkinleriyle gruptan uzaklaşın-

ca geride kalanlar 9 Mart 1971'de darbe yapma kararı aldı. Darbenin lideri Tümgeneral Celil Gürkan olacaktı, ancak Gürkan son anda vazgeçince, kendi deyimiyle "düğmeye" basmayınca darbe gerçekleşmedi.

Üç gün sonra, 12 Mart 1971'de bu kez Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın başkanlığında kuvvet komutanlarının da imzasıyla hükümete bir muhtıra verildi. Muhtırada ülkede olup bitenlere değiniliyor, ülkenin geleceğinin ağır bir tehlike altında olduğu vurgulanıyordu. Sonunda da "... Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır."

Başbakan Demirel muhtıranın ardından hemen istifasını vermiş, halk arasında kullanılan tanımla, "şapkasını alıp gitmişti!" Ordu içindeki "sol" unsurları ayıklamakla kalmamış, pek çoğunu, özellikle de *Devrim* dergisi yazarları Ziverbey Köşkü'nde işkenceli sorguya alınmıştı. On bir ilde sıkıyönetim ilan edilmesine rağmen 12 Mart bir ara rejim dönemi olarak görülüyordu, hükümeti kurma görevi de partisinden istifa eden CHP'li Nihat Erim'e verildi. Erim, beş AP'li, üç CHP'li, bir MGP'li partili, diğerleri meclis dışından 25 kişiyle kabinesini kurdu.

Tutuklamalar sadece *Devrim* dergisi çevresi ve ordu içindeki "sol" görüşlü subaylarla sınırlı kalmadı, ülke çapında bir operasyonla çok sayıda öğretim üyesi, gazeteci, yazar, sendikacı gözaltına alındı. Yaşar Kemal, Thilda Kemal, Sabahattin Eyüboğlu, Magdi Rufer, Çetin Altan, İlhan Selçuk, Sevgi Soysal, Behice Boran, Azra Erhat... Kimi birkaç gün, kimi birkaç yıl cezaevinde kalacaktı. Tutuklanma için ille de bir eyleme katılmak gerekmiyordu, evde arama yapan polis ya da askerin "sakıncalı" bulduğu bir kitap ellerine kelepçe vurulmasına neden oluyordu. Şimdi herkes evindeki kitapları ya yakıyor ya da saklıyordu. Baskı ve tutuklamalar öyle bir boyuta ulaştı ki Başbakan Nihat Erim bir genelge göndererek valilikleri bu konuda uyarmak zorunda kaldı.

Çelikel çifti de tedirgindi, çünkü Ayşe sekiz yaşındaydı, Mehmet ise henüz üç-dört aylıktı. Gelir de onları da götürürlerse çocuklar yalnız kalacaktı. Sadece Aysel'in ders kitaplarını ve romanları bıraktılar kütüphanede, diğer kitapları kolilere doldurup Hukukçular Sitesi'nin alt katındaki bodruma sakladılar. Neyse ki korktukları olmadı, onların kapısı çalınmadı, ama kırılan kapıları, tutuklamaları öfke ve kırgınlıkla izlediler.

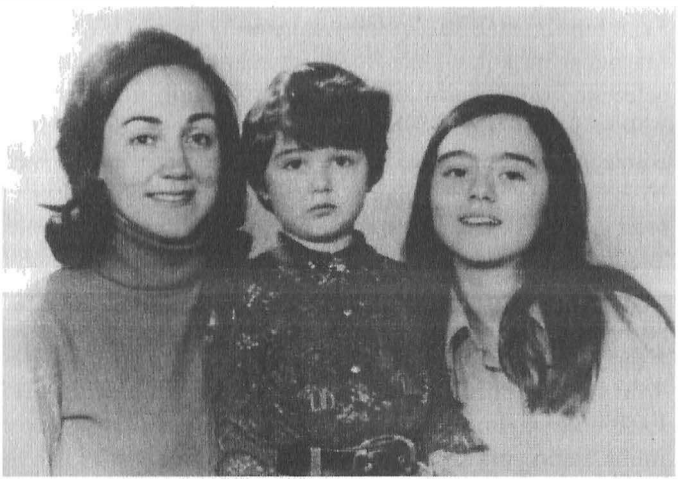
17 Mayıs'ta İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom'un Mahir Çayan'ın önderliğindeki Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi (THKP) tarafından kaçırılmasıyla operasyonların çapı büyüdü. 23 Mayıs günü İstanbul'da 15 saat sokağa çıkma yasağı uygulanarak evler tek tek arandı, Elrom Nişantaşı'nda bir evde başından vurulmuş olarak bulundu. Bunu banka soygunundan rehin almaya pek çok eylem izledi, çatışmalarda onlarca genç öldürüldü. Yakalananlar ise idam da dahil ağır cezalara çarptırıldı. Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan ise 6 Mayıs 1972'de asıldı.

12 Mart Muhtırası siyasi partileri de etkilemiş, Milli Nizam Partisi ve Türkiye İşçi Partisi kapatılmıştı. CHP'de Erim hükümetine katılıp katılmamanın yarattığı büyük çatışma genel başkanın değişimiyle durulmuş, İnönü'nün yerini gelecekte Çelikellerin hayatında da önemli rol oynayacak Bülent Ecevit almıştı. MNP'nin politikası şimdi bir başka isimle siyaset sahnesindeydi. Necmettin Erbakan'ın genel başkanlığında Milli Selamet Partisi bir yıl sonra yapılacak seçimler için kolları sıvamıştı. Ancak katılımın düşük olduğu, hiçbir partinin tek başına iktidara gelecek koltuk sahibi olamadığı seçimin galibi CHP sayılacaktı. 1966'da başlayan cumhurbaşkanlığı süresi dolan Cevdet Sunay koltuğunu Fahri Korutürk'e bırakacak, o da kontenjan senatörü Naim Talu'yu hükümeti kurmakla görevlendirecekti. Talu AP'li, CGP'li ve bağımsız milletvekilleriyle kabinesini inşa edecek, muhalefetin yükü ise CHP'nin sırtına yüklenecekti.

ALTINCI BÖLÜM

Bitmeyen Görevler: Akademisyenlik ve Annelik

Akademik çalışmalarında hep Türkiye'de o güne kadar işlenmemiş konuları seçiyordu. Profesörlüğe ilerlerken de Almanya'daki Türk işçilerin çocuklarının nesep sorunlarını araştırmaya başladı. Çocuklarla akademik çalışmaları arasında zorlanıyor, ama özellikle erkek akademisyenlere, "Kadın değil mi, tamamlayamadı işte," dedirtmemek için evine çekilmiyordu.

Aysel Çelikel ve çocukları Ayşe ile Mehmet.

Her şeye rağmen huzur

Yeni doçent Aysel'le, avukatlığı değil de sanayiciliği yeğleyen Murtaza Çelikel'in evlerinde, ülkede yaşanan onca karmaşaya rağmen sükunet hakimdi. Mehmet sakin bir çocuktu, büyüdükçe de bu uysal halini koruyor, hem annesinin hem de Sema'nın işini kolaylaştırıyordu. Sema, Ayşe'yle de Mehmet'le de kardeş gibiydi. Aysel de onu yormamak, usandırmamak için elinden geleni esirgemiyor, işten döner dönmez Mehmet'in yükünü Sema'dan alıyor, dinlenmesini, kendine zaman ayırmasını sağlıyordu.

Karı-koca arasında da sevgi kadar saygı da güçlüydü, hem kendilerinin hem de birbirlerinin gelişimi için ellerinden geleni sakınmadıkları gibi birbirlerinin işlerine müdahale etmiyorlardı. Aysel Çelikel bir kez bile eşinin fabrikasına gitmemiş, Murtaza Çelikel ise üniversitenin kapısından adım atmamıştı. Eşinin öğretim üyeliği yaptığı dönemde o kapıyı sadece iki kez aşacaktı, o da cenaze törenlerine katılmak için.

En öfkeli oldukları anlarda bile birbirlerine seslerini yükseltmiyor, birbirlerine sırtlarını dönmüyorlardı. Bir gece Aysel Çelikel eşine kızmış, yüzünü asmış, o yüzü yeniden güldürmek Murtaza Çelikel'in sadece birkaç dakikasını almıştı:

"O sıralar Hukukçular Sitesi'nde oturuyorduk, çocuklar küçüktü. Bir akşam fabrikada toplantım uzun sürdü, eve geldiğimde saat on biri bulmuştu. Aysel yemeği hazırlamış, beni bekliyordu. Yüzü asıktı, baktım; bana küsmüş, konuşmuyor. Ben de balkona çıktım, soyunmaya başladım. Önce ceketi attım içeriye, sonra gömleği, pantolonu, atleti... Sıra dona gelince konuştu: 'Gir içeri.'"

Murtaza Çelikel'in asıl arzusu politika yapmaktı, ama güvenilir bir politikacı olabilmek için önce ekonomik özerkliğini sağlaması gerektiğine inanıyordu. Kimliğinin üzerinde dolaşacak her türlü şaibeyi önlemenin yolu buydu, kimse onu politikayı şahsi menfaati için kullanmakla suçlamamalıydı. Bunun için de var gücüyle çalışıyordu.

Daha öğrenciliğinin başında Asmalımescit'te bulunan Nil Han'da bir ofis kiralayıp, canlı hayvan ve iplik ticaretiyle baba mesleğini yürüten, 1955'te taşeron olarak küçük inşaat işleri üstlenen Çelikel ticarete çabuk ısınmıştı. Askerlik dönüşü, askerlik arkadaşı Joseph Levy'nin babasına ait erkek giyimi üzerine ticaret yapan Gülnihal firmasına ortak olmuş, 1961'de bir başka ortaklığa atılmış, Menahem Ovadia ile Dovinil marka suni deri üretmeye soyunmuştu. 1966'da Potor Ambalaj Sanayi'ni kuran, daha sonra Erol Simavi'yle Hüriş Ağaç Sanayi adı altında entegre ağaç sanayisine girişen Çelikel artık İstanbul Sanayi Odası'nın üyeleri arasındaydı ve meclis yönetiminde yer almıştı.

1972'de Sanayi Odası'na üye, inşaat sektöründe ve bu sektörde kullanılan mamulü üreten sanayiciler bir araya gelerek bugün TOKİ'nin esin kaynağı olarak bilinen Toplu Konut Holding A.Ş.'yi kurdu. Toplu Konut Holding'in kurulmasına yol açan nedenlerden biri göç ve kentlerde, özellikle de İstanbul'daki yoğun gecekondulaşmaydı. 1963'te uygulamaya sokulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sanayileşmenin bütün yurda eşit dağılması öngörülse de İstanbul-Kocaeli arasında yoğunlaşmasının önüne geçilememiş, bu da göçü ve gecekondulaşmayı artırmıştı.

1947'de İstanbul'da beş bin olan gecekondu sayısı 1954'te 18 bini aşmış, kaçak yapılaşma 1970'lerin başında 600 bine yaklaşmıştı. Türkiye genelinde yine 1947'de 30 bin olan gecekondu sayısı ise 1965'te 430 bini bulmuş, kim nereden göçmüşse, kamu arazisi üzerinde kendi mahallesini kurmuştu; Karadenizliler, Diyarbakırlılar, Trabzonlular... İstanbul'da Zeytinburnu, Kağıthane; Ankara'da Altındağ; İzmir'de Gültepe'de bir-iki odalı, tek katlı; briket, tuğla,

çimento ve kumla, imece usulü yapılan evler çoğalıyordu. Çoğunun tuvaleti dışarıda, sağlıksız evlerdi bunlar... Belediyelere düşense zamanla birer ilçeye dönüşecek bu semtlere su, elektrik taşımak, yol yapmaktı. 1970'lerde gecekondulaşma tamamen bir sektöre dönüşmüş, ihtiyacın yerini rant almış, toprak piyasası oluşmuştu. Plan dışı arazileri alanlar parçalara ayırıyor, hisseli tapu olarak satıyordu.

Nüfus hızla kentlerde toplanıyordu şimdi; Cumhuriyet'in ilk yıllarında, nüfusun yüzde 75,8'i köylerde yaşarken bu oran 1960'ların ortasında yüzde 65,6'ya, 1970'lerin başında ise 61,5 düşmüştü. Nüfustaki artış da dikkat çekiciydi; Cumhuriyet kurulduğunda 13,648 milyon olan Türkiye nüfusu 50'li yıllarda 20,947, 60'ların başında ise 27,755 milyona ulaşmıştı. 1970 sayımında ise resmi rakamlar nüfusu 35,605 milyon olarak gösteriyordu. Bu, istihdamdan eğitime, yerleşimden sağlığa hemen her alanda sorunların daha da büyümesi demekti.

Dahası göçle gelenler kentte ancak geleneklerine sıkı sıkı bağlı kalarak var olabileceklerine inanıyor, değişmemek, dönüşmemek için çırpınıyorlardı. Bu da kendilerini kentin yerlisi sayanlarla gelenler arasında derin bir uçurum açıyor, sınıfsal farklılıklar göze daha çok batıyordu.

1972'de işadamlarını Toplu Konut Holding'i kurarak harekete geçiren tablo işte buydu. Üstelik gecekondularda yaşayanların büyük çoğunluğu kurucuların fabrikalarında işçiydi. Başlarda gecekondulaşmaya karşı çıkmadıkları gibi bunun işçinin barınma yükünü üzerlerinden aldığını düşünüyorlardı. Batı'da da sanayileşme aynı rotayı izlemiş, işçiler kendi inşa ettikleri sağlıksız konutlarda, sağlıksız koşullarda yaşamış, zamanla sanayiciler işçilerin barınmasını bir sosyal güvenlik konusu olarak değerlendirip "sosyal konutlar" yapılmasına öncülük etmişti. Bunlar düşük maliyetli, ama oturulabilir evlerdi. Şimdi de Türkiyeli sanayiciler kolları bunun için sıvamıştı. Ayrıca resmi rakamlara göre 1970'te Türkiye'deki işçi sayısı üç milyonu aşmış ve konut sorunu altından kalkılamaz hale gelmişti.

Öncüleri arasında Murtaza Çelikel'in de bulunduğu, Türkiye sanayisine yön veren Asım Kocabıyık, Feyyaz Berker, İshak Alaton, İzzet Baysal, Jak Kamhi, İbrahim Bodur, Nejat Eczacıbaşı, Nihat Gökyiğit, Üzeyir Garih gibi isimlerin oluşturduğu holdingin kuruluş amacı şirket sözleşmesinde şöyle aktarılıyordu:

"Holdingimiz mesken yönünden memleketin sosyal gelişmesi için halka ucuz ve sağlam, hazır tip meskenler sağlamak amacıyla kuruldu. Bunun olabilirliği için birtakım çalışmalar yaptırmayı gündemimize aldık. Her türlü inşaat sanayisini kuracak ya da ortak olarak kurulmuş bulunan inşaat sanayi kuruluşlarında faaliyetlerimizi sürdüreceğiz..."

Holding yöneticileri nasıl bir yol izleyecekleri, konutların nasıl olması gerektiği gibi konularda Prof. Dr. Ruşen Keleş'in başkanlığında Prof. Dr. Mübeccel Kıray, Prof. Asaf Savaş Akat, Behruz Çinici, Melih Birsel, Haluk Baysal, Nişan Yaubyan, Erdal Erkut, Tevfik Çavdar, Tuncay Çavdar, Turgut Alton gibi akademisyen, mimar ve mühendislerle temasa geçti. Bugün, üzerine Ataşehir'in kurulduğu Karaman Çiftliği ile Beykoz'da Hekimbaşı Çiftliği gibi arazilere öncelik verildi, hatta yedi milyon metrekarelik Hekimbaşı Çiftliği satın alındı, ancak İmar ve İskan Bakanlığı'ndan onay alınamadı ve inşaata başlanılamadı.

Şimdi önlerindeki sorun arazinin korunmasıydı; yedi milyon metrekarelik alanı çitle çevirmek oldukça maliyetliydi, bu nedenle bekçilerin korumasından medet umuldu. Ancak bekçilerin gücü ellerinde kazma küreklerle gelip bir gecede temel kazmakla yetinmeyip ev çıkan kalabalıklara karşı koymaya yetmedi. Arazi her geçen gün biraz daha küçülüyor, neredeyse bir mahalle kuruluyordu. O günlerde Çelikeller de Levent'teki evlerini tamir ettiriyordu. Fayans döşemek için gelen işçilerden biri Aysel'e söz konusu araziden söz etti, bütün akrabalarının, tanıdıklarının ev sahibi olduklarını söyledi. Arsayı parselleyip satanlar tapu yerine bir kağıt veriyor, bunun ev sahibi olmalarına yeteceğini söylüyordu. Olup biteni Aysel'e sormasının nedeni de akıl almaktı.

Aysel hukukçu kimliğiyle, bir hukuk devletinde yaşandığı inancıyla işçiyi, "Sakın ha," diye uyardı, "o kağıdın bir hükmü yok. Arazi de güçlü bir holdingin. Siz patronlarla baş edemezsiniz, olan sana olur, o biriktirdiğin paranı da kaybedersin." Fayansçı Aysel'i dinledi, arsayı almadı, ev de yapmadı. Birkaç yıl sonra Aysel'le yine bir tamir nedeniyle karşılaştılar, fayansçı, "Abla, sen bana çok büyük zarar verdin," diye sitem etti. "Benim arsa almama mani oldun, ama orada herkes ev yaptı, ben evsiz kaldım." Aysel ne diyeceğini bilemedi.

Elindeki en büyük araziyi gecekondulara kaptıran Toplu Konut Holding'in pek çok projesi imar planlarının henüz hazırlanmayışı nedeniyle rafa kaldırılırken Yeşilköy'de artık kullanılmayan Yeşilköy Plak Fabrikası'nın yerine bir site inşa edildi. Bu arada Arap-İsrail savaşı nedeniyle patlak veren petrol krizi bütün sektörler gibi inşaat sektörünü de etkiledi. 1969-73 yılları arasında yüzde 6,4 oranında bir hızla büyüyen Türkiye'nin ihracatı düştü, dış ödemeler dengesi bozuldu, enflasyon daha da yükseldi.

Bu kriz ortamında daha Osmanlı döneminde kurulmaya başlanan bir hayal gerçekleştirilmek üzereydi, Boğaz'ın iki yakasını birleştirecek ilk köprünün açılışı yapılacaktı. Temeli Demirel'in başbakanlığı döneminde, 12 Mart Muhtırası'ndan bir ay önce atılan köprü muhaliflerin İstanbul'un giderek artan trafik sorununun köprüyle değil raylı sistemle çözülmesi gerektiği, köprünün dış borcu daha da artıracağı eleştirilerine hedef olmuş, ancak dönemin iktidarı bütün bu eleştirilere kulaklarını tıkamıştı.

Boğaziçi Köprüsü 30 Ekim 1973'te, yani Cumhuriyet'in 50. yılında hizmete açılırken Demirel iktidarda değildi, açılışa başbakan olarak Naim Talu katıldı. Ama Demirel'in adı 1965'te Elazığ'da, Fırat Nehri üzerinde Türkiye'nin elektrik ihtiyacının yüzde 20'sini tek başına karşılaması öngörülen Keban Barajı'nın, sonraki yıllarda da Karakaya Barajı'nın kurulmasına önayak olması nedeniyle siyaset tarihine "Barajlar ve Köprüler Kralı" olarak yazılacaktı!

Moskova'da iki kadın

O yılın, yani 1973'ün sonlarına doğru Çelikellerin evinde heyecanlı günler yaşanıyordu. Aysel, o yıllarda pek az insanın gerçekleştirebildiği bir seyahate çıkacak, yeni yıla Moskova'da girecekti. Bu seyahati, yine o yıllar içinde düşünüldüğünde az bulunur kılan bir durum daha vardı; Aysel ve hukuk fakültesinden sınıf arkadaşı Tünay Eke çocuklarını eşlerine bırakacak, yalnız gezeceklerdi. Tünay Eke avukatlık yapıyordu, eşi Cezmi Eke de avukattı ve iki kadının öğrenciliklerinde başlayan dostluklarına eşleri de eklenmişti. İki aile seyahatlere genelde birlikte çıkıyor, birlikte eğleniyorlardı. İçlerinde oyunbozanlık eden tek kişi vardı, Murtaza Çelikel. O seyahate çıkmayı pek sevmiyor, çıksa da iki-üç gün içinde sıkılıp, bir an önce dönmenin yollarını arıyordu. Sovyetler Birliği seyahati için iki erkek de eşlerini teşvik etmiş, çocuklarına iyi bakacaklarını vaat ederek, gözlerinin arkada kalmamasını istemişti.

Başta Sovyetler Birliği olmak üzere, sosyalist bloktaki ülkeler, bu ülkelerdeki yaşam sadece Türklerin değil, dünyanın neredeyse yarısının ilgisini çekiyordu. Bu ülkelerde gelir dağılımının eşitlendiği, eşit işe eşit ücret verildiği, çalışma koşullarının daha insani olduğu, kadın erkek eşitliğinin sağlandığı, bilimde, kültürde ve sporda kapitalist ülkelere parmak ısırtacak gelişmelerin sağlandığı, dahası özgürlüğün tohumlarının atıldığı ve giderek yeşerdiği varsayılıyordu.

Aysel'in Sovyetler Birliği seyahati sırasında ülkenin lideri Leonid Brejnev'di. Yaklaşık on sekiz yıl süren iktidarı döneminde ekonomide dışa açılma politikası güden, nükleer silahlara sınırlama getiren anlaşmaları imzalayan Brejnev turizmdeki sınırlamaları da kaldırmıştı. Aysel'le Tünay Eke'yi bir turist kafilesiyle yola düşüren de buydu.

Moskova'da Aysel'in ilk dikkatini çeken mutsuz insan yüzleri oldu. Kimse kimseye bakmıyor, selam bile vermiyordu. Kılık kıyafetleri yerindeydi, şık oldukları bile söylenebilirdi, ama bu yüzlerindeki mutsuzluğu gizlemeye yetmiyordu. Yollarda pek insan görülmüyordu, ama dünyanın en eski ve

en büyük metrosuna inildiğinde insan Moskova'nın burada soluk alıp verdiğini düşünmeden edemiyordu. Klasikten moderne her türlü resmin işlendiği duvar panolarının önünde, ışık saçan avizelerin altında bir o yana bir bu yana hareket eden, bir yerlere yetişme telaşındaki kalabalık herkesin bir işi olduğunu belgeliyordu.

Bu kalabalıkta, az sayıda kadının, o da devlet memurluğu ya da tekstil işçiliği gibi kapalı ve korunaklı alanlarda çalıştığı Türkiye'den giden iki arkadaş için, en şaşırtıcı olan erkek ve kadın sayısının neredeyse eşit olmasıydı. Dahası erkek işi-kadın işi ayrımı yapılmıyor görünüyordu. Yakaları kürklü paltoları, kürk şapkaları, ayaklarında oldukça kaba görünen ayakkabılarıyla buz kıran kadınlara bakakaldılar. Ellerindeki uzun, ucu sivri sopalarla buzları parçalıyor, dünyanın en doğal, en sıradan işini yapıyor gibi rahat ve aldırışsız görünüyorlardı.

Kızıl Meydan ile onu çevreleyen Kremlin Sarayı'nı, St. Basil Katedrali'ni gezdiler. Devlete ait satış mağazası GUM ile önünde günün her saati ziyaretçilerinin uzun bir kuyruk oluşturduğu Lenin'in mazolesi kentin yüzlerce yıllık tarihini gözler önüne seriyordu. Moskova o yıllarda turistleri Cosmos ve Metropol otellerinde ağırlıyordu. Turizm şirketi Aysel, Tünay ve diğer turistler için Kızıl Meydan'a daha yakından bakan Metropol Oteli'nde yer ayırtmıştı. Daha ilk gün yemekte bir garson yanlarına yanaştı, kırık İngilizcesiyle on doları olduğunu, bununla annesine bir armağan almak istediğini, ancak otelin giriş katında yer alan mağazalardan Rusların alışveriş yapmasının yasak olduğunu söyledi. Acaba hanımlar, onun adına alışveriş yapabilir miydi? Aysel yasağı çiğnemenin başlarını ağrıtacağını düşünerek ses çıkarmadı, ama gruptan bazıları garsonun isteğini geri çevirmedi, annesine yılbaşında sunacağı armağan alındı ve gizlice garsona verildi.

Aynı gün otelin lobisindeki tuvalete girdi Aysel, aynada saçlarını düzeltirken gözü kapıdan başını uzatan bir kadına takıldı. Temizlikçi kadın da başını süpürge tutan ellerine

dayamış kadını izliyordu. Önce o, arkasından bir kadın daha girince Rusça çıkıştı, kadınlar karşılık verdi, yüzlerindeki ifadeden tuvaletlerinin geldiği, zor durumda oldukları anlaşılıyordu. Temizlikçi kadın sesini yükseltti, kadınlar şimdi yalvarır gibi konuşuyordu, ama temizlikçinin inadı kırılmadı. Sonunda elindeki süpürgeyle kadınların üzerine yürüdü. Kadınlar kaçıyor, temizlikçi pes etmiyordu. Aysel olup biteni anlamakta gecikmedi, tuvalet de Ruslara yasaktı, turistlerin dışında kimsenin kullanmasına izin yoktu! Sosyalist sistem de ne yazık ki insanların birbirlerine karşı sevgisiz, kırıcı davranmalarını önleyememişti.

Peş peşe yaşadıkları hayal kırıklığı iki arkadaşı St. Petersburg'da, o dönemki adıyla Leningrad'da da takip etti. Çar Büyük Petro tarafından 1703'te kurulan bu genç kentte de Ruslar için başka, turistler için bambaşka bir hayat vardı ve Dostoyevski ile Puşkin'in kentinde de insanlar birbirini sevmiyordu! Aysel Hermitage Müzesi'nde tablolara ve heykellere bakarken kalbinin bir yanının kırık olduğunu hissetti. Müzenin büyüleyici sanat koleksiyonu zenginliği, otellerin tuvaletini kullanamayan, istediği alışverişi yapamayan Ruslar ise yoksunluğu anlatıyordu ve bu çelişki insanı yoruyordu.

Neden hakimliği seçmedim ki

Her şeye rağmen 1974'e keyifle girmiş, bu kısa tatil Aysel'e profesörlüğe hazırlanması için güç ve moral vermişti. Ne zamandır yine bir yol ayrımında görüyordu kendisini, ya üniversiteden ayrılacak, kendine yeni bir rota çizecekti ya da bu engelli koşuda yorulmayı, herkesten, özellikle de erkeklerden daha fazla çabalamayı sürdürecekti.

Gerçekten de bir kadının akademik kariyerinde yol engellerle doluydu; hem iki çocuğuna annelik, annesiyle babasına evlatlık yapmak, Sema'yı geliştirme ve kollama sorumluluğunu yerine getirmek, onların ihtiyaçlarını karşılamak hem de seçtiği konularda çalışmak, araştırmak zorundaydı. Alanında hep ilklere imza atmak, daha önce üzerinde çalışılmamış

konuları seçmekten heyecan duyuyordu, ama bu daha çok çabalamak, yanlış yapmaktan daha fazla korkmak demekti.

Kimi zaman, "Neden hakimliği seçmedim?" diye geçiriyordu aklından. Okulda gösterdiği başarıyla yüzde beş kontenjandan yararlanarak Anadolu'da bir kente atanabilirdi. Arkadaşı Nevin'den biliyordu; Erzincan'ın Kemah'ında, o mahrumiyet bölgesinde, at sırtında, yanında biri mübaşir iki adam uçsuz bucaksız ovaları aşıyor, davadan davaya koşuyor, sorulduğunda sanıldığının aksine hiç de korkmadığını söylüyordu. Gördüğü saygı, el üstünde tutulmak ona yetiyor, ne zaman karşılaşsalar Kemah'ı da insanlarını da heyecanla, gözleri ışıldayarak anlatıyordu.

Peki, Aysel Anadolu'da yaşayabilir miydi? Yaşardı elbette, ancak özellikle anne ve babasını yalnız bırakmaya içi el vermemişti. Necdet Türkiye'deki çalışma koşullarının ve bilimsel çalışma koşullarının yetersizliği nedeniyle Vakıf Gureba Hastanesi'ndeki görevini bırakıp Amerika'ya dönmüştü. Anne ve babasına göz kulak olacak Aysel'den başka kimse yoktu; giderek yaşlanıyor, ihtiyaçları da beklentileri de artıyordu. Onları bu yaştan sonra kök saldıkları kentten, İstanbul'dan ayırmak peşi sıra kent-kasaba dolaştırmak haksızlıktı.

Toplumsal hareketlerin, özellikle de işçi hareketinin yükseldiği bu dönemde, arkadaşlarının bir bölümü sendikaların avukatlığını üstlenmişti; edindiği tecrübe, uluslararası hukuk alanındaki bilgisi piyasada ona da bir kapı aralayabilirdi... Düşündü ama denemedi. Yıllar sonra o günlerde gıptayla baktığı serbest çalışan arkadaşları bu kez Aysel'in çalışma şartlarına gıpta edeceklerdi. Hemen hepsi yirmi yılı geride bırakınca emekli olacak, önlerinde uzanan uzunlu kısalı günleri nasıl dolduracaklarını bilemeyecekler, "Sen üniversitede kalmakla ne iyi ettin," diyeceklerdi. "Hâlâ çalışıyor, hâlâ bir şeyler üretiyorsun."

Doçentlik sınavlarına hazırlanırken, "Bu kadar akademik çalışma yeter!" diye geçirmişti aklından, ama sınavları verdikten sonra özellikle bilgiye ulaşmak konusunda çektiği sıkıntıları unutuvermişti. Ta ki profesörlüğe hazırlanma

zamanı gelene kadar. "Neden kendimi bu kadar zorluyorum, neden bu kadar olanaksızlıklar içinde, bilgiye ulaşmak bu kadar zorken akademik araştırma için debeleniyorum?" diye düşünüyordu yine. Sanki hâlâ yola başladığı noktadaydı Türkiye, hâlâ ne düşüncelerinin önünü açacak araştırmalar yapılıyordu, ne seçtiği araştırma konularını besleyecek yabancı kaynaklara ulaşabiliyordu.

Her şey bir istifa mektubuna bakardı, iki paragraflık bir yazı, altına da bir imza... Ama eli bir türlü kağıda kaleme gitmiyor, kürsüsündeki, diğer kürsülerdeki erkek hocalar gözünün önünde beliriyor, hep bir ağızdan, "Biz söylemiştik," diyorlardı, "kadından akademisyen olmaz, hamileliğim der, çocuğum der, eşimin hastalığı der, türlü bahaneler uydurur, işi yarı yolda bırakır." Asistanlığa başladığında işittiği, "Ben kadın asistan çalıştırmam," sözü hâlâ yürürlükteydi, hâlâ kadın akademisyenler alaysı bir, "Ne zaman pes edecek?" bakışıyla izleniyordu. Hem akademik dünyada, hem dışarıda kendini sözün ve eylemin sahibi gören erkeklere, "Bir kez daha haklı çıktık," dedirtmek istemiyordu. Eğer Aysel vazgeçerse, bu bütün kadınlara mal edilecek, kendisinden sonra gelecek olanlar bu baskıyı daha ağır hissedecekti.

Bu çelişki ve çatışmalarla profesörlüğün eşiğine geldi. Konusunu belirledi, uluslararası özel, o zamanki adıyla "hususi" hukukta nesep ilişkilerini inceleyecekti. Bir anlamda, doktora tezi olan "Ahkamı Şahsiye Konusunda Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanınması"nın devamı olacaktı bu çalışma. Aradan geçen on dört yılda, başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerine çalışmaya gidenlerin sayısı yüz binleri aşmıştı. Aralarında bu ülkelerin kadın ya da erkekleriyle evlenip çocuk sahibi olanlar da küçümsenmeyecek kadar çoktu, ayrıca evlilik dışı ilişkilerde doğan çocukların sayısı da giderek artıyordu.

Türkiye'de yürürlükte olan kanunlarda çocuğun nesebi belirlenirken kadının da erkeğin de Türk olduğu varsayılmış, yabancılarla evlilikler konu edilmemişti. Şimdi bu yasaların yeniden ele alınması, özellikle çocukların menfaatine uygun hale getirilmesi gerekiyordu.

Aysel önce bir çalışma haritası hazırladı, İngiltere'de, Almanya'da, Fransa'da, İtalya'da bu konuda yapılan yasa değişikliklerini inceleyecek, Amerika'da kaldığı yıllarda edindiği bilgilerini bir kez daha tazeleyecekti. Karşısına yine kaynak sorunu çıktı, ne hukuk dergileri, ne kütüphanelerdeki belgeler sorularına yanıt veriyordu. Ayrıca bir dil daha öğrenmesi gerekiyordu, çalışmasının esasını Almanya oluşturacağına göre bu dil Almanca olmalıydı. Bir Türk'le evlenip İstanbul'a yerleşen ve Feride ismini alan Alman bir kadından Almanca dersleri almaya başladı.

Türkiye'de ise yine iktidar değişikliğine gidilmiş, CHP'nin MSP ile kurduğu koalisyon Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından onaylanınca partinin genç genel başkanı Bülent Ecevit ilk kez başbakan koltuğuna oturmuştu. Siyasi yelpazenin farklı uçlarında görünen partilerin koalisyonu şaşırtıcıydı, herkes bu ortaklığın soluğunun kısa sürede kesileceğini düşünüyordu. CHP kanadı Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu siyasi tablo içinden bakıldığında yürütülecek tahminlerin aksine sakindi. Genel kanı İslami bir çizgide de olsa MSP'nin halkın haklarını savunmaya çalıştığıydı. Böyle bir ortakla da özellikle ekonomide ortak kararlara imza atılabilirdi.

Hükümet kurulduğunda takvimler 26 Ocak 1974'ü gösteriyordu; hükümetin ilk icraatlarından biri TRT Genel Müdürlüğü'ne gazeteci İsmail Cem'i getirmek oldu; sadece 12 Mart yönetiminin yasakladığı değil, daha önceki iktidarların da görmezden geldiği pek çok sanat dalı hem radyoda hem de daha yeni yeni yaygınlaşan televizyonda yer bulmaya başladı. Diğer icraat ise bugün de Ecevit'in ismiyle tanımlanan genel af oldu. Koalisyonda ilk çatırdama da af görüşmeleri sırasında ortaya çıktı. AP'lilerin, "Bu af komünistleri serbest bırakmak için çıkarılıyor," iddialarının etkisinde kalan bazı MSP milletvekillerinin de aleyhte oy vermesiyle önce adli hükümlüler salıverildi. Aralarında yazar, ressam, müzisyenlerin, öğrencilerin, öğretim üyelerinin de bulunduğu binlerce "siyasi suçlu" ancak Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla tahliye oldu. Ecevit affı yaklaşık elli bin hükümlü ve tutukluya özgürlüğünü geri vermişti.

Tam da siyasi hükümlülerin salıverildiği günlerde, birkaç yıldır uluslararası bir soruna dönüşen Kıbrıs'ın nasıl ve kimler tarafından yönetileceği, adanın gerçek sahiplerinin kimler olduğu tartışmaları alevlendi. Üniter devletten, federatif sisteme pek çok öneri masaya getirilmiş, ama bir anlaşma sağlanamamıştı. Kıbrıs Rum Kesimi'nin lideri Makarios, Enosis'i, yani bütün Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını istiyordu. 1967'den beri Yunanistan'da iktidarda bulunan Albaylar Cuntası'nın niyeti sadece Rumların yaşadığı kesimi ilhak etmekti, Türklerin yaşadığı bölgenin Türkiye'ye bırakılmasını öneriyordu. Tartışma Cunta'nın, Makarios'u devirmesi, yerine EOKA (Kıbrıslıların Milli Mücadele Örgütü) liderlerinden Nikos Sampson'u getirmesiyle sonuçlandı. Ancak bu Kıbrıs'taki sorunu bitirmedi, sadece rüzgarın yönü değişti.

Türkiye Kıbrıs'taki bu yeni yönetimi tanımayınca gerilim daha da büyüdü. Ecevit'in İngiltere Başbakanı Harold Wilson'la görüşmeleri sonuç vermedi, diplomatik yollar tükenince de Kıbrıs'a müdahale kararı alındı. 20 Temmuz sabahı Türk ordusu Girne'ye çıkarma yaptı, iki gün sonra ateşkes ilan edildiğinde geride yüzlerce ölü, yıkılıp yakılmış evler, batırılmış muhripler kalmıştı. Yaklaşık bir ay sonra "Ayşe Tatile Çıktı!" parolasıyla ikinci kez harekat düzenlendi, Türk Silahlı Kuvvetleri iki günde adanın neredeyse yarısını ele geçirdi.

Harekat sırasında bütün ülke tedirgindi; geceleri karartma uygulanıyor, evlerin camları, araba farları lacivert kağıtlarla kapatılıyor, televizyonlar, radyolar susturuluyor, savaşın daha büyümesi ihtimaline karşı gıda depolanıyordu. Ülkedeki siyasi farklılıklar bir süreliğine de olsa rafa kaldırılmış, Ecevit bütün toplumun lideri olmuştu, artık sağın da solun da kahramanı, "Karaoğlan"ıydı. Ancak ilk harekatta Türkiye'ye bir ölçüde hak veren dünya ikinci harekatı tepkiyle karşılamış, sert protestoları ambargo izlemiş, ABD askeri ekipman satışını durdurmuştu. Çelikellerin Silivri'deki yazlıklarına giderken gördükleri yolda kalmış, eski ve bakımsız askeri araçlar işte

KIBRIS SORUNU ÜZERİNE

Yıllar önce ilk kez adaya gittiğimde Kıbrıs'ın yerli halkının sonradan gelenlerden şikayetlerine tanık oldum. Kıbrıs'ta Türklerin nüfusu Rumlardan oldukça azdı, bunu artırmak için 50'li yıllarda işsiz, topraksız, eğitimsiz insanlar oraya gönderilmiş, toprak verilmiş, bu toprağı işlemeleri istenmiş, ama onlar başka işlere yönelmişti. Kıbrıslılar şimdi onlardan yakınıyordu, çünkü onlarla birlikte adada suç oranı artmış, tarikatlar halkı etkisi altına almıştı. Ben de, "Siz yıllarca Türkiye'yi davet ettiniz, hatta 'bekledim de gelmedin' diye şarkılar söylediniz. Şimdi savaş yok, gitsinler istiyorsunuz, ama siyasi sorunlar o kadar kolay çözülmüyor," karşılığını verdim.

1958'de, Menderes döneminde gerçekleşen Zürih ve Londra antlaşmalarına göre Kıbrıs'ta üç garantör devlet olacaktı; İngiltere, Yunanistan ve Türkiye. Bu üç garantör ülke Kıbrıs'ın bütünlüğünü koruyacaktı ve gerektiği hallerde müdahale edebileceklerdi. 1974'te EOKA Türklere saldırılarını artırınca dönemin başbakanı Bülent Ecevit Yunanistan ve İngiltere hükümetleriyle görüştü, ancak bir sonuç alamadı ve müdahale etmek zorunda kaldı.

Bu müdahale dünya kamuoyunda ve Türkiye'de bazı kesimlerce Kıbrıs'ın işgali olarak algılandı. Bugün de "hukuk dışı" girişim olarak değerlendiriliyor, ama bu bir insan hakları savunmasıydı. Çünkü Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin yaşam hakları ihlal edilmişti, ayrıca ekonomik hakları çok sınırlıydı, sosyal hakları ise yok gibiydi.

Belki bu savunma hali bittikten sonra geri çekilmesi gerekiyordu, ama ulusal bir sorun haline dönüştürüldü. Yaptığı ekonomik yardımlar ve diğer desteklerle yorulmasına rağmen Türkiye artık Kıbrıs'tan vazgeçemiyor. Ama artık ne Rumlar Türkleri ne Türkler Rumları öldürüyor, bilakis aralarında çok iyi ilişkiler var.

Müdahale sırasında Girne ve diğer Kuzey Kıbrıs şehirlerinde yaşayan Rumlar evlerini, arazilerini bırakarak kaçmak zorunda kalmıştı. Maraş Bölgesi ileride devredilmek üzere alınmıştı, ama uzlaşma sağlanamayınca bu gerçekleşmedi. Şimdi mülklerini kaybeden Rumlar haklarını talep ediyor.

bu ambargonun ürünüydü, ama bu da harekat nedeniyle yaşadıkları heyecan ve sevinci örselememişti.

Bu sıkıntılı, gergin, ama bir o kadar heyecanlı günlerin hemen ardından Aysel Almanya'ya gitti. Freiburg'ta, şehirle aynı adı taşıyan üniversitenin Hukuk Fakültesi'nde profesörlük tezi için araştırma yapıyordu. 1457'de kurulan üniversitenin iki milyonu aşkın kitaba sahip kütüphanesinde başını nesep ilişkilerini ele alan yayınların arasına gömmüş notlar alıyordu. Dekan İlhan Akın tezi için Almanya'da çalışma isteğini geri çevirmemiş, o da önündeki dört aylık kısa süreyi alabildiğine verimli geçirmeye çabalıyordu. Doçentlik tezi öncesi gittiği Amerika'da bir yıl kalabilmişti, ama Almanya için verilen süre daha kısaydı, çünkü ekonomik kriz eğitim alanını da vurmuştu.

Dört ay daha önce Türkiye'de hiç çalışma yapılmamış bir konuda araştırmayı sonuçlandırmak için kısa bir süreydi. Vakitten tasarruf sağlamak amacıyla bir evin çatı odasına yerleşmektense bir pansiyonu yeğlemişti. Evde olduğu takdirde ev sahibi yeni bir insan tanıma merakıyla kendisini lafa tutacak, o da kıramayacağı için boyun eğecekti. Küçücük odasında bir yandan tezine çalışıyor, bir yandan da Almancasını geliştirmeye çabalıyordu.

Freiburg, İkinci Dünya Savaşı'nın üzerinden henüz yirmi yıl geçmesine rağmen sefaletten hiçbir iz taşımayan yüzüyle etkiledi Aysel'i. Tarihi binalar görkemini koruyordu, evler, caddeler, sokaklar düzenli ve temizdi. Üniversitede de yakın tarihin acılarını ele verecek ipuçları bulmak zordu, ama orta yaşı geçmiş kadınların yüzleri, elleri, ayakları bakınca dehşet zamanlarını hatırlatıyordu. Yüzleri acıyla kasılıydı hâlâ, ellerinin eksik parmakları yaşadıkları şiddeti, çıkık ayak kemikleri uzun ve yorucu çalışma saatlerini ele veriyordu. Konuşabildiği birkaç kadın savaş sonrası kenti ve kendilerini toparlamak için ağır koşullarda çalıştıklarını söyledi. Nazilerden söz açılmıyor, kelimeler dönüp dolaşıp savaşa, Hitler'in yaptığı kıyımın eşiğine gelecek olsa yüzlerde belli belirsiz bir utanç okunuyordu.

Bu kez ağlamıyordu Aysel, çocuklarını, eşini, anne-babasını özlüyordu, ama kalan üç ayın göz açıp kapanana kadar geçeceğini düşünerek kendini teselli ediyordu. Üstelik, o sıralar İngiliz High School'da okuyan kızı Ayşe on beş günlüğüne yanına gelmişti. Babası Zürih uçağına bindirmiş, Aysel havaalanında karşılamış, ana-kız hasret gidermiş, kenti birlikte gezmiş, eğlenmişlerdi. Döndüğünde eli kolu armağanlarla doluydu, çocuklarına oyuncaklar, giysiler almış, Sema'ya da tavşan kürkünden bir ceket getirmişti.

Almanya dönüşü yeniden hummalı bir çalışmanın içine girdi. Zamanla yarışta gibiydi, eğer dersi ya da bir toplantı varsa okula gidiyor, işi biter bitmez eve dönüp mutfağa giriyor, bir yandan yemek pişirirken bir yandan da kitap okuyordu. Eğer hummalı bir çalışmanın içindeyse Sema'dan Mehmet'i parka götürmesini, iki saatten önce de dönmemesini söylüyordu. Ta Levent'ten kalkıyor Cağaloğlu'na Ayşe'yi konservatuvara götürüyor, onu beklerken ya kitap okuyor ya da diğer annelerle sohbet ediyordu. Arada anne ve babasına uğruyor, hatırlarını soruyor, bir ihtiyaçları olup olmadığını kontrol ediyordu. Akşam yemeğinden sonra çocuklar odalarına çekildiğinde gün boyu okuduklarından aldığı notları bir araya getiriyor, tezinde bir paragraf daha yol almış oluyordu.

Bu günler kızı Ayşe Çelikel Danışoğlu'nun belleğine şöyle yerleşiyordu:

"Ben çocukken annemin sihirli güçleri olduğunu düşünürdüm. Sorunlarınızı çözer, size yol gösterir, geldiği yeri aydınlatır, moralinizin en düşük olduğu anlarda size güç verir, birden hem cesaretlenir hem de kuş gibi hafiflerdiniz.

Birçok işi aynı anda yapabilecek disiplin ve yeteneğe sahip olduğundan ilkokuldan liseye öğrencilik yıllarımda kitap yazdığı dönemlerde bile akşamüstleri evde mutlaka kek, poğaça, pasta yani çocukların hoşuna gidecek bir yiyecek hazırlanmış olurdu. Bu işlerinin arasında beni yıllarca her hafta Anadol arabamızla okuldan alıp Cağaloğlu'ndaki konservatuvara, piyano derslerime götürdü. Annemin çalı-

şıyor olması bende asla bir eksiklik yaratmadı, tam tersine onunla her zaman gurur duydum."

Sema ise artık genç bir kızdı, ona da ayrı bir özen göstermeli, önündeki barikatları birer birer kaldırıp hayata hazırlamalıydı. Ders çalıştırıp dışarıdan ortaokulu bitirmesini de sağlamıştı, ama daha fazlasını yapması gerektiğine inanıyordu. Bunun için Sema'yı Nişantaşı'nda bulunan Kız Enstitüsü'ne bağlı Akşam Kız Sanat Okulu'nun dikişten başlayıp dantele kadar hemen hemen her bölümünden diploma alması için destekledi. On sekiz yaşını doldurur doldurmaz da sigortasını yaptı ki, emeklilik yaşı geldiğinde bir geliri olsun.

Klarnet Remzi müzisyen arkadaşlarıyla.

İki buçuk aylık Aysel Müzeyyen'in kucağında.

Aysel ve Müzeyyen.

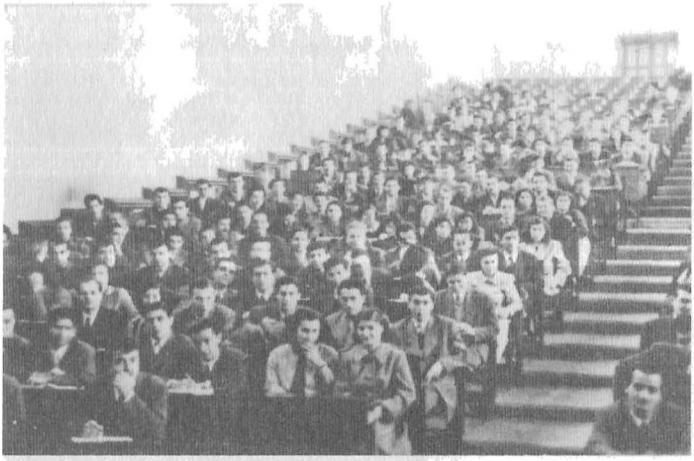
Aysel ve Necdet Fethi dayılarıyla birlikte.

Aysel ve Altan kardeşler teyzeleri Melahat ve Müzeyyen'le (Malkara).

Aysel, ilkokul 5. sınıf öğrenci arkadaşlarıyla.

Hukuk Fakültesi büyük anfi.

Hukuk fakültesi öğrencisi Aysel Çelikel.

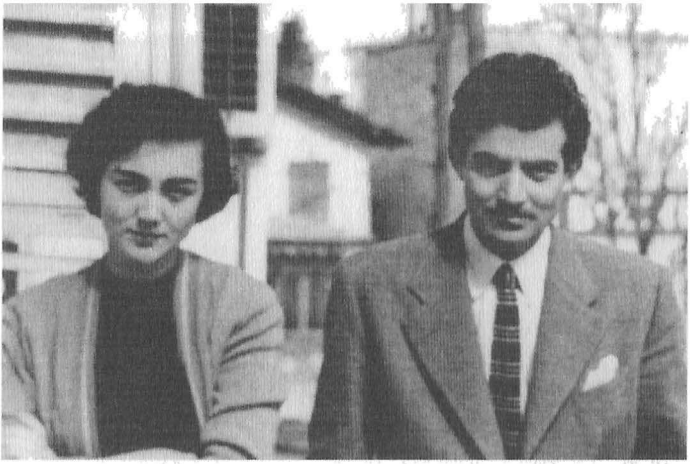
Baro'ya kayıt fotoğrafı.

Aysel Çelikel, Necdet Çağıl.

Hukuk fakültesi asistanları İsmet İnönü'yle (1960'lar).

Aysel-Murtaza Çelikel 1955, Bursa.

Nikah şahitleri Şemsettin Günaltay ve Hüseyin Kubalı.

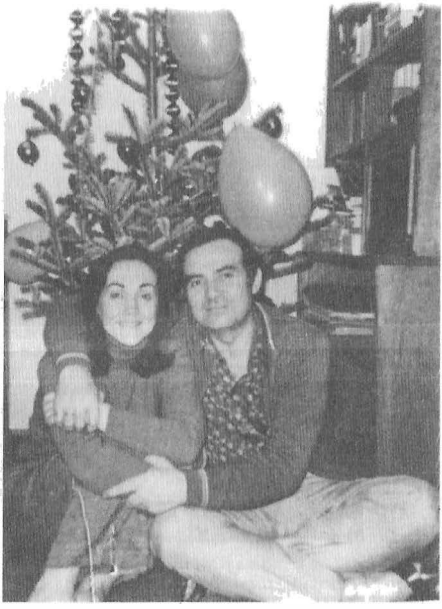
Çelikel çifti. Tarhan Erdem, Yunus Kara, Erol Erel'le birlikte (soldan sağa).

Aysel-Murtaza Çelikel, Şadiye-Remzi Çağıl'la.

Çelikeller bir davette 1970'lerin başı.

Çelikeller evde 1970'lerin başı.

YEDİNCİ BÖLÜM

Kadınlar İçin, Kadınlarla Beraber

Artık profesördü. Akademik çalışmalarına Türk Hukukçu Kadınlar Derneği üyeleriyle birlikte hazırladığı kadınların sorunlarını ve haklarını temel alan medeni yasa değişikliği tasarısını, raporları ve bildirileri ekledi. Şimdi daha büyük bir evde oturuyorlardı ve nihayet kendisine ait bir odası vardı.

Aysel Çelikel,
Türk Hukukçular Derneği Başkanı.

Bu iki hanım da hukuk profesörü

Onca koşuşturmanın arasında bir sorumluluk daha üstlendi. Kürsü başkanı Profesör Nihal Uluocak'ın isteğini kıramayarak Türk Hukukçu Kadınlar Derneği'ne üye oldu. Derneğin ilk adımı 1956'da avukat Bihterin Hotinli Berkin'in Venedik'te yapılan Uluslararası Hukukçu Kadınlar Federasyonu (FIFC) toplantısına davet edilmesiyle atılmıştı. Toplantıda konsey üyesi seçilen Hotinli dönüşte Türkiye'de de bir dernek kurmak üzere kolları sıvamış, hukukçu kadınlarla temasa geçmişti. Değişik yıllarda Paris, Atina ve Varşova'da yapılan toplantılara katılan kadınların derneğin tabelasını asmaları 1968'in ilk aylarını bulmuş, Temmuz'da da İstanbul'da ilk Uluslararası Hukukçu Kadınlar Federasyonu Konseyi toplanmıştı. Bihterin Berkin başkanlığındaki derneğin ilk yönetim kurulu üyeleri arasında Aysel'in yanında stajını tamamladığı Beraat Üngör'ün yanı sıra Çiçek Ecemen, Handan Ertunç, Malike Güler Sayman, Suat Berk ve Nihal Uluocak da vardı.

Uluslararası Hukukçu Kadınlar Federasyonu'nun 1975 yılı Konsey Toplantısı'nı Bulgaristan üstlendi. Türkiye'den katılan yaklaşık elli hukukçu kadın arasında Aysel de vardı. Sofya'ya gidecek otobüsün hareket saatini beklerlerken Murtaza Çelikel eşinin kulağına fısıldadı: "En gençleri sensin galiba, grubun prensesi olacaksın." Gerçekten de grubun en genci Aysel'di.

İlk durakları Sofya'ydı, kenti gezdikten sonra toplantının yapılacağı Varna'ya geçtiler. 12-17 Aralık günleri arasında komisyonlarda pek çok konu tartışıldı, Türkiye'nin sunduğu üç rapor avukat Fani Motola'ya aitti. Motola "Evlilik ilişki-

leri içinde kadının evlilik müessesesi ve çocukları konusunda hak ve görevleri", "Kadının ekonomik hakları" ve "Kadının analık sorunları" hakkında hazırladığı raporlarla Türkiye'deki durumu gözler önüne serdi. Nihal Uluocak'ın bir İspanyol delegeyle birlikte "Uyumlu ve uyumsuz aile birliği" komisyonunun başkanlığını yaptığı toplantıda Türkiye'nin ilk kadın avukatı Süreyya Ağaoğlu da federasyonun ikinci başkanlığına seçildi.

Sıra sonuç bildirgesini açıklamaya geldiğinde ortalık karıştı. Yunan delegeler bildirgeye Kıbrıs'ta insan haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle Türkiye'nin kınanmasına dair bir madde eklenmesini istedi. Yedi yaşına kadar Azerbaycan'ın Şuşa kentinde yaşayan, Rusçayı da anadili kadar iyi bilen Süreyya Ağaoğlu günlerdir dönen kulisin farkındaydı, heyetteki diğer hukukçuları da uyardı. "Eğer," dedi, "Yunanların bu isteği kabul edilirse kongreyi terk edelim."

Bildirgeye son halinin verildiği toplantı başlar başlamaz Ağaoğlu söz aldı. Fransızcası pek de iyi sayılmazdı, ama o yanlış yapmayı göze almıştı. "Bir haber duyduk," diye başladı konuşmasına. "Kıbrıs olayları nedeniyle federasyon Türkiye'yi kınayacakmış. Oysa federasyonun tüzüğünde siyaset yoktur, biz kadınların sorunlarını tartışıyor ve ortak bir çözüm bulmaya çalışıyoruz. Eğer yine de böyle bir karar alınacaksa, biz Türk delegeleri toplantıyı terk edeceğiz."

Ağaoğlu daha konuşmasını tamamlamadan Türk heyeti ayağa kalktı. Salonda bir uğultu koptu, anlaşılan federasyonun yöneticileri de üyeler de böyle bir tepki beklemiyordu. Üstelik en kalabalık heyet Türklerindi, onların ayrılması kongrenin başarısızlığını gösterecekti. Federasyon başkanı gündemlerinde böyle bir maddenin olmadığını söylemek zorunda kaldı, ancak Yunan delegeler ve onları destekleyenler diretiyordu. Uzun ve sert bir tartışmadan sonra karar açıklandı, bildirgede Türkiye'nin kınanması yer almayacaktı. "Eğer," diyecekti Aysel sonraları, "Süreyya Hanım bu yürekliliği göstermese o maddeyi bildirgeye koyacaklardı ve bu, bizim için kara bir leke olacaktı. Biz bu toplantıda ulus-

KADIN-ERKEK EŞİTLİĞİNE DAİR

Kadın-erkek eşitliği kesinlikle biyolojik eşitlik değildir. Biyolojik eşitsizlikten yola çıkarak kadın-erkek eşit değildir demek, basit bir eşitlik anlayışına dayalı yersiz bir açıklamadır. Eşitlik ile kastedilen matematiksel eşitlik değildir. Kastedilen farklı cinslerin insan hak ve özgürlüklerinde doğuştan sahip olduğu eşitliktir.

Kadınların farklı biyolojik yapıları nedeniyle doğal olarak sahip oldukları özel durumlar, onların hak ve özgürlükleri eşit olarak kullanmalarına engel olamaz. Hamilelik, doğum, emzirme, kürtaj, ırza tecavüz ve benzeri olayları sadece kadınların yaşaması, onların bütün insan haklarından eşit olarak yararlanması ve hakları eşit olarak kullanması ile birlikte yürüyen bir olgudur.

Kadınların özel konumları kendileri aleyhine ayrımcılık oluşturma nedeni olamaz. Kadınlar doğuştan sahip oldukları ayrılmaz ve vazgeçilmez haklara kendileriyle ilgili özel durumlar da (hamilelik, doğum vs.) dahil olmak üzere sahiptirler. Aksi yaklaşım, dar bir eşitlik anlayışı içinde cinsiyete dayalı farklı muamele yapılması demektir ki ayrımcılık yasağına aykırıdır. Bir işveren hamile ya da emzikli bir kadını verimli olmadığı için işten çıkaramaz. Hamilelik ya da doğum özel bir durumdur, eşitlik ilkesinin uygulanmasına engel olamaz. İşte eşitlik buradadır. Aynı şekilde, kadınları verimsiz olacakları düşüncesiyle istihdam etmemek, işsiz hamile kadınları işsiz erkeklerle aynı haklara sahip kılmamak, eşitliğe ve ayrımcılık yasağına aykırıdır. Eşitsizliğe, kadınların aile hukukundan doğan eşitliğe dayalı haklarının ihlaline yol açacağı gibi Türkiye'nin taraf olduğu bütün insan hakları sözleşmelerinin ihlali demek olacaktır.

Kadınların kariyeri anneliktir, anlamındaki ailede rol ayrımına dayalı sözler, her türlü şiddet ve cana kast olaylarını artıran sözler olacaktır. Kadına karşı şiddetin temel nedeninin iki cins arasındaki güç dengesizliği olduğu bilimsel olarak saptanmıştır. Cinsler arası eşitliği güçlendirecek ve bu yönde bir toplumsal algı yaratacak eğitim beklenirken kadınlara karşı ayrımcılık oluşturan bütün talihsiz açıklamaları reddediyoruz.

lararası kongrelerde siyasi bir konunun gündeme getirilmek istenebileceğini, bunun için sürekli tetikte olmak gerektiğini öğrendik."

Birkaç yıl sonra FIFC bu kez Brüksel'de toplandı. Türkiye'yi Süreyya Ağaoğlu, Nihal Uluocak ve Aysel temsil edecekti. Tebliği Aysel hazırladı, doktora tezi "Ahkamı Şahsiye Konusunda Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanınması"ndan yola çıkarak boşanmada yabancı mahkeme kararlarının tenfiz edilmesi konusunu ele aldı. Metni Notre Dame de Sion Lisesi mezunu Uluocak çevirdi ve okudu. Tebliğ oldukça ilgi gördü, beğenildi.

Toplantı bittiğinde üç kadın biraz soluklanmak amacıyla bir kafeye girdi. Kahvelerini içerken Ağaoğlu'nun gözü karşılarında oturan iki Belçikalı genç kadına takıldı. Kendi aralarında konuşuyor, çevrelerinde ne olup bittiğini fark etmiyorlardı. Ağaoğlu laf attı, "Hanımlar," dedi, "biz nereden geldik, hangi dili konuşuyoruz, merak etmiyor musunuz?" Kadınlar şaşırsalar da, "Hangi dili konuşuyorsunuz?" diye geveledi. "Türkçe," diye karşılık verdi Ağaoğlu, sonra Uluocak'la Aysel'i gösterip, "Bu iki hanım da hukuk profesörü," dedi. "Atatürk Türkiye'de cumhuriyeti kurduktan sonra herkese eşit haklar tanıdı, bu sayede biz de hukukçu olduk."

Uluocak ve Aysel'in yüzü utançtan kızarmıştı, Türk işçilerin Avrupa'da yarattığı imajı anımsayınca utançları daha da arttı. İlk gidenler kendilerini geleneksel-modern çatışması içinde bulmuş, kendilerini korumak adına kent ya da köy, nereden gitmişlerse oradaki alışkanlıklarını, giyimlerini, davranışlarını sürdürmüşler, çoğu Almancayı öğrenmeyi bile reddetmişti.

Kadınlar tanışmaktan memnun olduklarını söyleseler de Aysel, "Niye tanımadığınız kişilere bizim hukuk profesörü olduğumuzu söylüyorsunuz?" diye sordu. "Siz bizi böyle tanıttıkça biz utanıyoruz." Ağaoğlu gülümsedi, "Böyle söylemek kolay değil, ama dişimi sıkıp söylüyorum," dedi. "Atatürk'ün Türk kadınlarına getirdiği bir çizgi var, onlar da bunu kafalarına soksunlar istiyorum."

Toplantı o akşam düzenlenecek bir baloyla sona erecekti. Kendilerini yorgun argın otele attılar. Üç kadın yurtdışına çıkışlarda döviz sıkıntısı nedeniyle verilen taş çatlasın iki yüz dolarla yetinebilmek için ucuz bir otelde aynı odada kalıyordu. Nihal Uluocak, "Ben çok yorgunum, baloya gitmeyeceğim," dedi, Aysel de kendini halsiz hissediyordu, otelde kalıp dinlenmekten yanaydı. Ağaoğlu duşunu aldı, saçlarına bigudi taktı, yanında götürdüğü tuvaleti giydi, makyajını yaptı. İki kadın biraz hayret, biraz da gıptayla hocalarını izliyordu. Aysel dayanamayıp sordu, "Bunca yorgunluktan sonra bu şıklığı, bu enerjiyi nereden buluyorsunuz?" Ağaoğlu, "Orada Türkiye'yi temsil edeceğim," karşılığını verdi. "Bu yüzden ne kadar yorgun olursam olayım, her şeye katlanmalıyım."

Kadın-erkek eşitliği, eşit işe eşit ücret, kadının evlilik içindeki yeri, boşanma sırasında malların paylaşımı, kadının kendi soyadını taşıyıp taşıyamayacağı, kadının özgürlüğü... O yıllarda da kadın sorunu genellikle bu başlıklar altında tartışılıyordu. Avrupa ülkelerinde Türkiye'ye göre çalışan kadın oranı daha yüksek olsa da özellikle aile ilişkilerinde kadınların kocalarına bağımlılığı devam ediyordu. Madrid'de gerçekleşen bir toplantıda İspanyol delege ülkesinde bir kadına tecavüzle bir televizyonun çalınması suçlarına aynı cezanın verilmesinden yakınıyordu. Aysel etnik kimlik tartışmalarıyla da bu toplantılarda tanıştı; Madrid'deki toplantıda bir kadın, "Ben İspanyol değil, Katalan'ım," diye diretmiş, İrlanda'dan gelen delegeler de ülkelerindeki çatışmaları gözyaşları içinde anlatmıştı.

FIFC toplantılarına Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden de katılanlar vardı, ama İslam dünyasından daha çok kadınla sonraki yıllarda düzenlenen Akdeniz ülkeleri kongresinde karşılaştı Aysel. Yine hukukta kadının yeri tartışılıyordu, ama özellikle İslam hukukunun yaşandığı ülkelerden gelenler, ülkelerinde kadınların yeterince özgür olmadığına dair eleştirilere tepkiyle karşılık veriyor, "Biz kadınların haklarını İslam hukuku içinde savunuyoruz," diyorlardı. Söz, özgürlüğe ve demokrasiye geldiğinde de yine İslam huku-

kunun yeterli ve elverişli olduğuna inandıkları ortadaydı. Tartışmalar uzuyor, ama sonunda iki taraf da kendi sistemi içinde çözüme daha kolay ulaşabileceğini vurguluyordu.

Sosyalist bloktan gelen kadın hukukçular ise daha ağızlarını açar açmaz iyi yetiştiklerini, kültürel derinliklerini ve bilgilerini gözler önüne seriyordu. Ülkelerinden övgüyle söz ediyor, kadınla erkeğin her alanda eşit olduğunu, kadınların çalışma hakkı bulunduğunu hatırlatıp gururlanıyorlardı.

Bu toplantılar sayesinde dünyanın hemen hemen her ülkesinden hukukçu kadınlara dokunmuş, onların ülkelerindeki yasaları, yasalarla gelenekler arasındaki çelişkiyi, Türkiye'yle benzer ya da uzlaşmaz sorunları öğrenmiş, kendini bildi bileli annesinin babası karşısındaki ikincil konumunu izleyerek edindiği kadınlık bilincini geliştirmişti Aysel. Kimi medyaya yansımış ceza ve boşanma davalarını takip etmiş, kadınların hukuk karşısındaki yerlerine dair de bilgi edinmişti. Medeni kanunda evlilikte eşit konumda olmadığı için boşanmayı zorlaştıran kanunlarla kadın bir anlamda korunma altına alınmıştı, ama kadınların evliliği bir sosyal güvenlik kurumu olarak görmeleri inciticiydi. Kadınların büyük çoğunluğu yeterli eğitimi alamadığı için mesleksizdi, ama meslek sahibi olanların da çalışması kocanın iznine bağlıydı. Ne tedrisatından geçtiği hocaları ne de avukat arkadaşları medeni yasadaki bu çarpıklıkları gündeme getirmişti, hatta hocalarının ders kitaplarında bile bu konuda bir satır eleştirel yazı yoktu.

Aysel hukuktaki çelişkilerin farkına vardıkça, kadın sorununu daha çok düşünür oldu. Bu onun için de bir öğrenme ve anlama süreciydi. Çelişkiye düşmeyi göze alıyor, araştırıyor, sorguluyor, diğer ülkelerin hukukları ve geleneklerle kıyaslıyordu. Bir yandan hukukun her zaman toplumun önünde olması gerektiğine inanıyor, diğer yandan boşanmanın kolaylaştırılmasının kadınlar açısından henüz mümkün olmadığını düşünüyordu. Önce sistem değişmeli, sonra boşanma özgür iradeye bağlanmalıydı...

Bu düşüncelerle Türk Hukukçu Kadınlar Derneği'nden kadın hukukçularla birlikte bir medeni yasa taslağı hazırlar-

ken buldu kendini. Taslakta daha çok kadının evlilik içindeki konumuna dair öneriler vardı; kocanın evin reisi görülmesinin, kadının çalışmasının kocanın iznine bağlı olmasının yasadan çıkarılması isteniyordu. Taslak hem dönemin hükümetine hem de sonraki hükümetlere sunuldu, ancak hiçbir sağ iktidar tarafından benimsenip uygulamaya sokulmadı.

Aynı yıllarda bir başka kadın örgütü daha kadınların hakları için uğraşıyordu. Birleşmiş Milletler'in "Dünya Kadın Yılı" ilan ettiği 1975'te yola çıkan İlerici Kadınlar Derneği (İKD) örgütlenmede önceliği gecekondu semtlerine vermiş, kısa zamanda da çığ gibi büyümüştü. Bugünkü feminist bakış açısıyla değerlendirildiğinde, İKD'nin soruna daha çok sınıfsal açıdan baktığı görülse de kürtajın serbest bırakılması gibi bazı konular da ilk kez dillendiriliyordu. Aysel bu örgütten haberdardı, ancak yolları kesişmedi, ona göre İKD daha farklı bir bakış açısına sahipti, o ise Türkiye'de yaşayan kadınların sorunları üzerine odaklanmıştı. Yaşamı boyunca da bu sorunların çözümü için çaba harcayacaktı...

Nihayet kendine ait bir oda

Kıbrıs çıkarması Bülent Ecevit'i Türkiye'nin gözünde bir kahraman yapmıştı ama iki koalisyon ortağı CHP ile MSP arasındaki anlaşmazlığın arkası kesilmemişti. Kıbrıs konusunda da iki ortağın görüşleri farklıydı. Necmettin Erbakan, "Kıbrıs hakkında CHP ile görüş farkı var," diyordu, "anlaşmazlık yok." Dahası MSP'nin muhafazakar tutumu, örneğin televizyonda kadın spikerlerin haber okumasının yasaklanması iki parti arasındaki gerilimi artırmıştı. İpleri kopma noktasına getiren Ecevit'in İskandinav ülkelerine yapacağı gezi oldu. Erbakan geziyi zamansız bulduğunu söyleyince MSP'li bakanlar da gezi için gereken kararnameyi imzalamadı. Ecevit gezisini iptal etmekle kalmadı, başbakanlıktan da istifa etti. Cumhurbaşkanı Korutürk hükümeti kurma görevini yine Ecevit'e verdi, ancak ne AP ne de CGP CHP'yle koalisyona yanaştı, sonunda Ecevit görevi iade etmek zorun-

da kaldı. Demirel, yeniden Ecevit derken aylarca hükümet krizi yaşandı. Korutürk çareyi Sadi Irmak'ın başbakanlığında geçici bir hükümet kurulmasında buldu.

Hükümet krizi AP, MHP, MSP ve CGP'nin koalisyonuyla aşıldı, Süleyman Demirel bir kez daha başbakandı. Dört partinin genel başkanlarının kendilerine verdiği isimle, Türkiye'de artık bir "Milliyetçi Cephe" dönemi başlamıştı. Cephenin ilk icraatı Ecevit döneminin rövanşı gibiydi, TRT Genel Müdürü İsmail Cem, "Milli güvenliğe aykırı bir politika izlemek" gerekçesiyle görevden alındı, yerine Nevzat Yalçıntaş getirildi. Türkiye şimdi kolay kolay aşılamayacak bir şiddet sarmalının içindeydi. CHP mitinglerine, öğretmen sendikası TÖB-DER'in toplantılarına saldırılıyor, sağ ve sol görüşlü öğrencilerin kavgalarında tabancalar, bıçaklar kullanılıyordu. Kitaplar, filmler, müzikler yasaklanıyor, toplum yeniden tek sesliliğin içine çekilmeye çalışılıyordu.

Dünyanın yeni bir sisteme doğru döndüğü, sanayi sektöründen finans sektörüne geçişin çanlarının çaldığı bu yıllarda Türkiye yokluklarla boğuşuyor, ekonomik istikrarsızlığın içinden kısa vadede çıkmanın hesaplarını yapıyordu. Amerika'nın uyguladığı ambargo nedeniyle silah alımı başka ülkelere kaydırılmış, acil ihtiyaçlar içinse karaborsaya başvurulur olmuştu. Elli-altmış dolarlık bir uçak parçası karaborsadan 500 doların üzerinde bir rakamla temin ediliyordu. Türk parasının başta dolar, diğer paralar karşısında değeri düşüyor, enflasyon üç haneli rakamlara doğru tırmanıyordu. Bu da toplumsal muhalefeti harekete geçiriyor, boykotlar, grevler birbirini izliyordu. Hükümet, Kıbrıs çıkarması sırasında başlatılan sıkıyönetimi uzatsa, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'ni yeniden kurmaya çabalasa da toplumdaki huzursuzluğu önleyemiyordu. Türkiye 1977'ye üst üste binen ekonomik ve siyasal krizlerle girdi; yakın bir tarihte de çözüm görülmüyor, umutsuzluk artıyordu.

O yılın, yani 1977'nin 13 Ocağı'nda Hukuk Fakültesi Kurulu toplandı. Dekan İlhan Akın, Sulhi Dönmezer, Yılmaz Altuğ, Aydın Aybay, Sahir Erman, Türkan Rado, Nevzat

Gürelli, Feyzi Feyzioğlu, Ergin Nomer, İsmet Sungurbey, Ünal Tekinalp, Bülent Köprülü başta olmak üzere pek çok ismin yer aldığı Profesörler Kurulu'nda o gün birkaç konunun yanı sıra Aysel'in profesörlüğü de görüşülecekti. Tarık Zafer Tunaya, İdris Küçükömer, Ümit Doğanay, İsmet Giritli mazeretleri, Orhan Aldıkaçtı, Nihal Uluocak gibi isimlerse yurtdışında olmaları nedeniyle toplantıya katılamadı. Sıra gündemin on ikinci maddesine geldiğinde Ergin Nomer komisyonun Aysel için hazırladığı raporu okudu. Sonra hocalar birer birer görüşlerini bildirdi:

Prof. İsmet Sungurbey: Çelikel'i daha öğrenciliğinden beri takdir ederim. Hocalığını da övgüye değer buluyorum. Çelikel'in çalışmalarından her zaman yararlanıyorum. Bir olayda, Türk mahkemesi kararının Almanya'da tanınmasını istedik. Bir Alman hukukçusu, "Türkiye'de yalnız kararların tenfizi (bir hükmün uygulanması) vardır, tanıma yoktur," diye görüş bildirdi. Çelikel'in eserinden yararlanarak tanınmasının Türk hukukunda kabul edildiğini kanıtladık. Çelikel'in görüşünü bu alanda uzman olan Profesör Murat Ferid'e de bildirdik ve o da bu görüşü benimsedi. Çelikel profesörlüğe yükselmeyi hak etmiştir.

Prof. Reha Poroy: Dengeli, çalışkan ve araştırıcı bir arkadaşımız olan Çelikel çetin bir alan olan Devletler Hususi Hukuku alanında başarıya ulaşmış ve profesörlüğe yükselmeyi hak etmiş bir öğretim üyesidir.

Prof. Sulhi Tekinay: Bir süre önce Devletler Hususi Hukuku alanında yapılan bilimsel sempozyumda Çelikel'in ulaştığı yüksek düzeyi hayranlıkla izledik. Devletler Hususi Hukuku alanında gerçekten iyi bir uzman olduğunu arkadaşımız kanıtlamıştır.

Prof. İlhan Postacıoğlu: Bilimsel sempozyumda Çelikel'in hukuki muhakemesini, kanıtları ele alıp değerlendirmesini memnuniyetle izledim. Çelikel gerçekten özlenen hukuki olgunluğa ulaşmıştır.

Prof. Bülent Köprülü: Devletler Hususi Hukuku alanında çalışabilmek için diğer özel hukuk alanlarına hakim olmak

gerekir. Profesörlük takdim tezinde Çelikel'in aile hukuku alanına da bihakkın vakıf olduğunu tespit ettim.

Prof. Ergin Nomer: Çelikel, titizliğini, çalışkanlığını, bilimsel dürüstlüğünü ve medeni cesaretini son derece takdir ettiğim bir arkadaştır. Profesörlüğe yükseltilmesi fakültemiz ve üniversitemiz için bir kazanç olacaktır.

Prof. Saim Üstündağ: Çelikel'in tezinde aradığımız bir çok sorunun cevabını buldum ve tezinin bir katkı niteliğinde olduğunu tespit ettim. Karakterinin sağlamlığını üyesi olduğu fakültemiz yönetim kurulu çalışmalarında da müşahade ettim. Profesörlüğe yükselmeyi her yönüyle hak etmiştir.

Prof. Yılmaz Altuğ: Rahmetli hocamız Hıfzı Timur Çelikel'i kürsüye almakla çok isabetli bir seçim yapmıştır. Değerli meslektaşım Çelikel kürsüye iltihakından beri bilhassa Devletler Özel (Hususi) Hukuku'nun derinlemesine incelenmemiş konularını ele alarak ciddi bilimsel eserler meydana getirmiştir. Kendisine verilen bütün işleri canla başla, istekle yapmış, öğrencilerine çok faydalı olmuş, onlardan da çok sevgi ve saygı görmüştür ve görmektedir.

Prof. Haydar Arseven: Çelikel'in karakterinin sağlamlığını, dürüstlüğünü, fakültemize bağlılığını fakülte yönetim kurulu toplantılarında müşahade ettim. Profesörlüğe yükseltilmesini ben de temenni ederim.

Server Tanilli, Hüseyin Hatemi, Rona Serozan gibi bugünün Türkiye'sinde izleri görülen doçentlerin de bulunduğu toplantıda gizli oylama yapıldı. Kırk akademisyenden otuz dokuzu kabul oyu verirken bir oy da boş çıktı. 218 sayfalık "Devletler Hususi Hukukunda Nesep İlişkileri" tezi onaylanan Aysel Çelikel artık profesördü. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından yapılan ataması *Resmi Gazete*'de yayımlandı ve yürürlüğe girdi. Korutürk bir telgraf çekerek Aysel'i kutladı. Telgrafta şöyle yazıyordu:

"Akademik kariyerin en yüksek mertebesi olan profesörlük payesini ibraz etmiş olmanız münasebetiyle sizi en iyi duygularla kutlar, başarılarınızın ve bilim hayatınız için verimli hizmetlerinizin devamını dilerim."

Bütün bu hayhuyun ortasında, Hukukçular Sitesi'ndeki daire iki çocuklu, Sema'yla birlikte beş kişilik bir aile için oldukça küçük geldiği için, Levent'te daha büyük bir eve taşındılar. Sonunda Aysel'in kendine ait bir odası olmuştu. Koşuşturması da biraz daha azalmıştı, çünkü anne ve babasının evine daha yakındılar şimdi, bir sıkıntı halinde kolaylıkla birbirlerine ulaşabiliyorlardı. Ama ne profesörlüğün tadını çıkarabildi dilediğince ne de odasının. Çünkü Türkiye'de her şey tepetaklak gidiyordu, ekonomide, siyasette yaşanan çatışmalar heyecanının, umudunun üzerinde tepiniyordu.

1977'nin 1 Mayıs'ında şiddet burnunun dibine kadar geldi Aysel'in. Taksim'de yapılan miting kana bulandı, otuz yedi kişinin yaşamını yitirmesi sadece onun değil, tüm toplumun son umut kırıntılarını da yok etti. Olaylar solcu farklı grupların çatışması olarak gösterilmeye çalışıldı, ancak aralarında polis şeflerinin de olduğu tanıklar bir provakasyonu işaret ediyordu. Sonraki yıllarda da faili meçhul olarak tanımlanan her olayda gündeme getirilecek olan kanlı 1 Mayıs bir dönüm noktasıydı. Artık kimsenin şiddetten kaçabilecek sığınağı yoktu, Türkiye'de her an, her şey olabilirdi.

Oldu da; öğretim üyeleri, öğrenciler, öğretmenler, sendikacılar kurşunlandı, patlayan bombalar politikayla ilgilenen ilgilenmeyen pek çok insanın bedenini tanınmaz hale getirdi. Erzurum'da Doçent Orhan Yavuz'un, Ankara'da Doçent Bedrettin Cömert'in, İstanbul'da Profesör Bedri Karafakioğlu'nun cenazesi binlerce kişiyi sokağa döktü. Ankara'da yedi TİP'li öğrenci kaldıkları evde vahşice katledilirken, Kahramanmaraş, Çorum ve Malatya'da Alevileri hedef alan saldırılarda yüzü aşkın insan öldü. 16 Mart 1978'de İstanbul'da İstanbul Üniversitesi öğrencilerine yönelik bombalı saldırı Türkiye siyasi tarihinin en büyük kara deliklerinden birini açtı.

Bunlar yetmiyormuş gibi 5 Haziran 1977'de yapılan genel seçimlerde CHP oyların yüzde 41,3'ünü alarak iktidara gelmiş, ancak yeterli güven oyunu sağlayamadığı için hükümeti kuramamıştı. Ardından gelen Süleyman Demirel'in

başbakanlığındaki ikinci Milliyetçi Cephe hükümeti ise beş ay süren iktidarından sonra Cumhuriyet tarihinin gensoruyla düşürülen ilk hükümeti olarak meclisten çekilmişti.

Türk siyasi tarihinde iktidarla muhalefet arasındaki gerilim, özellikle yerel yönetimleri kıskacına alırdı; iktidar partisi muhalif belediyelerin ödeneklerini geciktirir, kamu hizmetlerinin bu kentlere ulaşmasını aksatırdı. İstanbul bu gerilimi en yoğun olarak bu yıl, yani 1977'de yaşadı. Belediye Başkanı CHP'li Ahmet İsvan'dı. 1973 yılında yapılan seçimlerde AP'nin adayı Fahri Atabey'i hezimete uğratmış ve en büyük ve en sorunlu kentin başkanlık koltuğuna oturmuştu.

Bir sonraki yerel seçimlerde başkanlığı yine CHP almış, makama bu kez Aytekin Kotil yerleşmişti. Ecevit de seçim zaferiyle yeniden hükümet olmaya soyunmuş, seçim yenilgisinin ardından partilerinden istifa eden on bir milletvekilinin de katılımıyla bu kez güvenoyu almış ve iktidara yerleşmişti.

Aysel, CHP'nin sorun çıkaracağı baştan belli olan on bir AP'li milletvekiliyle hükümet kurmasını, hatta onuna bakanlık vermesini "yara" olarak değerlendirecekti yıllar sonra. "Ama bu nedenle de insanları suçlamak doğru değil," diyecekti. "Eğer ilkesel davransaydık hakikaten bu kişilerin alınmaması gerekiyordu, umut edildi ki bunlarla iyi bir iktidar oluşur ve ülkenin sorunları çözülür. Şanssız bir dönemdi, bir yandan birinci petrol krizinin izleri sürüyordu, diğer yandan Ecevit'in çevresindekiler, Baykal dahil yeterli tecrübeye ve olgunluğa sahip değildi. Yapmak istedikleri topluma güven vermedi ve bu transferlere rağmen CHP iktidar olamadı."

Aysel'e göre CHP'nin bu dönemdeki tek hatası on birlerle hükümet kurmak değildi, Ecevit'in tarım ürünlerini halka aracısız ulaştırmak istemesi de bir yanılgıydı. "Ürün tarladan halka ulaşana kadar arada toplayıcısı var, paketleyicisi, kente ulaştıranı, manava dağıtanı..." diye düşünüyordu Aysel. "Bu insanları aradan çekmenin faydası ne olacak? Manav gidip pazardan mı alacak sebzeyi?" Bir başka yanlış politika ise

ATAŞ'ı devletleştirme isteğiydi, bu siyasi bir gösteriden ibaretti, topluma bir faydası dokunmayacaktı.

ATAŞ Mersin yakınlarında yabancı sermayenin kurduğu bir petrol arıtım tesisiydi. Kurucuları Mobil, Shell, BP ve Caltex'ti; dört firma da Türkiye'de petrol dağıtım ve satışını yürütüyordu. 80 yıllığına Türkiye'de petrol arama hakkı da tanınan şirket 1962'de üretime geçmiş, 1970'te de Marmara Petrol ve Rafineri İşletmeleri A.Ş. de ortaklar arasına katılmıştı. 1974'teki petrol kriziyle gözler şirkete çekilmiş, dünya fiyatlarından daha yüksek fiyata petrol ithal etmekle, Batman'daki yerli petrolü kapasitesinin altında işlemekle suçlanmıştı. Ecevit hükümetinin 1978'de şirketi tesislerini tam kapasiteyle çalıştırmaları için uyarmasıyla ipler gerilmiş, devletleştirme söylentileri ayyuka çıkmıştı.

Dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Deniz Baykal'dı. Baykal onlarca yıl sonra dönemi değerlendirirken devletleştirmenin söz konusu olmadığını, şirketin devletten alacakları nedeniyle tesisleri çalıştırmadığını, bunun üzerine satın almak istediklerini açıklayacaktı. Şirket yetkilileri önce pazar paylarının azalacağı endişesiyle buna yanaşmamış, hükümet pazar garantisi verince anlaşma sağlanmıştı. Baykal'a göre işi bozan satışı onaylamayan Yüksek Planlama Kurulu'ydu. Baykal, "Tarihi bir fırsatı CHP'nin bürokratları yüzünden kaybettik" diyecekti.

Ya sahipsiz bir kurşun bizi de bulursa

Şiddet sosyal hayatı da kesintiye uğratmış; herkes evine çekilmişti. Cam kenarından uzakta, kulaklar dışarıdan gelebilecek silah ya da bomba sesinde siyah-beyaz televizyonun karşısına geçiliyor, *Dallas* dizisinin entrikalarında gündelik hayatın sıkıntısı eritilmeye çalışılıyordu. Diziyle birlikte yeni cümleler dile yerleşmişti. "Kendine iyi bak!" diye veda ediliyor ya da mesele neyse "öptüm", "selam", "üzgünüm" gibi bir-iki heceli kelimelere sığdırılıyordu. Eğlencenin adı artık televizyondu; gazinolar birer ikişer kapanıyor, sinemalar

sadece erkeklere yönelik filmlerin afişlerini asıyor, daha on yıl önce yılda iki yüzü aşkın film çevrilen Yeşilçam seks filmleriyle gişeyi zararsız kapatmanın peşindeydi.

Göçle başta İstanbul, metropol kentlere yerleşen milyonlarca kişi ayakta kalmanın mücadelesini verirken ne köye ne kente benzeyen, yeni bir kültüre de imza atmıştı. Bu kültürün adı arabeskti. Hem acılarını, öfkelerini dillendiriyordu arabesk hem de yeni vaatler sunuyordu. Onlar da ilelebet inşaat işçisi ya da hamal kalmayabilir, İbrahim Tatlıses gibi inşaat işçiliğinden şöhrete uzanabilirdi. Uzanma ihtimalini yitirenler ise Orhan Gencebay'la birlikte "Batsın bu dünya"nın sinikliğine kaçıyor, kendilerinin kentlilerden "daha namuslu" olduklarına inanıp dini inançlarına ya da koyu milliyetçiliğe sığınıyordu. Bülent Ersoy arabeskle klasik Türk müziğinin karışımı yorumu kadar bedeniyle de toplumun ilgisini üzerine çekiyor, Zeki Müren'in örtülü kimliğinde "meşru" görülen eşcinsellik Ersoy da şimşekleri üzerine çekiyordu. Muhalefetin, grevlerin, boykotların, çatışmaların gölgesinde toplum belli belirsiz kimlik değiştiriyor, yavaş yavaş farklılaşıyordu.

Bu gelgitlerin ortasında Aysellerin hanesinde telaşlı günler yaşanıyordu, Sema evlenecekti. Aysel onca işinin ortasında Sema'ya çeyiz hazırlıyor, her şeyi tam olsun diye çabalıyor, böylelikle akademik başarılarında kocası ve ailesi kadar, çocuklarının sorumluluğunu üstlenerek katkı sağlayan Sema'ya duyduğu minnettarlığı gösteriyordu. Evet, profesör olmuştu, ama daha yürünecek uzun bir yol vardı önünde ve şimdi o yolda yalnız kalmıştı. İmdadına annesi ve babası yetişse de çocukların okulları, kursları, alışverişi artık sadece onun üzerindeydi. Ayşe başarılı bir öğrenciydi, ödevlerini birinin kontrolü olmadan tamamlayabiliyordu, ama Mehmet dersleri biraz ağırdan alıyor görünüyordu.

Aysel'in tek kaşını kaldırması yetiyor, Ayşe de Mehmet de eğer istenilmeyen bir hareket yapıyorlarsa duruyor, yanlışın ne olduğunu anlamaya çalışıyorlardı. Çocukluklarından başlayarak ebeveynleri hem sözleri hem de davranışlarıyla hep aynı nasihati vermişti; dürüstlük ve doğruluğu ön plan-

da bulundurun, verdiğiniz sözleri tutun, herkese şefkatle bakın... İki çocuk da asli işlerinin ders çalışmak olduğunun farkındaydı; Aysel çok ender olarak uyarma ihtiyacı duyuyordu. Evdeki sakin ve huzurlu ortam çocukları da rahatlatıyor, dahası her sorunlarında anne ya da babalarını yanlarında buluyorlardı. Karı-kocanın gece hayatı neredeyse hiç yoktu, ikisi de iş çıkışı soluğu evde alıyor, çocuklara varlıklarını hissettiriyorlardı. Sevgi elle tutulabilecekleri kadar yakınlarındaydı, bu da çocuklara güven veriyordu.

Şadiye Hanım'la Remzi Bey'in varlığı da Ayşe ve Mehmet'in güven duygusunu pekiştiriyordu. İki çocuğun kişiliğinde onlardan da izler birikiyordu. Ayşe Çelikel Danışoğlu bu izleri şöyle anlatıyordu:

"İstediği gibi bir yaşamı kendine kuramamış olan anneannem kız çocuklarının eğitimle kendilerine farklı bir gelecek yaratabileceklerine inanarak kızının üniversite bitirip bir meslek sahibi olması için yürekten destek vermiş, hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemlerini yaşamış bir kadındı. Bana çok küçükken koynunda dualar öğreten tatlı anneannem sonraki yıllarda da tekerlemelerle çarpım tablosu ezberlettirmişti.

Dedem çeşitli yetenekleri olan özel bir insandı. Klarneti, udu, şık ahşap kutular ve çekmecelerde özenle saklanan ince saat tamir aletleri, hiçbir yerde göremeyeceğiniz değişik ebat ve modellerde saatleri, hep sanat müziği çalan radyosu ve kendisiyle barışık sakin, sessiz ama asla sıkılmayan haliyle farklı biriydi. Bir yandan zor ekonomik koşullarda ailesini geçindirirken bir yandan da dönemin ünlü bestekar ve müzisyenleriyle paylaştığı ev dışındaki bohem sayılabilecek sanat yaşamı ona hayatın herkesin göremediği farklı ve keyifli yüzünü göstermişti.

Ortaokuldayken bir proje için bana saat söküp takmayı öğretmesini istemiştim. Kaç hafta hatırlamıyorum cumartesi öğleden sonraları incecik saatçi aletleriyle sabırla çalışıp aralarda da sohbet etmiştik. Bana sevdiği işi yapmanın insana neler kattığını anlatmıştı."

Zaman zaman evdeki huzurlu ortamla sokağın hoyratlığı karşı karşıya geliyor, çocuklar da bunu fark etmekte gecikmiyordu. Mehmet iyi bir gözlemciydi. Daha dört-beş yaşlarındayken annesiyle gittiği Sümerbank'ta insanın insana gücünü göstermek için en küçük fırsatı bile kaçırmadığını görüp isimlendiremese de kalbi kırıldı.

Yetmişli yılların ortasında henüz nevresim her eve girmemişti. Kadınlar yere önce çarşafı seriyor, üzerine yorganı koyuyor, sonra dizlerinin üzerine çözüm çarşafı yorgana iri dikişlerle tutturuyordu. Zor, zaman alıcı ve yorucu bir işti. Aysel çözümü Sümerbank'tan aldığı patiskaları birbirine ekleyip nevresim dikmekte bulmuştu. Dikiş makinesinin başına geçiyor desen desen kumaşlardan nevresimler, çarşaflar dikiyordu.

O gün kumaş almaya Mehmet'le birlikte gitti. Osmanbey'deki Sümerbank mağazasında kumaş topları arasında beğendiği kumaşı daha yakından görmek istedi. Tezgahtar onun işaret ettiğini değil de başka bir top kumaş indirdi. Aysel, istediğinin o olmadığını söyleyince tezgahtar homurdandı, "İkisi de aynı kumaş," dedi, "ne fark eder, bak işte..." Aysel kumaşın eninin kaç santim olduğunu sordu, bu sefer, "Acele etme hanım," diye terslendi. Sonunda kafasından kaç metre patiska gerektiğini hesaplayıp kestirdi. Tezgahtar hâlâ sorularına sert bir ses tonuyla karşılık veriyor, yüzüne bile bakmıyordu. Aysel böyle durumlarda karşısındakiyle tartışmaya girmiyor, daha ağır sözlerle karşılaşmaktan ürküyordu. Yine sessiz kalmayı, aldırış etmemeyi yeğledi.

Dışarı çıktıklarında Mehmet eğilip annesinin yüzüne baktı, acaba kızgın mıydı? Sakindi annesi, sanki onu kıracak, üzecek hiçbir şey olmamıştı. Sonra kendini tutamayıp, "Anne, o adamlar neden sana kızıyorlar?" diye sordu. Aysel şaşırdı, evet, tezgahtar sert davranmıştı, ama bu her zamanki halinden ne eksik ne de fazlaydı. Kızmadıklarını söyledi, ama Mehmet ikna olmadı, "Ama sen ne sorsan cevap vermedi, istediğini de yapmadı," dedi. Aysel ne cevap vereceğini bile-

medi. Sümerbank'ın bir devlet kurumu olduğunu, devlet kurumlarında insanların genellikle asık yüzle çalıştığını, çok kişinin gelip gittiğini, adamların yorulmuş olabileceklerini, ayrıca bu mağazalardan alışveriş etmeye alıştığını söyledi. Bütün bunlar Mehmet'in çocuk aklının kabul edebileceği gerekçeler değildi. "Niye sana kötü davranılan yere geliyorsun?" diye sordu. Aysel duraksadı, oğlu haklıydı, kimsenin devlet memuru da olsa böyle davranmaya hakkı yoktu. Bir daha Sümerbank'a ayak basmadı.

Türkiye tutulduğu çılgın fırtınadan bir türlü kurtulamıyor, doğusundan batısına, sağından soluna sallanıp duruyordu. Artık hiçbir hükümetin bu fırtınayı durduramayacağı ortadaydı. Silahlar susmuyor, misilleme cinayetler ürkütüyordu; sağ görüşlü birisi öldürülürse sol bedelini onlarca kişiyle ödüyor, neredeyse her mahalleden bir cenaze çıkıyordu. Kentlerin sınırı kurtarılmış mahallelerle yeniden çizilmiş gibiydi. Solcular devrimin yaklaştığına inanıyor, sağcılar komünistlerin kökünü kazıyacaklarına dair yeminler ediyordu. Özellikle sağ örgütler haraçla ayakta duruyor, hem gecekondu semtlerinde hem de kent merkezlerinde gözüne kestirdiklerinden tehditle para talep ediyordu.

Levent'e taşındıkları ilk günlerdeydi, evin telefonu çaldı, Aysel açtı. Tanımadığı bir erkek sesi, sert ve öfkeli, oldukça yüklü bir miktarda para istiyor, Mecidiyeköy Ülkü Ocakları'ndan olduğunu söylüyordu. Şaşırdı Aysel, eşine haber verdi. Acaba neden kendilerini seçmiş, telefon numaralarını nereden bulmuşlardı? Biraz düşününce yanıtı buldular; taşınmadan önce ev yaklaşık iki-üç yıl tamir görmüş, üzerinde inşaatı yüklenen şirketin yanı sıra kendilerinin isimleri ve telefon numaraları bulunan bir levha bu süre boyunca ön cephede asılı kalmıştı. Şantajcılar ihtimal Murtaza Çelikel'in kim olduğunu araştırmış, sanayici olduğunu öğrenince "bunlarda para çoktur" düşüncesiyle telefona sarılmıştı.

İkinci aramada istenilen meblağın çok yüksek olduğunu, bunu karşılayamayacaklarını söyleyecek oldular, karşıdaki ses daha da sertleşti, tehditler savurmaya başladı. Parayı

ödemezlerse şöyle yaparlardı, böyle yaparlardı, en geçiştirilemeyecek olanı da çocuklarını öldürebilirlerdi. Karı-kocanın rengi soldu, "yapamazlar," demek de vardı, ama o günlerde yaşanan saldırılar korkmaları gerektiğini hatırlatıyordu. Özellikle de çocukları koruyup kollamaları gerekiyordu.

Telefonların arkası kesilmedi, meblağ düşürüldü, ama Çelikel çiftinin tehdide pabuç bırakmaya niyeti yoktu, dahası istenilen rakamı bir çırpıda çıkarıp vermeleri de mümkün görünmüyordu. Evleri müstakildi ve üç tarafı açıktı, bahçeden ateş edilebileceği kaygısıyla alt katta yemeklerini yer yemez yukarı kata çıkıyor, pencerelerden uzak duruyorlardı. Murtaza Çelikel çareyi tanıdıklarına başvurmakta buldu, olup biteni anlatıp yardım istedi. Sonunda mesaj yerine ulaştı ve telefon sustu, ama altı ay boyunca duydukları endişe, çocuklara fazla da hissettirmeden onları korumaya çalışmak yorucuydu. Yine de şanslı sayılırlardı, şiddet hanelerini teğet geçmişti, en azından şimdilik... Sonraları para isteyenlerin Ülkü Ocakları ve MHP adını kullanan sıradan şantajcılar olduğu anlaşıldı.

İdeoloji değil, çalışkanlık ve inat

1979'un ilk aylarında gazeteci Abdi İpekçi'nin öldürülmesi, yakalanan katili Mehmet Ali Ağca'nın cezaevinden kaçırılması topluma yaşanan bunca şiddetin, cinayetlerin arkasında sağ-sol gruplaşmalarının dışında daha güçlü yapıların olduğunu düşündürüyordu artık. Bu da toplumsal muhalefetin soluğunu kesmeye başlamıştı. Sol örgütler toplumun desteğini kaybetmeye yüz tutmuş, bariz bir şekilde korunup kollanan sağ örgütler ise şiddeti daha da tırmandırmıştı. İslamcı bir gençlik yapılanması da vardı, ancak görünürde iki gruptan daha az eylem yapıyor, sessiz sedasız ilerliyorlardı.

Ecevit'in bağımsız milletvekilleriyle kurduğu hükümet sürekli tetikteydi, çünkü şiddet durdurulamadığı gibi ekonomik sıkıntı da katlanarak büyüyordu. Çünkü OPEC ülkeleri

petrol fiyatlarına yüzde yüz elli zam yapmış, bu da ikinci bir petrol krizine yol açmış, IMF'nin dayattığı "ekonomik istikrar önlemleri paketi" nedeniyle elektrikten çimentoya, ekmekten şekere her şeye zam gelmişti. Tüp, margarin, sigara, ampul karaborsadaydı, her maddeye ancak kuyruklarda saatlerce beklenerek ulaşılabiliyordu. Elektrik kesintileri hayatı felce uğratıyor, saatler süren kesinti nedeniyle üretim de aksıyordu. Halk yavaş yavaş CHP'ye ve Ecevit'e sırtını dönmeye başlamıştı. "Halkın çok enteresan tepkileri var," diye düşünüyordu Aysel. "Parası az da olsa, hatta alamayacak kadar pahalı da olsa psikolojik olarak bir malı piyasada görmek istiyor, o malı alma iktidarını yaşamak arzusu duyuyor."

Aysel'in tanımıyla muhalefetteyken daha güçlü ve becerikli politika güden Demirel sürekli hükümetin ensesindeydi. Esnafın kontak kapatma ve kepenk indirme eylemlerini destekliyor, Ecevit'i komünistlere kol kanat germekle suçluyor, meclis kürsüsünde ve mitinglerde Türkiye'nin yetmiş sente muhtaç kaldığını haykırıyordu.

İşadamları da benzer açıklamalar yapıyordu, ama en sert tutum 13 Mayıs-13 Haziran 1979 tarihlerinde yayımlanan ilanlarla gösterildi. İlanlarda, "Dünyada, 'orta gelirli' ülkelerin başlarında gelen Türkiye'miz, şu sırada, yoksul ülkelerde görülen 'yok'lar içindedir. Geçen yıl, 2 milyar 300 milyon dolarlık ihracat yapabildik. Bu yıl ithal etmemiz gereken petrol için yaklaşık 2 milyar dolara ihtiyacımız var," deniliyordu. "Ekonominin yürümesi için ise, en az 5 milyar dolarlık ithalat yapılması zorunludur. Döviz kıtlığı ve enerji yetersizliği, yatırımları ve mevcut sanayinin üretimini hızla düşürmektedir. Nüfusunuz 44 milyonu aşmıştır. Yıllık artış 1 milyon kişinin üzerindedir. İşsiz sayısının geçen yıl 2 milyon 240 bin kişi olduğu ifade edilen ülkemizde, çalışabilir her 100 kişiden 14'ü işsizdir." Metinde hükümetin ekonomik politikaları kadar sendikalar da eleştiriliyor, bunun işsizlik sorununu daha da ağırlaştırdığı savunuluyordu. İşadamları yılda yüzde 60'ı aşan enflasyonu "korkunç" olarak tanımlı-

yor, bunun ülkenin sosyal ve ekonomik bünyesini kemirmesinden yakınıyordu.

Ecevit TÜSİAD'a yanıt vermekte gecikmedi, cümleleri en az ilan metinleri kadar sertti. "Yeterli yardım ve kredi sağlama eşiğine gelmişken bıçaklanıyoruz. İçimizden bıçaklanıyoruz. Kendi kendimizi yabancılara haksız yere jurnal ediyoruz. Bu devlet işadamlarının muhtırasıyla hükümet kurmaz, bu memlekette ancak halkın dediği olur." Sonunda kazanan TÜSİAD oldu ve Ecevit hükümeti istifa etti.

İktidar sırası yeniden Demirel'deydi, ama ne sokaklardaki kanı durdurabilecekti, ne ekonomiye soluk aldırabilecekti. Şiddet gündelik hayatın her anına sızmıştı. Sadece *Cumhuriyet* gazetesi okumak bile dövülme, hatta öldürülme nedeniydi. Toplumdaki kamplaşma aklın sınırlarını zorluyor, siyasetçilerin uzlaşmaz tutumu da kamplaşmayı daha derinleştiriyordu. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyesi Profesör Cavit Orhan Tütengil'in öldürülmesi akademik çevreleri daha da umutsuzluğa sürükledi. Cenaze töreninde üniversite rektörü Haluk Alp cinayet yuvalarının neden kurutulmadığını soruyor, yetkilileri görevlerini yapmaya, çatışmaların sorumlularını bulmaya çağırıyordu.

Öğrenciler tepkilerini boykotlarla gösterirken kimi zaman akademisyenler de kendilerini saflaşmanın ortasında buluyordu; kimi solcu öğrencileri destekliyor, kimi sağcı öğrencilere arka çıkıyordu. Tarafsız kalmayı yeğleyenler de vardı. Aysel CHP'ye yakın duruyor, ama düşüncelerini derse taşımaktan kaçınıyordu, onun için esas olan öğrencinin başarısı ve azmiydi. Öğretim üyesi arkadaşlarıyla zaman zaman şakalaşıyor, sizinkiler-bizimkiler diye birbirlerine takılıyorlardı, ama bu asla sert tartışmalara, çatışmalara dönüşmüyordu. Sonraki yıllarda İstanbul Baro Başkanlığı'nı da yapacak olan Yücel Sayman ile Bülent Tanör de solcuydu ve taraflarını gizlemiyorlardı. Aysel en sık da onlarla şakalaşıyordu, "sizinkiler", "bizimkiler" sözleri havada uçuşuyor, yine de herkes aynı gemide olduğunu biliyordu, ya hep birlikte batacak, ya hep birlikte çıkacaklardı!

Devletler Hususi Hukuku Kürsüsü'ne bir asistan daha alınmasının zamanı gelmişti. Sınavdan önce Aysel'le arkadaşlarının aklında bir isim vardı. Ancak sınavda bir başka öğrenci, Cemal Şanlı en göz doldurucu, eksiksiz bilgiyle ve yorumla dolu kağıdı verdi. Yabancı dil konusunda yetkin değildi, ama kendilerinin de aynı yoldan geçtiğini, akademik süreçte dil bilgilerini artırdıklarını düşünerek sınav kağıdını dikkate almaya karar verdiler.

Şanlı milliyetçi-muhazafakar düşüncelere sahipti, ancak Aysel onunla çalışmaktan kaçınmadı, düşünceleri yüzünden başarısını görmezden gelemeyeceğini düşündü. Aysel, "Böyle davranarak onu kaybetmedim, kazanmış oldum," diye düşünüyordu. Şanlı ise sınavı ve Aysel'in tutumunu şöyle aktarıyordu:

"İstanbul Hukuk Fakültesi'nden 1976-77 öğretim yılı sonunda mezun oldum. Derslerim çok iyiydi. Ancak, İstanbul Hukuk veya Ankara'daki Mülkiye'ye asistan olarak girebilmek için bu hiç de yeterli değildi. Bu iki kurum, ideolojik anlamda Kemalist rejimin teminatı gibiydi. Buradaki hocalar, verdikleri fetvalarla rejimin standartlarına uygun düşmeyen siyasilerin infazını sağlar, gönüllülük esasına göre hazırladıkları anayasalarla ülkeye 'nizamat' verirlerdi. Bu itibarla, İstanbul Hukuk'ta asistan adayının da bu standartlara sahip olması gerekmekteydi. Ben ise, bu standartların çok dışında ve uzağındaydım...

'Devletler Hususi Hukuku' asistanlık imtihanını, en yakın rakibime 60 puan farkla kazandım. Asistan olarak atanmamızın üstünden bir ay dahi geçmeden, fakültede hakkımda ciddi bir tezvirat başladı. Bir kısmına göre Türkeş'in sağ kolu, bir kısmına göre sol kolu; bir kısmına göre faşist, bir kısmına göre şeriatçıydım. En önemlisi, eli sopalı bir militandım... Bu tezvirat, kürsüdeki hocalarımızı da kuşattı. Ben, topluca buluştukları müdür odasına girdiğimde, aralarındaki konuşmaları keserlerdi.

Benim için son derece sıkıcı geçen bu günlerden birinde, Aysel Hanım odasına çağırdı. Benim milliyetçi veya İslamcı

fikirlere sahip olmamın kendisi için sorun yaratmadığını, sahip olduğum fikir ve düşüncelerin bu topraklara yabancı olmadığını; ancak 'sağ' ve 'sol' olarak adlandırılan hareketlerin fikri temellerinden koptuğunu ve tamamen anarşiye dönüştüğünü, bu ayrışmanın etrafında ülkede her gün onlarca insanın haksız ve sebepsiz öldürüldüğünü, bunun arkasında karanlık güçlerin olduğunu, hususen benimle uğraşanların bulunduğunu, velhasılı çok dikkatli olmam gerektiğini söyledi. Kendisini dikkatlice dinledim ve kendisi ile aynı düşündüğümü ifade ettim.

Aysel Hanım'la ilk temasımın bu dostane tavsiye etrafında geliştiğini söyleyebilirim. 12 Eylül Darbesi'nden sonra, karşılıklı katliamlar yapan sağ ve sol grupların entelektüel anlamda sağ ve sol fikirlerle bir alakalarının olmadığı, bu hareketlerin arkasında silah kaçakçılarının ve özellikle anarşiyi (kaosu) iktidar vasıtası yapan devlet güçlerinin olduğu ortaya çıktığında, Aysel Hanım'ın tavsiye ve telkinlerinin ne kadar hayati önem taşıdığını fark ettim."

Ne yazık ki Aysel'in bu tavsiye ve telkinleri sadece küçük bir çevre içinde kalıyor, şiddetin önü alınamıyor, katliamlar birbirini izliyordu. Ekonomik tabloda da bir iyileşme yoktu, pek çok madde piyasadan çekiliyor, karaborsanın gücüyle sermayenin gücü neredeyse birbirine eşitleniyordu. Murtaza Çelikel'in görevlerinden biri de işte bu yok olan maddeleri, yağı, tüpü, ampulü bulmaktı. Üstelik tek evin değil, Şadiye Hanım'la Remzi Bey'in, yani kayınvalidesi ile kayınpederinin ihtiyaçlarını da o karşılıyordu, hatta bulduğu malları önce onlara götürüyordu ki o yaşlı halleriyle çarşı pazar dolaşmasın, yorulmasınlar.

Bu arada evliliği yürümeyen Sema geri dönmüş, Çelikellerin bir arkadaşına ait tekstil fabrikasında işe girmişti. Aysel de maaş bağlamıştı ona, bununla yetinmemiş, annesinin yazları oturduğu Küçükyalı'daki apartman dairesini hediye etmişti. Sonraki yıllarda Sema'nın birikimine ekleme yapacak, ikinci evini almasını kolaylaştıracaktı.

Birbirini izleyen boykotlar dersleri aksatıyor, Aysel vaktinin küçümsenmeyecek bir bölümünü evde ya da okulda araştırma yaparak, çocuklarıyla ve dostlarıyla ilgilenerek geçiriyordu. Profesörlük özellikle zamanı kullanmada bir özgürlük sağlamış, haftanın en çok dört gününü okulda geçirir olmuştu, ama kendi iradesi dışında gelen bu bol vaktin pek de hoşuna gittiği söylenemezdi. Paylaşamadığı, öğrencilerine sunamadığı bilgi hep eksik, yarım kalmaya mahkum bir bilgiydi. Bu yüzden her ders öncesi kendisi ders çalışır, bilgilerini tazeler ve öğrenciye aktarırdı.

Ders yapılabilen günlerde ise kayıtsız, numarasız onlarca öğrenci çıkıyordu karşısına! Bunlar karşıt görüşlü öğrencilerin birbirine saldırmasının önünü kesmek isteyen polis ya da jandarmalardı. Ders boyunca yaşadıkları sıkıntı yüzlerinden okunuyordu; Aysel onu dinliyorlar mı, yoksa ders boyunca hayallerinde başka yerlerde mi geziniyorlardı anlayamıyordu. Zaman zaman iki taraf da geriliyor, polis ya da jandarma, o an derslikte kim varsa, engelliyor, ders her an çıkabilecek yeni bir arbedenin tedirginliğinde tamamlanıyordu.

Aysel'in amfisi diğer hocaları gıpta ettirecek kadar doluyordu. Her geçen gün bilgi aktarımında daha bir demleniyor, öğrencinin aklına ve ruhuna nüfuz etmenin etkili yollarını buluyordu. Öğrenci düşüncelerini aktarırken sözünü kesmiyor, doğrudan "yanlış düşünüyorsunuz" diyerek bozguna uğratmıyor, her düşüncenin bir başka ihtimali daha olabileceğine dikkatini çekiyordu: "Acaba böyle olabilir mi?", "Konuya bir de şu açıdan bakabilir miyiz?" Bir konuyu anlatırken gündemdeki bir olaydan, kamuoyunu meşgul eden bir davadan faydalanıyor, böylelikle öğrencinin zihninin katmanlarını açıyordu. Ses tonu da her geçen gün biraz daha öğrenciyi etkisi altına alıyor, bu ton sayesinde bilgiyi daha etkili bir şekilde öğrenciye aktarabiliyordu.

Aysel farkında değildi henüz, ama en çok kız öğrencilerin gözü üzerindeydi. Sadece ağzından dökülen bilgileri değil, sesi-

ni, elini kolunu nasıl kullandığını, ender de olsa kendine dair verdiği ipuçlarını belleklerine kazıyor, kendilerine çizecekleri rotanın basamaklarını oluşturuyorlardı. Okul bitip de hayata atıldıktan sonra karşılaştıklarında, "Siz bizim rol modelimizdiniz," diyeceklerdi hocalarına. "Kendimize sizi örnek aldık." Kendisine yapılan övgüleri yüzü kızararak kabul eden Aysel'in yüzü sadece öğrencilerinin bu sözleriyle ışıldıyordu. Avukatlık, hakimlik, savcılık yapan kadınlar, "Sizi model aldık," dedikçe o sessiz, "Siz de yapabilirsiniz," çığlığının duyulduğunu görüyordu. Orta sınıftan gelip önünde neredeyse hiç örnek yokken büyümüş, kadınlık bilincini umutsuz ve haklarının farkında olmayan, olsa da sesini çıkaramayan kadınları izleyerek oluşturmuş, kendisine sadece çalışmayı ve öğrenmeyi şiar edinmiş, sonunda hedefine yaklaşmıştı. O kadın olmanın önüne çıkarılan engelleri hem kendisinden önceki hem de kendisinden sonraki kuşaklar için aşmıştı. Ama henüz yolun başında olduğunun farkındaydı, daha aşılacak uzun bir yol vardı önünde, kurulacak çok cümle, aktarılacak çok bilgi...

Üniversitede artık bir Profesörler Evi vardı, ama Aysel de arkadaşları da hâlâ odalarında diğer çalışanlarla birlikte yemeği yeğliyorlardı. "Onlar bizden bir davranış modeli alsınlar istedik," diyecekti sonraları Aysel. "Memurlar, odacılar, öğrenciler de yemeğe katılıyor, bir paylaşım ve eşitlik yaşanıyordu." Bu paylaşım sadece kendi kürsüleriyle de sınırlı değildi, zaman zaman kapı hızla açılıyor, başka kürsünün başkanları, hocaları da, "Simit kaldı mı?" diye odalarına dalıyordu. Bunlardan biri de Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Başkanı, sonraki yıllarda YÖK başkanlığını da üstlenecek olan Erdoğan Teziç'ti. Aysel ve arkadaşları amaçlarına ulaşmış, öğle yemeğini okulda çay ve simitle geçiştirmek bir geleneğe dönüşmüştü. Onlar emekli olduktan sonra bile bu gelenek sürecek, profesörler, doçentler, asistanlar aynı masaya oturacaktı. Dahası diğer kürsülerde birtakım sorunlar yaşansa da Uluslararası Hukuk Anabilim Dalı akademisyenleri daima birbirine saygılı ve sevgi dolu davranmakla mimlenecekti.

Türkiye 1980'e sonraki on yılları da etkileyecek 24 Ocak Kararları'yla girdiğinde hiç kimse ülkenin daha karanlık bir atmosfere sürüklendiğinin farkında değildi. Kararların açıklanmasından bir gün sonra uygulanan devalüasyonla dolar 70 liraya yükselince toplumun tepkisi de sert oldu, protesto eylemleri grevleri daha da tetikledi. Hemen hemen her sektörden on binlerce işçi greve çıktı. İzmir'in sanayi kuruluşlarından Tariş'te işi bırakma eylemi çatışmaya dönüştü, işçi mahallelerinde barikatlar kurularak polisin girmesi engellendi. O sıralar İstanbul Sanayi Odası başkanvekilliğini yürüten Murtaza Çelikel ise 24 Ocak Kararları'na karşı çıkmış, hükümeti eleştiri yağmuruna tutmuştu. TÜSİAD'ın kuruluşuna da, "Bu ülkede sanayi odaları, odalar birliği gibi kuruluşlar var, ne diye yenisini kuruyorsunuz? Sizin bu derneğiniz mal kurtarma derdinde, Türkiye'nin yararına iş yapmıyorsunuz," diye karşı çıkan Çelikel 24 Ocak Kararları'na da aynı gözlerle bakıyordu.

Aysel sürekli tetikteydi, çünkü hem İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde okuyan kızı Ayşe için endişeleniyordu hem solcu öğretim üyeleri arasında gösterilen kendisi için. Sanki görünmez bir el şiddetin daha da yükseltilmesi için komut vermişti; Çorum'da Alevilerle solculara yönelik saldırılar katliama dönüşmüş, 48 kişi yaşamını yitirmişti. Eğer bir gün solcu öldürülmüşse, arkasından birkaç sağcının, öldürülen sağcıyla solculara katliam uygulanacağının çocuklar bile farkındaydı. 11 Nisan'da İstanbul Radyosu prodüktörü Ümit Kaftancıoğlu öldürülmüş, onu 27 Mayıs'ta MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak, Sazak'ı ise 22 Temmuz'da DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler izlemişti. Sanki ölmek de öldürmek de sıradanlaşmış, gündelik hayatın bütün renkleri yerini siyaha bırakmış, toplumdaki korku ve tedirginlik had safhaya varmıştı.

19 Temmuz 1980'de o siyahlık Aysel'le eşini de sardı, dostları Nihat Erim İstanbul Dragos'taki Deniz Kulübü'nden çıkarken dört kişinin açtığı yaylım ateşle eşinin gözleri önünde öldürüldü. Daha bir hafta önce Aysel ve Murtaza Çelikel

ile *Yeni Sabah* gazetesinin sahibi Sefa Kılıçoğlu ile eşi Nihat ve Kamile Erim'in Dragos'taki evinin balkonunda akşam yemeği yemiş, bol bol sohbet etmişlerdi. Dönüşte Kılıçoğlu ile eşini evlerine Çelikeller bırakmıştı. Kılıçoğlu yol boyunca Erim'in devlet adamlığı, kültürü ve kaleminin gücünden övgüyle söz etmişti.

Cinayeti DEV-SOL örgütü üstlendi. 12 Mart Muhtırası'nın ardından partiler üstü bir kimlikle hükümet kurmakla görevlendirilen Erim kimilerince baskıcı ve şiddet yüklü politika uygulamakla suçlanıyordu, ama Aysel'e göre "kıymeti yeterince bilinmemiş" bir politikacıydı; ciddi, dürüst, iyi eğitimli, devlet kimliği olan biriydi.

Murtaza Çelikel'le arkadaşlıkları daha siyasete atıldıkları ilk günlerde başlamıştı. Bir dönem gazetecilik de yapan, CHP'nin yayın organları sayılan *Yeni Ulus* ve *Halkçı* gazetelerini çıkaran Erim gençlerin görüşlerini de merak ediyor, hemen hemen her konuda düşüncelerini onlarla paylaşıyordu. Çelikel de o gençlerden biriydi.

Aysel Nihat Erim'in başbakanlığı süresince attığı her politik adımı onaylamıyor, özellikle de üniversite özerkliğinin zayıflatılması, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, devlet güvenlik mahkemelerinin kurulması gibi konularda yaptığı anayasa değişikliklerini eleştiriyordu. "Ama yine de bu öldürülmesine neden olamaz," diye düşünüyordu. Onu sonraki yıllarda en çok şaşırtansa, gazeteciliğin alfabesini Erim'in yanında öğrenen köşe yazarlarının bile ondan hiç söz etmemesiydi. "Sanki öyle bir adam hiç yaşamadı," diyordu. "Oysa ondan sadece üç gün sonra öldürülen DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler her yıl anılıyor, gazeteciler sık sık ondan söz ediyor." Bu kıyaslamasında Türkler'i küçümsemiyor, önemsizleştirmiyordu, sadece farklı kulvarlarda da olsa politika yapan iki isimden birinin anılmasına, diğerinin ise unutulmasına, aleyhinde bile bir yazı kaleme alınmamasına bir neden arıyordu.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

YÖK: Ne Özerklik Kaldı Ne de Bilim

12 Eylül Darbesi tüm Türkiye'yi tek tipleştirirken YÖK'le "yozlaşmış" gördüğü üniversiteleri de unutmamıştı. Aysel kan durduğu için seviniyor, ama özerkliğini yitirmiş bir üniversitede hoca olmanın sıkıntısını yaşıyordu. Demokrasinin ve insan haklarının çiğnendiği bir anayasayla yaşamak zorunda bırakılmaya bir de türban sorunu eklenmişti. Ama bu daha başlangıçtı.

Aysel Çelikel ve kürsü arkadaşları, soldan sağa: Ayaktakiler Cemal Şanlı, Ergin Nomer, Yılmaz Altuğ, Vedat Sevig, oturanlar: Gülören Tekinalp, Nihal Uluocak, Aysel Çelikel (1982-83 öğrenim yılı).

Kalk, darbe oldu

Türkiye ağır, yakıcı bir yazı geride bırakmış, bir türlü yatışmayan kargaşa ve karanlıkla kendini sonbahara bırakmıştı. Şiddet ve ekonomik sıkıntılar yetmiyormuş gibi şimdi de cumhurbaşkanlığı kriziyle boğuşuyordu. Fahri Korutürk'ün görev süresi dolmuş, meclis yeni cumhurbaşkanının kim olacağı konusunda bir uzlaşmaya varamamıştı. Üç yüzü aşkın oturumda hiçbir isim yeterli oyu alamamış, altı ayı aşkın bir süre görevi vekaleten İhsan Sabri Çağlayangil yürütmek zorunda kalmıştı.

MSP'nin 6 Eylül'de Konya'da düzenlediği "Kudüs'ü Kurtarma" mitingi sağ-sol çatışmaları arasında İslamcı grupların da ne kadar güçlendiğini gösterdi. Mitinge katılan binlerce kişinin üzerinde cüppe, takke, hatta fes vardı. Sloganlarla şeriat beklentisi dile getiriliyor, "dinsiz devlet"e lanetler okunuyordu. İstiklal Marşı'nın okunması sırasında bir grubun oturması kamuoyunda tepkilere yol açtı. Bir süredir kahvehanelerde, evlerde, partilerde, hatta örgütlerde sessiz sessiz dillendirilen "darbe olacak" söylentisi fısıltı olmaktan çıkıp uluorta ağza alınmaya başladı.

Günlerden cumaydı. Konya mitinginin yarattığı infial daha yatışmamış, altı gün boyunca çatışmalar, ölümler sürmüştü. 12 Eylül gecesini uyanık geçirip radyo ya da televizyonu açık olanlar ekranda sabaha karşı Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'le kuvvet komutanları Nurettin Ersin, Tahsin Şahinkaya, Nejat Tümer ve Sedat Celasun'u görünce irkildi. Milli Güvenlik Konseyi adına bildiriyi Evren okuyordu:

"... Silahlı kuvvetler iç hizmet kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini yüce Türk milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur..."

Evinde telefon olan az sayıda insan yakınlarını arayıp hem haberdar etmek hem de belki onlarda daha fazla bilgi vardır düşüncesiyle, kendini sakinleştirmeye çalışıyor, konsey üyelerinin ağzından dökülen her kelimenin altında bir başka mana saklı mı diye konuşmayı tekrar tekrar aklından geçiriyordu. Devrimin yakın olduğuna inananlar, "Acaba bu bizimkilerin işi mi?" diye kısa süreli bir umuda kapılmış, sonra kendi saflığına şaşırarak kapısının ne zaman çalınacağını hesaplamaya başlamıştı.

İşin rengi kısa sürede, Milli Güvenlik Konseyi'nin birbirini izleyen kararlarıyla ortaya çıktı. Kararlar arasında Hasan Mutlucan gür sesiyle bir Mehter Marşı olan "Yine de şahlanıyor kol başının kır atı"nı okuyor, yediden yetmişe herkesin belleğine daima korkuyla anımsanacak ezgiyi yerleştiriyordu. MGK'nın her kararı Türkiye'yi hiç de hayırhah olmayan günlerin beklediğini gösteriyordu; parlamento ve hükümet feshedilmiş, parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmış, bütün yurtta sıkıyönetim ilan edilmiş, yurtdışına çıkışlar ve sokağa çıkmak yasaklanmıştı...

MGK'nın yedi numaralı bildirisi derneklerin kapatıldığını, bankaların faaliyetlerinin ikinci bir emre kadar durdurulduğunu, sekiz numaralı bildirisi istifa, emeklilik gibi bütün işlemlerin askıya alındığını duyuruyordu. Grev ve lokavtlar da ikinci bir emre kadar ertelenmişti, bu hakların yeniden kullanılması, yani ikinci emir için yıllarca beklenecekti.

Murtaza Çelikel uykuyla başı hoş olmayan, gün ışığını uyanık karşılayanlardandı. Televizyonda Kenan Evren ve arkadaşlarını görünce irkildi. Aysel'i uyandırdı, "Kalk, darbe oldu," dedi. Karı-koca da pek çok insan gibi aylardır darbenin olmasını bekliyordu. Gün ışıyınca birkaç arkadaşını aradı, sevinçliydiler, "Artık çatışmalar olmayacak, kimse ölmeyecek, sokağa rahat çıkabileceğiz, geceyi kullanabilece-

ğiz," sözleriyle dillendiriyorlardı sevinçlerini. Aysel kendini dinledi, evet, darbe demokrasiye aykırıydı, ama artık kimse sokak ortasında öldürülmeyecekti, öğretim üyesi arkadaşları, öğrencileri, sendikacılar, sanatçılar... Kimse artık ölümü ensesinde hissederek, tesadüfen yaşamayacaktı. O da kendini iyi hissetti.

"Elbette darbeyi onaylamak mümkün değildi, ama şiddet öylesine baş edilmez durumdaydı ki ben de bu darbenin olması gerektiği duygusuna kapıldım," diyecekti sonraları. "Bütün bu olup bitene birilerinin, bir gücün dur demesi lazımdı. Siyasetçiler bunu yapamıyordu. Bir umudumuz Ecevit'ti, o da kayba uğramış, son günlerde CHP'den de uzaklaşmıştı."

Dünya da farklı tepkiler göstermişti Türkiye'de yaşanan darbeye. Amerika, CIA Türkiye Masası şefi Paul Henze'a haber, "Senin çocuklar işi başardı," sözleriyle aktarmış, o da bu mesajı dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter'a iletmişti. Avrupa ülkelerinde ise Türk ordusunun darbenin zeminini hazırlamak amacıyla çatışmalara göz yumduğu söyleniyordu. Aysel, "Ben ordunun olayı hızlandırdığı, cinayetleri artırdığı söylentilerini farazi buluyorum," diyecekti. "Çünkü çatışmalar kendiliğinden büyüyordu. Uyguladığınız şiddet karşılığında başka bir şiddet getirir, yani ordunun böyle iddia edildiği gibi bir tutum izlemesine gerek kalmıyordu." Ancak siyasi yasağı kalktığında Süleyman Demirel de Kenan Evren'i darbeyi yapabilmek için çatışmalara geçit vermekle suçlayacak, "11 Eylül'le 13 Eylül arasında bir gün geçti. Değişen neydi ki kan durdu? Kanın üzerinde oturuyorsunuz," diye soracak, ama yanıt alamayacaktı.

Demirel ve Ecevit darbenin hemen ertesinde eşleriyle birlikte Hamzaköy'e götürüldü, Erbakan'la Türkeş ise Uzunada'ya gönderildi. Bu dört liderin yanı sıra Deniz Baykal, Hüsamettin Cindoruk gibi isimler de gözetim altındaydı. Darbenin üzerinden daha bir ay geçmemişti ki biri sağ, diğeri sol görüşlü iki kişi idam edildi. Solcu Necdet Adalı ile sağcı Mustafa Pehlivanoğlu'nun idamları topluma açık bir mek-

tup gibiydi: "Biz sağa da sola da aynı mesafedeyiz." Ancak zaman mesafenin hiç de aynı olmadığını, idam edilen elli kişinin çoğunun solcu olacağını belgeleyecekti.

12 Eylül Darbesi'nin bilançosu ağırdı, örgütlerle asker arasında bir çatışma yaşanmadığı gerekçesiyle "kansız darbe" denilse de oldukça fazla kan döküldü. Aralarında henüz on sekiz yaşını doldurmamış Erdal Eren'in de bulunduğu –Evren, Erdal Eren'in asılmasına gösterilen uluslararası tepkiye Muş konuşmasında, neredeyse darbenin en "özlü söz"ü olan, "Asmayalım da besleyelim mi?" cümlesiyle karşılık verecekti– elli idamın yanı sıra 171 kişi işkencede öldü, üç yüz kişi de kuşkulu bir şekilde yaşamını yitirdi. 650 bin kişi gözaltına alındı, yaklaşık iki milyon kişi fişlendi. Binlerce kişi başta Avrupa ülkeleri olmak üzere dünyanın dört bir yanına doğru sürgüne çıktı, binlerce kişi vatandaşlıktan çıkarıldı. Cezaevleri şimdi yüzlerce yıl hapis cezasıyla yargılanan tutuklularla doluydu, sağcılarla solcular aynı koğuşa konuldu, Milliyetçi İşçi Sendikaları yöneticileri birkaç ayda salıverilirken, Devrimci İşçi Sendikaları (DİSK) yöneticileri tutuklandı... Kentlerin belli merkezlerine arananların fotoğraflarının yer aldığı afişler asıldı, halktan muhbirlik yapmaları istendi.

Daha darbenin ertesi günü milyonlarca kişi, tıpkı 12 Mart'ta olduğu gibi kitaplarını sakladı, yaktı, gömdü. Aranan evlerde ders kitaplarının bile "sakıncalı" bulunarak ev sahiplerinin gözaltına alınması kaygılarının hiç de boş yere olmadığını gösterdi. Ardından binlerce kitap, film yasaklandı, Halit Refiğ'in *Yorgun Savaşçı* filmi, Yılmaz Güney'in neredeyse bütün filmleri yakıldı...

Anayasayı lağvetmek elini kolaylaştıran Milli Güvenlik Konseyi 1402 sayılı yasayla aralarında yüzlerce akademisyenin de bulunduğu binlerce kamu görevlisinin işine son verdi. Rona Aybay, Tarık Zafer Tunaya, Mete Tunçay, Korkut Boratav, Abdülkadir Ateş, Kurthan Fişek, Gençay Gürsoy, Yücel Sayman, Oya Köymen, Hüseyin Hatemi... Kürsülerinden uzaklaştırılan akademisyenler için zorlu günler başlamış-

tı. Karşı davanın uzun süreceği belliydi, kendilerine yeni işler, yeni üniversiteler aramaları gerekiyordu. Boratav'ın yolu Afrika'nın güneyine uzanmış, Zimbabwe Üniversitesi'nde ders vermeye başlamıştı. Profesörlüğün eşiğine gelen Mete Tunçay ise bu unvanı Berlin'de Carl von Ossietzsky Üniversitesi'nden alacaktı.

Hukuk fakültesi de uygulamadan büyük yara almış, çok sayıda öğretim üyesi görevinden uzaklaştırılmıştı. Görülen daha çok solcu öğretim üyelerinin hedef alındığıydı, ama öğretim üyeleri her sabah, "Ya sıra bana gelmişse!" endişesiyle fakülteden içeriye adımını atıyordu. Kapının altından atılan ya da elden uzatılan bir sarı zarf, "Her şey buraya kadarmış!" mesajını taşıyordu. Aysel üzgündü, düşünceleri uyuşmasa da her karşılaşmalarında "sizinkiler-bizimkiler" diye birbirlerine takıldıkları arkadaşları birer ikişer gözler önünden çekiliyordu. O günleri ve Aysel'in tutumunu öğrencisi Celal Şanlı şöyle anımsayacaktı:

"12 Eylül Darbesi, muzip bir şekilde hep hafızamda Beyazıt Meydanı'ndaki yemcilerle özdeşleşmiştir. Darbeden birkaç gün sonra, mutat olduğu üzere, üniversiteye geldim. Beyazıt Meydanı'ndan geçerken, orada yıllardır dağınık şekilde kuşyemi satan kadınlı-erkekli satıcılara mavi önlükler giydirildiğini ve aynı hizaya dizilerek satışlarına izin verildiğini gördüm. Hatırladığım kadarıyla erkeklere kravat da takılmıştı... Zavallı satıcıların satışları ve önlüklerinin altındaki elbiseleri, yani sosyal ve ekonomik durumları aynıydı; fakat hepsine tek tip elbise giydirilerek sıraya sokulmuşlar, disipline edilmişlerdi. Bir üniversite mensubu olarak kendimi yemcilerin yerine koyarak, üniversitenin de aynı muameleye tabi tutulacağını düşündüm ve irkildim.

Nitekim, kısa bir zaman sonra bizlere ve müstahdemlere kravat mecburiyeti getirildi. Yıllardır kullanmadığım pek çok kravatımı, hizmetli arkadaşlara dağıttım. Hocalar ve asistanlar için, sabah 8:30'da fakülteye girerken ve 5:30'da çıkarken imzalanmak üzere yoklama defteri kondu. Çok daha önemlisi, 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu'na göre

fakültemizden de pek çok değerli ilim-adamı –rejim için tehdit kabul edilerek veya standart dışı kabul edilerek– atıldı. Bunların görevlerine, 1402 sayılı kanuna göre gönderilen bir 'sarı zarf'la son verildi. Onun için bu hocalarımıza '1402'likler denmekteydi. Hüseyin Hatemi, Servet Armağan, Aydın Aybay, Rona Serozan, Bülent Tanör bunlardandı.

Ben, 12 Eylül Darbesi'nde henüz asistan olduğum için, askerler tarafından ciddiye alınmadım ve görevde kaldım. Ancak, kürsümüzden Doç. Dr. Yücel Sayman da 1402'likti. Aysel Hanım, bana gösterdiği babacan ve demokratik tavrı, Yücel Bey'e de gösterdi. Ona sahip çıktı. Aysel Hanım'ın iki farklı dünyaya mensup iki ayrı insana aynı yürekle sahip çıkması, o günkü akademik ilişkiler dünyasında çok kolay anlaşılır bir durum değildi. Ben, o tarihten sonra, Aysel Hanım'ın haksızlıklara karşı itirazının genetik olduğu, bu sebeple gayri iradi olarak haksızlıklara daima itiraz ettiği, yani haksızlığa itirazı refleks haline getirmiş bir insan olduğu kanaatine vardım. Bu kanaatimi hâlâ da muhafaza ediyorum."

Bol anayasa daraltılıyor!

Bütün gücünü araştırmalarına, öğrencilerine, yeni üstlendiği Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Araştırma ve Uygulama Merkezi müdürlüğü ile ailesine yönelterek huzursuzluğunu yenmeye çalışan Aysel'in tedirginliği 1981'in Haziran sonlarına doğru yeni anayasayı hazırlamak üzere bir komisyon kurulmasıyla daha da arttı. Anayasayı hazırlayacak olan "Kurucu Meclis"e kimlerin seçileceğini az çok kestirebiliyordu. MGK Aysel'i yanıltmadı, 160 üyeden 40'ını kendileri belirleyecek, geri kalan 120 üyeyi ise valiler önerecekti, ama onları da kabul etme yetkisi MGK'nındı.

Böylelikle önce bir "Danışma Meclisi," bu meclisin üyelerinden de on beş kişilik bir "Anayasa Komisyonu" oluşturuldu. Danışma Meclisi'nin başına Sadi Irmak, Anayasa Komisyonu'nun başına da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Orhan Aldıkaçtı seçildi. Aynı fakülteden Prof. Dr.

Şener Akyol'la Prof. Dr. Feyzi Feyzioğlu da komisyondaydı. Aysel'i en çok şaşırtan Feyzioğlu oldu, çünkü Kenan Evren'in darbenin ardından çıktığı yurt gezisinde neredeyse her konuşmasında 1961 Anayasası'nı eleştirdiğine, kendisinden önce kezlerce ağza alınan, "Bu anayasa bize bol geldi," görüşünü yinelediğine göre anayasanın nasıl olacağı az çok belliydi, hak ve özgürlükler kısıtlanacaktı. Feyzioğlu 16 Ocak 1983'te İstanbul'dan Ankara'ya giderken bindiği uçak iniş sırasında düşmüş, kırk yedi yolcuyla birlikte o da yaşamını yitirmişti. Haberi alınca, "Sanırım," diye düşünmüştü Aysel, "bu komisyon Feyzi Bey'e uğurlu gelmedi."

Yeni anayasa halk oylamasına sunuldu, 7 Kasım 1982'de yapılan referandumda anayasaya sadece bir milyon altı yüz bin kişi mavi oyla "hayır" dedi, on yedi milyon iki yüz bin kişi ise beyaz oy verdi, yani "evet" dedi. Aysel ve Murtaza Çelikel de mavi mührü kullanan yüzde sekizin arasındaydı. Aysel'e göre toplum psikolojisi askeri baskılara dayanamamış, hem yüzde doksan oranında sandığa gitmiş hem de aynı oranda darbe anayasasını kabul etmiş, dahası darbeyi meşrulaştırmıştı. Yeni anayasa gereği de Kenan Evren artık cumhurbaşkanıydı.

Tam da bu günlerde TÜSİAD başkanı armatör Ali Koçman sanayici İbrahim Bodur'dan bir mektup aldı. Mektubun her satırında Bodur'un öfkesi okunuyordu. Öfkeliydi; çünkü Koçman'ın Ankara'da üst düzey bir komutana İstanbul Sanayi Odası'nı şikayet ettiğini, "İSO sizin kapattığınız TBMM'den daha kötü ve berbat bir meclistir. Derhal onu da kapatmanız gerekir," dediğini duymuştu. Koçman yanıtında bu söylentiyi yalanlamadı, komutana odayı şikayet etmemiş, ama meclis toplantılarında ara sıra eksantrik konuşmalar yapıldığını söylemişti! Eksantrik konuşmalarla kastedilen Murtaza Çelikel'in bankaların devletleştirilmesini isteyen cümleleriydi. Çelikel her çarşamba toplanan mecliste özel bankaların topladıkları mevduatı kendi holdinglerine aktardıklarını, böylelikle de şirketlerine imtiyaz sağladıklarını anımsatıyor, ileride bu tavrın bankacılık krizine yol açarak

ülkeyi sıkıntıya sokacağının önsezisiyle çözüm öneriyordu. Çelikel bununla yetinmiyor, halk oylamasına sunulmayı bekleyen yeni anayasanın işçi aleyhine olan maddelerini de eleştiriyordu.

Koçman, üretimin değil, finans yatırımlarını önceleyen yeni ekonomik sisteme eklenmek isteyen ve bunun ilk adımlarını atan askeri yönetimin bu ihbarını dikkate alacağının farkındaydı. Haber Murtaza Çelikel'e de ulaşmış, Çelikellerin evine bir tedirginlik çökmüştü. Çünkü bir sabah askerler gelip sorgusuz sualsiz Murtaza Çelikel'i götürebilir, asılsız suçlamalarla yıllarca hapis yatabilir, hatta gözaltında kaybedilebilirdi.

Neyse ki korkulan olmadı. Murtaza Çelikel'le Ali Koçman yıllar sonra, Gelişim Yayınları'nın onuncu yıl kutlamasında karşılaştılar. Geçmişte yaşananları bilen gazetecilerin gözleri üzerlerindeydi. Bir ara Çelikel'in Koçman'a, "Askere ismimi vermişsiniz, ama fotoğrafımı vermemişsiniz," dediği duyuldu. Koçman'ın karşılığı duyanların kanını dondurdu: "Verdim, verdim, onu da verdim."

Murtaza Çelikel darbecilerin şiddetinden kıl payı kurtulmuştu, ama baskılara dayanamayan toplum sessizliğe gömülmüştü. Kimse değil düşüncesini uluorta dillendirmek, en ücra köşelerde bile suskunluğu yeğliyordu. Birkaç yıl öncesinin o gürültülü, hareketli toplumunda sanki koca bir delik açılmıştı. Cılız, daha fısıltısı duyulur duyulmaz bastırılan sesler de çıkıyordu az da olsa. O seslerden birinin sahibi de darbeden beş ay sonra yayımlanmaya başlayan *Arayış* dergisiydi. İmtiyaz sahibi Necdet Onur görünüyordu, ama arkasında Bülent Ecevit vardı. Hamzaköy'den salıverilir verilmez, eski mesleğine, gazeteciliğe dönmeye karar vermişti, ama nerede, ne yazacağı belirsizdi.

O günlerde *Milliyet* gazetesini satın alan Aydın Doğan Ecevit'in yazma isteğini öğrenince *Milliyet*'in sütunlarını kendisine açabileceğini, ancak sıkıyönetim tarafından kapatılma tehlikesine karşı temkinli bir dil kullanmasını istedi. Ecevit koşulları kabul etmedi, Doğan'a yayımlamayı düşün-

düğü dergiyi destekleyip desteklemeyeceğini sordu, "elbette" yanıtını aldı. İlk sayısı 21 Şubat 1981'de yayımlanan derginin oldukça güçlü bir yazı kadrosu vardı; Münci Kapani, Alpaslan Işıklı, Şerafettin Turan, Faruk Güvenç, Bedia Akarsu, Şükrü Sina Gürel, Uluç Gürkan, Ertuğrul Özkök... Hepsi de diken üzerindeydi, her an her şey olabilirdi. Nitekim yedinci sayıda yayımlanan "İşkence" başlıklı, Bülent Ecevit imzalı yazı nedeniyle dergi toplatıldı. Dergi darbe mağdurlarına ve darbeye karşı olanlara soluk alma alanı yaratmış, tirajı kısa sürede yüz bine ulaşmıştı, ama Ecevit on altıncı sayıdan itibaren artık yazı kadrosunda yoktu. Çünkü yazması yasaklanmıştı, dahası konuşmaları nedeniyle o yılın Aralık ayında tutuklanarak cezaevine konuldu. Bu kez Ulucanlar Cezaevi'nden dergiye mektuplar yazmaya başladı. Bu mektuplarda Türkiye'de ve dünyada olup biteni yorumluyor, yorumları dergide yayımlanıyordu. İktidar *Arayış*'a sadece elli dört sayı tahammül edebildi ve kapatılmasına karar verdi.

Bu elli sayıda derginin giderlerini karşılayan "görünmeyen" isimlerden biri de Murtaza Çelikel'di. Ecevit çifti az sayıda insana güveniyordu, Çelikel de onlardan biriydi. Dahası *Arayış*'ın abone sayısının artırılması, bankerlerden ilan alınıp alınmaması konusunda koydukları sınırı sadece Çelikel aşabiliyor, Ecevit'i bir tek o ikna edebiliyordu. Gazeteci Nahit Duru derginin tarihini anlattığı *Arayış* isimli kitabında Ecevit-Çelikel ilişkisini şöyle anlatıyordu:

"O günlerde İstanbul'dan işadamı Murtaza Çelikel gelmişti. Çelikel, aynı zamanda İstanbul Sanayi Odası başkanvekiliydi. Ecevit'in en çok güvendiği kişi olan Çelikel 1950'li yıllardan beri CHP'nin içinde yer almış, başta İsmet İnönü olmak üzere, Kemal Satır, Kasım Gülek, Turhan Feyzioğlu, Orhan Öztrak, Ali İhsan Göğüş gibi CHP'nin ağır toplarıyla arkadaşlık yapma fırsatını yakalamış, sözünü esirgemeyen, adam gibi bir adamdı.

Bülent Ecevit'i beklerken bana, 'Vatandaş –Çelikel samimi olduğu kişilere vatandaş diye hitap eder– dergi dışarıdan iyi

gidiyor gibi görünüyor. Ama içeride nasıl bilemiyorum, reklam almıyor musunuz ki, hiç reklam yok,' sorusunu sordu.

Ecevit'in reklamlar konusunda çok seçici davrandığını, banker reklamlarını reddettiğini, özellikle çocukları ve dar gelirlileri özendirici malların reklamlarının alınmadığını, abone olmak isteyenlerin bile seçildiğini, herkesin abone olmasına izin verilmediğini anlattım. Güldü. Biraz sonra Bülent Ecevit geldi. Rahşan Ecevit de yanındaydı. İkisi birden salona girdiler. Çelikel'e 'hoş geldiniz' dedikten sonra, Rahşan Ecevit işleri olduğunu söyleyip idare odasına geçti. CHP'li parlamenterlerin eşleriyle abonelerin tasnifini yapmaya başladı.

Bülent Ecevit Çelikel'i odasına götürürken birden dönerek, 'Sayın Duru siz de gelin,' dedi. İki eski dostun 'sıcak ve içten' konuşmalarına tanık oluyordum. Söz döndü dolaştı 'vefa' ve 'vefasızlık' konusuna geldi. Bülent Ecevit eski çalışma arkadaşlarından yakınıyor, büyük bölümünü vefasızlıkla, ihanetle suçluyordu. Çoğu Murtaza Çelikel'in de tanıdığı kişilerdi, hatta büyük bölümü yakın arkadaşıydı.

Çelikel her zamanki haliyle 'lafını esirgemeden' konuştu:

'Bülent Bey, bir insanın etrafının tümü kötü ise, çevre kadar o kişinin seçiminde de hata vardır diye düşünüyorum. Kaldı ki, Eyüboğlu kötü, Baykal kötü, Topuz kötü, eski genel sekreterler Kamil Kırıkoğlu ve Şeref Bakşık kötü... Diğerlerini saymıyorum. Kırıkoğlu sizin genel başkan olmanız için büyük bir çaba harcadı. CHP genel sekreteri olarak Paşa'ya karşı geldi. Bildiğim kadarıyla Sayın Eyüboğlu ile genel başkanlığınızın önemli bir bölümünde birlikte uyum içinde çalıştınız. Bunların hepsi kötü müydü? Belki sizin de hatanız vardır.'

Çelikel'in bu sözlerine çok sinirlenmiş olacak ki Ecevit'in tiki çoğaldı. Ben çok rahatsız olmuştum. 'Ecevit güç durumda kaldı benim önümde,' diye düşünürken o sinirlerine hakim olmaya çalışarak şunları söyledi:

'Sayın Çelikel, kimi yanıma aldıysam beni arkamdan hançerledi. Herkese çok güvendim, hepsi beni yanılttı. Şimdi

teker teker isimler üzerinde durmayalım, ama genel olarak durum bu...'

...

Çelikel bir ara ilan meselesine de değindi. 'Dergide ilan göremiyorum. İstanbul'da kimi arkadaşlar ilan vermek istediklerini ancak geri çevrildiklerini söylüyorlar. Bu doğruysa satışla dergiyi ayakta tutmak pek zor görünüyor. İlansız dergi olur mu? Bu anlayışa bir son vermek gerekiyor. Bazı arkadaşlar da abone olmak istediklerini, ancak yanıt verilmediğini ileri sürüyorlar. Buna ihtimal vermek istemiyorum,' dedi.

...

Akşama doğru Çelikel –genelde sabah gelir akşam saatlerinde de İstanbul'a dönerdi– dergiden ayrılmadan önce vedalaşırken kulağıma abonelik işini de çözdüğünü söyledi..."

Arayış'ın kısa süreli yayın hayatına Türkiye'nin gelecek onlarca yılını etkisi altına alacak bir sorun da denk gelmişti. Bu sorunun adı, başörtüsüydü. Yeni bir tartışma değildi, ama önceki yıllarda kamuoyunu pek uğraştırmamış, kısa süren, etkisiz bir rüzgar gibi gelip geçmişti. 1950'li yıllarda Menderes hükümetinin ideolojik misyonuyla birlikte başörtülü öğrencilerin ve çalışan kadınların sayısında hiç de küçümsenmeyecek bir artış yaşanmıştı, ama ortalıkta bir sorun yok görünüyordu, ta ki 1964'te tıp fakültesinde bir öğrencinin eğitimini başörtüsüyle sürdürmesine göz yumulmasına rağmen birincilikle bitirdiği okulunun mezuniyet töreninde konuşması engellenene kadar. Aynı yıllarda başörtüsünün kamusal alanda kullanılmasına izin verilmesi için yola çıkan, Türkiye'nin her köşesini dolaşıp hem bu hem de İslami yaşam tarzı konusunda vaazlar veren Şule Yüksel Kars (Şenler) tepki çekmiş, bir köşe yazısında dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay hakkında yazdıkları nedeniyle hapis cezasına çarptırılmıştı. Şenler'in başını bağlama şekli de farklıydı, örtüsünün iki ucunu çenesinin altında bağlamıyor, daha farklı, yeni, kısmen "modern" sayılabilecek, kendine özgü bir tarz uyguluyordu.

12 Eylül'den sonra başörtüsü konusunda bir karmaşa baş gösterdi. Henüz yasal bir düzenleme ortada yokken Konya'da sıkıyönetim komutanının isteğiyle Selçuk Üniversitesi'nde başörtüsü yasağı getirildi, İstanbul'da, Mimar Sinan Üniversitesi'nde bir öğrencinin tezi de başı örtülü olduğu gerekçesiyle değerlendirmeye alınmadı. Bu olayların ardından yasal düzenleme geldi, Ulusu hükümeti Milli Eğitim'e bağlı orta ve yüksekokullarda uygulanacak bir kıyafet yönetmeliği yayımladı, buna göre derslerde öğrencilerin başı açık olacaktı. Ardından YÖK de benzer bir genelgeyle bakanlıkla paralel yol aldığını gösterdi.

Kenan Evren de yangına körükle gitmişti, Anadolu gezilerinde darbeyi meşrulaştırmaya çalışırken toplumu ikna etmek için ayetlerden ya da hadislerden örnek veriyordu. Bir yandan da "irtica" tehdidine karşı uyarıyor, 20 Aralık 1980 günü aldıkları üniversiteye başörtülü girme yasağını da bu tehdide bağlıyordu. Yüzlerce genç kadın bu kararla üniversite kapılarından çevrilmiş, bir bölümü başını açarak eğitimini sürdürürken bir bölümü de evine çekilmişti. Bu arada Danışma Meclisi de bir karar alarak ilk ve ortaöğrenimde din derslerini zorunlu kılmıştı. Bu çelişkili tutum ve kararlar MGK'nın ikiyüzlü politika izlediğini gösteriyordu.

Başörtüsü yasağının yarattığı huzursuzluğu dile getirecek bir yayın organı yoktu ortalıkta. Çünkü gazeteler baskıya girmeden Sıkıyönetim Komutanlıkları'nca denetleniyor, sakıncalı görülen haberlerin çıkarılması isteniyordu. Bu isteğe karşı durmanın karşılığı hem gazetenin toplatılması hem de yöneticilerinin gözaltına alınmasıydı. Elbette *Arayış* da huzursuzluğun farkındaydı. Yazı kurulu cezaevindeki Ecevit'ten gelecek konuyla ilgili mektubu bekliyordu, acaba konunun üzerine mi gitmeliydiler, yoksa görmezden mi gelmeliydiler?

Ecevit'ten yanıt "Başörtüsü konusu!" başlığıyla geldi. *Arayış*'ın bir önceki sayısının eline geçmediğini, bu nedenle konuya değinilip değinilmediğini bilmediğini yazıyordu. "Eğer değinilmediyse bence hiç değinilmesin," diyordu. "Başörtüsü ile uğraşmanın gereksiz olduğuna inanıyorum. Gardırop

Atatürkçülüğünün tipik bir örneği... Zaten ondan da dönüş yapacaklardır. Olsa olsa Atatürkçülüğün başörtüsü yasaklanarak kanıtlanamayacağı belirtilebilir." Mektup, "Kaldı ki bazılarının farkında olmadığı bir gerçek var: Atatürk kadınların kılığına kıyafetine hiç karışmamıştır. O konuda hiç yasa çıkarmamış, herhangi bir zorlamaya da gitmemiştir. Özendirme yoluyla ve zamana, gelişmeye bırakarak bu sorunun çözümünü daha uygun bulmuştur," diye devam ediyordu. "... Başörtüsü ile ilgili bir sorun varsa, bu sorunu başörtüsünde değil din sistemindeki bazı yanlışlarda, özellikle Kuran kurslarında aramak gerekir. Bu konularda devlet dine saygı ile çağdaş bilimsel yaklaşımı daha çok bağdaştırıcı bir yol izlese böyle bir sorun ya kendiliğinden sona erer ya da sakıncasız boyutlara iner. Başörtüsüyle uğraşmayın."

Ecevit, başörtüsünün Türkiye'nin başını ağrıtacak bir sorun olduğunu görmüş ve suskunluğu yeğlemişti, ama bu arada MGK bir adım daha atmış, sessiz sedasız bir kararı *Resmi Gazete*'de yayımlayarak yürürlüğe sokmuştu. Bu kararı ortaya çıkarmak, yazmak ve belgelemek ise yıllar sonra Aysel'e düşecekti. Şimdilik bu kararı bir kenara bırakıp Aysel'in asıl başını ağrıtan, yıllarca mücadelesinin ortasına yerleştireceği bir kurumu hatırlayalım.

Artık özerk üniversite yok

Yeni, ama sessiz, yurttaşlarının korkunun tutsağı olduğu bir Türkiye yaratmak isteyen MGK belki de en vurucu darbeyi üniversitelere vurdu. Yükseköğretim kurumlarını yönetmek amacıyla Yüksek Öğretim Kurumu kuruldu. Özerk üniversite adına o güne kadar atılan tüm adımları çiğnemek üzere yola çıkan kurum yeni üniversiteler kurmaktan öğretim üyelerinin yeterliliğini belirlemeye her alanda yetkiyle donatıldı. 6 Kasım 1981'de *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe sokulan YÖK yasasına göre kurumun yirmi beş üyesinden sekizi MGK tarafından belirlenecek, Türk Silahlı Kuvvetleri de bir üyeyle temsil edilecekti.

Hacettepe Üniversitesi Rektörü İhsan Doğramacı'nın başkanlığına atandığı YÖK'e başta Ankara Üniversitesi öğretim üyeleri, pek çok akademisyen karşı çıksa da darbe hükümetinin başbakanı Bülent Ulusu kurumu üniversitelerde ilmi özerkliği koruyacağını söyleyerek savundu. Ama hem ilmi hem idari özerkliğin yerle bir edileceği ortadaydı ve daha ilk icraat bunu kanıtlıyordu. Öğretim üyelerine siyaset yasağı getirilmiş, onlarca akademisyen "uygun bulunmadığı!" gerekçesiyle işten çıkarılmış, hem öğretim üyelerine hem de idari çalışanlara kravat ve sakal tıraşı zorunlu kılınmıştı.

Aysel gelişmeleri tedirginlikle izliyor, ama kendini olayların akışına bırakmaya razı olmuyor, her şeye rağmen bilim adına adımlar atmaya çabalıyordu. Bir süredir Ergin Nomer, Gülören Tekinalp'le birlikte milletlerarası özel yasası üzerine çalışıyorlardı. O günleri Gülören Tekinalp şöyle anlatacaktı:

"Ben ve Ergin Alman ekolündeniz, Aysel ise Amerikan ekolündendir. Hocamız Nihal Uluocak bizi teşvik etti ve üçümüz 1330 tarihli –1915– beş maddeden oluşan Milletlerarası Özel Hukuk Kanunu üzerinde çalışmaya başladık. Mevcut kanun oldukça yetersizdi ve günün koşullarına hiç uymuyordu. Çalışmalara 1979'da başladık, hocamızın getirdiği taslaklar üzerinde iki yıl uğraştık. Aysel en yoğun çabayı gösterenimizdi. Hocamız Uluocak'ın hiç bıkıp usanmadan hazırladığı yemeklerin eşliğinde durmadan çalışarak bir taslak hazırladık, 1980'de de bir sempozyum düzenledik.

Ankara Hukuk Fakültesi ile Siyasal Bilgiler Fakültesi de birer taslak hazırlamıştı. Üç taslak olunca dedik ki, 'Adalet Bakanlığı bu taslakları alsın, değerlendirsin.' Bakanlık bizim taslağı temel alan bir başka taslak oluşturdu. Ancak Ankara'dakiler bakanlığa daha yakın oldukları için müdahalede bulununca birkaç madde de hiç de doğru olmayan hükümler kanuna eklendi ve 1982'de yürürlüğe girdi."

Aysel onca sorumluluğunun arasında bir de müdürü olduğu Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Araştırma ve Uygulama Merkezi çatısı altında bir dergi yayımlamaya soyundu. Amacı hem doçentliğe hem de pro-

fesörlüğe hazırlanırken yaşadığı kaynak sorununu bir parça da olsa gidermekti. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*'nin mayasını öyle sağlam atmıştı ki, onlarca yıl aralıksız yayınını sürdürdü. Bültende Aysel de "Yeni Kanuna Göre Yabancı Mahkeme Kararlarının Tenfiz Şartları" ve "Nafaka Yükümlülüğü Konusundaki Kararların Tanınması ve Tenfizine İlişkin Sözleşme ve Türk Hukuku" başlıklı makaleleriyle yer aldı.

1983 baharını acıyla karşıladı Aysel, sevgi ve saygının yanı sıra annesine davranışları nedeniyle kızgınlık duyguları arasında salınarak bağlandığı babasını yitirdi. "Klarnet Remzi" artık yoktu. Ölümüne yakın kızıyla evlenmesine gönülsüz onay verdiği damadı Murtaza Çelikel'e kendisine gösterdiği özen ve saygı için teşekkür etti. Çünkü ne zaman başları sıkışsa, neye ihtiyaçları olsa Çelikel hep yanlarındaydı. Kendi babası gibi davranmış, özen göstermişti. İşin doğrusu Aysel de Çelikel'in ailesine saygıda kusur etmemiş, hep şefkatle yaklaşmıştı. Çift arasında aileler bir kez bile sorun olmamış, bu yüzden en küçük bir tartışma bile yaşanmamıştı.

Şadiye Hanım daha eşini kaybettiği gün eşyalarını toplayıp kızı ve damadıyla gitmeye kalkıştı. Aysel durdurdu, daha babası için yapılması gereken dini ritüeller vardı, bunun için evin en azından yedi gün daha açık tutulması gerekiyordu. Şadiye Hanım isteksiz razı oldu, ama yas süresi biter bitmez kızı, damadı ve torunlarıyla birlikte yaşamaya başladı.

O sıralar İktisat Fakültesi'ni bitiren Ayşe Avrupa Birliği'nin Jean Monnet Bursu'yla, Amsterdam Üniversitesi'ne bağlı Uluslararası İlişkiler Okulu'nda Uluslararası ve Avrupa ile ilişkiler alanında yüksek lisans yapıyordu. Ülkesi hakkında olup biteni Avrupa basınından öğreniyor, kafası karışıp şaşırıyordu. 12 Eylül Darbesi'nin hiç de "temiz" gerçekleşmediğini, çok insanın tutuklandığını, işten atıldığını, hakların kısıtlandığını biliyordu, ama işkence, hele de Diyarbakır Cezaevi'nde yaşanan vahşetten haberi yoktu. Annesine yazdığı mektuplarda okuduklarını aktarıyor, "Neden bizim haberimiz olmadı?" diye soruyordu. Oysa annesi de bilmi-

yordu. Sadece annesi değil, Diyarbakır'la aynı bölgede yaşayanların, cezaevinde yakınları olanların dışında kimse yakın çevresinin dışını göremiyordu.

Mehmet ise dersleri ağırdan almayı sürdürüyordu. Sadece ödevlerini yapıp yapmadığını kontrol etmek yetmiyor, çalıştırmak da gerekiyordu. Aysel kendini yeni baştan ortaokul kitapları okurken buldu, tazelediği bilgisiyle Mehmet'i tıpkı bir öğretmen gibi çalıştırdı. Annesini izleyen Ayşe bir gün dayanamayıp sordu: "Sana şaşırıyorum. Nasıl bunca işinin arasında Mehmet'i de çalıştırmaya zaman ayırabiliyorsun?" Aysel yine gülümsemekle yetindi. Bağırıp çağıran annelerden değildi, çocuklarının hayatlarına müdahale etmiyor, bütün kararlarını kendilerinin almalarının önünü açıyordu. Evde sessiz, sakin bir ortam sürüyor, kimse kolay kolay sesini yükseltmiyor, herkesin hakkına saygı gösteriliyordu. Aysel de Murtaza Çelikel de emindi; çocukları önünde sonunda kendi yolunu bulacaktı.

Buldular da. Ayşe iktisat eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde öğretim üyesi oldu, sonunda da politikaya atılarak CHP'den milletvekili seçildi. Mehmet'se zeytinyağı üretimine girerek çiftçilikle beraber sanayiciliği yeğledi. Aslında yolları anne ve babalarının yollarından çok da uzağa düşmemişti. Çünkü onları besleyen çatışma değil, sevgi ve özendi. Bu yüzden Aysel öğrencileri kadar Ayşe'nin de rol modeli olmuştu. Ayşe Çelikel Danışoğlu'nun çizdiği anne portresinde şunlar saklıydı:

"Annem iş ve aile hayatı arasında mucizevi bir denge kurmuştu. Her zaman işini çok ciddiye alan, ilkelerinden taviz vermeden çok çalışan ve vizyonuyla bulunduğu yer ve konumlarda fark yaratan biri oldu. Babamla müthiş bir çift olmaları ve birbirlerini her zaman desteklemeleri de eminim karşılıklı başarının anahtarı.

Telaşsız çalışkanlığı, tevazusu, hayatının her aşamasında, kadınların sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda güçsüzlüklerini kaderleri olarak kabullenmemeleri için verdiği mücadele ve destek bana da çevresindeki herkese de örnek teşkil etti."

Yeni ekonomi, yeni hayat

12 Eylül 24 Ocak Kararları'nın zeminini hazırlamıştı, ama ekonomik tablo, özellikle çalışanlar açısından hiç de iç açıcı değildi. Yüksek enflasyon nedeniyle birkaç yıldır aşınan ücretleri neredeyse yarıya inmişti, ama ne haklarını koruyacak ne sendika kalmıştı ne de örgütlü ses çıkarabilecek cesaretleri. Çünkü eğer ses çıkarırlarsa gözaltına alınacaklarını, işkence göreceklerini, sonra da yeni kurulan Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde yargılanıp tutuklanacaklarını biliyorlardı.

MGK 24 Ocak Kararları'nın mimarı Turgut Özal'ı görevinden almamış, aksine Ulusu hükümetinde ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olarak görev yapmasının önünü açmıştı. Maliye Bakanı ise Kaya Erdem'di. İkilinin ilk icraatı faizleri serbest bırakmak oldu. Artık piyasa ekonomisine geçilmiş ve dünyanın neredeyse on yıl önce ağırlık vermeye başladığı finans sektöründe ilk adımlar atılmıştı.

Piyasa ekonomisinin en atak girişimcileri bankerler oldu. Ekonomiden, piyasadan anlasın anlamasın, adı sanı daha önce bilinmeyen pek çok insan banker olarak piyasaya girdi. Bankalar bu bankerler aracılığıyla mevduat sertifikası pazarlıyor, halk da evini, arabasını satıyor, elinde avucunda ne varsa faizden para kazanmak için bankerlere koşuyordu. Hepsinin hayali bankerler kanalıyla zengin olmaktı! Yüzde otuz enflasyon varken bankerlerin aylık yüzde on-on iki faiz vermesi aklın sınırlarını zorlayan bir işlemdi. Sonucun faturasının ağır olacağını bilen ekonomistler iktidarı uyarıyor, ama büyüme hızının yükselmesi, ihracatın hiç de küçümsenmeyecek oranda artmasıyla eli güçlenen iktidar bu sözlere kulak asmıyordu. Ancak sonunda korkulan oldu, Kaya Erdem'in, "Vatandaş üç-beş kuruş kazanmak için kumar oynadı," sözlerinin ardından bankerler birer ikişer battı, kimi de yurtdışına kaçtı.

Bankerlerin halktan topladıkları para yüz elli milyar lirayı aşmıştı. Birikimini kaybedenler arasında intiharlar başlayınca Özal ve Erdem istifa etmek zorunda kaldı. Ancak bu mağduriyet toplumun gözünde Özal'ı silik bir figür haline getirmeye yetmeyecekti.

Seçimler 6 Kasım 1983'te MGK'nın gölgesi altında yapıldı. Konsey Erdal İnönü'nün başkanlığındaki Sosyal Demokrasi Partisi'ni, Ali Fethi Esener'in kurduğu, AP'nin devamı olarak görülen Doğru Yol Partisi'ni veto ederken Cumhurbaşkanı Evren açık açık emekli Orgeneral Turgut Sunalp'in kurduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni işaret ediyordu. Sandıklar açıldığında en büyük hayal kırıklığını Evren ve arkadaşları yaşadı, seçmen yüzde 45 gibi yüksek bir oranla Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi'ni seçmişti. 24 Ocak Kararları'nın mimarı, banker faciasının sorumlusu Özal şimdi başbakandı.

Türkiye Özal'ın liberal ekonomi programına, siyasette de dört eğilimi bir araya getiren anlayışına alışmaya çalışırken Aysel 1985'te Prof. Aldıkaçtı'nın isteğiyle dekan yardımcılığına getirildi. Aldıkaçtı akılcı bir tutum izlemiş, öğrencilerle kurduğu iyi ilişkiden dolayı Aysel'i öğrenci işlerinden sorumlu tutmuştu. Gerçekten de ses tonundan ders anlatmasına, kurduğu dilden her görüşe eşit mesafede durmasına hemen her kuşağın gözdesi bir hocaydı. Derse, "Geçen hafta şu konuyu işlemiştik," diyerek hatırlatmayla başlıyor, görüşünü dillendiren öğrencilerin sözünü kesmiyor, "Belki bir de şu açıdan düşünmek gerekir," diyerek ufuk açıyor, ders bitiminde de o günün konusunu tekrarlıyordu. En vasat öğrencinin bile belleğinde yer etmenin yolunu biliyordu.

O yılın mezunlarının belleğine ise, kendisinin de hep utanarak anımsadığı bir müdahaleyle yerleşti. Her öğrenim yılı sonunda öğrenciler bir albüm çıkarır, yazısından fotoğrafına, karikatüründen şiirine her şeyiyle kendileri ilgilenir, hocalardan da bir ön yazı isterlerdi. Albüm hocalarının kontrolünden geçer, sonra basılmak üzere yine hocalarının belirlediği matbaaya gönderilirdi.

12 Eylül'ün yasaları hüküm sürse de öğrenciler siyasi görüşlerine göre saflara ayrılmıştı. Kimi birkaç yıl önce Güneydoğu'da başlayan Kürt hareketine yakın duruyordu, kimi sol örgütlere, kimi de İslami hareketlere... Aysel bu yüzden önüne uzatılan albüme daha bir dikkatli bakacaktı. Dalgın bakışlarından, saç ve bıyık şekillerinden, giyimle-

rinden öğrencilerin hangi görüşe yakın olduklarını az çok kestirmişti, eli albümün üzerinde, "Neler koydunuz içine?" diye sordu. İçlerinden biri, "Atatürk'ün sözü de var," diye yanıtladı. Aysel sayfaları çevirdikçe şaşırdı, hemen her sayfada Said-i Nursi ya da başka bir tarikat şeyhinin bir cümlesi ya da hayatının özeti vardı.

Aysel itiraz etti, "Ne Atatürk'ün sözünü koyun ne de Said-i Nursi'yi," dedi. "Ama kapağa her zaman olduğu gibi Atatürk'ün fotoğrafını koyun." Öğrenciler matbaayı ve bağışçıları da bulduklarını söylediler. Aysel onların kim olduğunu sordu, hiç bilmediği isimlerdi, belli ki yine aynı tarikata yakın kişiler ve işletmeler seçmişlerdi. Aysel albümün anayasanın gösterdiği çizgide olması için diretti, öğrenciler olduğu gibi basılması için ayak diredi. Sonunda Aysel kızdı, "Bu albüme böyle onay vermem ya düzeltir getirirsiniz ya da albüm çıkmaz," diyerek elini masaya vurarak odadan çıktı. Sonunda pes eden öğrenciler oldu, albüm önceki yılların anlayışıyla basıldı.

Bu arada fakültenin dekanı değişmiş, Prof. Aldıkaçtı'nın yerine Prof. İlhan Akın gelmişti. Albüm basılıp dağıtıldıktan bir süre sonra Aysel'i odasına çağırdı. Masasının üzerinde bir yazı vardı, uzattı. Okudukça Aysel'in rengi değişiyor, ifadesi üzüntüyle kızgınlık arasında gidip geliyordu. Yazının altında İstanbul Valisi Vefa Poyraz'ın imzası vardı. Bir grup öğrencinin Prof. Aysel Çelikel hakkında komünist olduğuna ve komünizm propagandası yaptığına dair ihbarda bulunduğunu belirtiyor, dekandan da adı geçen şahıs hakkında soruşturma başlatıp gereğini yapmasını istiyordu.

Prof. İlhan Akın oldukça sakindi, bu şikayetin kaynağını da az çok tahmin ediyordu, çünkü Aysel albüm hazırlanırken olup biteni anlatmış, o da, "Bizi büyük bir beladan kurtarmışsın," diyerek derin bir oh çekmişti. Ama bu komünistlik suçlamasının kaynağı neydi? Prof. İlhan Akın ve Aysel aynı anda valinin bu yazıyı YÖK'e gönderme ihtimalini düşündüler. Bu Aysel'in başını derde sokabilir, geri dönüşü olmayan bir sonuca vardırabilirdi.

Neyse ki Prof. Akın Vefa Poyraz'ı tanıyordu. Ertesi gün ziyaretine gitti, yazıyı gösterdi, sonra da Aysel'i anlattı, akademik başarılarını, kişiliğini, politik duruşunu. Poyraz yazıyı hatırlamıyordu bile, önüne her gün imzalaması gereken onlarca yazı geldiğini, hepsini okumadığını, bazılarını okumadan imzaladığını söyledi. Anlaşılan Aysel hakkındaki yazıyı da okumadan imzalamıştı.

Aysel fakültede tedirgin, Prof. Akın'ı bekliyordu. Gelip valiyle konuşmalarını anlatınca rahatladı. Ama aynı yazının YÖK'e de gönderildiğini öğrenince uzun bir süre hakkında işlem yapılmasını bekledi. "Belki de fakülteye geldiler, inceleme yaptılar," diye düşünüyordu. "Belki derslerime de girdiler, sonra ihbarın asılsız olduğunu anlayıp soruşturmaya gerek duymadılar." Neyse ki YÖK'ten ses çıkmadı, ama Aysel uzunca bir süre hem hakkında böyle bir işlem yapılma girişimine üzüldü hem de çocuklara sert davranmasına, elini masaya vurarak odadan ayrılmasına. "Sert çıkmaya hiç gerek yoktu," diye eleştiriyordu kendisini. "Onlara 'gelin çocuklar, bunu başka türlü yapalım, çünkü bu bizim başımızı belaya sokar' diyebilirdim, ikna edebilirdim."

Sonraları ne zaman bu olayı hatırlasa o zamanlar tecrübesiz olduğunu, kendisinin de gençliğin sertliğini ve köşeli bakışını taşıdığını düşünecekti. Şikayet ettiler diye öğrencilerine değil, kendine kızacaktı daha çok. İşin doğrusu başkalarından çok kendisini eleştirmek karakterinin bir parçasıydı. Yazdığı makaleyi, yaptığı yemeği sözü kimseye bırakmadan önce kendisi eleştirir, mutlaka da bir kusur bulurdu. Bu bir parça da bilimsel araştırma yapanlara has özellikti, yıllar geçse de Aysel bu yapının dışına çıkamayacaktı.

Uçan hoca Diyarbakır'da

Türkiye'de YÖK kurulana kadar dördü Marmara Bölgesi'nde on dokuz üniversite vardı. YÖK kuruluş amaçlarından birini de mevcut üniversitelerin yetersizliğine, başarısızlığına ve "yozlaşma işaretleri vermesine" bağlamıştı. Üniversiteler tek çatı altında toplanınca tüm bu sorunların giderileceği

iddia ediliyordu, ama özerkliğini yitirmiş bir üniversitede gerçek bir bilimsel çalışmanın yapılamayacağı göz ardı edilmişti. "Vakıf üniversitesi" diye adlandırılan özel üniversitelere de kapı aralanmış, YÖK Başkanı İhsan Doğramacı'nın başkanlığında Bilkent kurulmuştu.

Dahası yeni devlet üniversiteleri açılması yolunda adımlar atılıyordu. Akademisyenler bu karara tepki gösterdi. Türkiye'nin bu üniversitelerde istihdam edilecek kadar bilim insanı yoktu, bir kısmı zaten darbeden sonra okuldan atılmış, bir kısmı da darbe koşullarında bilim yapılamayacağına inanarak istifa etmişti. Bu durumda yeni açılanlar "tabela üniversitesi"nden ibaret kalacak, bu da eğitimin kalitesini düşürecekti. Ancak YÖK kararlıydı, öğretim üyesi açığını da "rotasyon" la kapatacaktı. Akademisyenler artık zorunlu olarak eksikliği duyulan üniversitelere gidecek ve ders verecekti. Muhalif düşünenler yeni sisteme hemen bir isim verdi: Uçan Profesör!

Aysel de Diyarbakır'da Dicle Üniversitesi'ne bağlı, 1983-84 yılında açılan Hukuk Fakültesi'nde ders verecekti. Bazen on beş günde, bazen ayda bir öğle saatlerinde Ankara uçağına biniyor, Ankara'da yaklaşık iki saat bekledikten sonra Diyarbakır'a doğru havalanıyordu. Hukuk fakültesi bir apartman dairesinde kuruluydu, pencereden havaalanı görünüyor, öğrenciler inişe geçen uçağı görünce birbirlerine haber veriyordu: Hoca geldi!

Derse dörtte başlıyor, hiç ara vermeksizin sekize kadar anlatıyordu. Öğrenciyle birebir temas kurmasının olanağı yoktu, hele hava kararıp da ışıklar yakıldığında öğrencilerin dikkatlerini toparlamalarının ne kadar zor olduğunu görüyor, ama elinden bir şey gelmiyordu. O yıllarda akşamları oldukça hareketsizdi Diyarbakır; açık bir restoran bulunmuyor, bulunsa da yemekler çoktan bitmiş oluyordu. Kendisine eşlik eden asistanla açık bir bakkaldan peynir ekmek alıyor, sonra lojman olarak kullanılan apartman dairesinde soluğu alıyordu.

Ertesi gün sabah dokuzda başlıyordu ders, yine dört saat hiç ara vermeden anlatıyor; gözleri pencerede, uçağın inişini bekleyen öğrenciler heyecanla kendisine seslenene kadar bilgi-

sini aktarıyordu. Hangi öğrenci ne kadar anladı, hangi konuda kafası karıştı, neyi tekrar etmesi gerekiyor, sormaya vakit kalmadan "Allahaısmarladık" deyip havaalanına koşuyordu.

Fakültenin dekan vekilliğini, o sıralar doçent olan İbrahim Kaboğlu yürütüyordu. O da asistanlardan oluşan diğer kadro da elinden geleni yapıyordu, ama yetersizlik hissi peşlerini bırakmıyordu. Asistan bir kadın bu mesleği isteyerek seçtiğini, ama hiç deneyimi olmadan kendisine verilen "ders anlatma" görevini yaparken ne kadar zorlandığını anlatıyordu. "İki gün vereceğim iki saat ders için hazırlanıyorum, ama yine de kimi zaman dersin ortasında ne söyleyeceğimi unutuyorum. Bazen iki saatlik dersi bir saatte bitirdiğim oluyor, çocuklar bir şey anladı mı anlamadı mı, bilmiyorum," diyordu. "Kabus gibi bir durum bu, çok üzülüyorum. Bazen istifa etmeyi düşünüyorum, bu kez çocuklar ortada kalacak diye daha çok üzülüyorum."

Aysel bu sitemleri dinledikçe yeni üniversiteler açılacağını duyduklarında gösterdikleri tepkinin, "tabela üniversitesi" yorumunun ne kadar doğru olduğunu düşünüyordu, ama yirmi yıl sonra karşılaştığı bir öğrencisi bu inancını sarstı. 2005'te baronun davetlisi olarak bir konuşma yapmak üzere Denizli'ye gitmişti. Kendisini havaalanında baronun başkan yardımcısı karşıladı, arabasıyla giderlerken Dicle Üniversitesi'nden mezun olduğunu söyledi. Aysel, "Siz berbat bir eğitim aldınız," dedi, öğrencisi onu doğruladı. "Peki, sen nasıl avukat, hatta baro başkan yardımcısı olmayı başardın?" diye sordu. Genç avukat hocalarının yönlendirdiği kitapları okuyarak kendisini geliştirdiğini anlattı, kendi araştırmalarıyla yeni kaynaklara ulaştığını, çok çalıştığını, şimdi de Denizli'nin en iyi avukatlarından biri olduğunu vurguladı. Aysel öğrencisini dinlerken bir yandan da, "Ben bu üniversiteleri kapatmak lazım, diyordum," diye düşünüyordu, "ama insanlar kendilerini geliştirebiliyorsa, o kötü koşullarda bile verileni alıyorsa, bunun önünü kesmemek lazım."

Bu yorucu günlerde de tek sığınağı evi, eşi ve çocuklarıydı Aysel'in. Her şeye rağmen evdeki sükunet korunuyor, bu da

işiyle evi arasında denge kurmasını kolaylaştırıyordu. Dahası eşiyle çocukları arasında kurduğu sevgi ve güven bağı elle tutulacak kadar somuttu. Murtaza Çelikel'in 1987 yılına girilirken kızı Ayşe ile oğlu Mehmet'e yazdığı kısacık metin Çelikellerin dünyasını ele veriyordu:

"Aklımı en isabetle ve teslimiyetle 'annenizi' seçerken kullandım. Hiç de pişman olmadım. Hep gururlandım. Onunla övündüm. Sizin için yaptığım ve yapabileceğim tek seçim 'anneniz' benim huysuzluğumun süsü, çocuklarımın ve benim 'anam.' Belki de başarımın tek ölçütü. Onun için siz ikiniz için, kendim için annenizden başka anıta ihtiyacım yok. Ben iyiyim ve de sizi seviyorum."

DSP Çelikellerin evinde kuruluyor

Sarı yavru kedi oturduğu kucaktan oldukça hoşnut görünüyordu, üzerindeki hırkaya rağmen. Tüylerini okşayan elin ileri geri hareketiyle sessizce iç geçiriyor, sanki başını dışarı çıkarmanın yarattığı tehlikeyi hissediyordu. Dışarıdan gelen sesler bir yükseliyor, bir alçalıyor, ara sıra bir fotoğraf makinesinden çıkan ışık hırkanın üzerinde patlıyor, kedi yine de duruşunu bozmuyordu. Kucağında uzandığı kadınla, onları izleyen bir başka kadın dışında kimse farkında değildi.

Dışarıda ise kadınlı erkekli bir grup arasında tartışıyor, kimi sorulara yanıt veriyor, arada bir başkası sözü alıp, "Türkiye yakında bu baskıcı ortamı da aşacak," diye heyecanlı heyecanlı konuşuyordu. Büyük bir salondu, duvardan duvara uzanan beyaz halıda çamurlu ayakkabıların bıraktığı izler bir savaş alanı izlenimi uyandırıyor, kazayla düşürülmüş kül, devrilmiş bir bardaktan akan çay çamur izlerinin arasında kendi küçük haritalarını oluşturuyordu. Bir kadın sesi, "Parti programında Sayın Bülent Ecevit'in katkısı mı daha çok, sizin mi?" diye sordu. Kediyi kucağında saklayan kadın soruyu gülümseyerek geçiştirdi.

Çelikellerin Levent'teki evinin bu geniş salonunda tartışılan yeni kurulan bir oluşumun, Demokratik Sol Par-

ti'nin tüzüğüydü. Yükselen alçalan seslerin, halıdaki izlerin de nedeni buydu. Aralarında gazetecilerin de bulunduğu konuklar ayakkabılarını çıkarmamış, Aysel'in canı sıkılsa da, "Yapacak bir şey yok," deyip görmezden gelmeyi yeğlemişti.

12 Eylül'den sonra kurulan üçüncü sosyal demokrat partiydi DSP. Ecevit, İnönü'nün başkanlığındaki SODEP; İnönü'nün özel kalem müdürü Necdet Calp tarafından kurulan, bazı adayları MGK tarafından listeden çıkarılsa da 117 milletvekiliyle meclise girmeyi başaran Halkçı Parti'ye rağmen solda üçüncü parti olmayı göze almıştı. Parti, İsveç modeli esasına göre kurulacak, elitist bir tutumdan uzak duracak, programını da tüzüğünü de "halkın partisi" olmak adına belirleyecekti. Bunun için de partide tanınmış isimlerden çok, halktan insanlar vardı. Amblem olarak da mavi zemin üzerinde, kanat açmış bir güvercin seçilmişti.

Parti tüzüğünün neredeyse tümü Çelikellerin evinde hazırlandı. Eşi kuruculardan olma sıfatıyla tartışmaların ortasındaydı ama Aysel izlemeyi yeğliyordu. Bir ara dayanamadı tüzüğün dilinin bu kadar süslü olmaması gerektiği konusundaki düşüncelerini söyledi. "Bu kadar süslü kelimeler kullanmanıza gerek yok," dedi. "Bu kadar teferruatın da bir anlamı yok, önemli olan bu vaatlerin hayata geçirilmesidir."

Toplantılar nedeniyle bazen akşam yemeklerini de birlikte yiyorlardı. Bir gün balık yemeği kararlaştırdılar, alışveriş yapıldı, eve dönüldü. Aysel bir yandan balıkları fırına yerleştiriyor, bir yandan salata yapıyor, diğer yandan da Bülent Ecevit'in çayını tazeliyordu. Her çay götürüşünde Ecevit az bulunur bir kibarlıkla ayağa kalkıyor, teşekkür ediyordu. Rahşan Ecevit ise mutfakta yardım edilecek bir şey var mı diye beklerken Aysel'le sohbet ediyordu. Bir ara dayanamayıp mırıldandı, "Siz," dedi, "ne güzel, dört işi bir arada yapıyorsunuz, balık pişirmek, salata yapmak, Bülent'e çay götürmek yetmiyor, bir de benimle sohbet ediyorsunuz. Bravo doğrusu. Ben sadece tek iş yapabilirim." Aysel önce ne yanıt vereceğini bilemedi, sonra, "Dördünü birden yapınca mutlaka eksiklikler oluyordur, siz ise o tek işi kusursuz yapıyorsunuzdur," dedi.

Bir arada oldukları zamanlarda Aysel'in gözlemci yanı devreye giriyor, Ecevit çiftinin ilişkilerini ilgiyle izliyordu. Rahşan Ecevit eşinin sağlığıyla yakından ilgileniyor, sigarayı daha az içmesi için elinden geleni yapıyordu. Yemeklerinin ölçüsünü de belirleyen oydu, özellikle tatlıya sınırlama getiriyor, yine de gece evlerine dönerken bir parça tatlı yanına alıyordu ki, canı çekerse ikram edebilsin. Bülent Ecevit ise çalışkanlığıyla dikkatini çekiyordu. Bir miting ya da toplantıdan yorgun argın dönmüş de olsa ertesi günün metnini kaleme almadan yatmıyordu. Her kelimesi ölçülüp biçilmiş metinlerdi bunlar, edebi üslubu olmasına da özen gösteriyordu.

O günlerin tanıklarından biri de Prof. Niyazi Öktem'di. Sonraki yıllarda da Datça'daki yazlıklarında ve İstanbul'da Çelikel ailesiyle dostluklarını sürdürecek olan Öktem o günleri şöyle kaleme almıştı:

"1983 yılında, 3. Levent'te Çelikellerin evindeyiz. Yasaklı lider Bülent Ecevit yeni bir parti kurma çabası içerisinde. Kendisine darbeciler hâlâ köpürmekte. Çelikeller yüreklerini ve hanelerini yeni oluşuma açmışlar. Bülent Tanör, Necla Arat, Taha Parla, Asaf Savaş Akat, İlhan Ersen benim hatırlayabildiklerim... Salonun bir tarafında Aysel Çelikel'in hazırladığı görkemli sofra bizi bekliyor. Bülent Bey'in Ankara'da kaleme aldığı parti programını okuyup tartışacağız; eleştiriler, öneriler getireceğiz. Aysel Hanım çalışmanın içinde ama öte yandan, her ev hanımı gibi gözü sofra düzeninde. Kolay değil, hem bilimle uğraşmak hem de ev hanımı olmak. Üstelik hepsinde de başarılı olabilmek. Yemeklerindeki, ev düzenindeki başarıyı yakın dostları bilir. Bilimsel ve yönetim alanındaki başarısını tüm Türkiye tanıdı.

Dostluğumuz DSP programıyla başladı. Mitingler, seçimler, rahmetli eşimin milletvekili adaylığı. O ekipten sanıyorum DSP'de kimse kalmadı. Murtaza Çelikel fiili ve kalbi ve bazıları ile sadece kalbi bağını sürdürüyor. Kapılar, haneler ve yürekler, hiçbir çıkar niyeti olmaksızın açılmıştı. O gün açılan kapıdan içeriye girenler arasında dostluklarını sürdürenler hâlâ var..."

Sonunda partinin tüzüğü ve programı hazırlandı, 23 Kasım 1985'te toplanan kurucular kurulu oybirliğiyle Rahşan Ecevit'i başkanlığa getirdi. Murtaza Çelikel ise başkan yardımcılığına seçildi. Bu arada HP ile SODEP birleşme görüşmelerini sürdürüyordu, ancak iki taraf da huzursuzdu, parti içi çekişmeler önlerini tıkıyordu. Sonunda SHP (Sosyal Demokrat Halkçı Parti) kuruldu. İlk kez 1986 ara seçimlerine katılan DSP'nin oy oranı yüzde sekiz buçuktu. SHP ise oyların yaklaşık yüzde yirmi üçünü almıştı. Bu oy partideki bölünmeleri artırdı. SHP'deki Halkçı Parti kökenli milletvekilleri DSP'ye geçti. Artık mecliste bu partinin de bir grubu vardı. Anlaşılan parti Türkiye'nin geleceğinde rol almaya adaydı, ne kadar yol alındığını zaman gösterecekti.

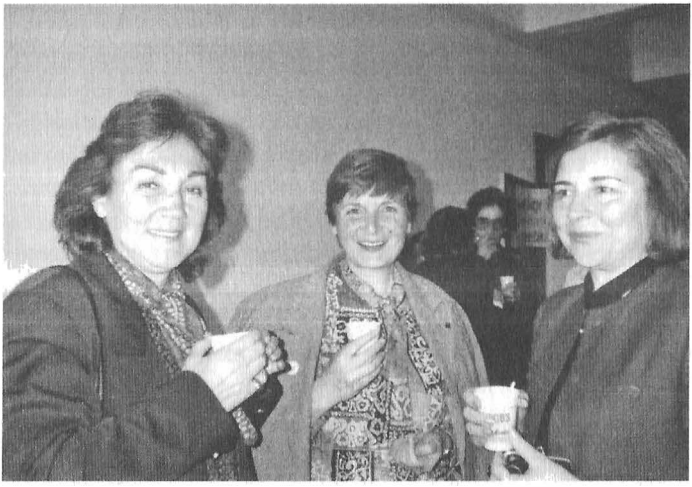
Tüzük tartışmaları sırasında Rahşan Ecevit'in kucağına kurulan sarman, yavru kediye ne mi oldu? O güne kadar uzunca bir süre evin etrafında dolaşmasına, miyavlamasına rağmen kapıyı açmayan Aysel, oğlu Mehmet'in de ısrarlarıyla kediyi eve almaya razı oldu. İsmini de Mehmet koydu: Panter. İyi huylu bir kediydi, bütün kapılar açık olmasına rağmen yatakların üzerine çıkmıyor, sadece acıktığı ve sevgi istediği zamanlarda miyavlıyordu. Aysel ne zaman gözünü açsa karşısında Panter'i buluyordu, artık Panter de aileden biri olmuştu.

Mehmet eğitimi için Amerika'ya gitmiş, kedinin sorumluluğu ailenin diğer fertlerine kalmıştı. Aysel bir gün bahçenin merdivenlerinde kanlar içinde buldu onu, ölmüştü. Evin önünde bir araba çarpmış, yaralı bedenini sürükleye sürükleye merdivenlere taşımıştı. Murtaza Çelikel, Aysel, Ayşe, Sema... Hepsi gözyaşları içindeydi. Bahçede bir çukur kazıp törenle gömdüler Panter'i. Mehmet tatil için geldiğinde ilk işi kediyi sormak oldu, nasıl söyleyeceklerini bilemediler, ama saklamanın bir yolu yoktu. Mehmet'le birlikte onlar da bir kez daha Panter için gözyaşı döktü. Aysel o güne kadar hayvanları pek sevmediğini, alışamayacağını düşünüyordu, ama Panter bunun bir önyargı olduğunu göstermişti. Yine de bir daha eve ne kedi alındı, ne köpek. Yıllar sonra Mehmet iki kurt köpeği alsa da bahçeden eve adım atmalarına izin vermeyecekti.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Geriye Gidiyoruz Korkusu ve ÇYDD

Dünyada siyasal İslam yükselişe geçmiş, Türkiye'de ise üniversitelerde türban yasağı İslami yaşam biçimini isteyenleri sokağa dökmüştü. Tek talebin bu olmayacağı endişesi aydınları bir araya getirdi. Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği kuruldu. Amaç, çağdaş, laik eğitim sistemini korumaktı. Aysel Çelikel de yönetim kurulunda yer aldı. Aynı tarihlerde Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği ve İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Merkezi'nin kuruluşlarına da imzasını attı.

Aysel Çelikel, Türkan Saylan ve Necla Arat.

Kenan Evren'i susturdu!

Turgut Özal'lı "Yeni Türkiye" tüketim alışkanlıklarından siyasi üsluba hayatın her alanında bir dönüşüm geçiriyordu. Ekonomik alanda faizlerin serbest bırakılmasından Menkul Kıymetler Borsası'nın açılmasına, ihracatın neredeyse beş kat artmasından dış sermaye girişine olanak tanınmasına 24 Ocak Kararları'nın neredeyse tümü uygulanıyordu. Pek çok kamu kuruluşunun yanı sıra otoyollar, köprüler, hatta yarım kalmış tesisler özelleştirme kapsamına alınmış, nasıl bir düzenleme yapılacağı tartışılıyordu. Demirel'le özdeşleşen GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) kapsamında Atatürk Barajı ve Hidroelektrik Santrali'nin temeli Evren tarafından atılmıştı, yani Demirel GAP'ı bu kez kaptırmıştı! Avrupa Ekonomi Topluluğu'na (AET) tam üyelik için başvuran Türkiye henüz onlarca yıl daha bekleyeceğinden, daha sonra Avrupa Birliği adını alacak bu oluşumla hep gelgitli bir ilişki kuracağından habersizdi.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulması ve cumhurbaşkanlığına Rauf Denktaş'ın getirilmesi alkışlarla karşılanırken Ermeni örgütü ASALA'nın cinayetleri toplumu acıya boğuyordu. Avrupa'daki konsolosluklar kadar havaalanları gibi kamuya açık alanlar da artık tekin değildi, her an bombalı bir saldırı yaşanabilinirdi. Dahası Güneydoğu'da PKK'nın Eruh ve Şemdinli'de karakol ve lojmanlara saldırarak başlattığı eylemler hızla tırmanıyordu. Buna karşılık Diyarbakır'da çevre illeri de yetkisi altında toplayan Olağanüstü Hal Bölge Valiliği kurulmuştu, ama Yeşilyurt köylülerine dışkı yedirme ya da gözaltında kaybetme gibi insan hakları ihlalleri sorunu içinden çıkılmaz hale getiriyordu. Bütün bunlara Irak'la İran arasında sekiz yılı bulan savaş ile savaşın

son aylarında Irak lideri Saddam Hüseyin'in Halepçe'de zehirli gaz kullanarak Kürtleri katletmesi eklenmişti. Binlerce Kuzey Iraklı Kürt Türkiye'de açılan kamplara yerleştirilmişti.

Siyasal ve ekonomik dönüşüm toplumsal yapıyı da etkilemişti. İstanbul'da açılan Türkiye'nin ilk alışveriş merkezi Galleria geleceğin tüketim toplumunun sinyallerini veriyordu. Birer birer bir holdingin bünyesine katılarak o güne kadar da tartışılır olan bağımsızlığını neredeyse tümüyle siyasi iradeye teslim eden medya haberden çok magazine yöneliyor, "yeni" toplumun taşlarını döşüyordu. Türkiye'nin gündemine giren, geleceğine yön veren iki hareket daha vardı; kadınlar ve çevreciler. Kadınlar "Dayağa Hayır" diyerek sokağa çıkmış, çevreciler ise kendi gündemlerini oluşturmaya başlamıştı. Belediye başkanı seçilmesiyle nüfusu beş milyonu bulan İstanbul'u teslim alan Bedrettin Dalan'ın Tarlabaşı gibi kentin tarihi dokusunda yaptığı tahribata tepkiler yavaş yavaş da olsa yaşadığı kente sahip çıkma bilincinin oluşmaya başladığını gösteriyordu.

Sendikaları ve meslek örgütleri 82 Anayasası'yla etkisiz hale getirilen işçi ve memurlar ise sessizliklerini ancak seksenlerin sonuna doğru bozacak, SEKA ve NETAŞ işçileri hiç de küçümsenmeyecek oranda greve girerken hem onlar hem de diğer sektörlerde çalışan işçiler "Bahar Eylemleri"yle "Yeni dünya düzeni"nden duydukları hoşnutsuzluğu gösterecekti. Bu arada Kenan Evren'in görev süresi dolmuş, yerini Turgut Özal almış, başbakanlığa ise Yıldırım Akbulut getirilmişti. Ülke yeniden koalisyon hükümetleriyle yönetilmenin eşiğindeydi...

Seksenlerin sonlarına doğru üniversitelerde başörtüsü sorunu yeniden alevlendi. Meclis 16 Kasım 1988'de başörtüsünü serbest bırakan yasal bir düzenlemeye gitmiş, ancak Cumhurbaşkanı Kenan Evren veto etmişti. Yasa mecliste yeniden oylanıp da yine aynı karar çıkınca Evren bu kez Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuş, mahkeme de bire karşı on oyla düzenlemeyi anayasaya aykırı bulmuştu. Artık türban Türkiye'nin asli konularından biriydi; çünkü hem

Türkiye'de hem dünyada siyasal İslam yükselişe geçmiş, bu da sorunu içinden çıkılmaz bir hale getirmişti. Hükümetlerin politikaları, Anayasa Mahkemesi'nin, Danıştay'ın kararlarıyla ordunun konuyu yakından takibi ve müdahalesi ile bazı siyasi partiler ve o partilerin taraftarları arasında yaşanan çatışma bir miras gibi gelecek onlarca yıla da aktarılacaktı. Öğrenciler zaman zaman sokağa çıkacak, onlara İslami yaşam biçimini savunanlar da katılacak, daha büyük kalabalıkları çekmek için Cuma namazı sonrası yapılan eylemlere, tarikatlardan esnafa pek çok kesimden destek yağacaktı.

Bu gidişten hoşnut olanlar vardı elbette, ama ülkede bir geriye gidiş olduğunu düşünenler "Atatürk devrimleriyle kazanılmış haklarımızı kaybedeceğiz" tedirginliği içindeydi. Bir şeyler yapmalıydı, hem de hemen. Fitili ateşleyen Prof. Aysel Ekşi oldu. 1988'in ilk aylarıydı, telefonu eline alıp tanıdığı akademisyen, hukukçu, gazeteci, toplumu etkileme gücü ve dirayeti olan kim varsa aradı, "Bu gidişi durdurmak için bir şeyler yapmamız gerekiyor," dedi. "Artık susmamalı, oturup gelişmeleri izlememeli, hepimiz elimizi taşın altına koymalıyız."

Ekşi'nin aradıkları arasında Aysel de vardı; Prof. Türkan Saylan'ın Arnavutköy'deki evinde bir araya geldiler, yapılması gereken "bir şeyler"in ne olabileceğini tartıştılar. Herkes bir yandan endişelerini dillendiriyor, bir yandan da izlenecek yola dair önerilerini paylaşıyordu. Kimi vakıf, kimi dernek kurulmasından yanaydı, kimi bir anonim şirketten söz ediyordu. Akademisyenler için bütün bu öneriler tartışılabilir, değerlendirilebilirdi, ama bunun yasalar önündeki adı siyaset yapmak mıydı, önce bu sorunun yanıtı verilmesi gerekiyordu. Çünkü 12 Eylül yasaları öğretim üyelerinin siyaset yapmasını yasaklamıştı, dernek kurmak bile rektörün iznine bağlıydı. Başta Aysel aralarında hukukçular da vardı, ama yine de bu konuda daha deneyim sahibi birine akıl danışmakta fayda vardı; akıllarına ceza hukukçusu Prof. Dr. Uğur Alacakaptan geldi. Bir sonraki toplantıya onu da davet etme kararı alıp dağıldılar.

İkinci toplantı da Prof. Saylan'ın evinde yapıldı. Alacakaptan yanıtını en çok merak ettikleri soruya "evet" diye karşılık verdi. "Siz şu anda siyaset yapıyorsunuz. Hakkınızda soruşturma açılabilir. Yargıtay bu tür davalarda bazen ılımlı davranabiliyor, ama yine de bir risk var. Ama benim düşüncemi merak ediyorsanız, yapın derim." Oysa Aysel de arkadaşları da geçen bir haftada kararlarını netleştirmişlerdi, Alacakaptan "yapmayın" dese bile yola çıkacaklardı. Bir dernek kurulmasında da fikir birliğine varmışlar, hatta ismi için kafa yormaya başlamışlardı bile. "Çağdaş Yaşam Derneği" hepsinin aklına yatmış görünüyordu.

Aysel Ekşi, Türkan Saylan, Necla Arat ve Aysel İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Cem'i Demiroğlu'yla görüşmeye gittiler. Niyetlerini, o güne kadar yaptıkları çalışmayı aktardılar, böyle bir oluşuma nasıl baktıklarını sordular. Demiroğlu izin vermekle kalmadı, derneğin ismini de koydu. Ona göre "Çağdaş Yaşam Derneği" çok iddialı bir isimdi, "Ama," dedi, "buna destekleme ya da güçlendirme gibi bir fiil ekleyebilirseniz, daha iddiasız olur." Rektörün odasından çıkarken dördü de içlerinden derneğin adını geçiriyordu: "Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği."

Derneğin amacını belirleyen cümleler daha ilk toplantıda parça parça da olsa dile getirilmişti: Atatürk ilke ve devrimlerini ve Cumhuriyet'in kazanımlarını koruma yolunda, bilimsel düşünme ve sorgulama yetilerini geliştiren, insan haklarına saygılı çağdaş bir yaşam ve eğitim için çözüm üretmek ve kamuoyunu oluşturmak. Bu amacın alt başlıklarında ise izlenecek rota çiziliyordu:

- Evrensel; çocuk, kadın ve insan haklarına saygılı; demokrat, laik bir toplum ve sosyal hukuk devleti düzeninin gerçekleştirilmesi, korunması ve geliştirilmesi,
- Bireylerin hukuksal, siyasal, ekonomik, kültürel, toplumsal, fiziksel konumunun geliştirilmesi, tüm insan hakları ve özgürlüklerinden yararlanmalarının sağlanması,
- Toplumda çevre sorunları ve kültürel mirasımızla ilgili duyarlılığın artırılması ve çevre bilincinin yerleştirilmesi önceliktir.

Dernek binası olarak İstanbul Belediyesi'nin sivil toplum örgütlerinin kullanımı için ayırdığı apartmandan bir daire kiralanırken, tüzüğü de içlerindeki tek hukukçu olan Aysel üstlendi. Öylesine evrensel bir tüzük hazırladı ki küçük bazı eklemelerin dışında o günün de bugünün de koşullarına ve yasalarına uygundu. Dernek resmen 1989 yılının Şubat ayında kuruldu. Başkanlığa Prof. Aysel Ekşi, yönetim kurulu üyeliklerine ise Prof. Türkan Saylan, Prof. Necla Arat, Dr. Tüten Ang, Birnur Özümert ve Aysel getirildi. Yaklaşık bir yıl sonra yapılacak ilk genel kurulda başkanlığa Türkan Saylan getirilecek, Aysel de başkan yardımcılığını üstlenecekti.

Yapılacak çok etkinlik vardı, ama bunları karşılayacak para yoktu, giderleri kendi olanaklarıyla karşılayacaklardı. Toplantıları Atatürk Kültür Merkezi, Cemal Reşit Rey Kültür Merkezi gibi salonlarda yapıyorlardı. "Türkiye'de Laik Öğretime Geçişin Önemi" konulu ilk panel derneğin kuruluşundan yirmi gün sonra 3 Mart'ta düzenlendi, konuşmacılardan biri de Aysel'di. O da diğer konuşmacılar da laiklikle siyasal İslam'ın birleşip birleşemeyeceği üzerinde durdular. Daha sonraki panellerde ve seminerlerde ise konular daha çok kadın ağırlıklıydı; kadının hakları, kadının siyasal yaşama katılımı değerlendirildi. O güne kadar bu tür toplantılara katılanların sayısı en fazla yüzü bulurken ÇYDD'nin toplantılarına binlerce kişi katılıyor, salonlar dolup taşıyordu.

En ilgi çeken etkinliklerinden biri ise Lozan Antlaşması'nın yıldönümünde düzenledikleri toplantıydı. Muhalif grupların bir yenilgi olarak baktıkları Lozan uzun süredir unutulmuş, yıldönümleri oldukça sönük geçmeye başlamıştı. Toplantıda konuşmacılardan biri Demirel'di. Yaklaşık bir saat boyunca Lozan'ı ve Cumhuriyet'in ilkelerini anlattı, "Böyle bir toplantının eğitim almış kadınlar tarafından düzenlenmesi de Cumhuriyet'in bir kazanımıdır," dedi. Kısa süreli de olsa siyasi rekabet yaşadığı İnönü'den de övgüyle söz etti. Öyle ki Erdal İnönü, "Demirel babamı öyle iyi anlattı ki, bana söyleyecek söz kalmadı," dedi. Bu toplantıda da salon dar gelmiş, dinleyicilerin bir bölümü koridorlara oturmak zorunda kalmıştı.

İşte o günlerde Aysel yıllardır kafasını kurcalayan bir sorunun yanıtını aramaya girişti. Hukuk Fakültesi'nde 1984-85 öğretim yılına girildiğinde öğrenci profili hem Dekan Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı'yı, hem Aysel'i, hem de diğer akademisyenleri şaşkına çevirdi: Öğrencilerin yaklaşık yüzde kırkı İmam Hatip Lisesi mezunuydu. Prof. Aldıkaçtı, "Önceki yıllarda böyle bir durum yoktu, şimdi neden böyle oldu?" diye soruyor, ama yanıtını ne o ne de diğerleri verebiliyordu. Sonraki yıllarda da bu durum değişmemişti; türban sorununun bu denli büyümesinin de nedeni buydu, artık daha çok sayıda kız öğrenci başını örtme hakkı talep ediyordu. Aysel kimi zaman öğrencilerine neden İmam Hatip Lisesi'ni tercih ettiklerini soruyordu. Yanıt manidardı: "Çünkü üniversiteyi kazanma ihtimalimiz daha yüksekti ve yatılıydı!"

Aysel araştırmasına *Resmi Gazete*'yi geçmişe dönük olarak satır satır tarayarak başladı. Aradığını 1983 yılının gazetesinde buldu, Bülent Ulusu'nun başbakanlığı, Hasan Sağlam'ın Milli Eğitim bakanlığı döneminde meslek lisesi öğrencilerine de istedikleri fakülteye girme hakkı tanınmıştı. Öğrendiklerini kamuoyuyla da paylaşmak istedi ve bir makale kaleme aldı. 6 Mart 1989'da *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan makalesinde özetle şöyle diyordu:

"... 1960'a kadar 12 olan İmam Hatip Okullarının sayısı bugün 400'ün üzerine çıkmıştır.

Bugün İmam Hatip Lisesi mezunları arasında öğretmen, vali, polis, müdür, diplomat, hatta avukat ve hakim var. Bu şaşırtıcı sonuca nasıl ulaşıldı? Üniversitelere aday yetiştiren genel liseler varken imam hatip mesleğini seçmiş olan gençlere hangi amaçla bu kurumlara giriş hakkı tanındı?

İmam Hatip Lisesi mezunlarının üniversitelere kabulü çalışmaları 1970'li yıllara dayanır. 1973 yılında, o dönemin özelliği nedeni ile eğitim alanında düzeltme yapılması amacıyla Milli Eğitim Temel Kanunu kabul edilmiştir. Kanunda eğitimin hak olması yanında, 32. maddede İmam Hatip Liselerinin hem mesleğe hem de yükseköğretime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumları olduğu belirtilmiştir. İlk kez Sayın

Talu (Naim) hükümeti döneminde bu okullar lise haline getirilirken okulların eğitim programlarında değişiklik yapılmış, meslek (din) eğitiminin yanında yükseköğretime hazırlayan programların uygulanması kabul edilmiştir. Daha sonra 1976 yılı bu liselerin ilk mezunlarını vermesi nedeniyle, ilgili madde bu öğrencilerin üniversiteye kabul edilmeleri yönünde yorumlanmış, ancak "yetiştirildikleri yönde" eğitim veren fakültelere girmeleri mümkün olmuştur. Yalnız yetiştirildikleri yönde değil, her daldaki yükseköğretim kurumuna kabul edilebilmeleri için bir yasa değişikliğine gerek olduğunu bilen bu işin takipçileri, yine bir ara dönem beklemişler, 16.6.1983'te Sayın Ulusu (Bülent) hükümeti döneminde 2842 sayılı kanunla Milli Eğitim Temel Kanunu'nun birkaç maddesi ile birlikte, Türk eğitim ve siyasal yaşamında tehlikeli sonuçlara yol açacak bir maddeyi (31. Madde) de değiştiriverdiler. Küçük bir cümle sorunu çözmüştü: 'Lise ve dengi okulları bitirenler, yükseköğretim kurumlarına girmek için aday olmaya hak kazanır.'

Bu şekilde on yıllık bir çalışma sonunda, seçimini din eğitimi görmek ve bu yönde meslek sahibi olmak üzere kullanmış kişilere bütün fakültelere girme hakkı tanıyarak eğitime şeriatı sokmuş oldular. Bu durumun ara dönemler diye adlandırılan ve demokrasinin askıya alındığı dönemlere rastlaması da şaşırtıcı bir olay olarak karşımıza çıkıyor.

Genel lise programlarının yanında, haftada 15-20 saat arasında din kültürü ve şeriat eğitimi veren İmam Hatip Liseleri üniversitelere öğrenci yetiştiren genel liselerin yanında yer aldılar. Bu liselerdeki öğrenci sayısı, toplam öğrenci sayısının yüzde biriyken bugün bu sayı yüzde 14-15'e çıkmıştır..."

Evren yanıt vermekte gecikmedi, özel kalem müdürü Ali Baransel aracılığıyla yolladığı oldukça sert tekzip gazetede yayımlandı. Metinde, Aysel'in verdiği tarihler onaylanırken İmam Hatip Okulları mezunlarının üniversiteye girmelerine ilişkin uygulamaya 1975-76 öğretim yılında, Süleyman Demirel hükümeti döneminde geçildiği vurgulanıyordu. Evren ve Baransel 1983'teki ara dönemde Bülent Ulusu'nun başbakanlığında yapılan yasa değişikliğini yok sayıyordu.

TÜRBAN SORUNU ÜZERİNE

Çocukluk yıllarımda İstanbul'da herkesin ibadetini özgürce yaptığını, başörtüsünün bugünkü gibi tek model değil, çeşitli biçimlerde kullanıldığını, yani doğal bir örtünme biçiminin uygulandığını söylemeliyim.

Üniversitelerde türban sorunu 1980'li yıllarda ciddi bir hukuksal problem olarak gündeme geldi. Türbanlı öğrencilerin derslere, hatta üniversite binalarına giremeyeceği, konunun laikliğe aykırı olduğu, türban takanların iyi Müslüman olduğu, takmayanların Müslüman olmadığı gibi bir baskı aracı olacağı iddia edildi. Bu iddia Leyla Şahin örneğinde olduğu gibi Anayasa Mahkemesi'nin ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarıyla doğrulandı.

Bu, reşit bir kadının din ve kıyafet özgürlüğüyle çelişmesi gibi, eğitim hakkının da engellenmesi ile ilgili bir sorundu. İlk ve ortaöğretim kurumlarında okuyan öğrenciler içinse kıyafet serbestliğinin olmayacağı kabul edilmeliydi.

Bugün her kademe öğretim kurumunda türbanı serbest bırakılmıştır. İlk ve ortaöğretimde Kuran derslerinde de bu serbestlik tanındı ki bu, örtünmeyi çocuk yaşta alışkanlık haline getirme çabasıdır. YÖK başkanı da bir genelge yayımlayarak türbanlı öğrencileri sınıflara almayan öğretim elemanlarının cezalandırılacağını bildirdi. Oysa bir hukuk devletinde anayasaya aykırı olarak bir genelgeyle fiili bir durum yaratılarak türbanın serbest bırakılması düşünülemez. Bugünkü uygulama anayasaya ve hukuk devleti ilkesine aykırıdır. Mutlaka hukuki düzenleme yapılması gerekir.

Aysel bir makale daha kaleme aldı ve bu kez *Resmi Gazete*'den yasa değişikliği ile ilgili bölümü satır satır aktardı:

"Madde 31. (değişik 2842-16.6.1983): Lise veya dengi okulu bitirenler, yükseköğretim kurumlarına girmek için aday olmaya hak kazanır."

Aysel'in yazısının sonunda hem kamuoyuna hem de Evren'e hatırlatmalar da vardı. Anayasa değişikliği sırasında Milli Güvenlik Kurulu'nda din dersleri de konu edilmiş, Evren, başkan sıfatıyla yaptığı konuşmasında, "Din kültürü veriyoruz, din dersi değil... Din dersi deyince Kuran-ı Kerim'i

baştan alıp sonuna kadar... O değil..." demişti. Bu bilgileri *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan MGK tutanaklarına dayanarak aktaran Aysel Konsey üyelerinden Orgeneral Tahsin Kaya'nın şu sözlerine de yer verdi:

"... Yani bir tarihten, coğrafyadan, matematikten vazgeçilemeyeceği gibi bu okullarda din dersinden de vazgeçilemez. Bunu da onun gibi okunan dersler mahiyetinde değerlendirip okutalım Sayın Başkanım."

Tutanaklardan anlaşıldığına göre Konsey üyelerinden Orgeneral Nurettin Ersin bir adım daha ileri gitmiş, din derslerinin bir ihtiyaçtan doğduğu için zorunlu hale getirildiğini savunmuş, "Bizim maksadımız," demişti, "din kültürü ve öğrenimini bu tarzda vermektir... Çünkü ülkelerde toplumun birleştirici unsuru olarak din mevcut olduğuna göre bunu herkesin bilmesi kadar çok tabii bir şey yoktur."

Evren bu kez tekzip yollamadı, sessizliği yeğledi! Hemen hemen aynı günlerde Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği laikliğin tehdit altında olduğuna dair bir metni imzaya açtı. Toplanan imzalar Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e verilecekti. Kısa sürede binlerce kişi metni imzaladı. Dernek yöneticileri Evren'le Harbiye Orduevi'nde görüştü. Aysel makaleleriyle cumhurbaşkanının canını sıktığının farkındaydı; bir sorun çıkmasın, sonucu belirsiz bir tartışma yaşanmasın diye görüşmeye gitmedi.

Evren ÇYDD yöneticilerine kimsenin laikliği kaldıramayacağını, şeriat isteyenlerin kimi zaman azalsa kimi zaman çoğalsa da her zaman olduğunu, laikliğin anayasanın güvencesi altında olduğunu savundu, kötümser olmamalarını istedi. ÇYDD yöneticileri istatistiklere dayanarak yükseköğrenimde imam hatip çıkışlıların yüzde on dörde çıktığını söylüyor, Evren, "Bende de var o rakamlar, yüzde altıyı geçmiyor," diyordu. Konuşma şöyle devam ediyordu:

Evren: "12 Eylül döneminde bir tane bile imam hatip açılmadı, bir tane dahi müsaade etmemişimdir, ama öyle propagandasını yapıyorlar. Bunlar vaktiyle yapılmış. Valla ben bugüne kadar gelmiş geçmiş devlet adamlarına bakı-

yorum, dine yakın olan, imam hatip ya da ilahiyat mezunu kimseyi görmedim. Bilakis mühendis olmuşlar, siz de bakın içlerinde var mı hiç ilahiyat mezunu?"

"Efendim, yakın zamana kadar üniversiteye giremiyorlardı zaten, sadece ilahiyatta okuyabiliyorlardı."

Evren: "Ne zaman başladı, hatırlıyor musun?"

"Ne zamandı?"

Evren: "Ben zaten size soruyorum, Naim Talu zamanında başlamıştır, ilk karar o zaman alınmıştır, Demirel'in koalisyon döneminde de uygulaması başlamıştır. Bunu da gazeteler yanlış yazıyor, geçenlerde *Cumhuriyet*'te bir bayan..."

"Aysel Çelikel efendim."

Evren: "Evet, hemen onu da düzelttirdik. Sonradan ben açıklattırdım, Talu döneminde başlamıştır, kısa zaman evvel değil."

...

"Ben felsefeye bölümünde öğretim görevlisiyim, felsefe hocaları da yavaş yavaş ilahiyat kökenli oluyor."

Evren: "Eğer istek varsa, kazanmışsa alınır yani, niye alınmasın? Bazen bu konuyu düşünürüm, arkadaşlarla da konuşuruz, neden imam hatip mezunları sadece ilahiyata gitsin? Şimdi ben de diyorum ki imam hatibi bitirmiş gençleri, on altı-on yedi, hadi bilemedin on sekiz yaşındaki çocukları diğer fakültelerde müspet ilimle hiç olmazsa yüzde otuz ya da yüzde elli nispetinde fikrini değiştirmek mi daha iyidir, yoksa ilahiyat fakültesini bitirsin, yobaz olsun. Hangisi daha iyi..."

"Bilimsel olarak on sekiz yaşında bir çocuğa hiçbir şey aşılanmaz cumhurbaşkanım."

Evren: "Bu okulları kapatmak mümkün değil. Bugün mevcut partilerden hangisi gelirse gelsin imam hatipleri kapattım demez. Göreceğiz, siz de göreceksiniz ben de göreceğim. Bu iktidar böyle kalmayacak elbette, göreceksiniz bakalım, yapacaklar mı, yapmayacaklar mı?"

Gerçi az çok neler söyleyeceğini tahmin ediyorlardı, ama yine de Evren'in çelişkili konuşmaları ÇYDD yöneticileri-

ni şaşırttı. Ama duraklama zamanı değildi, daha alınacak çok yol vardı. Toplantılar birbirini izledikçe hem derneğe hem yöneticilerine tehdit mektupları gelmeye başladı. Aysel kargacık burgacık yazılmış, "Siz dinsizsiniz, dini inkar eden kadınlarsınız, hainsiniz..." cümleleriyle dolu mektupların sayısı arttıkça bir önlem almaları gerektiğini düşündü. Arkadaşları da aynı fikirdeydi. Dönemin İstanbul Valisi Hayri Kozakçıoğlu'yla görüştüler. Kozakçıoğlu tehditleri pek ciddiye almadı, "Korkmayın!" diyerek konuşmayı sonlandırdı.

Tehditlerin saldırıya dönüşmesi gecikmedi, Basın Müzesi'nde düzenlenen "Gelenek, İnanç ve Simge Açısından Kadın Başları" sergisini basan bir grup fotoğrafları asılı oldukları yerden alıp yerlere attı. Anlaşılan başörtüsüyle ilgili nesnel bir bakış açısı bile laiklik karşıtlarını öfkelendirmeye yetiyordu. İslam'ı esas alan yaşam tarzını toplumun tümüne yayma arzuları kabardıkça başörtüsü gibi hak arama istekleri anlaşılır olmaktan çıkıyor, iki taraf da birbirini dinlemekten giderek uzaklaşıyordu. ÇYDD hep tetikteydi, kız ve erkek öğrencilerin ayrı otobüslerde yolculuk etmelerini isteyen dönemin Konya Belediye Başkanı telgrafla kınanırken ilk ve ortaokul kitaplarında çağdaş eğitimle bağdaşmayan kavramlar saptanıyor, hazırlanan rapor Milli Eğitim Bakanlığı'na sunuluyordu.

Kadın sorunlarını dile getirmekte sınır tanınmıyor, Balkanlar'da yaşanan savaşta tecavüze uğrayan, hamile kaldıklarında doğurmaya zorlanan Bosnalı kadınlar için de sesler yükseltiliyordu; Gaziosmanpaşa'da düzenlenen kınama mitinginde mikrofonun başına geçenlerden biri de Aysel'di. İleride ÇYDD'nin asli işlevi haline gelecek kız öğrencilere burs verilmesine de o yıllarda başlandı. Doğu'da doğup büyüyen, çalışkan ve başarılı, ama eğitimlerini sürdürme olanağı bulamayan kız öğrenciler başta TED Koleji olmak üzere İstanbul'daki okullara yerleştirildi.

ÇYDD bir sivil toplum örgütü olarak amaçları doğrultusunda meşruiyetini kanıtlamış ve toplum tarafından benimsenip desteklenmeye başlamıştı. Aysel biraz artık tekdüzele-

şen bu çabanın dışına çıkmak, biraz da kendisini bekleyen diğer sorumluluklarına el uzatmak istiyordu. Neredeyse yirmi yıldır üyesi olduğu Türk Hukukçu Kadınlar Derneği başkanlık görevi için ondan bir yanıt bekliyordu. Ayrıca yine Türkan Saylan ve Necla Arat'la birlikte İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağlı olarak kurdukları "Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi" adına medeni kanun taslağı hazırlamalıydı.

Arat'la Çelikel'in yolu daha 1975'te kesişmişti, daha doğrusu Aysel çok ender gittiği Profesörler Evi'nde yeni doçent Arat'ın dikkatini çekmişti. "Çok hoş bir kadın," demişti yanındaki arkadaşlarına, "Kim acaba?" Arkadaşları Hukuk Fakültesi'nde Milletlerarası Özel Hukuk Kürsüsü'nde öğretim üyesi olduğunu, profesörlüğünü yeni aldığını söylediler. Dostlukları için bir on yıl geçecek, bu dostluk önce ÇYDD'nin, ardından Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin, Kadın Araştırmaları Derneği'nin ve İstanbul Kadın Kuruluşları Birliği'nin kurulması ve kurumsallaşması sürecinde pekişecekti. Arat birlikte çalışmalarını şöyle özetleyecekti:

"Kadın Sorunları Merkezi'ni kurmak istediğimi söyleyip birlikte çalışmamızı rica ettiğimde önce o da Türkan Saylan da farklı akademik alanlarda görev yaptıklarını, konuya yabancı olduklarını söyleyerek tereddüt ettiler, ama sonra beni kırmadılar ve birlikte yola çıktık. Merkezin kuruluş başvurusunu İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne üç imzayla yaptık. Yoğun çabalarla gerçekleşen kuruluştan sonra ben merkezin müdürü, onlar da dönüşümlü olarak müdür yardımcısı pozisyonlarında yıllarca büyük bir uyumla çalıştık.

Çelikel, içinde rol aldığımız kurumların tüm etkinliklerinde paydaşımız olmanın yanı sıra sağlam hukukçu kimliğiyle hem desteğimiz hem de güvencemiz oldu. O her zaman yasalara en uygun formülleri bulmamızın, hatta yasa tasarısı taslakları hazırlamamızın güvenilir öncüsüydü. Düşünerek, tartarak, tartışarak karar vermeyi sever ve verdiği kararların ciddiyetle uygulanmasını isterdi."

Bir veda, bir merhaba

Türkiye, Ortadoğu, hatta dünya 1990'lı yılları değişim, savaş ve şiddet çığlıklarıyla karşıladı. 1985'te Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde Gorbaçov'la başlayan *glasnost* (açıklık) ve *perestroyka* (dönüşüm) süreci birliğin dağılmasıyla sonuçlanmış, Litvanya, Estonya ve Letonya bağımsızlığını ilan etmiş, Kızıl Ordu Macaristan'ı terk etmiş, Bulgaristan'da komünistler iktidarı koalisyon hükümetine devretmiş, Yugoslavya on binlerce kişinin öldüğü bir savaşla dağılmış, Berlin Duvarı yıkılmış ve Doğu ile Batı Almanya birleşmişti. Bu arada Bulgaristan'daki Türk topluluğa uygulanan asimilasyon politikaları ve baskı da uluslararası bir soruna dönüşmüş, Türkiye'nin kapıları binlerce aileye açılmıştı. Dünyanın haritası hızla ve kanla yeniden çiziliyordu.

Bu haritada zaten bir türlü durulmayan Ortadoğu'nun payına yine bir savaş düştü. Kuveyt'i işgal eden Irak ABD ve BM (Birleşmiş Milletler) çatısı altında uluslararası güçler tarafından bombalandı. Türkiye uluslararası güçleri destekliyor, Cumhurbaşkanı Özal, "Bir koyup üç alacağız," sözleriyle Türkiye'nin Ortadoğu üzerindeki hesaplarını dillendiriyordu. Bağdat'ı bombalayan uçakların İncirlik'ten havalanmasına izin verilmişti, gerekirse asker bile gönderilebilirdi! Toplumda da bir savaş tedirginliği görülüyor, yiyecek stoklanıyor, gaz maskeleri alınıyordu. Irak'a ambargo adı altında Kerkük-Yumurtalık petrol hattı da kapatılmıştı, görülen bu savaşın Türkiye'ye de pahalıya mal olacağıydı. Oldu da. Körfez Krizi'nden en çok zarar gören ülkeler arasında ilk sırayı alırken Arap ülkeleri arasındaki sorunlarda tarafsızlık ilkesi de çiğnendi.

Körfez Krizi konusunda Özal'la düşünce ayrılığı yaşayan Genelkurmay Başkanı Necip Toruntay istifa etti, yerine Doğan Güreş atandı. Benzin bir ay gibi kısa bir sürede yüzde yetmişlere varan bir oranda arttı, zam fırtınasından diğer tüketim malları da payına düşeni aldı. Ardı arkasına siyasi cinayetler işlendi, "İslami Hareket" adlı bir örgüt önce Prof.

Muammer Aksoy'u katletti. Bu cinayeti Bahriye Üçok ve Turan Dursun'un öldürülmesi izledi.

Aysel, Bahriye Üçok'un Ankara'da düzenlenen cenaze törenine ÇYDD ile birlikte katılmakla kalmadı, İstanbul Üniversitesi'nde de bir anma töreni düzenlemek istedi. Hukuk Fakültesi Dekanı İlhan Akın, "Konjonktür uygun değil," diye onay vermedi. Aysel Akın'ı ikna etmeye çalıştı, ama dekan ısrarlıydı. Sonunda, "Ben de bu şartlar altında dekan yardımcılığı görevini yürütemem," diyerek istifa etti. Cinayetlerin arkası kesilmiyordu; Çetin Emeç hem sol bir grubun hem de İslamcı bir hareketin üstlendiği bir cinayete kurban giderken MİT eski müsteşarlarından Hiram Abbas sol bir örgüt tarafından öldürüldü.

Bir yıl içinde yaşanan bu olaylar yeni bir toplumsal huzursuzluğun başlangıcıydı. Türkiye küresel ekonomiye ve siyasete şiddetle eklemlenme yoluna girmişti. Gündemde şimdi yeni siyasal duruma uygun yasal değişiklikler yapılması vardı. Onlarca yıldır "komünizm tehlikesine" karşı kullanılan 141. ve 142. maddelerin soğuk savaşın bitmesiyle birlikte bir hükmü kalmamış görünüyordu. Dini örgütlenmeleri ve eylemleri sınırlayan 163. madde de aynı başlık altında tartışılıyordu. İslami yükselişi tehdit olarak görenler bu maddeye dokunulmamasını istiyordu, ama bu da bir başka soru doğuyordu: Bu insan haklarına ve düşünce özgürlüğüne aykırı mı, değil mi? Aysel de sürekli bu konuya kafa yoruyor, kendisiyle çelişe çelişe doğru yaklaşımı bulmaya çabalıyordu. Türkiye toplumunun genel olarak milliyetçi muhafazakar bir çizgide durduğunu teslim ediyor, ardından akın eden düşünceleri durduramıyordu:

"Bu maddeler yıllar boyunca toplumda insan hakları ihlallerine yol açtı. Çünkü düşünce suç sayılıyordu. Biz böyle bir toplumda yetiştik. Hocalarımız da bu konuları anlatırken bunun doğru ve doğal olduğunu söylüyordu. Tehlikeli akımlara karşı bu maddelerin olmasının gerektiğine inanıyorlardı. Bizi de bu anlayışla eğittiler. Oysa onların darbe dönemlerinde şu ya da bu nedenle okuldan atılmaları da bu maddelere

bağlanıyordu. Bir düşünceyi savunan diğerinin hep topluma zararlı olduğuna, suç işlendiğine inanıyor. Düşünceye saygı göstermeyi bilmiyor bizim toplumumuz. Ama bu doğru mu? Laikliği, insan haklarını düşünceyi suç sayarak koruyabilir miyiz? İnsan hakları kavramıyla tehdit oluşturan kavramlar nasıl bağdaştırılabilir? 163. madde kaldırılmasa da biraz esnetilse olmaz mı? Peki, bu düşünce özgürlüğüne uygun bir yaklaşım mı?"

Gece gündüz bu soruları kafasında taşıyor, tartışıyor, ama bir çözüm bulamıyordu. Bülent Tanör'le Yücel Sayman'la konuşuyor, yine de kendini tümüyle ikna edemiyordu. Bir gün belinde ağrıyla uyandı, cildinde de sivilceler baş göstermişti. Doktor, "Zona başlangıcı," dedi, "çok sıkılmışsınız, neyse unutun." Doktor için bunu söylemek kolaydı belki, ama Aysel'in unutması, yok sayması mümkün değildi. Üstelik ÇYDD kendisinden bu konuda bir yön çizmesini bekliyordu. Yöneticiler değil, ama destekleyenlerin büyük çoğunluğu 163. maddenin durmasını istiyordu, ama artık Aysel bundan emin değildi. Tek bir yol görünüyordu önünde; istifa etmek. Dernek yöneticileriyle vedalaşırken o da diğerleri de üzgündü, ama hem sağlığını korumak hem de diğer sorumluluklarına zaman ayırmak için bu adımı atmak zorundaydı. Sonunda 141-142. ve 163. maddeler kalkacak –bu maddeler nedeniyle 12 Eylül Darbesi'nden sonra tutuklanan ve hüküm giyen binlerce kişi koşullu salıverilecekti– ama yerini bu maddeleri hiç de aratmayacak olan "Terörle Mücadele Yasası" alacaktı.

Aysel'in diğer sorumluluklarından biri de Türk Hukukçu Kadınlar Derneği'neydi. Genel kurulda başkan seçildi, dört dönem de bu görevini sürdürdü. Bekaret kontrolünden fahişeye tecavüzde ceza indirimine, tüketici haklarından çocuk suçluların yargılanmasına pek çok konuda düzenlenen panellerde konuşuyor, yasa taslakları hazırlıyor, uluslararası toplantılarda da Türkiyeli hukukçu kadınları temsil ediyordu. İki binli yılların başında bir kez daha bu görevi üstlenecek, yine daha çok kadın sorunları ve çocuk istismarını önlemeye

yönelik panellerin düzenlenmesine öncülük edecekti. Hukuk devleti ve yargının bağımsızlığı ile Avrupa Birliği'ne uyum yasaları çerçevesinde yasalarda yapılan ve yapılması öngörülen değişiklikler konularında bilgisini ve düşüncesini de kamuoyuyla paylaşacaktı.

ÇYDD'nin kurucuları arasına katılmasını Aysel Ekşi'yle yaptığı bir telefon görüşmesi başlatmıştı, yine bir telefon konuşmasıyla kendini yeni bir derneğin kurucuları arasında buldu. Arayan Prof. Coşkun Özdemir'di. YÖK'le birlikte özerkliğini yitiren üniversitelerde yaşanan sorunlara bir çözüm bulmak için bir araya gelmelerini öneriyordu. Üniversitelerin özerkliğiyle birlikte öğretim üyeleri iş güvencelerini, doktora, doçentlik, profesörlük jürileri meşruiyetlerini kaybetmişti. Jürileri artık rektör belirliyor, bu da rektöre yakın kişilerin kayırılması anlamına geliyordu. YÖK'ten önce de sorunlar vardı, ama ipler hiç bugünkü kadar yukarıdan oynatılmamış, hiç bu kadar hukuka, eşitliğe aykırı bir durum yaşanmamıştı.

Birkaç toplantı sonrasında Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği'nin kuruluşu tamamlandı. Henüz bir dernek binası yoktu. Haftada iki gün Ortaköy'de Mülkiyeliler Birliği'nde bir araya geliyor, neler yapabileceklerini tartışıyorlardı. Hakları elinden alınan meslektaşlarının yanında yer almak, konferanslar düzenleyerek üniversitelerde yaşanan sorunları kamuoyuyla paylaşmak hedeflerinin başındaydı, ama asıl mesele bütün bu sorunların toplandığı merkez, yani YÖK'tü. Sonunda, "Madem bu kurumu beğenmiyoruz, o zaman biz bir yükseköğretim yasası taslağı hazırlayalım, biz ne istiyoruz, onu gösterelim," dediler. Aysel daha yakın bir geçmişte Hukuk Fakültesi dekan yardımcılığı da yaptığı için sorunları ve prosedürü yakından biliyordu, çok yoğun olmasına rağmen, arkadaşlarının da ısrarlarıyla kolları sıvayıp çalışmaya başladı.

Toplantılar mesai bitiminde, akşam saatlerinde yapılıyordu. Öylesine yoğun bir gündem vardı ki, üniversitelerde olup biteni paylaşmaktan, kimin başına ne geldiğini konuşmaktan

taslak hazırlamaya zaman kalmıyordu. Aysel diken üzerindeydi; Murtaza Bey ve çocuklar evde onu bekliyordu, Mehmet'e tarih, coğrafya ve İngilizce çalıştırması lazımdı, dahası annesi vardı. Şadiye Hanım Aysel gecikince endişeleniyor, acaba arabasıyla kaza mı yaptı, başına bir şey mi geldi, diye hem kendini hem çocukları yoruyordu. Ne yaparsa yapsın Aysel annesini sakinleştiremiyordu. "Bak," diyordu, "Murtaza ve çocuklar endişeleniyor mu, işim olduğunu, bunun için geciktiğimi biliyorlar, sakince bekliyorlar. Lütfen sen de öyle davran..." Şadiye Hanım dinliyor, ikna olmuşa benziyordu, ama geç kaldığı her akşam evde onu bekleyen hâlâ annesinin kaygı dolu bakışlarıydı... Çok sürmeyecek, bu bakışlar 1992 yılında eksilecek, Şadiye Hanım 84 yaşında yaşamını yitirecekti.

Sonunda, Aysel'in sürekli, "Arkadaşlar hızlanalım, vakit geçiyor," uyarıları sonucunda bir yasa taslağı hazırlandı ve bir basın toplantısıyla kamuoyuna sunuldu. Gazeteler, özellikle de *Milliyet*, *Hürriyet* ve *Cumhuriyet* öğretim üyelerinin görüşlerine yer veriyor, çalışmalarını destekliyordu. Şimdi bir de taşra üniversiteleri için bir taslak hazırlamak gerekiyordu, çünkü metropol üniversiteleri ile taşra üniversitelerinde işleyiş de sorunlar da farklıydı. On yıl boyunca Aysel enerjisinin bir bölümünü bu çalışmalara ayıracak, hazırlanan üç-dört taslakta onun da imzası olacaktı.

Bu çalışmaların ortasında Türkiye yeni bir cinayetle sarsıldı. 24 Ocak 1993'te gazeteci Uğur Mumcu arabasına konulan bombanın patlaması sonucu öldü. Cinayeti İslamcı örgütlerin üstlenmesi sonucu on binlerce kişi sokağa döküldü. Günlerce süren protesto yürüyüşlerine, hükümet yetkililerinin Mumcu'nun eşi Güldal Mumcu'ya katilleri bulmanın "devletin namus borcu" olduğunu söylemesine rağmen katilleri yakalanamadı.

Mumcu'nun evi, çalıştığı *Cumhuriyet* gazetesi baş sağlığına gelenlerle dolup taşıyordu. Aysel de Hukukçu Kadınlar Derneği adına taziye için Mumcu'nun evine gitti. Ziyaretçilerin duygu ve düşüncelerini yazmaları için bir defter açılmıştı, Aysel de yazdı:

"Atatürk ve devrimlerini, laikliği çağımızın demokrasi ve insan hakları kavramları ile bütünleştirmeyi başaran yürekli bir hukuk devleti savunucusunu kaybetmenin derin üzüntüsü içindeyiz. Fikirleri ve araştırmaları ile toplumun en güçlü ışığı olan Uğur Mumcu'nun şahsında ülkemiz, gerçek Atatürkçü, gerçek demokrat, özverili, namuslu, vatansever bir evladını kaybetti. Uğrunda hayatını kaybettiği fikirler, ondan güç alan milyonlarca Türk tarafından sürdürülecektir. Türk Hukukçu Kadınlar Derneği ve Yönetim Kurulu Adına Prof. Dr. Aysel Çelikel."

Aradan on yılı aşkın zaman geçti. Aysel bir mektup aldı, zarfın içinde Saatli Maarif Takvimi'nin 24 Ocak tarihli sayfası vardı. Günün tarihi Uğur Mumcu'nun ölümüne ayrılmış, Aysel'in taziye defterine yazdığı metne de yer verilmişti. Aysel hem şaşırdı, hem sevindi. Takvim sonraki yıllarda da 24 Ocak'ı Mumcu'nun ölümüne ve Aysel'in metnine ayırdı. Uğur Mumcu'yla bağı bununla sınırlı kalmadı, Antalya Barosu da Türkiye'nin bir hukuk devleti olması için gösterdiği çabalar nedeniyle 2010 Uğur Mumcu Hukuk Özel Ödülü'nü Aysel'e verdi.

ONUNCU BÖLÜM

İ.Ü. Hukuk Fakültesi'nin İlk Kadın Dekanı

"Ben de adayım." Aysel'in ağzından kararlı bir şekilde dökülen bu cümle herkesi şaşırttı. Fakültenin tarihinde hiç kadın dekan olmamıştı, ama adaylar arasında Aysel kadar güvenebilecekleri kimse de yoktu. Fakültenin çehresini de ilişki anlayışını da değiştirdi. Çatışan öğrencilerin arasına giriyor, işgalleri polis müdahalesi olmadan sona erdiriyordu. Gelenek sürüyor, profesöründen asistanına bütün kürsü her gün çayla simidi bölüşüyordu.

Dekan Aysel Çelikel.

Kazanamazsan onlar utansın!

Kadın erkek eşitliğine inansa da Aysel'in kişiliği kendisiyle aynı donanıma sahip bir erkek kadar ortaya çıkmasını engelliyordu. Sık sık rektörün ya da dekanın odasına girip çıkan akademisyenlerden değildi, hakkında, "Bizimki yine göründü," gibi bir cümle kurulmasını istemiyordu. Daha asistanlığından başlayarak dekan yardımcılığına gelene kadar hep aynı tutumu izlemişti, "Ben bunu yaptım," demekten imtina ediyordu. Doğru zamanda, doğru bir hareketin ya da cümlenin görüneceğinden, değerlendirileceğinden emindi. Prof. Hıfzı Timur'un cenazesinde, kendini asistanlar adına kürsüde konuşurken bulmuştu. Herkes gibi o da ne söyleyeceğini bilmiyordu, ama hiç konuşmamanın hocasına saygısızlık olacağını düşünmüştü. Konuşması bitip de kürsüden indiğinde Prof. Ragıp Sarıca, "Senin ne güzel ifade kabiliyetin varmış, biz bilmiyormuşuz," demişti. Konuşurken kendisine bakan yüzlerin ifadesinden yerinde ve doğru cümleler kurduğunu anlamış, Sarıca'nın sözleri de kendine güvenini pekiştirmişti.

ÇYDD'nin kurucularından olması, yapılan etkinliklerde kürsüye çıkması, *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan makaleleri meslektaşları arasında öne çıkmasını sağlamıştı. Emekli ya da çalışan pek çok kadın akademisyen aynı düşünceleri paylaşsalar da sadece mesleki alandaki çalışmalarına yoğunlaşırken o bir de sosyal sorumluluklarına zaman ayırıyordu. Ne zaman konu açılsa kadın meslektaşları kendisini takdir ettiklerini gizlemiyor, ama sıra neden geride durduklarının yanıtı vermeye geldiğinde, "Biz bu işleri sevmiyoruz, sense seviyorsun," diyorlardı. Aysel onları kırmamak için söze

dökmüyor, içinden, "Bu sevmekle ilgili bir durum değil ki, bu benim kişiliğimle ve yeteneğimle alakalı," diye geçiriyordu. Bu kişiliği onu birkaç yıl sonra bir başka makama, daha büyük sorumluluğa taşıyacaktı.

Bu arada 1991 yılında yapılan genel seçimler iktidara bir kez daha Süleyman Demirel'i, bu kez Doğru Yol Partisi'yle (DYP) taşımıştı. DYP'nin koalisyon ortağı ise Erdal İnönü'nün genel başkanlığındaki SHP'ydi. SHP seçimlerden önce Halkın Emek Partisi'yle birleşmiş (HEP), böylece Kürt kimliğiyle siyaset yapmak isteyen Leyla Zana, Hatip Dicle, Mahmut Alınak gibi isimler de meclise girmişti. Ancak bazı milletvekilleri meclis kürsüsünde Kürtçe yemin ettikleri için partiden ihraç edilecek, iki yıl sonra da Amerika'da yaptıkları bir konuşma nedeniyle tutuklanacaklardı.

CHP ise bu kez Deniz Baykal'ın başkanlığında siyaset sahnesindeydi. Demirel iki yıl başbakanlıktan sonra Özal'ın beklenmedik ölümüyle cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuş, DYP'nin başına da Tansu Çiller getirilmişti. Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir kadın Türkiye'ye başbakanlık ediyordu. Ancak 1992, 93 ve 94 Türkiye tarihinin en şiddet dolu yılları olarak geçecekti tarihe, özellikle Güneydoğu'da yüzlerce kişi gözaltında kaybedilecek, şaibeli bir örgüt olan Hizbullah çok cana kıyacaktı. Bu şiddet tablosuna 1993'te Sivas'ta aralarında Hasret Gültekin'in, Asım Bezirci'nin, Muhlis Akarsu'nun, Nesimi Çimen'in de olduğu 37 sanatçı ve aydının, binlerce kişinin tezahüratı arasında yakılması eklenecekti.

Aysel o sabah, yani 2 Temmuz'da Avrupa Konseyi'nin düzenlediği kadın kongresine katılmak üzere Helsinki'ye uçmuştu. Akşam kaldığı otelde televizyonu açtı, haberler vardı, izlemeye başladı. Spiker Türkiye'den bir haber veriyordu, görüntülerde yanan bir otel, onu izleyen binlerce kişi, bir de kalabalıktan yükselen sloganların uğultusu vardı. Altyazıda Sivas'ın adını okudu, anlamaya çalıştı, ama bilmediği dilde bu zordu. Eski bir haber olduğunu düşünüp belleğini yokladı, ama 70'li yıllarda Maraş'ta, Malatya'da, Çorum'da yaşanan katliamlardan başka olay bulamadı, onlarda da

yangın çıkarılmasını hatırlamıyordu. "Acaba bu olay ne, ne zaman yaşandı?" diye düşündü. Sonunda Finlandiya televizyonunun küçük bir olay yakaladığını, bunu da abartarak seyirciye aktardığına karar verdi. Ülkesinin siyasi sabıka kaydı epey kabarık olsa da böyle bir vahşetin yaşanabileceğine ihtimal vermedi.

Olup bitenin ayrıntılarını Türkiye'ye dönünce öğrendi. İktidarın basiretsizliği, Sivas halkının tepkisizliği, daha doğrusu sadece seyirci kalması Aysel'i dehşete düşürdü. Dönemin cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in yardım istendiğinde, "Askerle halkı karşı karşıya getirmem," diye müdahaleyi geciktirmesi, hükümetin koalisyon ortağı SHP Genel Başkanı ve başbakan yardımcısı Erdal İnönü'nün onu ikna çabalarının yetersiz kalması, başbakan Tansu Çiller'in, "Otel dışındaki halkımıza çok şükür bir şey olmadı," açıklamaları dehşet duygusunu artırdı. Ona göre onlarca insanın saatlerce otelde mahsur kalmasına, yakılmasına müdahale etmeyen bir hükümet istifa etmeliydi, ama kimse istifa etmediği gibi katilleri savunan avukatlar daha sonra bakan olacak, Türkiye, İslam'ı siyasallaştırma çabalarının bedelini bugün de süren bir utançla ödeyecekti.

Doksanlı yıllar topluma umutla sarılabilecekleri bir ışık, bir çıkış göstermemeye kararlı görünüyordu. Refah Partisi'nin (RP) beklenmedik oy alacağı yerel seçimler, kendisini İslami bir örgüt olarak tanıtan İBDA-C'nin eylemleri, cari açığı büyüten, enflasyonu yüzde yüzlerin üzerine çıkaran, bir doların altı bin lirayı bulduğu ekonomik kriz, ardından gelen 5 Nisan Kararları, hızla artan işsizlik ve yoksulluk bir karabasanın içinde olunduğunu düşündürüyordu.

Bu arada Cem'i Demiroğlu'nun görev süresi dolmuş, İstanbul Üniversitesi'nde rektör değişikliğinin zamanı gelmişti. Adaylardan biri de Prof. Bülent Berkarda'ydı. YÖK'e rağmen vaatlerde bulundu seçimlerden önce, üniversitede özerkliği, dekanların seçimle göreve gelmesini sağlayacak, öğretim üyelerinin oylarına itibar gösterecek, onların sıralamasına sadık kalacaktı. O güne kadar rektörler kendi düşün-

celerine yakın üç ismi YÖK'e dekan adayı olarak bildiriyor, YÖK de bazen rektörün sıralamasına uyarak birinciyi, bazen de diğerlerini atıyordu. Vaatleri karşılığını buldu ve Prof. Berkarda rektör oldu.

Berkarda rektörlük koltuğuna yeni oturmuştu ki hukuk fakültesinde tam on altı yıl dekanlık yapan Prof. İlhan Akın emekliye ayrıldı. Yerine kim atanacak ya da seçilecekti? Aysel aklından, "Acaba ben de aday olsam mı?" diye geçirmeye başladı. Zor bir karardı, kıdemli üç erkek aday bir yana fakültenin yüz yıla yaklaşan tarihinde hiç kadın dekan yoktu. Önce hevesleniyor, ardından, "Ya seçilemezsem, ya kaybedersem, küçük düşmez miyim?" diye kendi kendisiyle tartışıyordu. Bir akşam düşüncesini eşi Murtaza Çelikel'e açtı, kaygılarını da dile getirdi. Çelikel, "Eğer risk almazsan başarıya ulaşamazsın," dedi. "Önce risk al, sonra elinden geleni yap. Madem bu görevi istiyorsun aday ol, kazanamazsan onlar utansın."

Eşinden aldığı destekle önce kürsü arkadaşlarına düşüncelerini sordu, karşılarında bir kadın dekan görmeye hazırlar mıydı? Çoğu kesin kararını vermemişti, üç erkek aday arasından birinin adını söylüyorlardı, "Peki, ben aday olsam," dediğinde ise şaşırıyor, ne söyleyeceklerini bilemiyorlardı. Ama öncelikli sorun Rektör Berkarda'nın sözünü tutup tutmayacağıydı. Aysel, Berkarda'nın kapısını çaldı, "Siz dekanların seçimle göreve geleceğini vaat etmiştiniz. Şimdi bizim fakültenin dekanlık koltuğu boş. Sözünüzü tutup seçim mi yapacaksınız, yoksa kendiniz üç aday mı belirleyeceksiniz? Ben seçime girmek istiyorum, eğer birinci olarak seçilirsem ismimi Ankara'ya göndermeyecekseniz girmeyeceğim," dedi. Böyle bir soru beklemeyen Berkarda biraz düşündükten sonra, "Ben bir söz verdim Aysel Hanım," dedi. "Sözümü yerine getireceğim, siz aday olun."

Artık kararını arkadaşlarına açıklayabilirdi. Önce kendi kürsüsündekilerle konuştu, o sıralar rektör yardımcılığı yapan Ergin Nomer'le Gülören Tekinalp sevinçle karşıladı kararını. Sonra diğer bölümlerdeki arkadaşlarıyla konuştu;

Anayasa Hukukçusu Bülent Tanör, Süheyl Batum, Necmi Yüzbaşıoğlu da destekleyeceklerini söylemekte bir an bile tereddüt etmedi. Ticaret Hukuku Anabilim Dalı Başkanı Prof. Ünal Tekinalp biraz şaşkınlıkla, ama daha çok heyecanla yanında olduğunu söyledi. Hepsi uzun bir süredir durağan bir haldeki fakültenin Aysel'le canlanacağına inanıyordu. Asistanları kendisinden daha heyecanlı, seçimi kazanması için canla başla çalışıyorlardı.

Seçim günü geldiğinde herkes soluğunu tutmuş sonuçları beklemeye başladı. İktisat Fakültesi'nin hocaları Erdoğan Alkin ile Yüksel Ülken şaşkınlıkla olup biteni izliyordu, onlar da bir kadının dekanlığa aday olmasına şaşırmıştı. Sonunda Aysel açık ara farkla seçimi kazandı. Berkarda, Uğur Derman gibi hocaların bir başka isme doğru yönlendirmelerine rağmen sözünü tuttu, YÖK'e ilk sırada Aysel'in ismini verdi, kurum da onayladı. Hukuk Fakültesi'nin dekanı artık Aysel Çelikel'di.

Öğrencilerle, meslektaşlarıyla, hatta idari personelle kurduğu ilişkiler sayesinde fakültenin eksiklerini, yaşanan sıkıntıları biliyor, daha adaylığı söz konusu değilken bile neler yapılabileceğini düşünüyordu. Bürokrasinin sırtını yasladığı hiyerarşik ilişkiler ona göre değildi, sorunların herkesin katkısıyla çözüleceğine inanıyordu. İşte bu inançla daha dekanlığının ilk aylarında öğretim üyelerinin özerk ve demokratik üniversite ile özlük hakları için başlattıkları eyleme katıldı, o da derslere girmedi. Hükümet seçimlerden önce vaat ettiği üniversite reformunu gerçekleştirmediği gibi 5 Nisan Kararları öğretim üyelerini de etkilemiş, tasarruf tedbiri adı altında üniversitelere ayrılan kaynak da sınırlanmıştı. Bu araştırmaların aksaması anlamına geliyordu. Sonuçta sadece profesörlere zam yapıldı, doçentler ve yardımcı doçentlerin talebi göz ardı edildi. Aysel Adalet Bakanlığı yaptığı dönemde Bakanlar Kurulu'nda konuyu gündeme getirecek doçent ve yardımcı doçentlerin maaşlarının düşüklüğünden söz edecekti. Kurul kendisine hak verecek, ama maaşların iyileştirilmesi konusunda bir adım atılmayacaktı.

Kırık koltuk, bozuk araba

Aysel'in fakültenin her sorununda başta konuyla ilgili birim olarak ilgili herkesin düşüncesini öğrenmek istemesi pek alışıldık bir durum değildi. O güne kadar genellikle kararlar tek kişinin ağzından, yani dekandan çıkmıştı, şimdi karşılarında kendilerine düşüncelerini soran, başta yardımcısı Prof. Dr. Necmi Yüzbaşıoğlu olmak üzere bütün akademisyenlerle sorunları ve sorumlulukları paylaşan biri vardı. Konuya hakim olanlar bile ilk günlerde geçmişin alışkanlığıyla görüş belirtmekten kaçınıyor, "Siz bilirsiniz," diyor, Aysel'se üslubunu ve yaklaşımını koruyup onların yaklaşımına alışmalarını bekliyordu. Çay ve simit partileri sürüyordu ve kapısı hâlâ herkese açıktı. Bu kapıdan girenlerden, çay içip simit yiyenlerden biri de Prof. Dr. Bahadır Erdem'di:

"Çay ve simit partileri genç asistanlarla hocaları aynı masa başında buluştururdu. Hocalar günlük olaylardan, siyasetten, iktidardan konuşurken biz de dinler, öğrenirdik. Yorum yaptığımızda da dinlerlerdi. Eşitlikçi bir sistemdi yani. Gençlere şöyle ya da böyle yap, demenin değil, göstermenin, paylaşmanın önemli olduğunu anlatırdı bu partiler. Hocalarımızla hayatı paylaştığımızı, hayatın içinde birlikte olduğumuzu hissederdik, bu da bize cesaret verirdi."

Akademisyenler arasında ideolojik ayrım yapmıyor, atamalarda bütün fakültede o gün yüzde onu oluşturan muhafazakar kesimi de sadece liyakatına göre değerlendiriyordu. Bu nedenle muhafazakarların da sevgisini kazanmıştı. Bakanlıktan yöneltilen soruları o konuyla ilgili kürsüye gönderiyor, sorumlu kişi siyasi bakışı ne olursa olsun sorumluluğunu yerine getiriyordu.

Daha dekanlığının ilk gününde YÖK'ün üniversitelere neye mal olduğunu bir kez daha gördü Aysel. Kendisine tahsis edilen otomobil daha ilk binişinde yolda kaldı. Tam da Unkapanı Köprüsü üzerindeydiler, şoföre, "Bu İlhan Bey'in zamanında bozulmuyordu da bana mı denk geldi?" diye sormadan edemedi. Şoför sık sık bozulduğunu, ancak bir türlü rektöre

bildiremediklerini söyledi. Dahası makamındaki koltuk da kırıktı, hizmetlilere İlhan Akın'ın bu koltukta nasıl oturduğunu sordu, aldığı yanıt, "O koltuğa oturmazdı," oldu. Nedeni açıktı; YÖK'le birlikte fakültelerin bütçesi kaldırılmış, fakülteler zorunlu ihtiyaçlarını bile rektörün onayıyla sağlayabilir hale gelmişti. Anlaşılan Dekan İlhan Akın da rektörün talebini karşılamamasından duyacağı kırgınlığın önüne geçmek amacıyla sorunları kökten çözmektense geçici önlemler almayı yeğlemişti.

Aysel'i üzen konulardan biri de o güne kadar emekli olmuş hocalarının anısına bir armağan kitabı yayımlanmamasıydı, bazen fakültenin bütçesi olmadığı için bir tören bile düzenleyemedikleri oluyordu. Bu sorunu çözmenin tek yolu fakülteye kaynak yaratmaktı. Yasal yol bir vakıf kurmaktı, herkesten on biner lira toplansa vakfı hayata geçirecek bütçe sağlanabilirdi. Diğer kürsülerin başkanlarıyla konuştu, çoğu umutsuzdu, "Boşuna bu işe kalkışma, kimse para vermez," diyorlardı. Böyle diyenlere Aysel'in yanıtı hazırdı, "Verirler, merak etmeyin, ama siz vermeyecekseniz o başka..." Bu cümle üzerine, "Ben veririm elbette," diye atılıyordu karşısındaki, "ama diğerleri vermez."

Aysel haklı çıktı, çoğunluk onar bin lira verdi. Serbest çalışan, mali durumu iyi, avukatların da desteğiyle "İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Eğitim, Öğretim ve Yardımlaşma Vakfı" kuruldu. Üç yıl içinde on hoca için armağan kitabı hazırlandı, tören düzenlendi. Dekan olarak her kitaba Aysel bir önsöz yazdı, o hocanın kişiliğini, çalışmalarını anlattı. Bununla yetinmedi, sıraları kırık, duvarlarında yosun beliren sınıfları tamir ettirdi, boyattı. Mikrofonu neredeyse sürekli bozuk olan, tavanı bulunmayan büyük amfinin elden geçirilmesini sağladı, kız öğrencilerin tuvaletini baştan sona yeniledi. Bütün bu işlere vakfın geliri yetmiyordu elbette, kimi zaman rektörden destek istedi, kimi zaman dışarıdaki arkadaşlarından yardım aldı. Öğrenciler için bir de tepeden tırnağa beyaz boyalı, adını da renginden alan "Beyaz kantin"i yaptırdı. Kantinin giderlerinin büyük kısmını rektörlük karşılamıştı, bu yüzden açılışı gerçekleştirmek de rektörün hakkıydı, mikrofonu ona bıraktı.

Sağ-sol çatışmalarının yeniden ivme kazandığı bir döneme denk düşmüştü dekanlığı. Bir gün MHP'li bir öğrenci solcu bir öğrenciyi bıçaklayınca kantin bir süreliğine kapatıldı. Aysel'in odasının kapısı her görüşten öğrenciye açıktı. İlginçtir, her gelen grup kendisinin demokrat olduğunu söylüyor, hatta MHP'li öğrenciler kendilerine faşist denilmesinden duydukları rahatsızlığı dillendiriyordu. Duvar gazetesi solcu öğrencilerin elindeydi, gazeteye gözlerinin içi gibi bakıyor, indirilmesine izin vermiyorlardı. Aysel, "Sabahlara kadar bu yazılar için uğraşacağınıza derslerinizle ilgilenseniz," diyecek oluyor, dinlemiyorlardı. Üstelik tek gazeteyle yetinmiyor, birkaç gazeteyi aynı anda duvara asıyorlardı. Polisleri köpek, sağcı öğrencileri katil faşistler diye tanımlayan bu yazılara itiraz ediyordu Aysel, "Böyle kötü sözler kullanmayın, birbirinize kötü davranmayın, hepimiz bu toplumun insanıyız." Söylediklerinin bir kulaklarından girip diğerinden çıktığının farkındaydı, ama hiç olmazsa hocalarının kendileriyle birlikte olduğunu görüyor, "Ne haliniz varsa görün!" demediğini biliyorlardı.

Aysel öğrencilerle uğraşadursun Türkiye'nin siyasi haritası da renk değiştirdi; 1995 genel seçimleri Refah Partisi'nin uzun soluklu bir iktidara aday olduğunu gösterdi; seçimlerden birinci parti olarak çıkmakla kalmadı, DYP ile koalisyon yaparak Necmettin Erbakan'ı başbakanlık koltuğuna taşıdı. Hükümet toplumun laikliği kaybetme korkusunu yatıştırmak yerine, "Şeriat isteriz!" diye bağıran gruplarla, başbakanlık konutunda tarikat liderleri ve şeyhlere yemek verilmesiyle, cihadı konu alan tiyatro oyunlarının sahnelenmesine göz yummasıyla endişeyi büyüttü. Sonunda 28 Şubat 1997'de yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında laikliğin demokrasinin ve hukukun teminatı olduğu vurgulanarak hükümet uyarıldı. Erbakan MGK kararlarını imzalamaya yanaşmayınca sorun büyüdü, hükümetin istifasıyla sonuçlandı. DSP, ANAP ve Hüsamettin Cindoruk'un kurduğu Demokrat Türkiye Partisi'nden oluşan yeni koalisyon hükümetine bu kez Mesut Yılmaz başbakanlık ediyordu.

Bu arada Susurluk'ta meydana gelen bir trafik kazası da, siyasetçi, mafya ve polis bağını ortaya çıkarmış, geçmişe yönelik pek çok katliam ve cinayet bu kazayla birlikte yeniden tartışılmaya başlamıştı. DSP bu çalkantılı ortamda yükselişe geçmiş, Ecevit'in yeniden eski gücüne kavuşma ihtimali olduğunu göstermişti.

Zamanla Aysel'in de ilk heves geçince odasına çekileceğini, fakülteyi emirlerle yöneteceğini düşünenler yanılmıştı. O hâlâ odasında oturmuyor, sürekli öğrencilerin arasında dolaşıyor, ne olup bittiğini gözlüyordu. Bir olay olduğunda hemen koşuyor, ikna yoluyla sorunu çözmek istiyordu. Diğer hocalar, dekan yardımcıları, öğrenci işleri şefi, "Gitmeyin," diye yalvarıyordu, "bir şey olur, yaralanırsınız, sizi koruyamayız." "Beni korumanıza gerek yok ki," diye karşılık veriyordu, "öğrenciler bana niye vursun? Orada çocuklar birbirini yerken ben sırça köşkte oturamam, bu ayıptır." Öğrencilere ise olayı büyütmemelerini söylüyor, saldıran grup için "bırakın gitsinler" tavsiyesinde bulunuyordu. Bu müdahaleler sırasında solcu öğrencilerin tahrik ettiğini, sağcı öğrencilerin saldırdığını fark etmekte gecikmedi, ondan sonra da onları sürekli tahrik etmemeleri konusunda uyardı.

Her öğrenci grubu aidiyetlerini farklı şekillerde gösteriyordu. İslamcı öğrencilerin eylem biçimi koridorda namaz kılmaktı. Namaz saatini öğrencilerin dersten çıktıkları zamana denk getiriyorlardı ki eylemleri görülsün. Cuma günleri oldu mu, tam namaz saatinde dersi bırakıp sınıftan çıkıyorlardı. Aysel önceleri nereye gittiklerini soruyordu, sonra vazgeçti, ama öğrencileri uyarmadan da edemedi, "Ya derse hiç girmeyin, girdiyseniz de çıkmayın, lütfen!"

YÖK kuralları gereği öğrencilerden yönetimin tanımıyla katkı payı, öğrencilerin tanımıyla harç alınıyordu. Harcı ödemeyen öğrenci sınava giremiyordu. Hukuk fakültesi öğrencilerinin bir bölümü bu parayı yatırmamıştı. Aysel de bir tarih belirlemiş, o tarihe kadar ödeme yapmayanlardan para alınmayacağını bildirmiş, dolayısıyla sınavlara giremeyeceğini ima etmişti. Birkaç gün sonra büyük bir öğrenci grubu,

ellerinde pankartlar, sloganlarla okul binasına doğru yürüyüşe geçti. Aysel de diğer akademisyenler de ne olduğunu anlayamadı önce. Öğrencilerle konuşup da eylemin nedenini öğrendiğinde, "Ben yasaları çiğneyerek katkı payı ödemeden sizi sınava alamam," dedi, yanıt Anıt Baba isimli öğrenciden geldi: "Siz bu kararınızı geri alın, yoksa çok kötü şeyler olacak." Aysel düşüncesinde ısrar etti, "Kararınız nedir?" diye sordu. Öğrenciler hukuk fakültesinden çıkıp iki fakültenin ortaklaşa kullandığı binaya, İktisat Fakültesi'ne yürüyüp derslikleri işgal etti.

Rektör Bülent Berkarda da fakültenin önündeydi, polise haber verdiğini söyledi, "Haberiniz olsun, çocukları oradan çıkaracaklar," dedi. Rektör bir toplantıya katılacaktı, sonucu beklemeden gitti. Akşam olmuş, emniyet müdür yardımcısı iki yetkili hemen müdahale etmek, eylemi bitirmek istiyordu, Aysel durdurdu, "Bakın," dedi, "çocuklar ikinci kattalar, onları oradan çıkarmanız zor, çıkaracağım derseniz merdivenlerde sürüklemek zorunda kalırsınız, pencereden atlayanlar, yaralananlar, hatta ölenler çıkabilir. Bu çok ağır bir sonuç olur, sonra da her yıl bunun tekrarını yaparlar." Çözüm yine Aysel'den geldi, "Bırakın, bu gece burada kalsınlar, sabahleyin giderler."

Gece saat on olmuştu, ama işgal hâlâ sürüyordu. Onlarca polisle birlikte Aysel, dekan yardımcıları, asistanlar, hatta diğer fakültelerden akademisyenler bekliyor, içeriden marşlar, şarkılar yükseliyordu. Polis şeflerinden biri sonraları Gaffar Okkan'ın öldürülmesinden sonra Diyarbakır'a atanacak bir emniyetçiydi. O ve bir başka emniyet müdür yardımcısı sağduyulu davranıp Aysel'in çözümüne uydu. Gece okulun ya da arşivin yakılması ihtimaline karşı, itfaiye araçlarıyla birlikte nöbet tutacak, müdahale etmeyeceklerdi. Aysel İstanbul Emniyet Müdürü'yle de konuştu, müdür pek gönüllü görünmese de, "Sorumluluk sizin," demekle yetindi.

Aysel'in soğukkanlılığı polislerin de dikkatini çekmişti, tek bir öğrencinin zarar görmesini istememesini de anlıyorlardı. Diğer dekanlarsa rektörün çıkarılması konusunda

emir verdiğini hatırlatıyor, korkuyla Aysel'i uyarıyorlardı. Sonunda dayanamayıp, "Eee, rektör bey bekleseydi o zaman burada," dedi. Öğrencilerinse keyfi yerindeydi, binadaki kantinden aldıkları yiyeceklerle karınlarını doyuruyor, şarkı söylemeye, slogan atmaya neredeyse hiç ara vermiyorlardı.

Gece on ikide evine döndü, ertesi sabah geldiğinde öğrencileri işgali sürdürür buldu. Temsilci olduğu anlaşılan bir öğrenci Aysel'den yanlarına gelmesini istedi. Kendisi pencereden sarkıttıkları bir iple inip çıkıyor, Aysel'e de aynı yolu izlemesini söylüyordu. "Eee oğlum," dedi Aysel, "benim yaşım başım belli, ben nasıl tırmanırım ipe?" Öğrenciler de dekan odasına gelmeye yanaşmayınca görüşme sonuçsuz kaldı. Aysel odasına geçti; birkaç saat sonra da öğrenciler "açık" olan kapılardan çekip gittiler, ne yaralanan ne de gözaltına alınan bir öğrenci oldu.

Ertesi gün Rektör Berkarda ve gazetecilerle birlikte binayı gezerken bütün duvarların Türkçe-Kürtçe sloganlarla doldurulduğunu gördüler. Tuvaletler taşmış, her şey yerle bir olmuştu. Rektör oldukça kızgındı, yanındakiler de ahlanıp vahlanıyor, hasarın nasıl düzeltileceğini tartışıyordu. ATV'den bir muhabir Aysel'e mikrofon uzattı, binanın halini işaret edip, "Bu tablo karşısında ne düşünüyorsunuz?" diye sordu. "Valla hiç üzülmedim," diye yanıt verdi. "Hatta şu anda çok memnunum, çünkü kimsenin burnu kanamadı, kimse zarar görmedi. Alt tarafı duvarlarda yazılar var, masalar kırıldı, ortalık kirlendi. Bunların hepsi iki günde tamir olur, ama bu genç çocuklardan birine bir şey olsaydı, yerine birisini ikame edemezdik." Ne düşünüyorsa onu söylemişti, ama acaba televizyon haberi nasıl verecekti, "Kadına bak! Terörü destekliyor," derler miydi, merak etti. Haberler başladığında televizyonun karşısına geçti. Ali Kırca sıra İstanbul Üniversitesi'nin işgaline gelince Aysel'in tutumunu ve düşüncelerini "Örnek dekan" olarak sundu. Aysel derin bir oh çekti, ama söyledikleri samimi düşünceleriydi, bir yaralanma olsaydı, öğrenciler yerlerde sürüklenseydi acısını hep taşıyacağını biliyordu.

Daha öğretim üyeliğinin ilk adımlarında öğrencilerine karşı takındığı bu hoşgörülü tutumun altında gençliğin coşkusu ve heyecanının okul bitip de mesleğe atıldıktan sonra yerini olgunlaşmaya, geçmişi daha sakin ve akılcı değerlendirmeye bırakacağı bilgisi yatıyordu. Bu yüzden eylemlere karışan öğrenciler hakkında soruşturma açmaktan, sicillerine işleyerek geleceklerine etki edecek uygulamalardan kaçınıyordu.

İlerleyen yıllarda eylemlere katılan bir kız öğrencisiyle fakültenin öğrenci işlerinde karşılaştığında bu tutumunun öğrencilerinde nasıl bir etki yaptığını görecekti. Öğrenci mezun olmuş, mesleğe adım atmıştı. Aysel'i karşısında görünce ağlamaya başladı. "Siz," dedi, "biz hangi eyleme karışırsak karışalım hakkımızda soruşturma açtırmadınız, bizi kolladınız." Aysel eski öğrencisini zorlukla yatıştırdı, "Üzülme artık, olur böyle şeyler, gelir geçer," dedi.

Bir başka öğrencisi ise, öğrenciliği sırasında katıldığı eylemler nedeniyle karşısına çıkarılan engelleri aşamayınca Aysel'den yardım isteyecekti. Eylemlerin en önünde yer alan, ama ders çalışmayı da elden bırakmayan Tuncelili bu kız öğrenci mezun olmuş, Almanya'da doktorasını tamamlamış, şimdi akademik kariyerini sürdürecek bir kürsü arıyordu. Kimse onunla çalışmaya yanaşmıyordu, çünkü nereye başvursa öğrenciliğinde karıştığı eylemler karşısına çıkıyordu. Aysel rektörlerini ya da bölüm başkanlarını tanıdığı üniversitelere yönlendirdi eski öğrencisini. Birkaç yıl sonra karşılaştıklarında öğrenci fısıldayarak çalıştığı üniversitenin adını söylemiş, bir kez daha siyasi görüşlerinin önüne dikilmemesi için nerede olduğunu, nerede çalıştığını kimseye söylemediğini anlatmıştı.

Sadece bu öğrenciler değil, bütün yaşamı boyunca tatilde, yolda, bir toplantıda karşılaştığı bütün eski öğrencileri, "Biz sizi çok üzdük," diye başlayacaklardı konuşmaya gözleri dolu dolu, "ama siz bize hep anlayış gösterdiniz." Yeniden yüz yüze gelme fırsatı bulamayan öğrencileri ise düşüncelerini internet üzerinden yansıtacaktı. Gençliğin rağbet ettiği sitelerden Ekşi Sözlük'te, bir öğrencisi şöyle yazıyordu:

"Devletler özel hukukçuları arasında genel olarak gözlemlediğimiz, farklı fikirleri savunsalar da birbirlerini sevme, destekleme, saygı ve övgüyle atıf yapma, en genç araştırma görevlisine kadar söz hakkı tanıma gibi güzel bir akademik ortamın oluşmasında emeği olan möhuk (milletlerarası özel hukuk) tanrıçası, müstesna bir hanımefendi ve çok kıymetli bir hocadır."

18 Nisan 1999'da yapılan milletvekili seçimleri Türkiye'nin karşısına az bulunur koalisyonlardan birini daha çıkardı; 28 Şubat'la birlikte yükselişe geçen DSP sandıktan birinci parti olarak çıktı ama tek başına hükümet kuracak sandalyeye sahip değildi. MHP ve ANAP koalisyonu kuruldu. Bu seçimlerde Murtaza Çelikel de milletvekili adayı olmuş, ancak meclise girememişti. Bu arada Aysel de kolları sıvamış, DSP için 12 Eylül Darbesi'ne yurtdışında yakalanan ya da darbeden sonra yurtdışına kaçan ve vatandaşlıktan çıkarılan binlerce kişiyi ilgilendiren vatandaşlığa geri alınmayla ilgili bir yasa tasarısı hazırlamıştı. Yasa yürürlüğe girmiş, on yılı aşkın bir süredir ülkesine hasret olanlara ülkelerine dönüşün kapısı açılmıştı.

Bir hırçın rektör

1999 Aysel için de bir dönüm noktasıydı; Bülent Berkarda'dan sonra İstanbul Üniversitesi rektörlüğüne Kemal Alemdaroğlu getirilmişti. Daha önce her dönem başka bir fakültenin hocası rektörlük koltuğunu otururken, YÖK'ten sonra sayıca üstün olan tıp kökenliler rektör olmaya başlamıştı. Alemdaroğlu'nun kendisinden önceki tıp kökenli rektörlerden farkı, Aysel'in deyimiyle her konuyu, faydasına ya da doğuracağı sonuçlara bakmadan "bir cerrah gibi kesip atması"ydı. Otoriter yapısı, aklın sınırlarını zorlayan kararları üniversitenin havasını değiştirmişti. Aysel de Alemdaroğlu'nun yönetim anlayışıyla çelişecek, bu da onu dekanlıktan istifa etme noktasına getirecekti.

Genel alışkanlık rektör ya da dekan her yöneticinin kendi kadrolarıyla çalışmasıydı, ama Alemdaroğlu daha fazlasını

istiyordu. Her senato toplantısında önce bir saati bulan, hamasi bir konuşma yapıyordu. CHP yanlısıydı, ama üniversitedeki sosyal demokrat akademisyenleri bile canından bezdirecek politikalar izliyordu. Verdiği her emre itaat edilmesini istiyor, değil etmeyenleri kendisinden farklı düşünenleri bile daha ağızlarını açar açmaz azarlamaya başlıyordu.

Pek çok dekan biraz rektörün bu üslubuyla karşı karşıya gelmemek, biraz da fakültesinin ihtiyaçlarının rektörlükten geri çevrileceği endişesiyle sessiz kalıyordu. Sessiz kalmakla yetinmeyip rektöre yakın olma çabası gösterenler de vardı. Toplantı sonrasında odasına gidip o günkü toplantıdaki konuşması ve davranışları için övgülerini sunuyorlardı. Aysel'se toplantı biter bitmez odasına koşuyor, eline yüzüne kolonya sürerek sakinleşmeye çalışıyor, "Bugün de geçti," diye kendi kendine söyleniyordu.

Toplantıda dekanlar rektörün çevresinde fakültelerinin kuruluş sıralarına göre oturuyordu, en yeni fakültenin dekanı en uçta kalıyordu. Aysel ilk fakültelerden birinin dekanı olması nedeniyle rektöre yakın oturuyordu. Bir toplantıda Alemdaroğlu neredeyse her toplantıda hedefine aldığı dekanı azarlamaya başlayınca dayanamayıp söz aldı:

"Sayın rektör, dekanlar tecrübesizlikten ya da dikkatsizlikten hata yapabilirler. Elbette bu hataları söylemek, binanın yıkılmaması için tedbirler almak lazım. Ama bu kurulda sizden daha kıdemli öğretim üyeleri var. Bu konuşma biçiminiz bizi rencide ediyor. Bu yüzden de herkes bugün ona, yarın bana diye geçiriyor aklından ve düşüncesini söylemekten kaçınıyor. Lütfen, başka bir üslupla konuşmanızı rica ediyorum."

Aysel rektör sözünü kesmeye vakit bulamasın diye hızlı hızlı konuşup sözlerini bitirdi. Alemdaroğlu elini masaya vurarak yanıtladı: "Ben yetkilerimi kıdemden değil, hukuktan alıyorum, konuşmamda da size dair bir şey yoktu zaten." Aysel tam karşılık verecek, "Evet, yetkilerinizi kanundan alıyorsunuz, ama kanun size hakaret etme yetkisi vermiyor," diyecekti ki Alemdaroğlu başka bir konuya geçti. Belliydi, Aysel'e çok, ama çok kızmıştı.

Bu kızgınlığının hesabını görmekte de gecikmedi; artık hukuk fakültesinden gelecek taleplere olumlu bir cevap vermeyecekti, bilgisayar donanımı mı yapılması gerekiyor, talep geri çevriliyordu. Aysel randevu alıp odasına gidiyor, Alemdaroğlu tam randevu saatine yemeğini denk getiriyordu. "Şimdi çok acele bir işim var," diyordu, "siz anlatın ben yemeğimi yiyeyim." Aysel bunun bir hakaret olduğunun farkındaydı, yine de derdini anlatmaya çalışıyor, ama sonunda dayanamayıp, "Siz yemeğinizi yiyin, başka zaman konuşuruz," diyerek odadan çıkıyordu.

Alemdaroğlu'nun günün can yakıcı sorunu türban konusunda da tavrı oldukça sert ve katıydı. O göreve gelene kadar Anayasa Mahkemesi'nin aldığı karar uygulanmıyor, hocalar da türbanlı öğrencilerden pek rahatsızlık duymuyordu. Aslında çoğu türbanın erkeğin dayattığı, kadının özgürlüğünü sınırlayan bir uygulama olduğunu düşünüyor, dahası başörtüsünün doğal, alışılagelmiş bir örtünme şekli olmasına karşılık türbanın İslam'ın siyasallaştırılmasının bir simgesi olduğuna inanıyordu. Ancak kız öğrencilerin eğitim görme şanslarının türban nedeniyle engellenmesini de içlerine sindiremiyorlardı.

Alemdaroğlu göreve gelir gelmez, 28 Şubat'ın hâlâ esen rüzgarından esinlenerek türbanı yasaklayınca eylemler ayyuka çıktı. Her cuma, Cuma namazından çıkan yüzlerce, binlerce kişi Beyazıt'ta buluşuyor, uygulamayı protesto ediyordu. Öğrenciler üniversitenin kapısına dayanıyor, polis onları geri püskürtüyor, neredeyse her gün bir arbede çıkıyordu. Kız öğrencilerden çok, çoğu erkeklerden oluşan kalabalığın sesi Aysel'in odasına kadar ulaşıyordu. Kararın merkez binada uygulanmasının zor olduğuna dair rektörü uyarmalarına rağmen gelinen nokta üzücüydü. "Evet," diye geçiriyordu aklından, "Tıp Fakültesi hocaları türbandan rahatsız olabilir, çünkü orada uygulama da var. Hasta muayene eden türbanlı öğrencinin o kalın giysilerle, üzerlerindeki pelerinle, ayaklarına uzanan pardösüyle doğru dürüst çalışması zor. Stetoskopu bile doğru dürüst kullanamadıklarından yakınıyorlar. Ama bu diğer fakültelerdeki öğrencilerin eğitim hak-

larını engellemeye yeter mi? Üstelik içeriye girmek isteyen öğrenciyi engelleyen polisin eşi de büyük ihtimal başörtülü, bu çelişki değil mi?"

Düşünürken aklına sık sık ÇYDD'nin düzenlediği uluslararası bir toplantıda tanıştığı Mısırlı feminist yazar Neval El Saddavi geliyordu. Türkiye'de laikliği korumak adına yapılanları yakından izleyen Saddavi, "Türkiye'de laikliği savunan kadınların çok keskin ifadeleri var. Ancak dikkat edin, toplumun büyük bir çoğunluğu sizinle aynı fikirde değildir," demişti. "Bu şekilde yükselen bir hareket bazen ters tepki de verebilir. Biz Mısır'da bunu yaşadık, dikkatli olun ki siz de yaşamayın."

Kapalıçarşı esnafının eylemci öğrencileri desteklediğini gördüğü gün de Dekan Yardımcısı Belgin Erdoğmuş'a dönüp, "Biz bu yasağı uyguluyoruz, ama bak esnaf yemek taşıyor öğrencilere," demişti. "Burada bir yanlışlık var, bunu görmemiz lazım." Yanlışlık görülmediği gibi yeni öğrenim yılı için kayıtlar başladığında öğrencilerden başları açık fotoğraf istendi. Bu olayları daha da alevlendirdi. Türban yasağını eleştiren gazeteciler kız öğrencilerin "ikna odaları"na alınarak başlarını açmaya zorlandığını yazıyordu.

Aysel "ikna odaları" kurulduğuna inanamadı. Kayıtlar, Avcılar kampusünde bu iş için Alemdaroğlu'nun açtırdığı çadırlarda yapılıyordu. Başörtülü öğrenci adaylardan başörtülerini çıkarmaları isteniyor, aksi halde yasa gereği okula kayıt edilmeyecekleri söyleniyordu. Aysel insan haklarına aykırı bulduğu uygulamalardan birine Hukuk Fakültesi öğrencilerinin mezuniyet gününde denk geldi; derece alan öğrencilerin ailelerinden başörtülü olanlar törene alınmıyordu. Aileler kapıda şaşkın, ne yapacaklarını bilemez halde bekleşirken, Aysel ve birkaç arkadaşı devreye girmiş, rektörlük zorlukla ikna edilebilmişti.

Alemdaroğlu'nun türban ve dindar olarak bilinen akademisyenler konusundaki tavrının tanıklarından biri de Aysel'in öğrencisi Prof. Cemal Şanlı'ydı. Şanlı yaşananları şöyle anlatıyordu:

"Bu dönemde, hassas uygulamaların konusu olan başörtüsü, din ve Türkiye'deki Müslümanlık... gibi konularda geniş tartışma imkanımız oldu. Aysel Hanım, –kamuoyunun bildiği ve sandığının aksine– kız öğrencilerin başörtülü olarak üniversiteye gelmelerine hiçbir zaman karşı çıkmadı, tam aksine başörtü özgürlüğünü savundu. Ancak, Rektör Alemdaroğlu'nun 'devlet politikası' haline getirerek gerçekleştirdiği antidemokratik uygulamalarını önleyemedi. Alemdaroğlu ısrarla başta ben olmak üzere, benim gibi Müslüman ve milliyetçi kimlikle bilinen hocaların atılmasını istedi. Aysel Hanım'la karşılaştığı her toplantıda, 'Cemal Şanlı'yı ne zaman atacağız, disiplin soruşturmasını ne zaman başlatacaksın?' diye sordu. Aysel Hanım bunlara direndi...

Benzer tavrı diğer fakültelerden atılan veya atılmak istenenlere karşı da gösterdi. Mesela; bir gün Edebiyat Fakültesi'nin Tarih bölümünden bir profesörün, başörtülü öğrencilerce kurulan bir derneğin açılış yemeğinde, 'Hukuk kuralları içinde yapacağınız mücadeleyi destekliyorum,' dediği için 'anayasanın suç saydığı bir eylemi övdüğü' gerekçesiyle atıldığını, itirazının durumu değiştirmediğini üzüntüyle anlatmıştı.

Diyebilirim ki; 28 Şubat sürecinde Aysel Hanım hukuk fakültesi ve şahsım dahil, İstanbul Üniversitesi bakımından 'paratoner' görevini ifa etmiştir. Pek çok akademisyenin haksızlıklara maruz kalmasını, –rektör beyle kötü olmayı göze alarak– önlemiştir. Neticeten, Aysel Hanım sayesinde, İstanbul Üniversitesi 28 Şubat sürecini daha az bir zayiatla atlatmıştır."

İstanbul Üniversitesi artık diken üstündeydi. Alemdaroğlu her gün akıl almaz bir istekle ortaya çıkıyor, bütün öğretim üyelerini şaşkına çeviriyordu. Bir gün akademisyenlerin 09:00-17:00 arasında odalarında bulunmalarını zorunlu kılan bir kararla çıktı karşılarına. Bütün fakülteler ve öğretim üyeleri bu karara uymak zorundaydı. Tıp fakültesi gibi toplumla doğrudan yüz yüze gelen alanlarda bu sınırlama anlaşılırdı, ama diğer fakültelerde manasızdı, çünkü dersi olmayan bir akademisyen evinde de çalışabilirdi; kimi hafta-

da üç-dört gün gelirken kimi günlerce kürsüsüne uğramasa da bir sorun yaşanmazdı. Ne zaman bir toplantı olsa ya da acil bir durumla karşılaşılsa bölüm başkanının isteğiyle herkes bir araya gelebilir, sorun çözülebilirdi. Mesai esnekliği üretkenliği törpüleyen değil, daha çok besleyen bir durumdu. Alemdaroğlu bunu anlamıyor, çalışmaların aksaksız yürümesinden çok otoritesinin sağlamlığını ölçüyordu.

Bir başka gün öğretim üyelerinin bir başka üniversitede ders verme hakkını kaldırdı. O güne kadar Roma Hukuku gibi yetkin akademisyenin az bulunduğu alanlarda, vakıf üniversitelerinden gelen teklifler değerlendirilir, akademisyen de bir ek gelir elde ederdi. Bu da öğretimi engellemeyen bir uygulamaydı; akademisyen asli sorumluluğun üniversitesine olduğunu bilir, zamanını ve çabasını ondan çalmamaya büyük özen gösterirdi. Alemdaroğlu bu uygulamasına dair itirazlara da kulaklarını tıkadı, cerrah bir kez daha işini yapmış, kestirip atmıştı.

Bu kadarla kalmadı, fakültedeki bütün araştırma merkezlerinin kütüphanelerini bir araya toplama kararı aldı. Öğretim üyeleri kütüphanelerinin ihtisas yapısı olduğunu anımsatarak itiraz ettiler; çünkü lisansüstü öğrencileri aradıkları kaynağa ancak bu ihtisas kütüphanelerinden ulaşabilirdi. Ancak Alemdaroğlu bu itirazı da dikkate almadı. Dahası rektörlüğün bütçesi kütüphanelere yeni yayınlar alınmasına kapatıldı, öğrenciler şimdi bu yayınları bireysel çabalarıyla takip eden hocalarının odasında araştırma yapıyordu. Çetin Özek'e göre Hukuk Fakültesi'nin bütün kütüphaneleri ölmüştü!

Alemdaroğlu asıl darbeyi ise hukuk ve iktisat fakültelerinin bulunduğu merkez binaya ve Rockefeller Vakfı'nın armağanı olan, Ortadoğu ve Balkanlar'ın en büyük Devletler Hukuku Kütüphanesi'ne indirdi. Göreve geldiği günden beri gözü tarihi merkez binadaydı. Binanın Atatürk'ün yazılı emriyle Hukuk ve İktisat Fakültesi'ne tahsis edilmiş olması da durdurmadı Alemdaroğlu'nu, tepkilere yine kulak asmadı ve iktisat fakültesinin odalarını boşalttırdı, birbiriyle ilintisiz yerlere dağıttı. Bu arada on binlerce kişinin yaşamını yitirdiği

1999 depremi yaşandı, tarihi bina az da olsa hasar gördü. Bu fırsatı kaçırmadı rektör, hukuk fakültesinin kürsü başkanlarından odalarını boşaltmalarını istedi.

O günlerin tanıklarından biri Prof. Dr. Bahadır Erdem'di. Herkes gibi o da Alemdaroğlu'nun hukuk fakültesini bitirmek istediğinin farkındaydı. Alemdaroğlu hukukçu akademisyenleri "ukala" buluyor, otoritesinin onların üzerinde istediği etkiyi yaratmamasına sinirleniyordu. Hele odalarını boşaltmaya yanaşmayanlar onu çileden çıkarıyordu. Bir hafta sonu amacına ulaştı, yine kendi yöntemleriyle. Erdem bu yöntemi hatırlarken hâlâ kızgın ve kırgın, şöyle diyordu:

"Bize bir tarih bildirip o güne kadar odalarımızı boşaltmamızı söylediler. Binanın sadece rektörlüğe ait olmasını istiyordu, müze yapacağından söz ediyordu. Bizse bize tarihi miras diye, kanuni hakkımız diye boşaltmaya yanaşmadık. Bunun üzerine bir hafta sonu geldi, bütün hocaların odalarını açtırdı. Hamallar tutmuş, odalardaki eşyaları taşısınlar diye. Onlar da raflardan kitapları alıp çuvallara doldurmuş, taşımak zor oluyor diye de ikinci katın camlarından aşağıya atmışlar."

Merkez Kütüphane'nin boşaltılmasında da ısrarcıydı rektör, ama onca kitabın, derginin nereye, nasıl götürüleceği belirsizdi. Oradan oraya taşınırken kitapların bir kısmı kayboldu, bir kısmını birileri alıp evine götürdü, bir kısmı da Merkez Kütüphane'ye konuldu. Gözlerinin içleri gibi baktıkları, hem kendilerine hem öğrencilerine gurur veren Devletler Hukuku Kütüphanesi artık yoktu!

Otoritesinin sınırlarını giderek genişletti Alemdaroğlu, idari konularla yetinmeyip bilimsel müdahalelere de başladı. Bilimsel liyakat gösterenlerin değil kendisine yakın isimlerin doçent ya da profesör olmalarını istiyordu. Kendisiyle aynı düşüncelere sahip olmayan, farklı fakültelerden Bülent Tanör, Şefik Dursun, Mesut Parlak, Reşat Apak, Hüseyin Hatemi gibi hocalara geçmişe dönük olarak "olumsuz sicil" veriyor, yine kendisine karşı çıkanları başka bölümlere sürüyordu.

Alemdaroğlu'nun üniversiteyi "ıslah etme" arzusu bir türlü yatışmıyordu! Ona göre her fakülte aynı sistemle yöne-

tilmeli, yani sınavlar aynı tarihte yapılmalı, sonuçları aynı tarihte açıklanmalı, aynı tarihte yaz okulları düzenlenmeliydi. Bir emri de yarıyıl sınavları düzenlenmesi oldu. Bu bazı fakülteler için uygun olabilirdi, ama Hukuk Fakültesi'nin işleyişine tersti, çünkü çok öğrenci ve çok ders vardı, bu yüzden sınavlar da, kağıtların okunması da bazen bir ayı buluyordu. Ağır derslerin sınavlarında araya birkaç gün boşluk sokuluyordu ki öğrenci bir kez daha konulara göz atsın, biraz daha çalışsın. Sırf sınava hazırlanmak için bir hafta okula uğramayan öğrenciler de vardı. Alemdaroğlu'nun bu isteği uygulanırsa o yarıyılda anlatılacak konular bitmeden sınav süreci başlamalıydı, buna ne öğretim üyeleri hazırdı ne de öğrenciler.

Alemdaroğlu, ayrıca Kemal Gürüz'ün iyi bildiği Amerika modelinden esinlenerek hazırladığı sınav sistemini de yürürlüğe sokmak istiyordu. "Çan eğrisi" adı verilen bu sistemle otuz sekiz-kırk puan alan öğrencilerin sınavı geçmiş sayılması öngörülüyordu. Oysa hukuk fakültesinde not sınırı elliydi, bazen öğretim üyesi kanaatini de kullanarak bu rakamı kırk sekiz ya da kırk yediye indirebiliyordu. Yeni sistemle amaçlanan mezun sayısını artırmaktı, ama eğitim kalitesi de düşecekti. Hukuk fakültesinin bölüm başkanları Alemdaroğlu'nun da katıldığı bir toplantı düzenledi, sınav ve not sistemindeki değişikliğin olumsuzlukları anlatıldı, yine de yeni sisteme geçilecekse bunun bir yıl sonraya bırakılması istendi. Bu süre içinde sistemi en iyi nasıl uygulayabileceklerini tartışacak, kendilerini de öğrencileri de yormayacak bir yol bulacaklardı.

Öğretim üyelerine danışmadan, tartışmadan yeni sistemi Üniversite Senatosu'ndan geçiren Alemdaroğlu bu taleplere, "Hayır, olmaz," karşılığını verdi. "Sistem bu öğrenim yılında uygulanacak. Toplantı bitmiştir." Rektör toplantı salonunun kapısına yönelmişti ki, Kamu Hukuku Anabilim Dalı Başkanı Çetin Özek ayağa kalkıp bölüm başkanlığından ayrıldığını söyledi. Onu Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Başkanı Bülent Tanör ve Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı Başkanı Cemal Bali Akal izledi. Aysel de istifadan başka bir yol

olmadığını düşünüyordu, ama o anda, o ortamda bunun bir saygısızlık olabileceğini düşünüp sustu.

Çetin Özek istifasının ardından gazetecilerin sorularını yanıtlarken o gün koridorda ağladığını söylüyor, Alemdaroğlu'nu fakülte rektörlük ilişkilerini bağımlılığa dönüştürmekle, tekelci bir yönetim anlayışı getirmekle suçluyordu. Bülent Tanör ise, "Atatürkçülüğün simsarlığını yapıyor," diye yakınıyordu. "Geceleri elde fenerlerle rap rap yürüyüşler, marşlar söylemeler. Sanki müsamere gibi. Ben 10. Yıl Marşı'nı çok severim, ama onun yüzünden söyleyemez oldum."

Tanör, Özek ve Akal'ın istifasından bir hafta sonra fakülte yönetim kurulunun bütün üyeleri ve fakülte senatörü Ünal Tekinalp de istifasını verdi. Bir gün sonra hukuk fakültesinin kuruluşunun 119. yıldönümü kutlamaları vardı. Devlet Bakanı Yüksel Yalova, Yargıtay Başkanı Mehmet Uygun da davetliler arasındaydı. Aysel son kez mikrofonu aldı, konuşmaya başladı:

"Üniversiteleri demokrat olmayan bir ülkede demokrasi mücadelesi yapılamaz. Fakültemizin ittifakla kendine uygun görmediği öğretim programını uygulamaya zorlayan değerli yöneticilere fakültemizin tarihi misyon ve liyakatını hatırlatmak isterim."

Aysel'in sözlerinin ardından öğrenciler pankart açıp rektörü istifaya çağıran sloganlar atmaya başlayınca rektör yardımcısı Emin Darendeliler salonu terk etti. Aysel ertesi gün zehir zemberek bir istifa mektubu gönderdi Alemdaroğlu'na. Mektubunda özetle, "YÖK'ün rektörlere tanıdığı akıl almaz yetkiler sizden önceki rektörler zamanında da vardı," diyordu. "Ancak hiçbir rektörün bu yetkileri sizin anladığınız çerçevede uyguladığı görülmemiştir. Bu yetkiler akademik gelenekler göz ardı edilerek üniversitemizde subjektif, antidemokratik ölçüler içeren dayanılmaz baskıya dönüşmüştür. Bu antidemokratik yönetim anlayışının, dekanlığımıza ait bütün yetkileri şahsınızda toplar hale getirmesi, birlikte çalışma olanağımızı ortadan kaldırmıştır. Faydalı olma olanağını kaybettiğim dekanlık görevimden istifa ediyorum."

Aysel'in istifası Alemdaroğlu'nun kızgınlığını bilemiş, her fırsatta hakkında ileri geri konuşmaya başlamıştı. Sadece Aysel yoktu hedefinde, istifa eden hocaların tümünü "vatan haini", "bölücü", "komünist" olarak tanımlıyordu. Vekaleten Hukuk Fakültesi dekanlığına getirilen Nur Serter ise akademisyenlerin istifa nedenlerini "komik" buluyor, "Yaşananan istifalar yeniliklere karşıdır," diyordu. *Milliyet* gazetesinden Taha Akyol ise İstanbul Üniversitesi'nde yaşananları 28 Şubat'a bağlıyor ve, "28 Şubat'ın üniversiteyi zapturapt altına alması her şeyden önce bir akademik özgürlük sorunudur. Bundan Aysel Çelikel, Ülkü Azrak ve Toktamış Ateş gibi Atatürkçü akademisyenler de zarar görmüştür," diyordu.

İstifasından bir hafta kadar sonra Aysel üniversitenin bahçesinde liseden arkadaşı, Tıp Fakültesi öğretim üyesi, nöroloji profesörü Perihan Baslo'yla karşılaştı. Baslo üniversite senatosunun toplantısından çıkmış, hararetli hararetli yanındaki iki akademisyenle konuşuyordu. Aysel selam verdi, "Nasılsın?" diye sordu. Aysel'e sanki hiç tanışmıyorlarmış gibi, soğuk ve mesafeli baktı Baslo, "Sonra konuşuruz," diyerek yürüdü gitti. Daha düne kadar, "Seninle iftihar ediyorum," diyen arkadaşının olur da rektör camdan görür korkusuyla iki kelam etmekten çekinmesi canını acıttı. Hem Baslo hem de kendisiyle selamı sabahı kesen diğerleri adına utanıyordu.

Baslo birkaç yıl sonra Aysel'i telefonla arayacak, hakkında basında çıkan haberleri toplayıp dosyaladığını, onlarla birlikte yeni çıkan kitabını göndermek istediğini söyledi. "Gönder," dedi Aysel, kitabı ve dosyayı aldı, ama içi bir teşekkür için de olsa aramaya elvermedi. Kaba davrandığını düşünüyor, kendisini eleştiriyordu, ama eli de bir türlü telefona gitmiyordu. Baslo da paketi alıp almadığını sormak için aramadı, anlaşılan o kısacık telefon konuşmasında Aysel'in hâlâ kendisine kırgın olduğunu anlamıştı!

İstifalar birbirini izledi, fakültenin yönetim kurulundan altı kişi idari görevlerinden ayrıldığını bildirdi. Sadece hukuk fakültesinden değil, hemen hemen her bölümden akademisyenler birer ikişer ayrılıp vakıf üniversitelerine geçti. İstanbul

Üniversitesi bir rektörün kaprisleri ve antidemokratik uygulamaları nedeniyle tarihinde olmadığı kadar kan kaybetmişti, telafisi de mümkün görünmüyordu.

Yeni bir üniversiteye doğru

Emekliliğine daha altı ay vardı; Aysel bir süre daha öğretim üyeliği görevini sürdürdü, daha çok lisans öğrencilerine ders verdi. Ancak üniversitenin tadı tuzu kalmamıştı artık. Çoğu meslektaşı üniversiteden ayrılmış, yerlerini Alemdaroğlu'na yakın isimler almıştı. Tek tesellisi öğrencileriyle kurduğu paylaşmaya ve üretmeye yönelik ilişkiydi.

Kendisinden önceki meslektaşlarının çalışmalarının tarihin tozlu sayfalarında yok olup gitmesi canını sıkıyordu. Onlarca yıllık emek, o emeği veren hocanın emekli olmasıyla birlikte emekli oluyor, yani unutuluyor, her gelen yeni baştan benzer konular üzerine çalışıyordu. Evet, yasalar değişiyordu, ama bazı temel konular aynı kalıyordu, sadece üzerine yeni kararlar ekleniyordu. Bunu kırmanın yolunu kitapları öğrencileriyle birlikte hazırlamakta buldu. *Yabancılar Hukuku* Günseli Gelgel'in, iki ciltlik *Milletlerarası Hukuk Sözleşmeleri* Bahadır Erdem, Cemal Şanlı, Kerem Giray, Günseli Öztekin ve İnci Ataman'ın da imzalarıyla yayımlandı. *Milletlerarası Özel Hukuk* kitabında ise Aysel'le birlikte Bahadır Erdem'in imzası vardı.

Bahadır Erdem Aysel'in öğrencisi olmamış, ama 80'li yılların sonuna doğru onun kürsüsüne asistan olarak gelmişti. Henüz yirmi bir yaşındaydı. Aysel'in kişiliğinden etkilendi. Doğru bildiğini söylemesine bakıp gençlik aklıyla, "Erkek gibi kadın," diye düşünüyordu. Zamanla bu tanımın yanlış olduğunu, kadın-erkek eşitliğine dair bilgilerinin eksikliğinden kaynaklandığını anladı, ama Aysel'e hayranlığı eksilmedi. Kendisi farkında olmasa da hocasında öyle bir aura vardı ki, daha kapıdan girer girmez onun herkesten farklı olduğu anlaşılırdı. "Aysel Hanım bize bakıp bunlardan adam olmaz, benden sonrası da tufan anlayışında olmadı hiç," diyordu Erdem.

"Hasis değildi, yani bizi aşağılamadı, saygı duydu, bizi 'söylediklerinin mutlaka doğruluk payı vardır' diye dinledi. Eğer kürsüde bir haksızlığa uğramışsak bizi koruyup kolladı."

Erdem'e göre Aysel gençleri öne çıkarmayı, onları motive etmeyi bilen az bulunur hocalardandı. Milletlerarası Özel Hukuk Kanunu çalışmaları sırasında o aralar doçent olan Erdem'i komisyona alması, *Milletlerarası Özel Hukuk* kitabının güncellenerek yeni baskılara hazırlanması çalışmalarını birlikte yürütmeyi önermesi de bunu gösteriyordu. "Bu kitap," diye ekliyordu Erdem, "şu anda üniversitelerde bu alanda okutulan iki ya da üç kitaptan biridir."

Öğrencilerinin Aysel'den öğrendikleri arasında insanlara saygı ve hoşgörüyle yaklaşmak kadar, işini yarına bırakmamak da vardı. Hatta bu, en belirleyici özelliklerinden biriydi. Sadece Erdem'de değil, neredeyse bütün öğrencilerinde silinmeyecek izler bırakmıştı. Çünkü kollayıcılığı sadece okulla sınırlı değildi, gündelik hayatta bir sorunla karşılaştıklarında da yanlarındaydı. Cemal Şanlı gibi tezi için yurtdışına çıktığında da ilgisi üzerlerindeydi. Şanlı bu ilginin üzerinde yarattığı etkiyi şöyle anlatacaktı:

"12 Eylül Darbesi'nden hemen sonra, 1981'lerin başında doktora için Londra Üniversitesi'ne gittim. Aysel Hanım, beni Londra'da da yalnız bırakmadı. Sayısız mektuplar yazdı. Doktora çalışmalarımda yüreklendirdi, ihtiyaçlarımı sordu. Üniversitedeki ve ülkedeki pek çok gelişmeyi onun mektuplarından takip ettim. İleriki yıllarda hatıralarımı kaleme alırsam, Aysel Hanım'dan izin isteyip bu mektuplara da yer vereceğim. Aysel Hanım, Londra'da olduğum yıllarda, sık sık hanımı da arayarak, bir ihtiyacı olup olmadığını, sağlığını, çocukların durumunu soruyormuş. Hanım, mektup ve telefonlarında büyük bir gururla, Aysel Hanım'ın kendisini aradığını, hal-hatır sorduğunu söyler, mutlu olurdu."

Öğrencileri, meslektaşları, idari çalışanlar... Herkese eşit davranmış, güçlü, doyurucu bir arkadaşlık kurmuştu. Çoğu Türkiye'de ilk kez ele alınan konular olan çalışmalarından aldığı keyif de büyüktü, ama artık İstanbul Üniversitesi'nde

yürüyecek yolu kalmamıştı. Alemdaroğlu'nun bitmeyen hırsına, önü kesilemeyen akıldışı uygulamalarına daha fazla katlanmak istemiyordu, emekliliğini istedi. Sadece kendi kürsüsü değil, bütün fakülte, hatta diğer fakültelerdeki akademisyenler üzgündü, idari kadroda çalışanlar üzüntülerini, "Biz sizinle insan gibi çalışmayı öğrendik," sözleriyle ifade ediyordu. Aysel tam kırk üç yıl emek verdiği, binlerce öğrenciye hem bilgisiyle hem de kişiliğiyle dokunduğu üniversitenin kapısından son kez olduğunu düşünerek çıktı. Geride bıraktıkları gibi onun da canı yanıyordu, ama kalbinin derinlerinde kendisini bekleyen yeni hayatın heyecanı kıpırdanmaya başlamıştı bile...

O kıpırtıyı yaratan teklif daha emeklilik işlemleri sürerken Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Aydın Aybay'dan gelmişti. "Lütfen hiç ara vermeden gel, bizim fakültede çalış." Aybay öylesine ısrar etmişti ki kıramamış, emekliliğin nasıl bir havası olduğunu anlayamadan kendini Maltepe Üniversitesi'nde bulmuştu. İstanbul Üniversitesi'ndeki meslektaşları ise hemen kolları sıvamış, onun yeniden canlandırdığı armağan kitabın hazırlıklarına başlamıştı. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*'nin 1999-2000 yılları arasındaki sayılarından oluşan kitaba yıllarını birlikte geçirdiği meslektaşları da birer yazı kaleme almıştı. Hemen hepsi Aysel'in dekanlığı döneminde hukuk fakültesinin en parlak dönemini yaşadığını düşünüyordu. Aysel'in kendilerinde olduğu kadar fakültede bıraktığı iz de asla silinmeyecekti. İşte o metinlerden Aysel'i anlatan kısa paragraflar:

Gülören Tekinalp: Bilimsel gelişmemizi fakültede olduğumuz zamanlarda yan yana veya karşı karşıya konulmuş masalarda çalışarak tamamlarken birbirimizi hem bilimsel hem kişisel yönlerimizle yakından tanımak imkanı bulduk. Çeşitli akademik veya akademik olmayıp da hayatımızı etkileyen olayları birlikte yaşadık. Mesela, hocamız Prof. Dr. Hıfzı Timur'un akademik hayatına son veren 147'ler olayı, arkasından gelen sağ-sol çatışmaları ve kutuplaşmaları... Bütün

bunlar karşısında doğruluk ve sevecenlikle birbirimizi desteklemek ve dostluğumuzu devam ettirmek imkanı bulduk...

Aysel Çelikel dekan yardımcılığı yaparken fakültedeki bazı değişmez gibi görünen aksaklıkları veya eksiklikleri hiç gözden kaçırmamış, bunları hep düşünmüştür. Bu sebeple de ilk dekanlık dönemi onun için adeta temeli güçlü de olsa bir hayli eskimiş binanın yeniden ve görkemli bir şekilde gün ışığına çıkarılması gibi olmuştur.

Aysel Çelikel İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Eğitim, Öğretim ve Yardımlaşma Vakfı'nın kuruluşunu neredeyse tek başına gerçekleştirmiştir... Onun katkılarıyla fakültemiz bir de Mezunlar Derneği'ne kavuşmuştur.

Nihal Uluocak: Kırk yılı aşkın bir süre önce Devletler Özel Hukuku Kürsüsü'nde tanıştık; karşımda sempatik, uyanık, dikkatli ve saygılı bir genç asistan buldum. Akademik yıllar ilerledi, doçentlik, ardından profesörlük unvanları ile mücehhez, bilim alanında kendini kanıtlamış, çevresinde saygınlık yaratan, hitabeti kuvvetli, kişiliği ile çevresini ilk anlarda etkileyen bir meslektaşımla aynı kürsüde emeklilik yıllarıma kadar ve daha sonraki yıllarda da bugünlere geldik.

Dürüst, her konuda itimada şayan, üstlendiği yükümlülükleri bihakkın yerine getirmeyi kutsal bir görev bilen ve laiklikten asla taviz vermeyen bu saygın profesör hemen hemen emekli oluncaya kadar üstlendiği dekanlık görevinde de fakültesinin tüm mensuplarını ve idari personelini kendisine sevgi ve saygı ile bağlamayı başarabilmiş, ender yöneticilerimizden biri olmuştur.

Haksızlığa boyun eğmeyen, görevini ifada haksız müdahaleleri hem mensup olduğu kurumun bağımsızlığı hem de saygın kişiliği açısından göz ardı edilemeyeceği kanısına varan sayın Çelikel onurlu bir şekilde görevinden istifa etmiştir.

Niyazi Öktem: Aysel Hanım'la eşim çok iyi dost olmuşlardı. Birlikte deniz kenarındaki kasaba kahvehanesine gidip (Datça) çayla sabah kahvaltılarını yaparlar, yürüyüşlere çıkarlardı. Benle ise zaman zaman kavga kıyamet... Konu doğaldır ki güncel politika. O her zaman Atatürkçü çizginin ilke, amaç

ve hedeflerini ağırbaşlı üslubuyla vurgulardı. Fakir ise, heyecanlı yapısıyla Atatürkçü düşünce ve onun gerisinde yatan doğal hukuk felsefesinin görkemliliğini belirttikten sonra, bu dünya görüşünün çağın gelişen ve değişen koşulları ve sosyolojik bir bakış içersinde, dinamik bir yorumla ele alınmasını söylerdi. Daha sonra Atatürkçü olduğunu iddia edip, onun demokrasi hedefini görmeyip, faşizan uygulamalar içinde olanlara birlikte kızıp barışma sürecine girerdik. Sonunda Çelikel gerçek bir Atatürkçü olarak mücadelesini onlarla yaptı...

... Aysel Hanım, genç bir doçent olarak hocam olmuştu. Bildiğim şeyleri ondan öğrendim. Bugün de onun alanında merakımı çeken bir şey olduğunda hocamı konuşturmaya çalışırım; öğrenmeyi sürdürürüm.

... Büyük bir çoğunlukla fakülte dekanlığına iki kez seçildi. Fakülteden ayrılmıştım, ama sık sık ziyaretine gidiyordum. Yardımcısı, dostum Prof. Belgin Erdoğmuş'la birlikte üçümüz uzun uzun sohbet ediyorduk. Sohbete zaman zaman fakülte sekreteri, iyi bürokrat Ayhan Oğuz da katılırdı. Fakülte bambaşka bir görünümdeydi. Bilgisayarlar alınmış, koridorlar boyanmış, tuvaletler pırıl pırıldı. Görevliler Aysel Hanım'la olmanın mutluluğu içinde canla başla çalışıyordu. Onları kırmadan görevini belirten, içten sevgisini veren bu hanım dekana hizmetin mutluluğunu yaşıyorlardı. Kapısı herkese açıktı. Asistanlar, öğrenciler, hocalar, görevliler onun adı geçtiğinde gülücükler saçıyordu.

Rona Serozan: Çelikel'in yoğun bir alın teriyle sulanmış bilimsel ürünleri üst düzeyde ürünlerdir; içeriğiyle ve diliyle zevkle okunur. Yasalar Çatışması ve Yabancılar Hukuku alanında yazdıkları hukuk yazınına derinden kazınmıştır. "İftiharlar" ile dopdolu bir öğrenim yaşamının birikiminden başka ne beklenir ki?

Usta işi öğreticiliğine gelince; dört yılda bir aynı dördüncü sınıf öğrencilerine ders vermişizdir. Dört yıl boyunca birlikte olduğum öğrencilerimin dördüncü yılın sonunda dile getirdikleri Çelikel hayranlığı her hocayı imrendirecek boyutlarda olmuştur.

Hitabet yeteneğiyle, belagatıyla yalnız derslerde değil, konferanslarda, panellerde, açılış konuşmalarında, televizyon söyleşilerinde de hep kendisini dinletmesini ve kendisini inandırıcı kılmasını bilmiştir Çelikel.

Öğrenciler tüm ihtiyaçları ve sıkıntıları için her zaman sevecen yönetici Çelikel'i yanlarında bulmuşlardır. Hastanede yatandan, öğrenci yurdunda dolabı yönetici tarafından aranana, polisçe hırpalanandan haksız yere suçlanana ve hakaret görene varıncaya kadar tüm öğrenciler, yardımlarına koşan insancıl ve sevecen dekanlarını unutmayacaklardır...

Ama yalnız haksızlıklarla karşılaşan "öğrencilerine" değil, aynı zamanda medya veya rektörlük tarafından haksızlıklara uğratılan "öğreticilere" de koruyucu kanatlarını açan yine hep haksever yönetici Çelikel olmuştur. Kendisinin savaşımcı karakteri ve bu savaşımlarda gösterdiği yüreklilik özellikle vurgulanmayı hak eder.

Uğruna böylesine bir yüreklilikle savaştığı ve doğru bildiği değerler de soylu mu soyludur doğrusu. Bağnaz, tutucu, ırkçı, şoven "milliyetçiliğin" değil, devrimci, bağımsızlıkçı "yurtseverliğin" yılmaz savaşçısı olmuştur. Onun katılımcı, çoğulcu, demokrat, özgürlükçü ve sosyal dünya görüşü yazılarına, yargılarına ve uygulamalarına her zaman damgasını vurmuştur.

Ünitarizmi ve Kemalizmi topluma egemen güçlerin güdümünde çarpıtıp yozlaştıran, bölücülük ve irtica ile savaşımı düpedüz özgürlükçü ve katılımcı demokrasiyle savaşıma dönüştüren militarist ve dayatmacı faşistoid yaklaşıma her zaman karşı çıkmıştır.

Kadın hakları mücadelesindeki ödün vermez, kişilikli ve yürekli tavrının önemi ve ağırlığı, kadınlarımız ileride haklarına kavuştuklarında daha da iyi anlaşılacaktır...

Füsun Sokullu-Akıncı: Aysel Hocamın fakülte son sınıfta öğrencisi oldum. Kürsüye hakim, kendisinden emin, bu genç doçent adayı hepimizi çok etkilemişti. Daha sonra kendisi ile farklı ortamlarda bir arada olduk. Hukukçu olarak ve kadın hakları konusunda yakaladığı başarıyı anne, eş ve büyükanne olarak da evinde yakalamıştır.

Sayın Çelikel ile dekanlığı sırasında fakülte yönetim kurulunda, İnsan Hakları Merkezi müdürü olduğu sırada müdür yardımcısı olarak çok yakın ve uyumlu bir şekilde çalıştık. İlk dekanlık seçiminde kendisine oy vermediğimi bilmesine rağmen, daha sonra beni Adalet Yüksek Okulu müdürlüğüne atama olgunluğunu göstermiştir.

... Çelikel kararlı bir şekilde kadınsı inceliği, zarafeti ve şefkati bağdaştırabilmiş nadir insanlardandır. Dekanlığı sırasında fakültemize bir ruh, bir kişilik kazandırmış, öğretim elemanı ve memuru ile tüm kadronun ve öğrencilerin sevgi ile kaynaşmasını sağlamıştır. Örneğin fakültemizin kuruluş günü olan 17 Haziran'ı uzun araştırmalar sonucunda saptamış ve bugünü hepimiz için özel bir gün, bir bayram haline getirmiştir.

Yücel Sayman: Enstitü'nün dershanesinde "yabancı sermaye" çeşitli açılardan inceleniyor, tartışılıyordu. Konu yabancıların Türkiye'de taşınmaz edinmelerine geldiğinde Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun 10. Maddesiyle ilgili görüşünü kısa, net ve kararlı ama siyasi perspektifle açıkladı: "Bu hüküm ile yabancılara taşınmaz edinme hakkı da tanındığı sonucunu çıkarmak, ancak bu hakkı tanımak isteyenlerce yapılan bir yorum ile mümkün olur." Bu görüşüne yıllar sona yazdığı *Yabancılar Hukuku* kitabının her baskısında yer verdiği, ama 1963 yılında asistanlığımın ilk aylarında söz almaya cesaret edemediğim o günlerde benim düşüncemi ve kanaatimi dile getiren tek kişi Aysel Çelikel'e açıklamasının başlattığı tartışmalar sırasında dik duruşu nedeniyle yıllar boyu sarsılmayacak bir güven duydum.

Aysel Çelikel o dik duruşunu hiç kaybetmedi. Düşündü, düşüncelerini çekinmedi açıkladı, mücadele etti, boyun eğmedi. Ve o mücadele devam ediyor, boyun eğmiyor.

Meslektaşlarında, dostlarında, öğrencilerinde bıraktığı ize 2008-2009 yıllarında yenilerini ekleyecekti Aysel. 1999'da son kez çıktığını düşündüğü kapıdan bir kez daha girecek, iki yıl yüksek lisans ve doktora öğrencilerine ders verecekti.

YÖK'ün muhalif üyesi

Aysel Maltepe Üniversitesi'nde ikinci yılına girmişti, işleyişi ve öğrenci profili farklı olsa da keyifle çalışıyordu, hem de eviyle okul arasındaki kilometrelerce uzaklığa rağmen. Yıllar öncesindeki deneyimi özel okullarda kendisinden ne beklendiğini fısıldıyordu, ama az da olsa öğrenme açlığıyla bakan gözleri daha ilk bakışta tanıyor, bu da şevkini artırıyordu. 2001 yılının başlarında telefonu çaldı, arayan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'di, kendisinden YÖK üyesi olmasını istiyordu. Şaşırdı, çünkü YÖK'ün işleyişine yönelik eleştirilerini duymayan kalmamıştı. Mutlaka cumhurbaşkanı da haberdardı, buna rağmen YÖK üyeliğine atama hakkı olan yedi kişiden biri olarak kendisini seçmişti. Kendisinden önce aynı teklifi Erdoğan Teziç'e yapmış, ama o daha yeni Galatasaray Üniversitesi'ne rektör olduğu için kabul etmemişti.

Aysel neden kendisinin seçildiğini öğrenmekte gecikmedi. Sezer daha Anayasa Mahkemesi başkanıyken İstanbul'da düzenlenen bir toplantıda Aysel'in konuşmasını dinlemiş ve bilgisinden, hitabet kabiliyetinden etkilenmişti. Cumhurbaşkanı olunca da YÖK'ün içindeki aksaklıkları ancak muhaliflerin gösterebileceğini düşünmüş, aklına da Aysel gelmişti. Teklifi kabul etti, ne yapması gerektiğini sordu. Sezer, "Ben şimdi yazısını hazırlayacağım," dedi, "siz de Ankara'ya gelin lütfen." Ertesi günkü gazeteler Çelikel'in YÖK'e üye olarak atandığını yazınca bir anda odak noktası oldu, telefonu susmuyor, farklı farklı yayın organlarından arayanlar, "Siz YÖK'e karşıydınız, neden kabul ettiniz?" diye soruyordu. *Hürriyet* gazetesinden Emel Armutçu ise konuyla ilgili hazırladığı yazıya "YÖK'teki Asi Dekan" başlığını atmıştı.

Aynı soruyla YÖK'teki ilk toplantıda da karşılaştı. Bu kez soran YÖK Başkanı Kemal Gürüz'dü. Kendisine muhalif gördüğü Aysel'in üyeliğine canının sıkkın olduğu ortadaydı. Onca eleştiriden sonra bu görevi kabul etmesini aklı almıyordu. Sorusunu, "Evet, başkanı olduğunuz bu kurumu eleşti-

HUKUK EĞİTİMİNE DAİR

Hukuki düşüncenin olgunlaşması belli bir yaş ortalamasını gerektirir ve bir hukukçu, hukukun yanında sosyoloji, ekonomi, felsefe, siyaset tarihi, iktisat, siyaset bilimi, mantık da bilmelidir. Bütün bunları az da olsa bileceksiniz ki, olaylara kuşbakışı yaklaşabilesiniz. Genellikle her konu için bir madde koy, mesele çözülsün denir, ama hiçbir olay diğerine benzemez, olayların doğuşu, nedenleri, gelişmesi birbirinden farklıdır. Genel kuralı ya da maddeyi uygularken yan branşlara da bakmalısınız ki, konuyu ve insanı kavrayabilesiniz.

Siz 18 yaşındaki bir çocuğu fakülteye alıyorsunuz, anayasadan başlayarak hukukun her alanında bilgi veriyorsunuz. O öğrenci 22 ya da 23 yaşında mezun oluyor, avukat sıfatıyla davalara girmeye başlıyor ya da hakim olmak için başvuruyor. Ama şimdiki öğrenciler liseden çok zayıf geliyorlar, değil kendilerini ifade yeteneğine, Türkçeye bile hakim değiller. Mantık, felsefe, sosyoloji dersleri de kaldırıldı ve bu hukuk eğitiminde de büyük bir eksiklik ve boşluk yarattı.

İngiltere'de, Amerika'da hukuk ikinci fakülte olarak okunur. YÖK üyesiyken, "Hukuk Reformu Komisyonu" kurmuştuk, başında da ben vardım. Aynı sistemi Türkiye'de de kurmak istedik, bunun için araştırmalar ve çalışmalar yaptık. İki alternatif vardı, biri hukuk fakültelerinin ikinci fakülte olarak okunması, diğeri hazırlık sınıfı konulması. Öğrenci eksik olan bilgilerini, yani felsefeyi, mantığı, iktisadı ve diğer dersleri hazırlık sınavında tamamlar, hukuka daha hazır olarak giriş yapabilirdi. Ancak YÖK Başkanı Kemal Gürüz, bu sistemin Türkiye'nin şartlarına uymayacağını, bunu kimsenin kabul etmediği gibi protestolara yol açacağını söyleyerek karşı çıktı.

O yıllarda vakıf üniversiteleri yeni yeni kuruluyordu, bizim önerimizi İngilizceye hazırlık adı altında uygulamaya başladılar. Devlet üniversitelerinde, örneğin bizim okulda on yıllık öğrenci vardır, belirli bir çizgiye gelmeden o öğrenci mezun edilmez. Eğer iyi bir hukuk muhakemesine ve bilgisine sahip olacaksanız sınıflarınızı yüksek notlar alarak bitirmelisiniz. Vakıf üniversitesinde ise bir öğrenciyi on yıl dolaştıramazsınız, hiçbir aile on yıl para ödemek istemez.

Bu nedenle bana göre bugün hukuk mezunlarının ancak üçte biri hukukçu olma kapasitesine sahiptir. Yine bu nedenle son zamanlarda mezun olan hukukçuların hukuk bilgisi, analitik ve sistematik bakış açısı hep tartışmalı oldu.

riyordum, yine eleştireceğim," diye yanıtladı. "Ama burada görev yaparken belki yasaların sivriliklerini törpüleme, haksızlıkları giderme imkanımız olur, onun için buradayım." Gürüz'ün yüzü daha da asıldı, "Biz haksızlık mı yapıyoruz?" diye sordu. Aysel onun Alemdaroğlu'nu hatırlatan otoriter tarzını anımsasa da saygısızlık etmek istemedi, "Size haksızlık yapıyorsunuz demedim," demekle yetindi.

Anlaşılan Cumhurbaşkanı Sezer'in aklında YÖK'te köklü bir değişiklik yapmak vardı, çünkü Aysel'in ardından Türkan Saylan'ı, Burhan Şenatalar'ı, Ülkü Azrak'ı da aynı göreve atadı. Görev süresi dolanların yerine görevlendirdiği neredeyse bütün isimler de kuruma muhalif olanlardı. Kamuoyu Sezer'in dönemin cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından atanan Gürüz'ün YÖK başkanlığından hoşnut olmadığının da farkındaydı. Anayasa Mahkemesi Başkanı'yken, "YÖK ve üniversiteler özerkleşmeli," açıklaması yapan Sezer'e Gürüz tepki göstermiş, hatta ikinci cumhuriyetçi olmakla suçlamıştı. Sezer göreve geldiğinde Gürüz'ü görevden almasını isteyenleri ise, "Gerek yok, süresi doluyor," diye geçiştirmiş, beklemeyi yeğlemişti.

Aysel, Türkan Saylan, Ülkü Azrak, Burhan Şenatalar ve diğerleri kısa sürede kurumda kalıcı bir değişiklik yapamayacaklarının farkına vardılar. 22 üyeli YÖK'te birkaç muhalif ancak bir yere kadar söz sahibi olabiliyordu, ama Gürüz'ün öğretim üyelerinin özlük haklarına aykırı uygulamalarını durdurmak için ellerinden geleni esirgemediler. Gürüz'ün haksızlığına uğrayanlardan biri dönemin Diyarbakır Dicle Üniversitesi Rektörü Fikri Canoruç'tu.

YÖK başkanı, rektörlüğü öncesinde muayenehanesine gelen yaralı bir PKK'lıyı tedavi eden Canoruç hakkında açılan dava beraatla sonuçlanmasına rağmen şimdi PKK'lı olduğunu iddia ederek görevden alınmasını istiyordu. Aysel ve arkadaşları kararın altına muhalefet şerhi koymakla kalmayıp, Cumhurbaşkanı Sezer'e muhalefet şerhlerini bizzat götürdüler. Sezer kararını vermekte gecikmeyecek, Dicle Üniversitesi rektörü görevden alınmayacaktı.

Canoruç ve eşi bir süre sonra Aysel ve Türkan Saylan'ı ziyaret edip teşekkür ettiler. İnsan haklarına gösterdikleri saygının, haklarını savunmalarının kendilerini hem mutlu ettiğini hem de geleceğe dair umutlarını tazelediğini söylediler. Ancak iktidarın güç gösterisi onları izleyecek, Canoruç'un akademisyen eşi Prof. Naime Canoruç rektörlük seçimlerinde en yüksek oyu almasına rağmen dönemin cumhurbaşkanı Abdullah Gül üçüncü sıradaki adayı seçecekti. Bu da yetmeyecek, yeni rektör Naime Canoruç hakkında izinsiz şehir dışına çıkmak, herhangi bir hastalığı olmamasına rağmen uçakla yolculuk yapmak gibi suçlamalarla onu aşkın soruşturma açacaktı.

Gürüz'ün otoriter yapısı, kendisinden başka hiçbir görüşe yer vermeyen ideolojisi Ermeni sorununda da kendisini gösterecekti. Fransa'nın 1915 olaylarını "soykırım" ilan etmesiyle bir süredir kamuoyunu meşgul eden sorun yeniden alevlenmişti. Gürüz, değil soykırım yapıldı demek, acaba yapıldı mı, diye soranları bile kara listeye alıyor, aleyhinde uzayan konuşmalar yapıyordu. Aysel yine dayanamadı itiraz etti, "Bütün üniversiteler emrinizde, tarihçilerden, siyaset bilimcilerden bir komisyon oluşturup neler yaşandığını araştırıp gerçeği ortaya çıkarmak varken," dedi, "neden aksi düşünen ve bir röportajda bu düşüncesini açıklayan öğretim üyesini görevden alma yoluna gidiyorsunuz?" Gürüz, "Siz Amerika'da olsanız," diye karşılık verdi, "böyle bir olayın yaşanma ihtimali olduğunu bile dillendirseniz, sizi bir saniye yerinizde tutmazlar."

Gürüz'ün görev süresi 2003'ün Kasım'ında doldu. Adaylar arasında Alpaslan Işıklı, Ayhan Alkış ve Üstün Ergüder'le birlikte Aysel'in de adı geçiyordu. Cumhurbaşkanı Sezer başkanlığa bir hukukçuyu getirmekten yanaydı, Aysel'in ismi daha önce çıkıyordu, ama o sıralarda Erdoğan Teziç düşüncesini değiştirmiş, YÖK başkanı olmaya niyetlenmişti. Oldu da, ancak o da YÖK'te değişiklik yapmaktansa o güne kadar olan eğilimi benimseyerek mevcut sistemi koruyup kollamaya soyunacaktı.

Üç-dört yıl sonra iktidar değiştiğinde de YÖK yasası olduğu gibi kalacak, hatta elle tutulamaz bir hale gelecekti. İslam ülkelerindeki adı sanı duyulmamış, eğitimin bilimsel olup olmadığı tartışılır üniversiteler Türkiye üniversiteleriyle muadil sayılacak, çok sayıda öğrenci de din ağırlıklı eğitim veren bu üniversitelerden aldıkları diplomalarla meslek sahibi olacaktı! AKP iktidarı özerk, demokratik üniversite vaadiyle bir taslak hazırlamıştı, ama Aysel şöyle bir göz attığında bile hiçbir şeyin değişmediğini, yukarıdan atamaların sürdüğünü görecekti. Yani YÖK yine iktidarın güdümündeydi.

Yine de dört yıllık görev süresi dolduğunda içi rahattı, kendi ilkelerini çiğnememiş, doğrularından vazgeçmemiş, çoğunun sonuçsuz olacağını bile bile hukuk, insan hakları ve demokrasi mücadelesi vermişti. Zaman Türkiye'yi başka siyasi ve ekonomik sorunlarla meşgul ederken sonunda kimse YÖK'ü de, uygulamalarını da eleştirmez olacak, Aysel, "Ben de artık eleştirmeye değer bulmuyorum," diyecekti!

ON BİRİNCİ BÖLÜM

Bir İlk Daha: Çelikel Adalet Bakanı

Adalet Bakanlığı makamına oturduğunda çözülmeyi bekleyen can yakıcı sorunlar vardı. Cezaevlerinde ölüm oruçları sürüyor, hakkında suçlamalar bulunan cumhuriyet başsavcısı hakkında karar vermesi gerekiyordu. Aysel her zamanki gibi yetkiyi de sorumluluğu da paylaşmak istiyor, ama hep "emredersiniz" yanıtını alıyordu.

Aysel Çelikel bakanlık makamında.

Onur duyarım

Tam da Aysel'in YÖK üyeliğine atandığı günlerde Türkiye yeni bir siyasi ve ekonomik krizin içinde buldu kendini. 1999 depremi Türkiye ekonomisine güçlü bir darbe vurmuş, 1998'de yaşanan ve tüm dünyayı etkileyen Asya krizinin etkileri sürerken depremle bütün planlar altüst olmuştu. Binlerce can kaybının yanı sıra on milyar doları aşan bir zarar söz konusuydu. Devreye yine IMF girdi, ancak kriz aşılamadığı gibi bankacılık sektöründe yaşanan yolsuzluklarla had safhaya ulaştı. Yabancı yatırımcılar birer ikişer Türkiye'den ayrılmaya başladı.

Bir kriz de MGK toplantısında yaşandı. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Başbakan Bülent Ecevit arasında yaşanan tartışma ekonomik sıkıntıyı daha görünür kıldı, piyasalar daha fazla sarsıldı. Dolar "Kara Çarşamba" olarak adlandırılan o bir günün içinde 670 bin liradan bir milyon liraya fırladı, gecelik faiz oranı yüzde 6200'e çıktı. Liranın değeri yüzde 40 oranında düşerken devletin borcu da 29 katrilyon lira arttı. Herkes Ecevit'in istifasını bekliyordu, ama etmedi, krizi çözmek, ekonomiyi yeniden rayına oturtmak için Dünya Bankası deneyimli Kemal Derviş'i Ekonomi Bakanlığı'na getirdi.

Derviş ekonomiyi siyasete bağımlılıktan kurtarmayı, bankacılık sistemine yeniden işlerlik kazandırmayı, enflasyonla kararlı bir şekilde mücadele etmeyi, mal ve hizmetlerin üretim fiyatlarının piyasa kurallarına göre belirlenmesini öngören bir program hazırladı ve uygulamaya başladı. Bu arada Ecevit'in sağlık durumunun bozulduğuna dair haberler yayılmaya başladı. Sonuçta TBMM'de yapılan oylamayla 3 Kasım 2002'de seçime gidilmesi kararlaştırıldı.

Sandıktan hangi partinin çıkacağını kimse kestiremiyordu. 1994'ten 1998'e İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı görevini yürüten Refah Partili Recep Tayyip Erdoğan partisinden ayrılmış, "Yenilikçiler" adı altında Abdullah Gül, Bülent Arınç, Binali Yıldırım, Abdüllatif Şener gibi yine RP kökenli isimlerle Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurmuştu. Çok genç bir partiydi, seçimlere yaklaşık bir buçuk yıllık bir geçmişle, bu kadar kısa sürede hazırlanabilir miydi, pek ihtimal verilmiyordu.

Ecevit, seçim hükümetini kurmak üzere harekete geçti, Anayasa'nın 114. Maddesi gereği seçim sürecinde Adalet, Ulaştırma ve İçişleri bakanlarının bağımsız olması gerekiyordu. DSP'nin kuruluşundan başlayarak pek çok yasa tasarısının hazırlanmasında kendine ve partisine destek olan Aysel geldi aklına. Önce Murtaza Çelikel'i arayıp ağzını yokladı, acaba böyle bir teklife Aysel Hanım ne derdi? Çelikel o sırada kızı ve torunuyla Datça'da tatilde olan eşini aramasını söyledi. Telefonu çaldığında Aysel, kızı ve torunuyla denize gitmek üzereydi. Ecevit'in teklifini duyunca şaşırdı, ne söyleyeceğini bilemedi. Kızı Ayşe Danışoğlu, yüz ifadesinden, ses tonundan annesinin tereddüt etmesine yol açan bir teklif aldığını anladı. El işaretleriyle kabul etmemesini söylemeye çalıştı, ama Aysel'in ağzından çoktan, "Elbette, onur duyarım," sözleri çıkmıştı.

Ankara'ya gitmek için önünde birkaç günlük bir süre vardı. Tatilin rehavetinden çıkmalı, saçlarını boyatmalı, yeni görevine uygun giysilerle yüklü bir valiz hazırlamalıydı. Haberi Datçalı dostları Niyazi Öktem, eşi Yıldız Öktem ile Turhan Ilgaz ve eşi Visal Ilgaz'la paylaştı. O gece yapılan küçük kutlamada hepsi hem heyecanlı hem sevinçliydi. Aysel'in Dalaman Havaalanı'na nasıl gideceği dakikalarca tartışıldı, bakan olduğuna göre belediyeden araç isteyebileceğini söyleyenler de çıktı, ama itiraz etti. Ertesi gün kendisini havaalanına götüren taksinin CHP'li şoförün heyecanı da görülmeye değerdi, aracıyla ilk kez bir bakan taşıyordu ve daha şimdiden unutamayacağı anıları arasına yerleşmişti.

Aysel önce İstanbul'a gitti, ardından da Ankara'ya. 5 Ağustos 2002'de, akşamüzeri Adalet Bakanlığı görevini Hikmet Sami Türk'ten alırken heyecanlıydı. Türk'se kırgındı, Anayasa gereği olsa da böyle bir görev değişikliğini yanlış buluyordu. Devir teslim işlemi kısa sürdü, bakanlığa ait gizliliği tartışılır belgelerin bulunduğu kasa anahtarını teslim ettikten sonra Aysel'i bundan sonra birlikte çalışacakları özel kalem müdürü ve daire başkanlarına takdim etti.

Ertesi gün TBMM Genel Kurulu'nda yemin ettikten sonra Ecevit'i ziyarete gitti. Başbakan hasta ve tedirgindi; uzun boylu konuşmadılar, seçimlerin nasıl yürüyeceğine ilişkin birkaç bilgi paylaşmakla yetindiler. Aysel kamu hukukçusu olmadığı için seçim ve siyasi partiler yasalarını çok iyi bilmiyordu, önce bu konularda bilgisini artırması gerekiyordu. Yeniden bir öğrenci gibi yasaları, ek maddeleri çalıştı.

Göreve başladığı tarih belliydi, seçim tarihi de. Önünde kısa bir süre, ama büyük sorunlar vardı. Bunlardan en çok can sıkanı kızı Ayşe'nin sessiz, elle kolla dillendirilen "kabul etme!" çığlıklarının nedeni olan ölüm oruçlarıydı. F Tipi cezaevlerini protesto eden tutuklu ve hükümlülerin ölüm oruçları ilk değildi, daha önce de birkaç hükümetin başını ağrıtmıştı. 1996'daki eylemde tutuklular birer ikişer ölmeye başlayınca toplum hareketlenmiş, Yaşar Kemal, "Bir nesli yok edecekler," diye tepki göstermişti. Aralarında Yaşar Kemal, Zülfü Livaneli, Mehmet Bekaroğlu gibi isimlerin bulunduğu aydın ve sanatçıların arabuluculuğuyla eylem on ikinci kişinin de ölümünün ardından sona ermişti.

2000 yılının 20 Ekim'inde başlatılan açlık grevinin nedeni de F tipi cezaevleriydi. 816 tutuklu ve hükümlü F tipi cezaevlerinin açılmaması, Terörle Mücadele Yasası'nın değiştirilmesi ve cezaevlerinde kalanların sağlık sorunlarını çözme gerekçesiyle üç bakanlık arasında oluşturulan üçlü protokolün kaldırılması isteğiyle açlık grevine başlamıştı. Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk'ün, "Kamuoyu ikna edilmeden F Tipi cezaevleri açılmayacak," sözüne rağmen 19 Aralık 2000'de yirmi cezaevine aynı anda "Hayata Dönüş" adı altında

operasyon başlatılmış, otuz tutuklu ve hükümlü ile iki asker yaşamını yitirmişti. Cezaevindekiler de eylemlerini ölüm orucuna çevirmişti. İlk ölüm 21 Mart 2001 günü yaşanmış, bunu diğerleri izlemişti. Bu, dünyanın en uzun süreli ve en çok sayıda insanın yaşamını yitirdiği ölüm orucuydu.

Aysel göreve geldiğinde eylem hâlâ sürüyordu. Ölü sayısı yüzü bulmuştu, bu nedenle kamuoyunun, özellikle de medyanın kendisinden beklentisi büyüktü. Eyleme katılan çok sayıda tutuklu ve hükümlüde *wernicke korsakoff* sendromu baş göstermiş, yani bedenin yanı sıra bellekte de hastalıklar ortaya çıkmış, durumu ağır olanlar cumhurbaşkanının izniyle tahliye edilmeye başlamıştı. Eylem yapanların sayısı her geçen gün azalıyor, ama bitmiyordu, Aysel'se bu bedeli ağır eylemi sonlandırmak istiyor, tutuklu ve hükümlü aileleri ile dernekleri TAYAD'ın temsilcileriyle konuşuyor, taleplerini dinliyordu. Ailelere çocuklarını sonu mutlak ölüm olan eylemlerinden vazgeçirmelerini öneriyordu. Ailelerin kendisinden beklentisinin büyüklüğünü, gözlerindeki umudu gördükçe canı yanıyordu. Aileler bilmiyor, bilmek istemiyordu, ama sorumluluk sadece Adalet Bakanı'nda değildi. F tipi cezaevlerinin açılması kararını Genelkurmay, İçişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve başbakan dahil pek çok siyasi kurum ve bürokrat birlikte vermişti, işleyişte de aynı ortaklık belirleyiciydi.

Aysel ilk iş olarak cezaevlerine dair söylenenlerin doğru olup olmadığını öğrenmek istedi. Göreve başladığı tarihte Türkiye'deki cezaevi sayısı 36, kapasitesi ise 70 bindi. Ancak özellikle büyük kentlerdeki cezaevlerinde kapasitenin üzerinde tutuklu ve hükümlü vardı, bazılarında iki kişi bir yatakta kalıyordu. Dönemin Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürü Ali Suat Ertosun 50 yeni cezaevine ihtiyaç duyulduğunu belirten açıklamalar yapıyor; sadece İstanbul'da yaklaşık üç bin kişilik cezaevi açığı bulunduğunu söylüyordu. Üstelik daha iki yıl önce kamuoyunun "Rahşan Affı" olarak tanımladığı şartlı tahliye yasasıyla binlerce kişi salıverilmişti.

Aysel'in ilk gittiği cezaevi Ankara'da Ulucanlar oldu. Cezaevinde hâlâ 26 Eylül 1999 günü yapılan, on kişinin

yaşamını yitirdiği, katliama dönüşen operasyonun izleri duruyordu; yarısı yanmış çatı, ise bulanmış duvarlar o gün neler olup bittiğini anlatıyordu. Binanın tümüyle yenilenmesi uzun zaman alacaktı, yüklü bir ödenek çıkarılması gerekiyordu; o da en azından görünen hasarın giderilmesini istedi, çatı onarıldı, koğuşlar boyandı. Aysel'in Ulucanlar'a gittiğinde Leyla Zana da bu cezaevi'ndeydi, "Tepeden baktı, gücünü göstermek istedi," diye düşünülür endişesiyle Zana'nın kaldığı koğuşa uğramadı.

İkinci olarak çocuk cezaevine gitti; orada gördüğü manzara da Ulucanlar'ı aratmıyordu; dahası on sekiz yaşından küçüklerle büyükler aynı koğuşlarda kalıyor, bu da tecavüzden cinayete pek çok vahşetin yaşanmasına yol açıyordu. Hatta Aysel'in ziyaretinden iki gün sonra bir çocuk cezaevi tuvaletinde ağzına sopa sokulup nefessiz bırakılarak öldürülecekti. Koğuşların bazı pencereleri kırıktı, soğuk da güneş de bütün gücüyle koğuşlara sızıyor, hareket etmeyi bile zorlaştırıyordu. Bayrampaşa Kadın Cezaevi'nde koşullar ağırdı, ama kadınların ilk yakındıkları konu kendilerine saç boyası ve oje verilmemesi oldu. Aysel kadınların cezaevinin ağırlığını süslenerek hafifletmek istemelerini çok anlaşılır, hatta haklı bir talep olarak gördü, sorumlulara neden vermediklerini sorduğundaysa aldığı yanıt memurların insana bakış açısını gösteriyordu: "Alışmasınlar, alışırlarsa daha çoğunu isterler."

Her gittiği cezaevinde, eğer öğle saatine denk geliyorsa, tutuklu ve hükümlülerle birlikte yemek yiyordu. Devlet her mahkum için günlük üç lira iaşe ödüyordu, bu nedenle de yemekler çok kötüydü, ama yine de kendini zorlayarak bitirmeye çalışıyordu. Çatallar, bardaklar alüminyumdandı, insan daha eline aldığında yamuluyor, yemeği zorlaştırıyordu. Cezaevi görevlilerine neden daha doğru dürüst çatal verilmediğini sordu, "Daha sert bir metal kullanırsak hem kendilerine hem de birbirlerine zarar veriyorlar," karşılığını aldı.

Cezaevi ziyaretleri Aysel'e izleyeceği rotayı gösterdi; mevcut cezaevlerini iyileştirmek için projeler hazırlayacak, yeni

cezaevleri için hazırlanan projeleri de gözden geçirecekti. Bu sorumluluk Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü'ne aitti, Ali Suat Ertosun'la görüştü, proje hazırlanması istediği konuları bildirdi. Günler geçiyor, Ertosun'dan bir yanıt gelmiyor, dahası bir hazırlık yapılıp yapılmadığını da bilmiyordu. Aysel gelişmeler hakkında bilgi almak istediğinde ise ya geçiştiriyor ya da, "Henüz bir şey yok," yanıtını veriyordu.

Daha göreve başladığı ilk günlerde Ertosun üstün hizmet madalyası talebiyle karşısına çıkmıştı. Bu madalyayı alabilmesi Adalet Bakanı'nın teklifine bağlıydı; bakan teklif edecek, Bakanlar Kurulu onaylayacak, cumhurbaşkanı da tevcih edecek, bir anlamda onaylayacaktı. Madalya "Yurt içinde veya dışında, herhangi bir alanda feragat, fedakarlık ve gayreti ile yaptığı çalışmalarda ülke ve dünya çapında emsallerine nazaran üstün başarı göstererek, devletin yücelmesine ve milli menfaatlere önemli ölçüde katkısı olanlar"a veriliyordu. Ertosun Aysel'den işte bu teklif mektubunu yazmasını istiyordu. Aysel, "Ne yazacağım," dedi. "Ne için yazacağım?" Ertosun cezaevlerine çok emek verdiğini, çok risk aldığını söyledi. Aysel Ulucanlar Cezaevi'ndeki katliamı ve 19 Aralık 2000 operasyonunu hatırlayarak, "Ama çok insan öldü, çok cinayet işlendi," diye karşılık verdi. "Bu tablo ortadayken, siz bu işin müsebbibi görülürken ben bu teklifi yapamam, kusura bakmayın." Ertosun kolay pes edeceğe benzemiyordu, birkaç kez daha isteğini yineledi, "Ben hayatım pahasına cezaevleri sorununu çözdüm. Çalışanla çalışmayan arasındaki fark ortaya çıkmalı, bu madalya benim hakkım, siz de bu teklifi yapmalısınız," dedi, ama Aysel geri adım atmadı.

Ertosun amacına Aysel'den sonra göreve gelen, AKP hükümetinin Adalet Bakanı Cemil Çiçek sayesinde ulaşacak, sadece üstün hizmet madalyası almakla kalmayacak, savcı olmamasına rağmen önce Yargıtay üyeliğine, ardından Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'na (HSYK) atanacaktı. Atamanın altında dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün imzası vardı, üstelik kendisine önerilen üç isim arasından Ertosun'u seçmişti. Ertosun Ergenekon davasını yürü-

ten hakimlerin görevden alınmasını isteyene kadar el üstünde tutulacak, sonra gözden düşecekti!

Bütün engellemelere rağmen hem cezaevlerini iyileştirme hem de adalet mekanizmasındaki aksamaları, yanlışlıkları düzenleme çabasını sürdürdü Aysel. Yayımladığı ilk genelgelerden birinde tutuklu ve hükümlülerin cezaevinde kalacakları süreyi insan onuruna yakışır şekilde ve güven içinde geçirmeleri gerektiğini anımsatarak aşağılayıcı davranışlarda bulunulmamasını, bulunanlar hakkında derhal yasal işlem yapılmasını istedi. Bu yakınları için de geçerliydi, ziyaretçilere üstleri aranırken ve görüşme sırasında hakaret etmek, onur kırıcı davranmak yasaktı. Ayrıca sağlık kontrollerinde cezaevi görevlisi hasta ile doktoru yalnız bırakmalı, en azından konuşulanları duyamayacak uzaklıkta durmalıydı.

Cezaevlerine girişteki uygulamadan avukatlar da şikayetçiydi. X ray cihazından geçerken sutyenlerinin kopçaları ötüyor, gardiyanlar da üzerlerinde bir şeyler saklıyorlar diye iç çamaşırlarına kadar arıyordu. Aysel cezaevi yöneticilerinden x ray cihazının ayarlarının değiştirilmesini istedi. Artık avukatlar iç çamaşırlarına kadar aranmayacaktı.

Ancak bu iyileştirmeler sonuç vermedi, siyasi tutuklu ve hükümlüler "üç kapı-üç kilit kaldırılsın" isteklerinde ısrarlıydı. Her koğuşta üç kişi kalıyordu, eğer istekleri yerine getirilirse yan yana üç koğuşun kapıları açılacak, dokuz kişi gün boyu görüşebilecek, yani tecrit kalkacaktı. Aysel Sincan F Tipi Cezaevi'ne giderek kapıları gözden geçirdi, hiç de sağlam görünmüyorlardı, güçlü biri yüklendiğinde açabilir, bu da mahkumların cezaevinden kaçmalarına neden olabilirdi. Kapıları güçlendirmek bir çözüm olabilirdi, ama bu da Aysel'in yetkisinin dışındaydı. Madem kapıları açmak akla uygun görülmüyordu, koşulları cazip hale getirmeyi deneyebilirdi; atölyelere iki sağ, iki de sol görüşte yayın yapan gazetelerin konulmasını istedi. Belki tecrit protestosu nedeniyle her gün bir saat sosyal etkinlik haklarını kullanmayan tutuklu ve hükümlüler gazete okumak için koğuşlarından çıkmayı kabul edebilir, böylelikle hem el işi atölyelerinde zaman geçi-

rebilir hem de spor yapabilirlerdi. Ancak İzmir dışında hiçbir cezaevi bu çağrıya uymadı.

Ölüm oruçlarını Avrupa Konseyi de yakından izliyor, çözüm bulunması için hükümetle görüşüyor, önerilerde bulunuyordu. Konsey'in İşkenceyi Önleme Komitesi Başkanı Silvia Casale eylem başladı başlayalı birkaç kez Türkiye'ye gelmiş, hem yetkililerle hem de eylemcilerle görüşmüştü. Casale Aysel'in sorunu çözmeyi ne kadar istediğinin farkındaydı, bir kez daha Ankara'ya geldi. İki kadın saatler süren tartışmadan sonra ortak bir fikre vardılar: "Mahkumlara haftada on saat birlikte olma hakkı tanıyalım." Ancak karşılarına yine Ali Suat Ertosun çıktı, ona göre Casale ve Aysel'in çözüm yolu olumlu sonuç vermeyecekti. Ama Aysel ısrarlıydı, uygulama başlatılacaktı. Başladı da. Bunu haber alan Casale Aysel'e teşekkür mektubu yolladı.

Eylem sürüyor, Aysel kendisine konuyla ilgili soru yönelten gazetecilere, "Onları gördükçe vicdanım sızlıyor," diyordu. "Onların ne hissettiklerini anlıyorum. Ama devletle yapılacak bir mücadele bu kadar çok kayıpla birlikte yürümemeli. Artık daha fazlasını kaybetmeyelim. Onlar insana uygun biçimde yaşasınlar, biz de onlara destek verelim." Çabalarının sonuçsuz kalması yetmiyormuş gibi tehditler de almaya başlamıştı. THKP-C örgütünün Brüksel'de yaşayan sorumluları, "Bizi aldattın, biz seni demokrat sanıyorduk. Şimdi sen de cezalandırılmayı hak ettin" yazılı notlar gönderiyordu. Artık yapacak bir şey kalmamıştı; eylem ancak 2007 yılında, 122. kişinin ölümünden sonra sonlandırılacaktı. Yüzlerce kişi de tedavisi imkansız *wernicke korsakoff* hastalığıyla birlikte tahliye edilecek, ailelerinin ve yakınlarının bakımına bırakılacaktı.

Bir sıkıntı da Ömerli su havzasına yapılması düşünülen cezaevi konusunda yaşandı. Evet, sadece İstanbul'a yirmi cezaevi yapılması gerekiyordu, çünkü suçların yüzde otuz üçü İstanbul'da işleniyordu, ama cezaevi için seçilen yer de önemliydi. Oktay Ekinci'nin *Cumhuriyet* gazetesinde konuyla ilgili yazısını dikkate alan Aysel müsteşarlarına haberin

doğru olup olmadığını sordu. Doğruydu, cezaevi su havzasına inşa edilecekti. "Çevre bir insan hakkıysa, insan haklarının korunmasını öncelikle devlet kurumları yapmalı," diye düşünerek inşaatın durdurulmasını istedi. İnşaatı yüklenen firmaya gönderilen para hemen bloke edildi ve hazırlıklar iptal edildi. Cezaevleri için yeni yerler tespit edildi, hatta işadamlarından bu işin maliyetini üstlenmek isteyenler de çıktı, ama başta Ertosun olmak üzere itiraz sesleri yükseldi. Çünkü Aysel'in bu işe soyunmak isteyen işadamlarını şaibeli buluyorlardı. Oysa o kişiler hakkında ne yasal bir işlem yapılmıştı, ne de kanıtlanmış, somut bir hataları vardı. Bürokrasi bir kez daha ayak diriyordu.

Neye elini uzatsa bir dirençle karşılaşsa da bu Aysel'i yıldırmadı; genelgeler, kararlar, yönetmelikler, açıklamalar birbirini izledi: AB Uyum Yasaları gereğince gözaltına alınanlara hakları söylenmeli, sorgudan önce sağlık kontrolü yaptırılmalı ve hemen yakınlarına haber verilmeliydi. Olağanüstü Hal Bölgesi'nde keyfi gözaltına almalar durdurulmalı, kişi hakim karşısına çıkarılmadan ikinci kez sorguya alınmamalıydı. Genelgelerden biri de medyanın "Alo Cezaevi" başlığıyla duyurduğu tutuklu ve hükümlülere her hafta on dakika yakınlarıyla telefonda görüşme hakkı tanınmasına dairdi.

Niyetlendiği, ancak görev süresinin kısalığı ve yetkilerinin sınırlılığı nedeniyle başa çıkamadığı konular da oluyordu; bunlardan biri de pankart asmak, duvara slogan yazmak, polise taş atmak, bildiri dağıtmak gibi suçlamalarla cezaevlerinde tutulan, beş yıldan başlayan hapis cezalarıyla yargılanan gençlerin salıverilmesiydi. Çünkü Terörle Mücadele Yasası gereği örgüt üyesi sayılan lise çağındaki bu gençler cezaevlerinde kaldıkları sürede daha da bileniyor, siyasi mahkumlarla kurdukları ilişkiler sayesinde muhalif tavırları daha bir sertleşiyor, sonunda eylem adına onlar da bedenlerini ölüm orucuna yatırıyordu. Devlet onları hayattan böylesine koparmaktansa önlerinde yeni yollar açmalıydı. Sorunun çözümüyse yasa çıkarılmasına bağlıydı, ama cezaevlerinden sorumlu hangi bürokratla konuşursa konuşsun mevcut yasa-

yı savunduklarını görüyor, bir kez daha bürokrasiye insani bir bakış açısının yerleştirilmesinin zorluğunu anlıyordu.

Biz çok üzüldük!

Aysel bakanlık koltuğuna oturduğunda kararını bekleyen dosyalardan biri Nuh Mete Yüksel'e aitti. Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) savcısı Yüksel 22 Ağustos 2000'de Fethullah Gülen hakkında laik devlet yapısı yerine dini kurallara dayalı devlet kurmak amacıyla yasadışı örgüt kurmak, yönetmek ve faaliyetlerde bulunmak suçlamasıyla dava açmıştı. Savcı yaklaşık bir yıl önce Amerika'ya giden Gülen'in gıyabında tutuklanma kararı verilmesini ve on yıla kadar hapis cezası istemiyle yargılanmasını istiyordu. Ankara 2 Nolu DGM heyeti Gülen'i gıyabında tutuklama kararını onaylamış, ancak bu karar İstanbul 2 Nolu DGM tarafından bozulmuştu. Sonunda Ankara 2 Nolu DGM iddianameyi kabul etmiş ve dava açılmış, Gülen gıyabında yargılanmaya başlamıştı. 3 Haziran 2002'de yapılacak duruşmada ise bir karar çıkması bekleniyordu. Duruşmaya günler kala İstanbul Terörle Mücadele Şubesi'nin yaptığı bir operasyonda bulunan kasetler ortalığı karıştırdı, çünkü kasetlerde Savcı Yüksel'in uygunsuz görüntüleri vardı. Yüksel bunun bir komplo olduğunu savunsa da hakkında bir karar verilmesi gerekiyordu. Görevine devam mı edecekti, yoksa tenzili rütbe mi yapılacak, yani başka bir göreve mi alınacaktı? Bu kararı verecek olan da Adalet Bakanı olarak Aysel'di.

Aysel önce kasetleri izlemek istedi, ancak konuyla ilgili müsteşar onu durdurdu, "Lütfen izlemeyin," dedi, "çok rahatsız olursunuz, çünkü görüntülerde seyredilmesi mümkün olmayan bir pespayelik var." Aysel görüntülerle ilgili raporları okumakla yetindi, polisten gelen raporda görüntülerdeki kişinin Nuh Mete Yüksel olduğu yazıyor, jandarmanın hazırladığı rapor ise, "O değil, bu kayıt montaj," diyordu. Müsteşar da, kaseti seyreden diğer bakanlık görevlileri

BAKANLIĞA DAİR

Daha öncelere bakanlara, üst düzey bürokratlara bakıp neden acaba bu kadar toplumdan uzak yaşıyor, toplumun sorunlarının farkına varmıyorlar, acaba varmak mı istemiyorlar, diye düşünürdüm. Kendilerinin her şeyi en iyi bildiklerini sanmalarının, eleştiriye tahammül edememelerinin de nedenini anlayamazdım. Bakan olduğumda bütün bu sorularımın yanıtını öğrendim.

Üç-dört aylık bir bakanın bile etrafında onu ilah göstermeye çalışan iltifatlar dönüyorsa, bütün iş binaların içinde, memurlarla yürüyorsa insan bir süre sonra kendini farklı, çok özel hissedebilir, ona göre davranışları da düşünceleri de değişebilir. Çünkü oradaki hava sana kim olduğunu, ne olduğunu unutturuyor, farklı bir dünyada yaşıyorsun.

Ben orada kimliğimi kaybetmedim, ama insanların nasıl kaybedebileceğini gördüm.

de kişinin Yüksel olduğundan emindi, savcı disiplin cezası gerektiren bir suç işlemişti.

Aysel kararını Yüksel'i Ankara Cumhuriyet Savcılığı'nda görevlendirmekten yana kullandı. Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'ndan da kınama cezası alan Yüksel hâlâ bunun bir komplo olduğunu, kasetlerin kendisine de tehdit içeren bir mesajla yollandığını savunuyor, itiraz hakkını kullanacağını söylüyordu. Gazeteler Yüksel'in görevden alınmasını birinci sayfadan haber yaptı. Konu kamuoyunun ilgisini çekmişti, herkes bunun bir komplo olup olmadığını tartışıyordu.

Birkaç gün sonra Milli Güvenlik Kurulu'nun olağan toplantısı yapıldı. Bu, Aysel'in ikinci kez bir MGK toplantısına katılışıydı, ilkinde YÖK Başkanı Kemal Gürüz de bulunmuş, YÖK'ün işleyişi ve üniversitelerdeki siyasi hareketler hakkında bilgi vermişti. Daha önce MGK toplantılarında ülke sorunlarına dair "gizli" konuların konuşulduğunu düşünen Aysel şaşırmıştı, çünkü dile getirilenler herkesin bildiği konulardı; irticai faaliyetlerle ve aşırı sol örgütlerle

mücadele, ülkede huzurun sağlanması vs. Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun son kez katıldığı bu toplantıda Cumhurbaşkanı Sezer ve Başbakan Ecevit de hazır bulunmuştu.

Bu ikinci toplantıya yine Cumhurbaşkanı Sezer başkanlık ediyordu, Aysel'le birlikte seçim dönemi için atanan geçici İçişleri Bakanı Muzaffer Ecemiş de masada yerini almıştı. Kuvvet komutanlarının yüzü asıktı; Aysel önceki toplantıda da aynı görüntüye tanık olmuş, asker bürokratların genel hali olduğunu düşünmüştü. O günün konuları arasında Irak'la savaş ihtimali, AB İlerleme Raporu ve Diyarbakır ile Şırnak'ta Olağanüstü Hal Uygulaması'nın sonlandırılması, bundan sonra söz konusu kentlerde izlenecek ekonomik kalkınma programı vardı.

Toplantıya on dakika ara verildiğinde başta dönemin Milli Güvenlik Genel Sekreteri, kuvvet komutanları Aysel'in yanına geldi. "Çok üzüldük," diye başladılar söze, "neden Nuh Mete Yüksel'i görevden aldınız?" Aysel şaşırdı, "Almamız gerekiyordu," diye yanıt verdi. Bu komutanları ikna etmedi, Aysel savcının yürüttüğü soruşturmanın yetersizliğinden, sonuç alma ihtimalinin düşüklüğünden söz etti, ama ısrarlıydılar: "Yüksel, cumhuriyet tarihinin en önemli davasını takip ediyordu, onu görevden almakla bu dava sekteye uğrayabilir." Aysel'in tahammülü taşmıştı, "Eğer," dedi, "Türkiye Cumhuriyeti'nin bekası Nuh Mete Yüksel gibi birine kaldıysa vay halimize. Durum eğer buysa inanın cumhuriyeti siz bile ayakta tutamazsınız."

Nuh Mete Yüksel'in görevinden alınması yetmemiş, Fethullah Gülen dışında açtığı soruşturmaların da eksikliği medyanın Aysel'e yönelttiği soruların çoğalmasına yol açmıştı. Bu soruşturmalardan biri Alman vakıflarına yönelttiği "casusluk" suçlamasaydı. Bakan olmadan önce bu vakıflara dair bir önyargı taşımayan Aysel şaşırmıştı. Henüz dosyayı incelememişti, ama CNN'de katıldığı programda bu soruyla karşılaşınca, "Büyük iddialarla açılan davaların ardından somut bir sonuç çıkmayınca hayal kırıklığı yaşıyorum. Sav-

cılar deliller buluyor tabii. Yüksel de Türkiye'yi yakından ilgilendiren davalar açmıştır. Herhalde çok detaylı çalışıyor. Bir türlü bitiremedi!" karşılığını verdi.

Aysel MGK'da kendisini eleştiren askerlere umutlarını Nuh Mete Yüksel'e bağlamalarının yanlış olduğunu söylerken haklıydı, ama bir konuda yanılıyordu. Bakanlığı süresince tanık olduğu olaylar ona cemaatle ortak hareket edenlerin cumhuriyet için bir tehdit oluşturmadıklarını düşündürmüştü. Kendisine tedirginliklerini ifade eden yakınlarına da korkulacak bir durum olmadığını anlatmıştı. "Çünkü," diyecekti sonraları, "askere, medyaya, kadın örgütlerine, diğer sivil toplum kuruluşlarının varlığına güveniyordum, gelecekte cumhuriyete yönelik tehdit olursa birlikte karşı durabilirdik. Ama yanılmışım, hepsinin darmadağın edilebileceğini öngörememişim."

Sadece Aysel'in değil, herkesin öngöremediği bir konu daha vardı: Gülen davası sekiz yıl sürdükten sonra Savcı Yüksel'in daha soruşturma aşamasında kamuoyuna açıkladığı ses ve görüntü kayıtlarıyla, diğer kanıtlar yetersiz görüldüğü için beraatla sonuçlanacaktı. Gülen hakkında yeni bir soruşturma açılması için on iki yıl beklenecek, Gülen devlet içinde "paralel bir yapı" kurmakla suçlayacaktı.

Seçimler yaklaştıkça Türkiye'nin siyasi havası daha da gerilmişti. Tartışma konularının başını da AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın milletvekili adayı olup olamayacağı çekiyordu. Erdoğan 6 Aralık 1997'de Siirt'te yaptığı bir konuşmada Ziya Gökalp'in olduğunu iddia ettiği bir şiir okumuştu. Sonradan Gökalp'e ait olmadığı ortaya çıkan şiirde, "Minareler süngü, kubbeler miğfer, camiler kışlamız, müminler asker," deniliyordu. Dönemin Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş Erdoğan hakkında Ceza Yasası'nın 312. maddesine dayanarak "Halkı din ve ırk farkı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik etmek" suçlamasıyla dava açtı. Bir yıl hapis, 860 bin lira da para cezasına çarptırılan Erdoğan, eski lideri Necmettin Erbakan gibi artık siyaset yapamayacak, milletvekili olamayacaktı.

Recep Tayyip Erdoğan çareyi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde ararken Erbakan sabıka kaydının silinmesine ilişkin verilen iptal kararıyla medya önünde başa çıkmaya çalışıyordu. Erbakan'ın hedefinde Aysel vardı. Yargıtay'ın aldığı kararın arkasında onun olduğunu iddia ediyor, tarafsızlığını yitirdiğini söyleyerek istifasını istiyordu.

Sağ basın hem Erdoğan hem de Erbakan hakkındaki kararlar nedeniyle Aysel'i topa tutmuş, "Bakan Aysel Çelikel İntikam mı Alıyor?", "Adalet Bakanı Çelikel Yasakları Savundu" başlıklı haberler yayımlıyordu. *Yeni Şafak* gazetesinde yayımlanan haber "İntikam mı alıyor?" sorusuyla bitiyordu. Aysel'in eşi Murtaza Çelikel'le Erdoğan'ın yolu, Erdoğan daha Refah Partisi İl Başkanı'yken ikisinin de milletvekili adayı olduğu bir seçim arifesinde kesişmiş, Çelikel rakibine, "Cami cemaatini size bırakmayacağız," diye takılmıştı. Erdoğan ise, "Camiler sizin olsun," diye karşılık vermişti, "ama cemaati bize bırakın." Gazete Erdoğan hakkındaki kararı işte bu diyaloğa bağlıyordu.

Bakanlığının süresi kısa, ama altına imza attığı karar ya da yorumlaması gereken sorun sayısı bu süreyi kat kat aşacak kadar çoktu. Avrupa Birliği reformları doğrultusunda azınlık vakıflarından anadilde öğretime pek çok konuda düşüncelerini hem karar mekanizmalarında hem de medyada arkasında siyasi bir yapının olmamasının verdiği rahatlıkla dillendiriyordu. 2001'de, idam cezasının da kaldırıldığı Anayasa değişikliği sırasında muhalefet partisi CHP'nin itirazlarına, iktidar ortağı MHP'nin oy kullanmayarak karşı çıkmasına rağmen DSP ve ANAP milletvekillerinin onaylarıyla azınlık vakıflarına yeni gayrimenkul edinmelerine olanak sağlandı.

Türkiye'de kilise, havra, sinagog, manastır gibi dini merkezlerin dışında, okul ve hastanelerde faaliyet gösteren 74'ü Rumlara, 51'i Ermenilere, 18'i Yahudilere, dokuzu Süryanilere, üçü Keldanilere, ikisi Bulgarlara, birer de Gürcü, Manini Ortodokslara ve bağımsız Türk Ortodokslarına ait 161 azınlık vakfı vardı. Varlık Vergisi, 6-7 Eylül Olayları ya da

1964'te Kıbrıs sorunları nedeniyle zorunlu göçe tabi tutulanlar gayrimenkullerini vakıflara bırakmış, ancak 1934'ten başlayarak zaman zaman çıkarılan yasalarla bu gayrimenkuller vakıflardan alınmıştı. Bu da özellikle uluslararası politikada Türkiye'nin başını ağrıtıyor, Avrupa Birliği'ne alınabilmek için bu adaletsizliklerin giderilmesi isteniyordu.

Aysel ve ilgili iki bakanın katılımıyla, Anayasa değişikliğine uygun olarak bir yönetmelik hazırlandı. Azınlık vakıflarına vasiyet yoluyla bırakılan, daha sonra çıkarılan yasalarla devlete intikal ettirilen gayrimenkullerin iadesini öngören yönetmelik ortalığı ayağa kaldırdı. Milli Güvenlik Kurulu'nda sadece komutanlar değil, Cumhurbaşkanı Sezer de tepki gösterdi; gayrimenkullerin iadesi için Lozan Antlaşması'na dayanarak ilgili devletle Türkiye arasında karşılıklığın olması gerektiği iddia edildi. Oysa geçmişte ne Yahudilerin, ne Ermenilerin, ne de diğer etnik grupların; Süryanilerin, Keldanilerin ve diğerlerinin kurduğu vakıflarda "karşılıklılık" talep edilebilecek devletler vardı, bu belki Yunanistan için söz konusu olabilirdi. Ancak insan haklarını ihlal eden işlemlerin mutlaka düzeltilmesi gerektiğini CHP Grubu dahi anlamıyordu.

Önüne hangi konu gelirse gelsin, hangi konuya dair düşüncelerini söylerse söylesin şimşekleri üzerine çekiyordu. İdam cezası kaldırıldığına göre Abdullah Öcalan'ın cezasının da ömür boyu hapse çevrilmesi gerekiyordu, ama başta MHP bazı partiler ve gruplar tepki gösterdi. Aysel bunun yapılmamasının ağır sonuçlara yol açacağını söylese de tepkiler yatışmadı. MHP'nin bir isteği de Öcalan'ın İmralı'dan alınıp sivil cezaevine konulmasıydı. Oysa güvenlik açısından İmralı'da tutulması daha doğruydu, Aysel bu nedenle bu isteği de geri çevirdi. Öcalan'ın yanına bir hükümlünün daha yerleştirileceği ve *Yeniden Özgür Gündem* gazetesinde yayımlanan imzasız yazıların ona ait olduğu yolunda haberlerle tepkilerin dozu daha da arttı. İki haberin de asılsız olduğunu açıklamasına rağmen İşçi Partili biri ve MHP Genel Başkan Yardımcısı Bülent Yahnici hem Aysel hem de İmralı

Cezaevi yetkilileri hakkında suç duyurusunda bulundu. İddiaya göre Aysel PKK'ya "yardım ve yataklık" yapıyordu!

Kadın bakandan, kadınlara...

Aysel Adalet Bakanlığı koltuğuna oturduğunda bakanlığın yönetim kademesinde kendisinden başka bir kadın daha vardı. Oysa o daha çok kadınla çalışmak istiyordu, çünkü bakanlığının kadın kimliğinin üzerini örtmesine izin vermeyecekti. Cumhurbaşkanı Sezer'den o kadının müsteşar muavini olarak atamasını yapmasını rica etti. Özel kaleminde de bir kadını görevlendirdi. Cumhurbaşkanı Sezer'den o kadının müsteşar muavini olarak atamasını yapmasını rica etti. Özel kaleminde de bir kadını görevlendirdi. Birinci ayın sonunda özel kalem müdürü bir zarf içinde Aysel'e oldukça yüksek görünen parayla geldi, bu maaşı ve ek ödemeleriydi. Şaşırdı, o güne kadar dekanlık dahil aldığı maaşın neredeyse dört katıydı zarftaki para. Özel kalem müdürüne "Bu para çok," dedi "Nasıl alırım?" Müdür şaşırdı, "Ama bu sizin hakkınız," diye mırıldandı, "güle güle harcayın."

Aysel'in makamında ilk konukları da Kadın Komisyonu Girişimi üyeleri oldu. Sohbet 2002 başında yürürlüğe giren 1030 maddelik Medeni Yasa'ya geldi. Kadınlar, aile reisinin "koca" olduğunu tarihin çöplüğüne gönderen yeni yasadan genelde memnundu, ama henüz tasarı halindeki ceza yasasında bazı maddeler vardı ki cinsiyet eşitliğine aykırıydı, kadını insan haklarına uygun olmayan uygulamaların içine hapsediyordu. Kadınların sorunlarına vakıf olan, daha önce pek çok yasa tasarısı hazırlayan Aysel bunların ne olduğunun farkındaydı, ama bir kez de Kadın Komisyonu Girişimi'ni temsil eden aralarında hukukçu Şenal Sarıhan'ın da olduğu kadınlardan dinledi. Kadınların bir isteği de kadına karşı şiddete ilişkin yönetmeliğin yeniden düzenlenmesi ya da bunun için bir genelge yayımlanmasıydı. Sarıhan, "Siz bizim mücadele arkadaşımızsınız," diye sonlandırdı konuşmasını, "size elimizden geldiğince destek vereceğiz."

Aysel hemen konuyla ilgili çalışmaları hızlandırdı, 9 Ekim'de Başbakanlık'a gönderilecek olan Ceza Kanunu Tasarısı'nın on altı maddesinde değişiklik yaptı. Medyanın "devrim" niteliğinde olarak tanımladığı değişiklikler gerçekten de kadınların onlarca yıldır verdiği mücadelede ağızlarından düşürmedikleri konulardı; "Edep ve Törelere Karşı Suçlar" başlığı "Cinsel Bütünlüğe Karşı İşlenen Suçlar" olarak değiştirilirken, evli kadının kaçırılması halinde cezanın daha yüksek olmasını öngören yaklaşım, cezanın kadının evli ya da bekar olmasına bakılmaksızın verilmesine çevrildi. Karısını cinsel ilişkiye zorlayan ve tecavüz eden erkek artık sekiz yıla kadar hapis cezasıyla yargılanacaktı, dahası cinsel ilişki kurulması için psikolojik baskı uygulanması da tecavüz sayılacaktı. Mevcut yasada bir ya da birden çok erkeğin tecavüzüne uğrayan kadın eğer saldırganlardan birisiyle evlenirse bu tecavüzcü ceza almıyordu. Aysel taslağa böyle bir evlilik durumunda hakimin gerçekten bu evliliğin kadının isteğine bağlı olup olmadığını araştırmasını öngören bir madde ekledi. Ayrıca töre adı altında işlenen cinayetlerde ve gayri meşru doğan çocukların öldürülmesinde de ceza indirimi uygulanmayacak, 12 yaşından küçük çocuklara karşı işlenen suçların cezası daha da ağırlaştırılacaktı. Taslağın kanunlaşması için üç yıl beklenecek, ancak 2005'te AKP iktidarı döneminde yürürlüğe girecekti.

Sadece yasa değişiklikleriyle sınırlı kalmadı, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun doğal üyesi konumuyla Yargıtay ve Danıştay'a üye seçiminde tercihini kadınlardan yana kullandı. Bu hiç de kolay bir iş değildi, çünkü birinci dereceden hakimlerin, savcıların hemen hepsi ya Yargıtay'da ya da Danıştay'da görev almak istiyordu. Genellikle Danıştay ve Yargıtay üyeleri kendi aralarında üye gösterirdi ya da bakanın etnik kimliği, doğup büyüdüğü yer belirleyici olurdu. Aysel içinse tek kriter vardı, anayasaya uygunluk ve bilimsel likayat. Yaklaşık bir ay boyunca kimi öğrencisi, kimi kitaplarından tanıdığı adaylarla görüştü. Yedi-sekiz kadının da yer aldığı listeyi kurula verip, "Bu isimlerin bu görevi yürütebilecek yeterlilikte olduğunu düşünüyorum," dedi. Önerdiği

isimler kabul edildi. Aysel'in bu tercihi kadın hakimleri sevindirmiş, sonraki yıllarda karşılaştıklarında minnettarlıklarını gizlememişlerdi. Aysel böyle kılı kırk yararak seçim yaparken ileriki yıllarda, bir gecede 160 hakimin bu göreve atanmasına tanık olacak, şaşıracaktı.

O günlerde Nijerya'da Amina Lawal isimli bir kadın evlilik dışı çocuk doğurduğu için taşlanarak öldürülme cezasına çarptırılmış, dünyanın bütün kadın örgütleri ayaklanmış, Nijerya hükümetine kararın iptali için mektup üzerine mektup gönderilmişti. Bakan sıfatıyla Aysel de bir metin hazırlayarak Nijeryalı meslektaşına gönderdi. "Amina bir anne, İslam dini anneleri yüceltir," diyordu mektubunda. "İnsanlık dışı bir ceza olan ve birçok Müslüman ülkede uygulanmayan recm cezasını önlemek için çaba göstermenizi rica ediyorum."

Nihayet takvimler 3 Kasım'ı gösterdi ve kırk bir milyonu aşkın seçmenden yaklaşık otuz üç milyonu oy kullandı. Sandıktan yüzde otuz dördün oyunu alan AKP çıktı. Erdoğan'ın yasağı henüz sürdüğü için hükümeti Abdullah Gül kurdu, Adalet Bakanlığı'na da Cemil Çiçek'i getirdi. Çiçek devir teslim törenine, yanında Bilkent öğrencisi kızı ve beyaz güllerle geldi. Aysel'e öğrencisi olduğunu, 1968'de Ertuğrul Günay, Celal Doğan gibi solcu öğrencilerle nasıl çatıştıklarını, ama artık bunların geride kaldığını anımsattı. Ama Aysel'in belleğinde ona dair tek iz, Turgut Özal döneminde bakanlık yaparken söylediği bazı sözlerin kadınlarda yarattığı büyük öfkeydi.

Sıra bakanlık çalışanlarıyla vedalaşmaya gelmişti. Aldıkları armağanı verirken hepsi üzgündü, en çok da müsteşarın yüzü kederini ele veriyordu. Çünkü daha önce üç bakanla çalışmış, ama Aysel'den gördüğü saygıyı, değeri ve ortaklaşa çalışma deneyimini yaşamamıştı. Görevini yeni bir bakanla daha sürdürmeye niyeti yoktu.

Bu arada Gül hükümeti ilk icraatına imza atmış, Erdoğan'ın yasağını kaldıracak yasayı meclisten geçirmişti. Erdoğan YSK'nın iptali üzerine yinelenen Siirt seçimlerinde aday oldu ve kazandı. Gül istifa etti, Erdoğan başbakan koltuğuna oturdu.

ON İKİNCİ BÖLÜM

En Zor Zamanda, En Zor Görevde

Yakın tarihin en uzun iddianamesine sahip Ergenekon davası ÇYDD'yi de içine almış, dernek yöneticileri gözaltına alınmıştı. Hastalığı hızlanan Türkan Saylan yaşamını yitirince başkanlık için akla gelen ilk isim Aysel Çelikel oldu. Hiç düşünmeden kabul etti. Toplum derneği sahiplendi, bağışlar arttı ve okutulan kız öğrenci sayısı yüz bini aştı.

Çelikel ve ÇYDD üyeleri çevre protestosunda.

Yeniden dekanlık

İstanbul'a döner dönmez, Maltepe Üniversitesi'nde kürsüsünün başına geçti Aysel. Henüz, kısa süren ama yoğun geçen bakanlığın yorgunluğunu üzerinden atamamıştı, bu yüzden de eviyle okul arasındaki mesafe gözünde büyüyordu. Levent-Maltepe arasında gidip gelmek zamanının da İstanbul trafiğinde boğulmasıydı. Ticaret Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı'ndan gelen teklif ona zamanını geri vermeye talipti, üniversitenin hukuk fakültesinin dekanlığını üstlenmesi isteniyordu. Doğrusu cazip bir teklifti, ama önce fakültenin kurucu dekanı, Nuri Çelik'in neden ayrıldığını öğrenmek istedi, çünkü o görevini sürdürmek istiyorsa, engel olmaktan çekiniyordu. Çelik hasta olduğunu, görevi kendi isteğiyle bıraktığını söyleyince ikna oldu, teklifi kabul etti.

Üniversite kurulalı henüz iki yıl olmamıştı, hukuk fakültesi ise birkaç ay önce eğitime geçmişti. Aysel hemen iyi hukuk öğretimi yapan bir fakülte oluşturmaya soyundu; aralarında Duygu Yarsuvat, Köksal Bayraktar, Ümit Kocasakal gibi alanlarında yetkin isimleri fakülteye taşıdı. Ders vermesi için kimi davet etse geri çevrilmiyordu, çünkü aradığı isimlerle ya birlikte çalışmıştı ya da o isimler hem liyakatına hem de ortaklaşa çalışma alışkanlığına hayrandı, neredeyse hepsi, "Ben sizin için buraya geldim hocam," diyordu. Kısa zamanda sağlam bir eğitim kadrosu kurdu. Yönetim de, öğrenciler de eğitimin niteliğinden ve ilişkilerden hoşnuttu. Aysel hem dekanlık sorumluluğunu yürütüyor, hem insan hakları, uluslararası hukuk, AB kurumları derslerini veriyor, öğrenciyi ezmeyen, öğretirken öğrenmeyi de hedefleyen yaklaşımıyla yeni kuşak öğrencilerini de etkiliyordu.

Üniversitenin kurucusu, İstanbul Ticaret Odası Eğitim ve Sosyal Hizmetler Vakfı'ydı, kurum onun desteğiyle ayakta duruyordu. Ancak Ticaret Odası siyasi rüzgarlara açıktı; Aysel'in göreve başlamasından bir süre sonra mütevelli heyeti değişti, çünkü oda yönetimine MÜSİAD'a, Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'ne yakın isimler gelmişti. Daha çok Anadolu sermayesini temsil eden yeni yönetim ilk bakışta okulun işleyişine, eğitim anlayışına müdahale etmiyor görünüyordu. Aysel'in üç yıllık sözleşmesi yenilenmiş, bir üç yıl daha çalışmasının kapısı aralanmıştı. Ancak kısa bir süre sonra Ticaret Üniversitesi'ne girmek isteyen akademisyenlerin oda yönetimiyle temas kurduğu ortaya çıktı. Aysel kendisine önerilen isimlerle konuşuyor, çalışmalarına bakıyor, liyakatleri varsa "olabilir" diyordu. Erzincan Üniversitesi'nden bir akademisyeni doçent kadrosuna almaya karar vermiş, yağmur gibi yağan, "O Fetullahçıdır, onunla çalışmayın," uyarıları yapan mektuplara rağmen de kararından vazgeçmemişti. Çünkü akademisyen oldukça çalışkandı ve başarılı çalışmalara imza atmıştı.

Bir gün fakülteden bir öğretim üyesi aradı Aysel'i. "Hocam, gazetede okudum, bir anayasa profesörü alıyormuşuz," dedi. Şaşırdı Aysel, "Hangi gazete?" diye sordu. "Benim haberim yok." Şaşırma sırası arayan akademisyendeydi, "Nasıl haberiniz olmaz," diye geveledi. Aysel sinirlendi, bir bakanın tanıdığı olduğu söylenen akademisyen için yapılan duyurudan haberdar edilmemesinin anlamı açıktı; "Biz istediğimiz kişiyi işe alırız, sen bizim için bir araçsın!" Kızgındı, ama o meşhur soğukkanlılığını korumayı yeğledi. İki gün sonra üniversite yönetim kurulunun toplantısı vardı. Masadaki yerini aldı, rektör genel konularda birkaç şey söyledikten sonra konuyu alınması kararlaştırılan akademisyenlere getirdi. Yeni anayasa profesörü hakkında da bilgi verdikten sonra Aysel'den bir jüri oluşturmasını ve liyakatını onaylamasını istedi. Aysel, "Gazeteye ilan verirken bana hiç sormadınız," dedi. "O ilanı kim verdiyse jüriyi de o kursun." Çantasından çıkardığı istifa mektubunu uzatınca rektör de diğer dekanlar da şaşırdı, ama Aysel kararlıydı.

Sözleşmesinin dolmasına daha iki buçuk yıl vardı, ama o ilkeleri adına iyi bir konumu, iyi bir maaşı elinin tersiyle itmeyi tercih etmişti. Üniversitenin kapısından çıkarken içi rahattı, arkasında öğrencilerin bilgi edinme hakkından çalmayacak, çalışkan ve sorumluluk sahibi hocalar bırakmıştı. İçlerinden biri ileride dekan yardımcılığını üstlenecek "çocuklarıyla" gurur duyuyordu. Bir süre sonra üniversite yönetimi Aysel'e bir plaket vermek istedi, ama o ne toplantıya gitti ne de plaketi aldı.

Birkaç yıl daha İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yüksek lisans öğrencilerine Uluslararası Özel Hukuk dersleri verdi, öğrencileriyle ortaklaşa hazırladığı kitaplarını yeni yasalar ve uygulamalarla birlikte gözden geçirdi. Yetmişli yaşlarını ortalamıştı artık, ama kişisel doygunluklarına, evdeki sükunetinin, huzurunun yanına toplumun siyasal ve kültürel olgunluğunu eklemek, onunla beslenmek hâlâ uzak bir hayal gibi görünüyordu. Çünkü Türkiye siyasal ve ekonomik çalkantılara bir türlü doymuyordu.

AKP hükümetinin ekonomik programı da IMF ve Dünya Bankası talepleri doğrultusundaydı. 1986-2003 yılları arasında sekiz milyar dolarlık özelleştirme yapılırken, bu rakam altı-yedi yılda 30 milyar dolara yaklaştı. Özelleştirme nedeniyle binlerce kişi işsiz kalmış, işçi ve memurların sendikalaşma hakları daha da sınırlanmıştı. Amerika ve İngiltere'nin önderliğinde çok uluslu kuvvetlerin Irak'ı işgali yeni ekonomik kısıtlamalara neden olmuş, sıkıntı, düşük kur-yüksek faiz uygulamasıyla Türkiye'ye çağrılan uluslararası sermayeyle aşılmak istenmişti. Yabancı sermayenin gelişiyle ekonomi rahatlamış görünüyordu, ta ki 2008'de dünya ekonomisi tarihinin en uzun süreli ve en büyük ekonomik durgunluk dönemine girene kadar...

Toplumun bir kısmını ekonomik tablo kadar tedirgen eden seçimler sırasında vaat edilen demokrasi ve cumhuriyetin temel ilkelerinden olan laikliği içselleştirip içselleştirmediğiydi. Bunu öğrenmek uzun sürmeyecekti. Bir yandan AB'ye uyum reformlarına imza atılırken diğer yandan Kuran kurs-

larına gideceklere uygulanan yaş sınırlaması ve İmam Hatip Liseleri'nde katsayı kaldırılıyor, içkili mekanların olduğu sokaklar "kırmızı" listeye alınıyordu.

Bu yapılanmanın gölgesinde ardı ardına işlenen cinayetler; Trabzon'da bir rahibin, Malatya'da da İncil basımı yapan bir yayınevinde biri Alman üç kişinin boğazları kesilerek öldürülmesi, İstanbul'da *Agos* Gazetesi Genel Yayın Müdürü Hrant Dink'in katledilmesi toplumun ateşini yükseltiyordu.

Patlama 2007'de, cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde yaşandı. AKP'nin Erdoğan'ı ya da Gül'ü cumhurbaşkanı adayı göstermesi bekleniyordu. Çok sayıda sivil toplum örgütü bir araya gelerek Cumhuriyet mitingleri düzenlemeye başladı. İzmir, Ankara, İstanbul gibi kentlerde bazen sayıları milyona yaklaşan kalabalıklar laiklik talebini dillendiriyor, "Atatürkçü düşünce engellenemez", "İzmir şeriata mezar olacak" sloganları atıyordu. Mitinglere katılanlar "bindirilmiş kıtalar" olarak tanımlarken 27 Nisan'da cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turu yapıldı. Aynı gece sabaha karşı Genelkurmay Başkanlığı internet üzerinden bir bildiri yayımladı. Bir e-muhtıra olarak değerlendirilen metinde laiklik karşıtı olaylardan duyulan tedirginlik dile getiriliyor, TSK'nın gerekirse yetki ve sorumluluğunu kullanacağı vurgulanıyordu. Hükümet tepki göstermekte gecikmedi, genelkurmayın hükümete bağlı bir kurum, başkanının da başbakana karşı sorumlu olduğu hatırlatıldı.

Hiçbir partinin yeterli oya sahip olmaması cumhurbaşkanlığı seçimlerini içinden çıkılmaz hale getirmişti. Çözüm erken seçimde bulundu, sonuçlar e-muhtıradan sonra sloganları arasına, "Ne şeriat, ne darbe, bağımsız Türkiye", "Ne postal, ne takunya, cumhurundur Çankaya" da eklenen Cumhuriyet mitinglerinin soluğunu kesti, çünkü AKP seçmenin yüzde 46,6'sının oyuyla yeniden iktidara geldi. Abdullah Gül artık Çankaya'ya çıkabilirdi. Gül'ün cumhurbaşkanlığıyla birlikte gündeme gelen ilk konu türban yasağının

kaldırılması oldu. Tartışmaları davalar izledi, sonunda yasak resmen sürse de uygulamada serbest bırakıldı.

Aynı tarihlerde Cumhuriyet tarihinin belki de en geniş kapsamlı, toplumun büyük bir bölümünde korku yaratan bir dava açıldı: Ergenekon. Davanın esas gerekçesini 12 Haziran 2007'de bir ihbar üzerine aranan Ümraniye'de bir gecekonduda 27 el bombasının bulunması oluşturuyordu. Bu ihbarı diğerleri izledi, kısa sürede soruşturma büyüdü, aralarında askerlerin, gazetecilerin, avukatların, akademisyenlerin de bulunduğu yüzlerce kişi gözaltına alındı. *Cumhuriyet* Gazetesi İmtiyaz Sahibi ve Başyazarı İlhan Selçuk, İşçi Partisi Genel Başkanı Doğu Perinçek, İstanbul Üniversitesi eski Rektörü Kemal Alemdaroğlu, emekli Tuğgeneral Veli Küçük giderek kabaran listenin dikkat çeken isimleriydi. Selçuk 48 saat süren gözaltından salıverilirken diğer isimler tutuklandı.

Savcı Zekeriya Öz'ün hazırladığı 2.455 sayfalık iddianamede yok yoktu. Davada ismi geçenleri Ergenekon isimli bir terör örgütü kurmakla, halkı hükümete karşı silahlı isyana tahrik etmekle suçluyor, bunun için özel telefon görüşmelerini dahi delil olarak gösteriyordu. İddianamede adı geçenler arasında Aysel ve Murtaza Çelikel de vardı. Sorgucular gözaltındaki İlhan Selçuk'a telefon dökümlerinde adı geçen herkesi tek tek sormuştu.

Bu görüşmelerden biri Selçuk'la Çelikel arasındaydı. 22 Şubat 2008'de Çelikel Selçuk'u aramış, "Aysel Hanım sizi evinde yemeğe davet ediyor," demişti. "Osman Berkmen, Mehmet Emin Karamehmet, bir de Sanayi Odası Başkanı gelecek." Sorgucu, "Aysel Hanım kimdir?" diye sormuş, Selçuk, "Murtaza Bey'in eşidir, Hukuk Fakültesi Dekanı'dır," yanıtını almış, bununla yetinmeyip, Berkmen, Karamehmet ve Sanayi Odası Başkanı'yla arasında nasıl bir ilişki olduğunu, yemekte neler konuşulduğunu öğrenmek istemişti.

Ergenekon davası savcıları iki yıl sonra bu telefon konuşmalarına dayanarak Murtaza Çelikel hakkında da "Ergenekon Silahlı Terör Örgütü"ne üye olmak iddiasıyla soruş-

turma açacak, ancak davayı gerektirir deliller bulunamadığı gerekçe gösterilerek dosya kapatılacaktı!

İlhan Selçuk gazeteye, görevinin başına döndüğünde kendisine geçmiş olsun ziyaretinde bulunmak için bekleyenlerin coşkulu tezahüratlarıyla karşılaştı. Ziyaretçilerden biri de ÇYDD Genel Başkanı Prof. Türkan Saylan'dı. Gazeteden çıkarken kendisine uzatılan mikrofonlara, "Sıra bize de gelebilir," dedi. Geldi de. 13 Nisan sabahı erken saatte, başta Türkan Saylan olmak üzere 81 ÇYDD şube merkezi ve yöneticisinin evi arandı, Prof. Ayşe Yüksel, Prof. Filiz Meriçli ve Avukat Nur Gerçel ve otuz kadar dernek gönüllüsü gözaltına alındı. Saylan'ın evinin arandığını öğrenenler kapı önünde birikmiş, sloganlarla polisi ve hükümeti protesto ediyordu. Saylan cama çıkıp bekleyenlere seslendi, yatıştırmaya çalıştı. Kalabalığa el sallayan eli, kemoterapide dökülen saçlarının yerine başına bağladığı bandanası ve sözleri hem o gün orada olanların hem de televizyondan izleyenlerin belleğine kazındı. Uğradığı haksızlık Saylan'ın hastalığını daha da ağırlaştırmış, sadece kendisine uygulanan şiddet değil, ÇYDD yöneticilerinin tutuklanması, dernek üzerinde kurulan baskı, iktidarın toplumda yaymaya çalıştığı korkuya tanıklığı Saylan'ı bitap düşürmüştü.

ÇYDD'nin hedef alınmasının nedeni kız öğrencileri okutup bir meslek sahibi olmalarını sağlamak kadar, toplumun her kesimine dokunabilmesi, eğitimli genç kadınlarla başka bir Türkiye'nin muhayyilesini yaratmasıydı. Bu genç kızlar okuyacak, bir meslek sahibi olacak, hem kendi hayatlarına hem de ülkelerine sahip çıkacaktı. Sadece İstanbul'da otuz bine yakın kadın ÇYDD'nin açtığı kurslara katılıp okuma yazma öğrenmiş, sağlıktan hukuka çeşitli konularda düzenlenen toplantılarda güçlerini ortaya çıkarmayı ve haklarını öğrenmişti. Kadını eve ve ev işlerine, çocuk doğurmaya hapseden iktidarı da işte en çok bu tedirgin ediyordu.

ÇYDD'nin bir siyasi partiyi kat kat aşan bir ağırlığı vardı toplumda; "Çağdaş Türkiye'nin Çağdaş Kızları/Kardelenler", "Bir Işık da Siz Yakın", "Baba Beni Okula Gönder",

Cumhuriyet dönemini gözden düşürmek için camilerin kapatıldığı, ibadete yasak ve engellerin konulduğu şeklinde ifadelerin haksız ve yanlış iddialar olduğunu genç nesillerin bilmesini isterim. Dinin siyaset aracı olarak kullanılması demek olan bu ve benzer iddialar toplumu aldatmaya yöneliktir.

600 yıllık dinsel ve geleneksel bir imparatorluktan laik ve ulusal bir yapıya geçmek, bir ulus devlet oluşturmak zor ve güç bir iştir. Türkiye'de sorun da burada çıkmış, laiklik sosyal, kültürel ve hukuksal olarak dine bağlı, eğitim düzeyi düşük bir toplumun bütününe mal edilememiştir.

Yine de Kurtuluş Savaşı'nı veren, Cumhuriyet'in kuruluşunun mimarları Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarına olan minnet ve şükran duygularımızı sunmamız gerekirken karalama kampanyalarının laik devlet ve toplum düzenine karşı yöneltilmiş bir geriye gidiş, eskiye dönüş amacını taşıdığı açıktır.

Laik, demokratik çağdaş bir toplum yerine İslami bir toplum oluşturma amacı esasen cumhurbaşkanı, başbakan ve arkadaşları tarafından açıkça ifade ediliyor ve uygulanıyor. Laik milli eğitim yerine diğer derslerin yanında haftada sekiz-on saat İslam dininin öğretilmesini öngören sistem uygulanıyor. 4+4+4 olarak anılan bu sistemin olumsuz sonuçları daha ikinci yılda ortaya çıkmaya başladı.

Din bir inanç ve bir yaşam biçimini öngören zorunlu kurallar demetidir ve değişmez doğruları içerir. Devletin koyduğu laik, yani dinden bağımsız, zamana göre değişen, ihtiyaçlara cevap veren, insan aklının eseri olan kurallar dini kurallarla çatıştığı zaman hangisinin öncelikle uygulanacağı gibi çok ciddi bir sorun ortaya çıkar. İnanç ve ibadet ile siyasi, sosyal, ekonomik, hukuki düzen ayrıldığı zaman din ve vicdan özgürlüğü ile devletin işleyişi kendi kulvarında yürüyecek demektir. Din devlete müdahale etmediği gibi, devlet de dine karışmaz. Din devletin sosyal, kültürel, ekonomik, sosyal hukuki yaşamında belirleyici olamaz. Laik bir devlette din siyaset aracı olarak kullanılamaz. Özetle, laik devlette, din kamusal alanda belirleyici olamaz.

Son söz olarak; laiklik gerek din ve vicdan özgürlüğünün, gerekse hiçbir dine inanmayanların da teminatı olarak korunması gereken demokrasinin varlık nedenidir. Ayrıca demokrasi olmadan da gerçek laiklik gerçekleşemez.

ÇOCUKLARIN ÖRTÜNMESİ ÜZERİNE

On yaşındaki bir kız çocuğunu özgürlük adına tesettüre sokmak, özgürlük kavramını istismar etmektir. Reşit bir kız öğrencinin örtünmesinin kılık kıyafet özgürlüğü, eğitim hakkı gibi gerekçelerle haklı görülmesi, bir oyun çocuğu için savunulamaz. Ne için örtündüğünün bilincinde olmayan bir kız öğrenci için bu karar, iç politika amacının yanında özendirme, aile ve mahalle baskısı ile bağlantılı alınmış, sadece alışkanlık yaratma, büyüdüğünde vazgeçememe amacına yöneliktir. Bu kız çocuğu ileriki yıllarda yetişkin bir kadın olduğunda ne yazık ki kendi özgür iradesi ile örtündüğünü söyleyecektir.

İslam dininin özünün üstün niteliklerini ve felsefesini anlayacak bilince erişmeden çocuklara yapılan bu muamele Türkiye'nin yıllardır taraf olduğu Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne aykırıdır. "Her şeyden önce çocuğun yararı" diyen sözleşmenin ihlali aynı zamanda insan hakları ihlalidir. Küçük bir kız çocuğunun örtünmesinin nedeninin kendisine açıklanmasının –artık büyüdüğü, saçlarını erkeklerden kaçırması gerektiğinin– doğuracağı psikolojik etkileri bu kararları alan siyasetçilerin bilmemesi düşünülemez. Örtünmesinin, çocuğun cinsel duygularının erken gelişmesine neden olacağı, küçük yaşta evlilikleri özendireceği uzmanlarca açıklanıyor. Hükümet üyeleri özellikle Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı, hani çocuk gelinlerle mücadele ediyordu?

Her şey bir gösteri, bir oyun muydu diye üzülmemek imkansız. Küçük bir kız çocuğunun örtünmesine olanak veren bu karar, hem türban takan kız çocuklarına karşı ayrımcılıktır hem de başı açık okula gelen öğrenci ve öğretmenlere karşı ayrımcılık oluşturur.

"Anadolu'da Bir Kızım Var, Öğretmen Olacak", "Her Kızımız Bir Yıldız", "Geleceğimizin Güvencesi Kızlarımız" gibi projeleri farklı sektörlerden güçlü şirketler destekliyordu. Böylelikle Türkiye'nin her kentinde ya ekonomik nedenlerle ya da ailesinin engellemesiyle okuyamayan kız çocuklarına umut olmuştu. Çocuklar öylesine umut bağlamıştı ki ÇYDD'ye, mektupların, isteklerin arkası kesilmiyordu. İktidar laik, demokratik bir eğitimden ve toplumdan uzaklaştıkça hayal kırıklıklarını ÇYDD tamir ediyordu.

Saylan'ın hastalığı geri dönülmez bir evreye girmişti, tedavisi artık hastanede sürdürülecekti. ÇYDD yöneticileri farklı ortamlarda, kimi cezaevinde, kimi ofisinde önca üzüntülerine rağmen derneğin zorlu günlerinde kimin başkan olabileceğini düşünüyordu. Hemen hepsinin aklında tek bir isim vardı; acaba kabul eder miydi? Derneğe başkan olmak iktidarın baskılarıyla yüz yüze gelmek demekti. Evet, cesurdu, sorumluktan asla kaçmazdı ama...

O isim Aysel'di. İlk dillendiren de derneğin yönetim kurulu üyelerinden Avukat Olcay Yezdani oldu. Önce Aysel'in hâlâ derneğe üye olup olmadığına bakıldı, üyeliğinin sürdüğü görülünce yönetim kurulu toplandı. Ayşe Yüksel bir konuşma yaptı, "Türkan Hocamız artık ölüm döşeğinde," dedi. "Bizim o yaşarken yeni bir başkan seçmemiz daha doğru olur. Ben Aysel Çelikel'i öneriyorum." Salonda önce derin bir sessizlik oldu, Yüksel konuşmasını sürdürdü:

"Ben Türkan Hoca'yla konuştum. O da Aysel Hanım'ın başkan olması gerektiğini düşünüyor. Kendisinin konuşmasını istedim, ama, 'Ben söylersem başkanlığı istemiyorsa da mecbur kalır, onun için teklifi yönetim kurulu yapsın. Siz söylerseniz hem yönetimin arzusu olur hem de istemiyorsa rahatça, "yapamam' diyebilir," dedi."

Aysel'e teklifi kimin ya da kimlerin götüreceği tartışılırken Prof. Dr. Filiz Meriçli telefona sarıldı. "Hocam," diye sordu Aysel'e, "bizim başkanımız olur musunuz?" "Onur duyarım," yanıtını arkadaşlarına ilettiğinde yönetim kurulu üyelerinin yüzü aydınlandı; hepsi Aysel'in zorlu günlerin altından kalkabileceğine inanıyordu. İki gün sonra yapılan genel kurulda Aysel asli üye olarak yönetim kuruluna alındı, başkan yardımcılığına getirildi.

Türkan Saylan'ın durumu her gün biraz daha ağırlaşıyordu. Aysel her gün hastaneye gidiyor, hem Saylan'la ilgileniyor hem de yöneticilere moral veriyordu. 18 Mayıs sabahı haber geldi, Saylan yaşamını yitirmişti. Doktorları son sözünü soran gazetecilere, "Ben bütün randevuları tamamladım. Bana düşen bütün görevleri yerine getirdim, ölüme hazırım,"

dediğini söyledi. Aysel cenaze töreninin eksiksiz tamamlanması için elinden gelen bütün çabayı harcadı. Lütfü Kırdar Kongre Merkezi'nin Anadolu Oditoryumu'nda düzenlenen törende arkadaşının tabutunun başında konuşurken sesi her zamankinden daha güçlüydü:

"Sevgili dostum, ideal arkadaşım Türkan Saylan'ın arkasından konuşmak zor. Hak etmediği, acımasızca suçlandığı anlayışın sürdürüldüğü, ona yapılan hukuksuzlukların ardından insanın kendini suçlu hissetmemesi çok daha zor.

Türkan Saylan neler yaptı, ne ile suçlandı.

Laiklik ve cumhuriyet kazanımlarının ortak paydamız olduğunu savunması... Bu mu darbecilik?

Kız çocuklarının çağdaş eğitime kavuşturulması... Bu mu darbecilik?

Ülkenin bölünmez bütünlüğünün savunulması... Bu mu darbecilik?

Demokrasi ve insan haklarını savunmak... Bu mu darbecilik?

Hukukun üstünlüğünü ve yargı bağımsızlığını savunmak... Bu mu darbecilik?

Laik eğitim sistemini savunmak mı, düşünce ve basın özgürlüğünü savunmak mı darbecilik? Eğer bütün bunlar darbecilikse, hepimiz darbeciyiz.

Türkan Saylan ender rastlanan bir kişiliğe sahip bir cumhuriyet kadınıdır. Onunla birlikte çalışan herkes ondan çok şey öğrendi. İnsan, toplum ve yurt sevgisiyle başardı. Çok çalışmak, hızlı çalışmak, tüm zamanını insanlara hizmet ve yardıma ayırmak, son ana kadar mücadele ve azimle yaşamak...

Sevgili Türkan Saylan, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği millete mal olmuş, ulusal mirasımızdır. Ülkemizin çağdaşlaşması için yakılan meşaleyi söndürmeyecek, söndürülmesine izin vermeyeceğiz.

Türkan Saylan'ı teşekkürlerimizle, alkışlarımızla, sevgilerimizle, ona yapılanlardan utanç duyarak ve özür dileyerek uğurluyoruz. O, gülen yüzüyle, anılarımızdan, yüreklerimizden silinmeyecektir. Ulusumuzun başı sağ olsun."

Başörtülü öğrenciye de burs

Aysel'in de ÇYDD yöneticilerinin de Türkan Saylan'ın yasını tutmaya zamanları yoktu. Üstelik Saylan'ın da onlardan yasını tutmalarını değil, daha büyük bir sabır ve cesaretle çalışmaları yürütmelerini bekleyeceğini biliyorlardı. Polis derneğin aranması sırasında ofisi altüst etmiş, bilgisayarlara el koymuştu. O bilgisayarlarda burs alan öğrencilerin isimleri vardı, geri almak uzun bir çaba gerektirecekti. Aysel oldukça uzun bir süre dernekten uzak kalmıştı, şimdi yeniden işleyişi ve sorunları öğrenmeye çalışıyor, bir yandan da telefonun başında, tek tek sorunları çözmeye çabalıyordu. Yönetim Kurulu üyesi Olcay Yezdani Aysel'e yardım ederken bir yandan da düşünüyordu:

"İşi ne kadar zor! Türkan Saylan gibi nevi şahsına münhasır, popüler birinden görevi devralmak yeterince ağır değilmiş gibi, derneğin üzerindeki şaibeleri de o üstlenecek. Böyle bir derneği omuzlamak cesaret ister."

Kısa sürede hem Yezdani hem diğer yönetim kurulu üyeleri Aysel'in umduklarından daha cesur olduğunu görecekti. Hukukçu olması yeni karşılaştıkları sorunları aşmalarında en büyük şanslarıydı. Çünkü ÇYDD sürekli denetleniyor bazen anlamsız açıklar bulunuyordu!

Örneğin denetleme sırasında derneğin telefonu çalar da, o sırada oralarda bulunan bir gönüllü açarsa, tutanak tutuluyordu: "ÇYDD'de kaçak işçi çalıştırılmakta olduğu saptanmış bulunup..." Derneğe bağış eğer kredi kartıyla yapılmışsa, bağış için cenazelere çelenk gönderilmişse bu vergi kaçakçılığı suçuyla ilişkilendiriliyor, milyonlarca lirayı bulan para cezası kesiliyordu.

Kısmen de olsa amaca ulaşılmış, ÇYDD'nin çalışmaları durgunluk dönemine girmişti, çünkü şirketler tedirgin olmuş, desteklerini dondurmuşlardı. Kurumsal destek yüzde altmışlardan kırk beşlere düşmüştü, ama bu kez toplum kol kanat germeye başlamıştı. Bağışlar birbirini izliyor, aralarında sanatçıların da yer aldığı pek çok isim mal varlıklarını

YARGIYA DAİR

Hukuk mesleğinin itibarı sıfırlandı. Çünkü yargı iktidara bağımlı hale getirildi ve son zamanlardaki siyasi nitelikli bütün davalarda yanlı ve yanlış, evrensel ilkelere hiçbir şekilde uymayan yargı kararları alındı. Bugüne kadar göremediğimiz bilmediğimiz hukuksal uygulamalar yapılıyor. Siyasi iktidar muhalifleri, kendisinden olmayanları, susturmak için yargıyı araç olarak kullanıyor. Yargı yoluyla insanlar bastırılıyor, susturuluyor.

Yargı mensupları insanın doğasından kaynaklanan bir eğilimle genellikle siyasi iktidarın yanında olmayı tercih ederler. Arada dik duran insanlar da var elbette. Son zamandaki gelişmeleri görünce kendi öğrenciliğimi düşünüyorum. O yıllarda var olan iki-üç hukuk fakültesinde hocalarımız objektif olarak bilimsel bir eğitim vermeye çalışırlardı. Peki, şimdi nasıl oluyor da düşünce yapısı, kültürü zayıf bu kadar avukatlar ve hakimler çıkıyor? Bize hep, "Sizin yetiştirdiğiniz hakimler, avukatlar bunlar," deniliyor. Oysa bizler de hocalarımızın izinden gittik, objektif ve bilimsel davranmaya çabaladık.

Sanırım bu hukuk bilgisinden ziyade bir kültür, hayata bakış durumu. O insanlar iyi bir hukuk bilgisine sahip olabilirler, nitekim birçok muhafazakar öğrenci okulumuzdan dereceyle mezun oldular, ama dünyaya kendi dini bakışları içinde bakıyorlar. O zaman da şunu düşünüyorum; insanlar eğitimi okuldan çok aileden, mahalleden alıyor. Büyüdüğü aile ortamı demokrat, laik, dindar ya da ateist, neyse, insanı o hava sarıp sarmalıyor. Nasıl bir eğitim alırsa alsın, o havanın dışına çıkmak için ciddi bir çaba harcamazsa bir yerde o bilgiler hemen su yüzüne çıkıyor.

ölümlerinden sonra değerlendirmek amacıyla ÇYDD'ye bırakıyordu.

Aysel'in başkanlığında ÇYDD kurumsallaşmaya da ağırlık vermiş, böylelikle bir lider olmadan da derneğin işlevini sürdürmesini sağlamıştı. Üniversitede, YÖK'te, Adalet Bakanlığı'nda izlediği tutumunu burada da sürdürüyor, herkesi ortaklaşa çalışmaya yönlendiriyordu. Olcay Yezdani Aysel'le birlikte çalışmanın keyfini ve derneğe katkılarını şöyle anlatıyordu:

"Aysel Hanım her şeyi yönetimle paylaşan, yönetimin onayını aldıktan sonra uygulamaya koyan bir yönetici. Tartıştığımız konu neyse herkesin düşüncelerini dinler, kendi düşüncelerini de söyler, doğruyu hep birlikte bulmaya çalışırız. Bunu da kimseyi kırmadan, üzmeden yapar. Kimseyi işten çıkarmak istemez, ta ki yönetim kurulu kendisini o kişiyle çalışmanın derneğe zarar vereceğine ikna edene kadar. Çok mütevazı ve zarif bir insan olduğunu da söylemeliyim.

Türkan Hanım'a ve derneğimize yapılan zulümden sonra o kadar çok bağış geldi ki... Bağışların artışındaki bir neden de Aysel Hanım'ın kamuoyunda bilinen, çok sayılan bir insan olması."

Göreve geldiği ilk günlerde medyanın ilgi odağıydı Aysel. Derneğe yönelik baskılar, burs verilen öğrenciler sorulurken konu başörtüsüne geliyordu. Gazetecilerin en çok merak ettiği konu, ÇYDD'nin başörtülü öğrencilere burs verip vermeyeceğiydi. Hep benzer yanıtlar verdi, ayrımcılık yapılmadığını, başörtülü öğrencilere de burs verileceğini söyledi. Haberler birbiri ardına yayımlanınca derneğin yöneticileri ve gönüllüleri arasından çok sert olmasa da tepki gösterenler çıktı.

Olcay Yezdani, "Evet, içimizde tepki gösterenler vardı," diye hatırlıyordu o günleri, "ama Aysel Hoca bunun bir Türkiye gerçeği olduğunu, başörtülü-başörtüsüz ayrımı yapmadan okumak isteyen kızlarımıza destek olmamız gerektiğini anlattı. Sonunda biz de eğer maksadımız genç kızlarımızın kendi ayakları üzerinde durmalarını sağlamak, okutmak ve çağdaşlaştırmaksa, başörtüsü nedeniyle bizden burs talep eden öğrenciye engel olmamalıyız, diye düşünmeye başladık."

Başörtülü-başörtüsüz burs verilen öğrenci sayısı yirmi altı yılın sonunda ilk, orta ve yükseköğrenimde yüz bine yaklaşmış, dernek amacına ve hedefine ulaşmıştı. Hükümetin ve hükümeti destekleyenlerin önyargıları sürse de zamanla ÇYDD üzerindeki baskılar azalmış, denetlemeler olağan süresine inmişti. Baskıların yoğun olduğu dönemde verilen

milyonlarca liralık vergi cezası için açılan davalarınsa hepsi kazanılmıştı.

Aysel bir gün arabasında eve dönerken, şoför manevra yapabilmek için, evine uzanan yokuşun başında yer alan Aşiyan Mezarlığı'na girdi. O sırada bir şeyler okuyan Aysel kafasını kaldırıp neden durduklarına baktı. Etrafının mezarlarla çevrili olduğunu görünce gülümsedi. Şoföre, "Beni," dedi, "buraya getirmeniz için daha çok zaman var."

Bu cümle, seksen iki yılda örülmüş, zaman zaman incitici olaylarla, kaygılarla yaralansa da demini bulmuş bir hayat bilgisini gösteriyordu. O demde sadece ailesi, yakınları, dostları değil, insanlığın kendisi vardı. Çetelesi tutulamayacak kadar çok öğrenciye aktardığı bilgi, kadınlara hakları ve eşitlikleri için uzattığı el, demokrasiye ve insan haklarına duyduğu sınırsız ve koşulsuz inanç sonunda kendisine dönmüş, ölüm bile "eğlenceli" bir hal almıştı.

Ölümü hafife almak, ancak hayatı dolu dolu yaşayanlara ait bir meziyettir. Aysel Çelikel de işte bu meziyetin adlarından biridir.

SONSÖZ

Buraya kadar 82 yıllık, uzun yaşamöyküm okudunuz. Bu öyküde başrolde olan kişilerden yeterince bahsetmediğimi biliyorum. Sözlerimi benim ve ailemin varlık nedeni olan, değerleri tartışılmaz, beni ben yapanları anarak bitirmek istiyorum.

Önce, harp yıllarındaki yokluklar içinde manevi ve maddi olarak ailesini dik tutmayı başaran, fedakarlık örneği sevgili anneme ve babama rahmet, minnet ve şükran duygularımı ifade ediyorum. Onlar mali güçleri iyi olduğu zaman da, kötü olduğu zaman da orta halli bir ailenin çizgisini korumasını bildikleri için İkinci Dünya Savaşı'nın sıkıntılarını daha kolay atlatmayı başardılar.

Kendilerine güvenen, dürüst, namuslu evlatlar yetiştirdiler. Her ikisi de birer dürüstlük abidesi olarak bize yol gösterdi. Onlara her evlat gibi benim de sevgim ve saygım sonsuzdur. Ne mutlu onlara ki görevlerinin gereğini hakkını vererek yerine getirdiler.

Ağabeyim Necdet Çağıl çalışkan ve yetenekli bir hekim. Hem operatör hem saykoloji ihtisası yaptı. Benim akademisyen olmama vesile olan o küçük gazete ilanını Karaman'da operatörken, İstanbul'a postalamasaydı, ben muhtemelen başka kulvarlarda olacaktım. Mütevazı, gösterişten uzak, tokgözlü kişiliği ile dürüst, namuslu, kimse için kötü düşünmeyen, vefalı bir kardeşim olduğu için hep güven duydum, gururlandım. Kendi karakterine uygun, dünya nimetlerinin üstüne çıkmayı başaran yaşam felsefesiyle eşi Neşen ve oğulları Alper ve Güven'le birlikte elli yıldır Amerika'da yaşıyor. Florida'ya gitmek için iki uçak değiştirmek gerekiyor. Cesaret edemiyorum, ne yazık ki o da yedi yıldan beri Türkiye'ye ge-

lemedi. Ama her şey sona ermeden, vefalı ağabeyimle mutlaka görüşeceğim.

Eşimin ailesi kalabalık, muhafazakar yapıda, geleneklerine, dini inançlarına bağlı olmasına rağmen her türlü yeniliğe açık bir Orta Anadolu ailesidir. Ailemin her ferdinden her zaman sevgi, saygı ve sıcak ilgi gördüm. Kayınbiraderim Yakup Çelikel'i özellikle anmak istiyorum. Ben de onları çok sevdim, onlara yakınlık duydum. Kayınpederimi 1957 yılında erken kaybettiğimiz için kendisiyle özel bir ilişkim olmadı. Kayınvalidemi çocuklarından başka bir şey düşünmeyen, yürekli, çalışkan, becerikli, yorgun bir Anadolu kadını olarak tanıdım. Onu sevmemek, takdir etmemek, becerisine saygı duymamak olanaksız. Murtaza ailesinin her bireyine yardım elini uzatmış, eğitimli ve başarılı olmaları için emek vermiştir.

Eşim duyarlı, tutkuları çok güçlü, sağlam iradeli, sorumluluk duygusu yüksek, tanımadığı insanlara bile yardım elini uzatan bir yurtseverdir. Hayatımın bütün güzelliklerinin onu tanımakla başladığını söylemeliyim. İstanbul Hukuk Fakültesi'nde aynı sınıftaydık. İlk gençlik yıllarımızdan itibaren sevgimizi ve saygımızı koruyarak bugünlere geldik. O yıllarda birlikte yaşlanarak birbirimizin elinden tutacağımızı düşünmemiştik. Uzun yılların mutlu beraberliğinin verdiği güvenle bugün kendimizi hiç yaşlanmamış gibi hissederek işlerimize devam ediyoruz. Ben buna muhteşem bir gelişme, muhteşem bir beraberliğin sonucu diyorum.

Hoşgörünün ve düşüncelerin kapalı olduğu 1960'lı yıllarda beni master için Amerika'ya gitmeye ikna etmesi, eşimin eğitimimi güçlendirmesi için aldığı sorumluluk onun kadın sorununa bakış açısını göstermesi bakımından olağanüstüdür.

Murtaza'nın eşine ve çocuklarına karşı taşıdığı sorumluluk hayatının önceliği olmuştur. Aslında aynı sorumluluğu kendi ailesi ve benim ailem için de hissetmiştir.

Hayatımızı iş, başarı ve güvenceli bir yaşam esasına göre düzenlediğimiz için büyük seyahatler, eğlenceler, özel programlara ayıracak vaktimiz yoktu. Eşim her zaman dostlarımızla iletişimi seven, dışa açık, hoşsohbet, neşeli ve iltifatkar

bir karakterdir. Her konuda titiz, fikri takibi kuvvetli bir erkekle elli-altmış yıl geçirmenin hiç de kolay olmadığını söylemeliyim. Ev düzeni dahil hayatımızın planlı ve özenli olması benim için çok önemli olmadığı halde, bu sorumluluğu hep zevkle taşıdım. Kaleminin güzel olması, öğrencilik yıllarında gazetecilik yapması, siyasete olan sevgisi ve yeteneği ileriki yaşlarda ona insan ilişkilerinde olması gerekeni anlatma ve bu şekilde gençlerle deneyimlerini paylaşma alışkanlığı kazandırmıştır.

Çocuklarım yerine konması mümkün olmayan en değerli hazinemdir. Onlar aileden kazandıkları özellikleri eğitimleriyle daha da geliştirerek sağlam karakterli, ne yaptıklarını bilen, insani bakış açısı geniş bireyler oldular. Anne ve babalarından farklı olarak hayatlarında zevk ve eğlenceye de vakit ayırmayı bildiler. Çok da iyi yapıyorlar.

Ayşe kızım küçük yeniliklerle bile mutlu olmasını ve hayatın anlamını bilen, iyi bir arkadaş, mükemmel bir kız evlat oldu. Onun da kızı Deniz için ileriki yıllarda aynı sözleri söylemesini diliyorum.

Ayşe iyi bir eğitim aldı. İlkokuldan itibaren üniversiteye devam ederken de aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Konservatuvarı Piyano Bölümü'ne 12 yıl devam etti. Üniversitede öğretim üyesiyken istifa ederek CHP Milletvekili oldu.

Deniz, sevgili torunum elimde büyüdü diyebilirim. Tiyatroya çok ilgi duydu. Mimar Sinan Üniversitesi'nin yetenek sınavını kazanan çok az sayıda genç arasına girdi. Şimdi 3. sınıfta. Ülkemizde tiyatrolara devlet desteğinin kaldırılmak istendiği günümüzde sanatçıların yolu açık olsun diyorum. Benim elim hep onun üstünde olacaktır.

İyi bir eğitim almış ve kendini geliştirmiş olan damadım Şinasi gazetecilik yaptı. Şimdi emekli. Ayşe, Deniz ile birlikte mutlu.

Mehmet altı-yedi yıl önce zeytin ve zeytinyağı üretimi amacıyla Ayvalık'a yerleşti. Zeytin ağaçlarına gösterdiği sevgi ve özen tarlalardan her yıl daha iyi mahsul almasını sağlıyor. Hem çiftçilik, hem sanayicilik yapıyor, hem de pazarlama

işiyle de uğraşıyor. Pazarlama aslında eşi Zeynep'in eğitim ve uzmanlık alanı olduğu için başarı ona ait. Sanayici bir ailenin kızı olduğu için ticarete yatkın, iyi eğitim almış gelinimiz Zeynep, torunlarımızın eğitiminden artan zamanında eşinin arkasında durup ona her türlü desteği sağlıyor. İkisi birlikte yüksek kalitede yağ üretip uluslararası pazarlarda yer almak için uğraşıyorlar.

Mehmet'in Amerika'da aldığı ekonomi eğitimini Ayvalık yöresinin zeytin tarlalarında daha bilimsel üretim için değerlendirmesini çok önemsiyorum. Bu ve buna benzer yaklaşımlar Türkiye tarımı için devrim oluşturuyor, diye mutlu oluyorum. Sevgili çocukları Canberk ve Ali'nin aynı rotayı izlemelerini isterim, ama eğitimleri onları nereye götürür bilemem.

Sözlerimi bitirirken Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'nin şube yöneticilerine, genel merkez yönetim kuruluna ve çalışan kadrolarına teşekkür etmek istiyorum. 13 Nisan 2009'dan itibaren ÇYDD'nin yaşadığı endişeli ve karanlık günler belirli çevreler tarafından derneğin bitirilme kararının habercisiydi. Bir bakanın konuşmalarında ÇYDD dememek için "malum dernek" ifadesini kullanması, Ergenekon denilen davada üç arkadaşımızın beş yıldan beri yargılanması, çeşitli vesilelerle genel merkez ve şubelerimize kesilen milyonlarca liralık para cezaları ve vergiler, yapacağı en doğal etkinlikler için dahi kurumların ÇYDD'ye salon tahsis etmekten çekinmesi ya da son anda bizleri zorda bırakarak iptal etmesi ve diğerleri bizlere yapılan baskının delilleriydi.

Bugün bu sıkıntıları büyük ölçüde aştık. ÇYDD ve dönemin genel başkanı, sevgili yol arkadaşımız Türkan Saylan hakkındaki inanılmaz iftiraların delili olduğu iddia edilen CD'lerin sahte belgelerle doldurulduğu bilirkişi raporlarıyla ortaya çıktı.

Gerek Türkiye'deki gerekse Amerika'daki uzman kuruluşların verdiği raporlar hukuksuzlukları kamuoyu önünde açık olarak belgeledi. Şimdi sebep olanlardan hesap sorulmasını bekliyoruz.

Bu buhranlı dönemde dik duruşlarıyla derneği ve haklarını savunan şube yöneticilerimizin, genel merkezin deneyimli ve çalışkan asil ve yedek üyelerinin, profesyonelce çalışan arkadaşlarımızın, gönüllülerimizin başarılı ve özverili çalışmalarının herkese örnek olacağına inanıyorum.

Bizler görevlerimizi tamamladığımızda geride büyük bütçesi ve projeleriyle kurumsallaşmış, sistemli çalışan, kendi küçük dünyalarını aşma bilgi ve özverisini gösteren gönüllülerin yöneteceği örnek bir ÇYDD bırakacağız diye düşüyorum.

Başka ne diyebilirim?

Hayatı ve insanları hep sevdim, seviyorum.

Aysel Çelikel

Aysel-Murtaza Çelikel.

Aysel Çelikel annesi Şadiye Hanım'la.

Lozan toplantısında Süleyman Demirel'le.

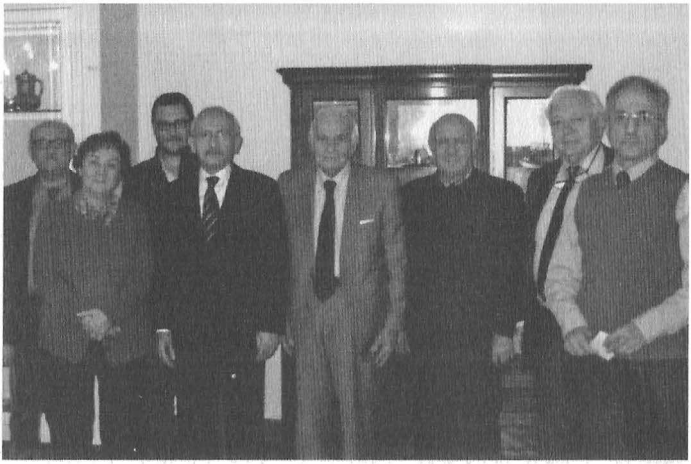
Aynı toplantıda Erdal İnönü'yle.

Çelikel akademisyen arkadaşlarıyla. Soldan sağa: Bahadır Erdem, Günseli Gelgel, Ergin Nomer, Aysel Çelikel, Nihal Uluocak, Gülören Tekinalp (oturan), Cemal Şanlı.

Osman Berkmen, Mesut Parlak, Aysel-Murtaza Çelikel, Şerife Karamehmet, Mehmet Emin Karamehmet, Nuteyra Berkmen.

Fazıl Sağlam, Aysel Çelikel, Koray Çalışkan, Kemal Kılıçdaroğlu, Murtaza Çelikel, Zekeriya Temizel, İlter Turan, Murat Karayalçın.

Ahmet Necdet Sezer, Semra Sezer ve Aysel Çelikel.

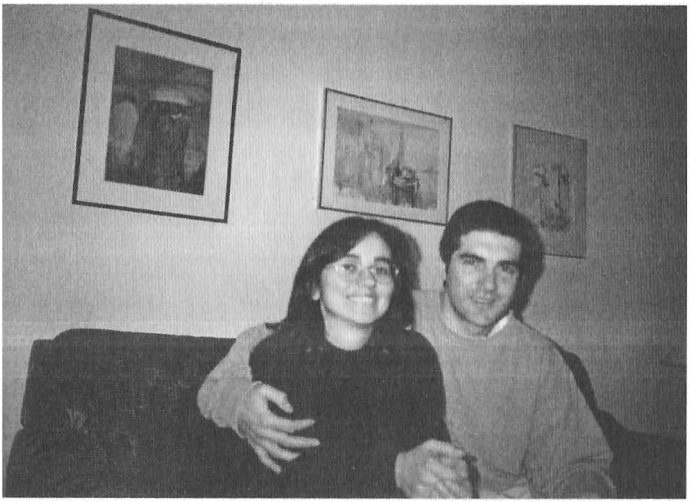
Rahşan Ecevit'in evinde 2010.

Er Mektubu Görünmüştür *kitabının imza töreninde Nedim Şener ve Rutkay Aziz'le birlikte.*

ÇYDD Başkanı Aysel Çelikel Anıtkabir'de.

Mehmet Çelikel ve Ayşe Danışoğlu.

Aysel-Murtaza Çelikel çocukları ve torunlarıyla.

YAŞAMÖYKÜSÜ

1933
İstanbul'da, Anadoluhisarı'nda doğdu.

1937
Annesi vereme yakalandı.

1938
Kardeşi Altan menenjit sonucu yaşamını yitirdi.

1940
Dolapdere'de, Pir Hüsamettin İlkokulu'na başladı.

1945
Beyoğlu Kız Lisesi'nin orta bölümüne yazıldı.

1948
Beyoğlu Kız Lisesi'nin lise bölümüne kaydoldu. Verem başlangıcı sayılan adenit hastalığı nedeniyle prevantoryumda tedavi gördü.

1952
İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni kazandı.

1956
İstiklal Marşı'nın bestecisi Zeki Üngör'ün avukat kızı Beraat Zeki Üngör'ün yanında staj yaptı.

1957
Hıfzı Timur'un başkanlığını yürüttüğü Devletler Özel Hukuku Kürsüsü'nde asistanlığa başladı.

1960
26 Ocak'ta Murtaza Çelikel'le evlendi.

1961
Eşiyle birlikte DP liderlerinin ve yöneticilerinin yargılandığı Yassıada duruşmalarını izledi.

1962
"Ahkamı Şahsiye Konusunda Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanınması" teziyle doktor oldu. Aynı yıl kızı Ayşe doğdu.

1964
Columbia Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde master yaptı.

1969
"Menkul Eşya Üzerinde Ayni Haklardan Doğan Kanunlar İhtilafı" teziyle doçent oldu.

1970
Oğlu Mehmet doğdu. Aynı yıl Türkiye'ye girişi yasaklanan Zekeriya Sertel'in etkili isimlerin verdiği güvencelerle İstanbul'a gelmesi, ancak sınırdışı edilmesi sırasında yaşanan gerilimlerde fikrine başvuruldu.

1975
Türk Hukukçu Kadınlar Derneği'ne üye oldu ve Bulgaristan'da düzenlenen Uluslararası Hukukçu Kadınlar Federasyonu'nun Konsey Toplantısı'na katıldı.

1977
"Devletler Hususi Hukukunda Nesep İlişkileri" konulu teziyle profesör oldu.

1980
Ergin Nomer ve Gülören Tekinalp'le birlikte Milletlerarası Özel Hukuk Kanunu taslağı hazırladı, konuyla ilgili sempozyum düzenledi.

1982

Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Araştırma ve Uygulama Merkezi müdürü oldu, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*'nin yayımlanmasına öncülük etti. "Yeni Kanuna Göre Yabancı Mahkeme Kararlarının Tenfiz Şartları" ve "Nafaka Yükümlülüğü Konusundaki Kararların Tanınması ve Tenfizine İlişkin Sözleşme ve Türk Hukuku" başlıklı makaleleri kaleme aldı.

1983

Babası Remzi Çağıl yaşamını yitirdi.

1984

Dicle Üniversitesi bünyesinde açılan hukuk fakültesinde ders verdi.

1985

Orhan Aldıkaçtı'nın dekanlığında, öğrenci işlerinden sorumlu dekan yardımcılığı görevine getirildi.

Bülent Ecevit'in yasaklı olması nedeniyle Rahşan Ecevit'in başkanlığında kurulan DSP'nin tüzüğünün hazırlanması çalışmalarına tanıklık etti. Eşi Murtaza Çelikel partinin başkan yardımcılığına getirildi.

1989

Hazırlıkları bir yıl süren Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı, tüzüğünü hazırladı ve yönetim kurulu üyesi oldu.

İstanbul Üniversite'si bünyesinde açılan Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin kuruluşuna katıldı ve yönetimde yer aldı. Merkez adına medeni yasa taslağı hazırladı.

İstanbul Kadın Kuruluşları Birliği'nin kurucuları arasına katıldı.

1990

Türk Hukukçu Kadınlar Derneği başkanı oldu. Bu görevi değişik tarihlerde dört dönem sürdürdü.

Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği'nin kuruluşunda yer aldı, YÖK'e alternatif yükseköğretim yasası taslağı hazırladı.

1992

Annesi Şadiye Çağıl yaşamını yitirdi.

1994

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin ilk kadın dekanı seçildi. İki dönem dekanlık yaptı.

1999

Rektör Kemal Alemdaroğlu'nun antidemokratik uygulamaları nedeniyle dekanlık görevinden ayrıldı ve emekliliğini istedi.

2000

Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni'nin 1999-2000 yılları arasındaki sayılarından oluşan kitap *Aysel Çelikel'e Armağan* olarak yayımlandı.

Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Kürsüsü'nde öğretim üyesi olarak görev aldı.

2001

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından YÖK üyeliğine getirildi.

2002

Türkiye'nin ilk kadın Adalet Bakanı oldu. Geçici hükümette yaklaşık dört ay görev aldı, kadın ve insan haklarına dair çok sayıda genelgeye imza attı.

2003
İstanbul Ticaret Üniversitesi Hukuk Fakültesi dekanlığını kabul etti, iki dönem bu görevini yürüttü. İkinci dönemin ortalarında istifa etti.

2009
ÇYDD Genel Başkanlığı'na seçildi.

Eserleri

— *Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanınması*
— *Devletler Özel Hukukunda Nesep İlişkileri*
— *Milletlerarası Özel Hukuk*
— *Milletlerarası Özel Hukuk Mevzuatı*
— *Yabancılar Hukuku*
— *Devletler Özel Hukuku: Örnek Olaylar, Mahkeme Kararları*
— *Menkul Eşya Üzerinde Ayni Haklardan Doğan Kanunlar İhtilafı*

Ödüller

— İstanbul Barosu "Mahmut Esat Bozkurt Hukuk Ödülü" (2015)
— Köy Enstitülerini Araştırma ve Eğitimi Geliştirme Derneği (KAVEG) "Eğitime Katkı Onur Ödülü" (2015)
— Çağdaş Eğitim Kooperatifi "Çağdaş Eğitim Ödülü" (2014)
— MEF Lisesi "2013 Fark Yaratanlar Ödülü" (2014)
— Lions Kulüpleri İstanbul Anadolu Yakası 118 Y "Uluslararası Lions Melvin Jones Fellow Dostluk Ödülü" (2013)
— Antalya Barosu "Uğur Mumcu Hukuk Özel Ödülü" (2010)
— Ankara Rotary 7. Grup Kulüpleri "Meslekte Başarı Ödülü" (2009)

— Esenyurt Belediyesi "Yılın Kadını Ödülü" (2000)
— Türk Hukukçu Kadınlar Derneği "İÜ İlk Kadın Dekanı Ödülü" (1995)
— Cumhuriyet'in 75. Yılı nedeniyle "75 Yılda 75 Kadın" ödülü (1993)
— *Kadınca Dergisi*'nin Cumhuriyet'in 75. Yılı nedeniyle verdiği "1993 Yılının En Başarılı Kadınları Özel Ödülü" (1993)

KAYNAKÇA

"1416 Sayılı 'Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun' ve Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Uygulamaları", *Tarih Okulu Dergisi*

Akar, Atilla, *Öteki DSP - Ecevitlerin Gayri Resmi Öyküsü*, Metis Yayınları

Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi,1789-1980*, İmaj Yayınları

Ateş, Toktamış, *Türk Devrim Tarihi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları

Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi

Bardakçı, Murat, *İttihatçının Sandığı*, İş Bankası Yayınları

Bilmez, Bülent, *Cumhuriyet Tarihin Tartışmalı Konuları*, Tarih Vakfı Yayınları

Cindoğlu, Dilek, *Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: Uzman Meslek Sahibi Başörtülü Kadınlar*, TESEV Yayınları

Cumhuriyet Ansiklopedisi, 4 cilt, Yapı Kredi Yayınları

Duru, Nahit, *Arayış*, İmge Kitabevi

Erkanlı, Orhan, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, Baha Matbaası

Ertürk, Yakın, *Sınır Tanımayan Şiddet*, Metis Yayınları

Gülsoy, Nilüfer Bayar, *27 Mayıs Darbesi ve Bizler*, Timaş Yayınları

Hür, Ayşe, *Öteki Tarih*, Profil Yayıncılık

Kansu, Naif Atuf, *Türkiye Eğitim Tarihi*, Maya Yayınları

Karaalioğlu, Seyit Kemal, *Neyzen Tevfik Hayatı*, İnkilap Kitabevi

Karacan, Ali Naci, *Lozan*, İş Bankası Yayınları
Karakök, Tunay, "Menderes Döneminde (1950-60) Türkiye'de Eğitim", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*
Kasaba, Reşat ve Bozdoğan, Sibel, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Tarih Vakfı Yayınları
Kayra, Cahit, *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü, 3. Cilt: 1980-2013 Tüketim Ekonomisi, Küreselleşme*, Tarihçi Kitabevi
Koçak, Cemil, *Rejim Krizi*, Metis Yayınları
Koçak, Cemil, *Resmi Tarihe Meydan Okuyorum*, Timaş Yayınları
Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945 Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*, İletişim Yayınları
Koçu, Reşat Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul Yayınevi
Mahiroğulları, Adnan, "Küreselleşmenin Kültürel Değerler Üzerine Etkisi", makale
Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Kemalizm, İletişim Yayınları
Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Milliyetçilik, İletişim Yayınları
Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Sol, İletişim Yayınları
Neyzen Tevfik, *Hiç*, Kapı Yayınları
Okar, Mehmet Ali, *Osmanlı Balkanlarının Son On Yılı*, İş Bankası Yayınları
Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995, Siyasal Yayınları
Oltaylı, İlber ve Küçükkaya, İsmail, *Cumhuriyetin İlk Yüzyılı (1923-2023)*, Timaş Yayınları
Oran, Baskın, *Türkiye'de Azınlıklar*, İletişim Yayınları
Özkan, Seçil - Bakar, Coşkun - Maral, Işıl ve Bumin, M. Ali, "Bebek Ölümleri Üzerine Bir Araştırma", *Gazi Tıp Dergisi*
Öztürk, Melda Yaman ve Ercan, Fuat, "1979 Krizinden 2001 Krizine Türkiye'de Sermaye Birikimi Süreci ve Yaşanan Dönüşümler", *Praksis*

Pamuk, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İş Bankası Yayınları
Sabuktay, Ayşegül, *Devletin Yasal Olmayan Faaliyetleri*, Metis Yayınları
Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi
Taha, Akyol, *Bilinmeyen Lozan*, Doğan Kitap
Tanyeli, Uğur, *Üç Kuşak Cumhuriyet*, Tarih Vakfı Yayınları
Toprak, Binnaz ve Çaroğlu, Ali, *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, TESEV Yayınları
Toprak, Zafer, *Türkiye'de Popülizm*, Doğan Kitap
Topuz, Hıfzı, *Çılgın ve Özgür*, Remzi Kitabevi
Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması, Tarih Vakfı Yayınları
Türkoğlu, Pakize, *Kısa Süren Hasat - Köy Enstitüsünde Öğrenci Olmak*, İş Bankası Yayınları
Yeldan, Erinç, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, Metis Yayınları

DİZİN

"Ahkamı Şahsiye Konusunda Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanınması" 107, 156, 178, 334
"Anadolu'da Bir Kızım Var, Öğretmen Olacak" 314
"Baba Beni Okula Gönder" 312
"Bir Işık da Siz Yakın" 312
"Cinsel Bütünlüğe Karşı İşlenen Suçlar" 303
"Çağdaş Türkiye'nin Çağdaş Kızları/Kardelenler" 312
"Devletler Hususi Hukukunda Nesep İlişkileri" 184, 334
"Geleceğimizin Güvencesi Kızlarımız" 314
"Gelenek, İnanç ve Simge Açısından Kadın Başları" 241
"Her Kızımız Bir Yıldız" 314
"Menkul Eşya Üzerinde Ayni Haklardan Doğan Kanunlar İhtilafı" 119, 126, 334
"Mukabelei Bilmisil" 78
"Musiki Pazarı/ Makinist Remzi-Bazar de Musique Remzi" 25
"Nafaka Yükümlülüğü Konusundaki Kararların Tanınması ve Tenfizine İlişkin Sözleşme ve Türk Hukuku" 217, 335
"Onar Komisyonu" 104
"Türkiye'de Laik Öğretime Geçişin Önemi" 235
"Yeni Kanuna Göre Yabancı Mahkeme Kararlarının Tenfiz Şartları" 217, 335
"Yenilikçiler" 288
10. Yıl Marşı 271
12 Eylül Anayasası *bkz.* 82 Anayasası
12 Eylül Darbesi 196, 201, 207-208, 217, 245, 263, 274
12 Mart Muhtırası 144, 151, 200
1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu 206-208
1936 Beyannamesi 77
1960 İhtilali *bkz.* 27 Mayıs İhtilali (Darbesi)
1961 Anayasası 130, 133, 142, 209
1964 Sürgünü 77
2010 Uğur Mumcu Hukuk Özel Ödülü 248
24 Ocak Kararları 199, 219-20, 231
27 Mayıs İhtilali (Darbesi) 57, 80, 104-105, 138
49'lar Vakası 94
5 Nisan Kararları 253, 255
6-7 Eylül Olayları 75, 77, 80, 100, 124, 300
6. Filo 130-31, 135
82 Anayasası 135, 232
93 Harbi 10

AB *bkz.* Avrupa Birliği
AB İlerleme Raporu 298
AB Uyum Yasaları 295
Abadan, Yavuz 105
Abaoğlu, Cihat 120
Abbas, Hiram 244
ABD *bkz.* Amerika Birleşik Devletleri

Abdülhamit (II.) 11, 15
Adalar 22, 32
Adalet Bakanlığı 6-7, 216, 255, 285, 289-90, 292, 296, 300, 302, 304, 318, 336
Adalet Partisi (AP) 106, 124, 143-44, 157, 181-82, 186, 220
Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 78, 103, 284, 288, 292, 299, 303-304, 309-10
Adalet Yüksek Okulu 279
Adalı, Necdet 205
Adana 23
Adıvar, Adnan 55
Adıvar, Halide Edip 47, 55
Afrika 142, 179, 207
  Kuzey Afrika 142, 179
Agos 310
Ağaoğlu, Süreyya 87, 176, 178-79
Ağca, Mehmet Ali 192
Ağrı 95
Ahmet Bey *bkz.* Çağıl, Ahmet
Ahmet Rasim 13
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 314
Akal, Cemal Bali 270-71
Akarsu, Bedia 211
Akarsu, Muhlis 252
Akat, Asaf Savaş 150, 227
AKAY 8, 23
Akbulut, Yıldırım 232
Akdeniz 179
Akdik, Sara 87
Akı, Niyazi 120
Akın, Aysel 244
Akın, İlhan 160, 182, 221-22, 244, 254, 257
AKM *bkz.* Atatürk Kültür Merkezi
AKP *bkz.* Adalet ve Kalkınma Partisi
Aksoy, Muammer 104, 244
Akşam Kız Sanat Okulu 40, 162
Akyol, Şener 209
Akyol, Taha 272
Alacakaptan, Uğur 233-34
Alan, Hüseyin 98
Alaton, İshak 150
Albaylar Cuntası 158
Aldıkaçtı, Orhan 130, 132, 183, 208, 220-21, 236, 335
Alemdaroğlu, Kemal 263-73, 275, 282, 311, 336
Aleviler 10, 185, 199
Alınak, Mahmut 252
Alican, Ekrem 106
Alkış, Ayhan 283
Alkin, Erdoğan 255
Alman Hastanesi 107
Alman Lisesi 44-45
Alman Mektebi İdare Cemiyeti 44
Almanlar 15, 43-44, 70, 72, 107, 157, 183, 216, 298, 310
Almanya 11-12, 22, 24-25, 41-43, 45, 54, 72, 107, 115, 145, 156-57, 160-61, 183, 243, 262
  Doğu ile Batı Almanya 243
  Nazi Almanya 72
Alp, Haluk 194
Alptekin, Cihan 135
Alpullu 19
Altan *bkz.* Çağıl, Altan
Altan, Çetin 123, 143
Altındağ 148
Alton, Turgut 150
Altuğ, Yılmaz 140-41, 182, 184, 201
Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 20, 44, 54, 59, 70, 72, 77, 81, 97, 102, 106, 114-24, 126, 130-31, 140, 155, 157, 160, 182, 205, 228, 252, 270, 281, 283, 296, 309, 321-22, 324
Amerikalılar 59, 68, 80, 119, 130-31, 158, 205, 216, 243

Amsterdam Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Okulu 217
Anadili Komisyonu 47
Anadol 123, 161
Anadolu 10, 14, 19, 34-35, 41-42, 47, 58, 87, 95, 97, 99, 107, 129, 135, 155, 214, 308, 322
Güneydoğu Anadolu 220, 231, 252
Orta Anadolu 322
Anadolu Kavağı 8, 16-17, 34, 85
Anadolu (yakası) 16
Anadolu-Adalar-Yeşilköy ve Yalova Teşkilatı 22
Anadoluhisarı 333
Anavatan Partisi (ANAP) 4, 78, 141, 220, 258, 263, 300
Anayasa Komisyonu 208
Anayasa Mahkemesi 109, 135, 141, 157, 232-33, 238, 265, 280, 282
Andersen Masalları 43
Ang, Tüten 235
anne tarafı
Ayşe Tebrike 17
Fatma Saime 17
Fehmi Dayı 23
Fethi Dayı 165
Giliman Müzeyyen 17, 21, 23-24, 38, 40, 50, 60, 63, 97, 164-65
Hatice Lütfiye 17
Hatice Mevhibe 17
Mahmut (büyük dede) 16
Melahat 17, 21, 23-24, 36, 40-41, 165
Necati 17
Necdet Dede 23
Nezahat 23-24, 40
Nimet 17
Osman Bey (dede) 17
Osman Nuri 17
Anıtkabir 331
Ankara 3-4, 6, 23-24, 26, 35, 42, 66, 69, 79, 81, 90, 94, 98-99, 104, 106-108, 116, 123, 126, 139-40, 148, 185, 209, 223, 227, 244, 254, 280, 288-90, 294, 296-97, 310
Ankara Antlaşması 124
Ankara Cumhuriyet Savcılığı 297
Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü 130
Ankara Sanat Tiyatrosu 109
Ankara Üniversitesi 22, 66, 105, 116, 216
Hukuk Fakültesi 116, 216
Siyasal Bilgiler Fakültesi 81, 135, 195, 216
Antalya Barosu 248
AP *bkz.* Adalet Partisi
Apak, Reşat 269
Apaydın, Talip 39
Ar, Vedat 50
Üçüncü Selim'in Gözdesi 50
Aral, Necdet Mahfi 43
Arap 81, 151, 243
Arat, Necla 227, 229, 234-35, 242
Arayış 210-11, 213-14
Arçelik 71
Ardahan 59
Aren, Sadun 109
Argo 70
Arınç, Bülent 288
Aristo 47
Armağan, Servet 208
Armutçu, Emel 280
Arnavutköy 233
Arsel, İlhan 104
Arseven, Haydar 184
Arsoy, Yesari Asım 12, 96
Artemel, Talat 21
ASALA 118, 231
Aslan, Yusuf 144
Asmalımescit 83, 148

Aşiyan Mezarlığı 320
Atabey, Fahri 186
Ataman, İnci 273
ATAŞ 187
Ataşehir 150
Atatürk, Mustafa Kemal 14, 18, 24-25, 55, 75-76, 80, 104, 178, 215, 221, 233-34, 248, 268, 313
Atatürk Barajı ve Hidroelektrik Santrali 231
Atatürk Havalimanı 121, 139
Atatürk Kültür Merkezi (AKM) 16, 235
Atatürk Orman Çiftliği 102
Atatürçülük 215, 248, 271-72, 276-77, 310
Ateş, Abdülkadir 206
Ateş, Toktamış 272
Athinagoras (Patrik) 75
Atina 139, 175
Atsız, Nihal 22
ATV 261
Avcılar 266
Avcıoğlu, Doğan 109, 142
Avrupa 10, 21, 24, 33, 54, 71-72, 80-81, 107, 124, 156, 178-79, 205-206, 217, 231
Avrupa Birliği (AB) 4, 78, 80, 117, 217, 231, 246, 300-310, 307, 309
Avrupa Ekonomi Topluluğu (AET) 124, 231
Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 59
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 238, 300
Avrupa Konseyi 252
Avrupa Konseyi İşkenceyi Önleme Komitesi 294
Avrupa (yakası) 16
Avustralya 107
Avusturya 107
Ayasofya 65
Ayastefanos Antlaşması 11
Aybar, Mehmet Ali 109
Aybay, Aydın 182, 208, 275
Aybay, Rona 206
Aydan, Ayhan 102
Aydemir, Şevket Süreyya 109
Aydın 55
Aysel Hanım 48
Aysel Çelikel'e Armağan 336
Ayvalık 323-24
Azerbaycan 176
Azeri 53-54
Aziz, Rutkay 330
Azrak, Ülkü 272, 282

Baba, Anıt 260
Baban, Cahit 83
Baban, Cihad 20
Baban, Şükrü 83
Babanzade Ahmet Naim 72
Babıâli 13, 15
Bağdat 243
Bağdat Caddesi 141
Bahailik 10
Bahar Eylemleri 232
Bahçeli, Devlet 5
Bahriye Yardım Kuruluşu 14
Bakanlar Kurulu 255, 292
Bakırköy 76
Bakırköy Akıl Hastanesi 12
Bakşık, Şeref 212
Bakü 138
Balat 76
Balkanlar 10, 41, 89, 241, 268
Ballıkaya, Cengiz 98
Baltacıoğlu, İsmail Hakkı 72
Balyoz 137
Baransel 237
Barda, Süleyman 99
Baslo, Perihan 27

Başbakanlık 303
Başgil, Ali Fuat 105
Başkut, Cevat Fehmi 83
Başol, Salim 100
Batman 187
Batum, Süheyl 255
Batur, Muhsin 142
Bayar, Celal 55, 68, 99-102, 104
Baydar, Mehmet 118
Baykal, Deniz 186-87, 205, 212, 252
Baykurt, Fakir 39, 277
Bayraktar, Köksal 307
Bayrampaşa Kadın Cezaevi 291
Baysal, Haluk 150
Baysal, İzzet 150
Becerikli, Nezihe 43
Beckett, Samuel 109
Godot'yu Beklerken 109
Beethoven 76
Bekaroğlu, Mehmet 289
Bektaşilik 10
Belçika 107, 178
Bergama 17
Berk, Suat 175
Berkarda, Bülent 253-55, 260-61, 263
Berker, Feyyaz 150
Berkin, Bihterin Hotinli 175
Berkmen, Nuteyra 328
Berkmen, Osman 311, 328
Berlin 207
Berlin Duvarı 243
Beşiktaş 45
Beyazıt 64-65, 98, 135, 265
Beyazıt Meydanı 207
Beykoz 70, 150
Beyoğlu 35, 40,70, 76, 79, 83, 141
Beyoğlu Kız Lisesi 44-46, 63, 65-66, 333
Bezirci, Asım 79, 252
Bezmialem Valide Sultan Camii 100-101
Bilkent 223, 304
Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 122-23, 148
Birinci Dünya Savaşı 15, 23, 81
Birinci İsrail-Arap Savaşı 81
Birleşmiş Milletler (BM) 43, 181, 243
Birleşmiş Milletler Beyannamesi 43
Birsel, Melih 125, 150
Bodur, İbrahim 150, 209
Boğaz 17, 34, 85, 151
Boğaziçi 17
Boğaziçi Köprüsü 151
Boğaziçi Üniversitesi 66
Boğazlar 59
Boğdan 10
Bohem Meyhanesi 69
Boran, Behice 131, 143
Boratav, Korkut 206-207
Bosnalı 241
Bostancı 18, 43
Bozcaada 19
Bölükbaşı, Osman 93, 106
BP 187
Brecht, Bertolt 109
Brejnev, Leonid 152
Brüksel 178, 294
Bulgaristan 10, 41, 175, 243, 334
Bulgarlar 10, 300
Burgaz 76
Bursa 169
Bursa Merinos Yünlü Fabrikası 22
Büyük Petro 154
Büyükada 76
Büyükdere Caddesi 125

Cağaloğlu 56, 161
Calp, Necdet 226
Caltex 187
Canoruç, Fikri 282-83
Canoruç, Naime 283
Carl von Ossietzsky Üniversitesi 207

Carter, Jimmy 205
Casale, Silvia 294
Cebesoy, Ali Fuat 55
Celasun, Sedat 203
Cem, İsmail 157, 182
Cemal Reşit Rey Kültür Merkezi 235
Cemil, Mesut 12, 96
Cenevizliler 16
Ceza Kanunu Tasarısı 303
Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü 290, 292
Ceza Yasası 299
CGP 144, 181-82
Chevrolet 70
CHP 7-8, 54-57, 60, 74-75, 78, 83, 87, 93-94, 99, 103-106, 131, 138, 141-44, 157, 181-82, 185-87, 193-94, 200, 205, 211-12, 218, 252, 264, 288, 300-301, 323
CHP Beyoğlu Gençlik Kolu 83
Churchill 42
CIA Türkiye Masası 205
Cindoruk, Hüsamettin 205, 258
CKMP *bkz.* Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CNN 298
Columbia Üniversitesi 89, 117, 119-20
Hukuk Fakültesi 114, 334
Cosmos Oteli 153
Cömert, Bedrettin 185
Cumhuriyet 41, 44, 88, 94, 194, 236, 239-40, 251, 294, 311
Cumhuriyet 4, 15, 19, 24, 27, 38-40, 47, 53, 55, 58-59, 72, 77, 98-99, 103, 106, 114-15, 122, 124, 149, 151, 186, 189, 234-35, 247, 252, 299, 310-11, 313
Cumhuriyet Meyhanesi 69
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) 106, 124
Cumhuriyetçi Millet Partisi 93

Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD) 7-8, 44, 229, 234-35, 239-42, 244-46, 251, 266, 305, 312, 314, 316-19, 324-25, 331, 335
Çağıl Ailesi 10, 26, 31, 38, 60, 68, 94, 124
Çağıl, Ahmet 10-12, 14
Çağıl, Alper 321
Çağıl, Altan 23, 26, 165, 333
Çağıl, Fatma 14
Çağıl, Güven 321
Çağıl, İbrahim Remzi 1, 9, 11-16, 18-19, 24-25, 33, 35-38, 41-42, 50-51, 57, 60, 63-64, 67-68, 70-71, 74-75, 96-97, 100, 116, 124, 163, 170, 189, 196, 217, 335
Çağıl, Mahmut 11
Çağıl, Mehmet 11
Çağıl, Necdet 14, 19-20, 23, 26, 33, 38, 40, 42, 53-54, 56-57, 60, 75, 88, 106, 114, 123-24, 155, 165, 168, 321
Çağıl, Neşen 114, 321
Çağıl, Saadet 11
Çağıl, Sıdıka 11
Çağıl, Süleyman Sıtkı 14
Çağıl, Şadiye 1, 9, 16-21, 23-27, 32-38, 40, 42, 46, 49-54, 57, 60, 63-64, 66, 75-76, 79, 84-85, 88, 94-97, 106, 108, 114, 124, 170, 189, 196, 217, 247, 326, 336
Çağıl, Yüksel 21
Çağlayangil, İhsan Sabri 138-40, 203
Çakmak, Fevzi 136

Çalışkan, Koray 329
Çalışma Bakanlığı 141
Çambel, Halet 105
Çankaya 7, 310
Çavdar, Tevfik 150
Çavdar, Tuncay 150
Çavlı, Emin Ali 47-48, 58
Çayan, Mahir 144
Çelik, Edip 130
Çelik, Nuri 307
Çelikel, Ali 324
Çelikel, Ayşe Eser *bkz.* Danışoğlu, Ayşe Eser Çelikel
Çelikel, Canberk 324
Çelikel, Mehmet 107, 129, 133, 144-45, 147, 161, 188-91, 218, 225, 228, 247, 323-24, 331, 334
Çelikel, Murtaza 6, 81, 83-85, 87, 91, 95-97, 100-102, 106-108, 114, 120-21, 125, 129, 140-41, 147-48, 150, 152, 169-70, 175, 191-92, 196, 199-200, 204, 209-12, 217-18, 225, 227-28, 247, 254, 263, 288, 300, 311, 322, 326, 328-29, 332, 334-35
Çelikel, Yakup 322
Çelikel, Zahide 81, 108
Çelikel, Zeynep 324
Çemberlitaş 11, 25
Çengelköy 76
Çınar Otel 139, 141
Çırağan 44
Çiçek, Cemil 8, 292, 304
Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 55, 58
Çiller, Tansu 252-53
Çimen, Nesimi 252
Çinici, Behruz 150
Çocuk Hakları Sözleşmesi 314
Çorum 185, 199, 252
ÇYDD *bkz.* Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği
Dalaman 6-7
Dalaman Havaalanı 288
Dalan, Bedrettin 232
Dallas 187
Dame de Sion *bkz.* Notre Dame de Sion Lisesi
Danışma Meclisi 208, 214
Danışoğlu, Ayşe Eser Çelikel 3-6, 8, 86, 103-104, 107-109, 114-16, 119-22, 129, 144-45, 147, 158, 161, 188-89, 199, 217-18, 225, 228, 288-89, 323, 331
Danışoğlu, Deniz 3, 6, 323
Danışoğlu, Şinasi 103, 323
Danıştay 233, 303
Darendeliler, Emin 271
Darülfünun 22, 47, 65, 72
Hukuk Fakültesi 65
Datça 3, 6-7, 227, 276, 288
Davutpaşa Kışlası 99
Dede Dodge 70
Deliorman 10-11, 14
Demircioğlu, Vedat 131
Demirdöğen, Nevin 37
Demirel, Süleyman 124, 131, 138, 140, 142-43, 151, 182, 185, 193-94, 205, 231, 235, 237, 240, 252-53, 282, 327
Demiroğlu, Cem'i 234, 253
Demokrat Parti (DP) 54-57, 60, 69, 74-75, 80, 93-94, 99-100, 102-104, 106, 109, 334
Demokrat Türkiye Partisi 258
Demokratik Sol Parti (DSP) 4, 6, 78, 225-28, 258-59, 263, 288, 300, 335
Deniz *bkz.* Danışoğlu, Deniz
Denizli 224
Denktaş, Rauf 231
Derman, Uğur 255
Derviş, Kemal 287
DEV-GENÇ 133

DEV-SOL 200
Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) 182, 219, 296
Ankara 2 Nolu DGM 296
İstanbul 2 Nolu DGM 296
Devlet Olgunluk Sınavı 63
Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 109
Devletler Hukuku Kütüphanesi 268-69
Devrim (araba) 122-23
Devrim 142-43
Devrimci İşçi Sendikaları (DİSK) 141, 199-200, 206
Dışişleri Bakanlığı 75, 138, 140
Dicle Üniversitesi 223-24, 282, 235
Hukuk Fakültesi 223
Dicle, Hatip 252
Dikili 36
Dinamo, Hasan İzzettin 79
Dink, Hrant 310
DİSK *bkz.* Devrimci İşçi Sendikaları
Divriği Demir İşletmesi 22
Diyarbakır 23, 148, 222-23, 231, 260, 282, 298
Diyarbakır Cezaevi 217
DMO (Devlet Malzeme Ofisi) 70
Doğan, Aydın 210
Doğan, Celal 127, 135, 304
Doğanay, Ümit 183
Doğramacı, İhsan 216, 223
Doğru Yol Partisi (DYP) 220, 252, 258
Dolapdere 48, 333
Dolmabahçe Sarayı 24, 100-101, 131
Dominik 118
Dostoyevski 154
Dovinil 148
Dönmezer, Sulhi 182
DP *bkz.* Demokrat Parti
Dragos 199-200
Dragos Deniz Kulübü 199
DSP *bkz.* Demokratik Sol Parti
Duran, Lütfi 130
Dursun, Şefik 269
Dursun, Turan 244
Duru, Nahit 211-12
Arayış 211
Dünya 94
Dünya Bankası 69, 287, 309
Dünya Kadın Yılı 181
DYO 71
DYP *bkz.* Doğru Yol Partisi

EBK (Et Balık Kurumu) 70
Ecemen, Çiçek 175
Ecemiş, Muzaffer 298
Ecevit, Bülent 3-7, 142, 144, 157-59, 181-82, 186-87, 192-94, 205, 210-12, 214-15, 225-28, 259, 287-89, 298, 330, 335
Ecevit, Rahşan 212, 226-28, 290, 330, 335
Eczacıbaşı 71
Eczacıbaşı, Nejat 150
Eczacılık Fakültesi 135
Edirne 22
Eflak 10
Ege (bölgesi) 99
Ege Üniversitesi 66
Egesel, Altay Ömer 100
Einstein, Albert 22
Eke, Cezmi 152
Eke, Tünay 152-53
Ekinci, Oktay 294
Ekonomi Bakanlığı 287
Ekşi Sözlük 262
Ekşi, Aysel 233-35, 246
Elazığ 151
Elbir, Halit Kemal 73
Elmadağ 70, 96
Elmalı 130
Elrom, Efraim 144

Emeç, Çetin 244
Emeksiz, Turan 98
Eminönü 56, 76
Emlak Kredi Bankası 125
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 187
Enosis 158
EOKA 75, 124, 158-59
Er Mektubu Görünmüştür 330
Eracar, Güniz 39
Erakalın, Avni 109
Erbakan, Necmettin 142, 144, 181, 205, 258, 299-300
Erbaşar, Bülent 82-83
Ercan (akrabalarının oğlu) 43-44
Erdem, Bahadır 256, 269, 273-74, 328
Milletlerarası Özel Hukuk 273-74
Erdem, Kaya 219
Erdem, Tarhan 170
Erdoğan, Recep Tayyip 288, 299-300, 304, 310
Erdoğmuş, Belgin 266, 277
Ereğli 108
Ereğli Basma Fabrikası 22
Eren, Erdal 206
Erel, Erol 82-83, 170
Ergani-Murgul Demir İşletmesi 22
Ergenekon 137, 292, 305, 311, 324
Ergenekon Silahlı Terör Örgütü 311
Ergüder, Üstün 283
Erhat, Azra 143
Erim, Kamile 199
Erim, Nihat 131, 143-44, 199-200
Erkanlı, Orhan 138-40
Erkut, Erdal 150
Erman, Sahir 182
Ermeni Katolik Kilisesi 48
Ermeniler 20, 31, 118, 231, 283, 300-301
Ersen, İlhan 227
Ersin, Nurettin 203, 239
Ersoy, Bülent 188
Ertosun, Ali Suat 290, 292, 294-95
Ertuğrul, Muhsin 21
Aysel, Bataklı Damın Kızı 21
Ertunç, Handan 175
Eruh 231
Erzincan 95, 155
Erzincan Üniversitesi 308
Erzurum 185
Erzurum Üniversitesi 66
Esener, Ali Fethi 220
Eskişehir 23, 35-36, 67, 123
Eskişehir Cer Atölyesi 122
Estonya 243
ETİBANK 22
Evliya Çelebi 17
Seyahatname 17
Evren, Kenan 203-206, 209, 214, 220, 231-32, 237-40
Eyüboğlu, Sabahattin 143, 212
Eyüp 76

F Tipi Cezaevi 5, 289-90, 293
Fatih 16, 36
Fatih Sultan Mehmet 65
Fener Rum Patrikhanesi 75
Ferid, Murat 183
Feride (Alınan kadın) 157
Fersan, Refik 12
Fetullahçılar 308
Feyzioğlu, Feyzi 183, 209
Feyzioğlu, Turhan 105, 142, 211
FIFC *bkz.* Uluslararası Hukukçu Kadınlar Federasyonu
Fındıklı 44
Fırat Nehri 151
Fiat 70
Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) 130, 133
Filibe 10
Finlandiya 253

Fişek, Kurthan 206
FKF *bkz.* Fikir Kulüpleri Federasyonu
Florida 321
Florya 70
Ford 20
Fransa 24-25, 77, 107, 115, 131, 139, 157, 283
Fransız Okulu 53
Fransızlar 14-16, 70, 73
Freiburg 160

Galata 12
Galata Köprüsü 56, 141
Galatasaray Lisesi 81, 88
Galatasaray Üniversitesi 280
Galleria 232
Garih, Üzeyir 150
Gazeteciler Cemiyeti 82
Gazetecilik Enstitüsü 82
Talebe Cemiyeti 82
Gazi Eğitim Enstitüsü 130
Gaziosmanpaşa 241
Gedik, Namık 79-80, 102
Gelgel, Günseli 273, 328
Yabancılar Hukuku 273
Gelir Vergisi Kanunu 72
Gelişim Yayınları 210
Gencebay, Orhan 188
Genelkurmay Başkanlığı 142-43, 203, 243, 290, 298, 310
General Elektrik 124
Gerçel, Nur 312
Gezi Olayları 101
Gezmiş, Deniz 127, 135, 144
Giray, Kerem 273
Giritli, İsmet 104, 183
Girne 158-59
Gorbaçov 243
Göğüş, Ali İhsan 211
Gökalp, Ziya 299
Gökçeada 19
Göker, Nevin 84, 95-96
Gökyiğit, Nihat 150
Göze, Ayferi 73
Grivas, Georgios 75
GUM 153
Gücüyener, Mustafa Naci 82
Gül, Abdullah 283, 288, 292, 304, 310
Gülek, Kasım 75, 211
Gülen, Fethullah 296, 298-99
Güllüoğlu 113
Gültekin, Hasret 252
Gültepe 148
Gürnüşpala, Ragıp 106
Günaltay, Şemsettin 97, 169
Günay, Ertuğrul 127, 135-36, 304
Günay, Gülten 135-36
Güney, Yılmaz 206
Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) 231
Güntekin, Reşat Nuri 53
Çalıkuşu 53
Gürcü 300
Gürel, Şükrü Sina 211
Gürelli, Nevzat 60, 63, 88, 96-97, 183
Güreş, Doğan 243
Gürkan, Celil 143
Gürkan, Uluç 211
Gürler, Faruk 142
Gürsel, Cemal 100, 105, 122
Gürsoy, Gençay 206
Gürüz, Kemal 270, 280-83, 297
Gürzap, Reşit 43
Güven Partisi 142
Güven, Cemal Kasım 135
Güvenç, Faruk 211

Hacettepe Üniversitesi 66, 216
Hacı Bekir 35
Hacı Bektaşi Veli 10
Hadımlı, Kemal 80

Hafız Burhan 9, 12, 21, 113
Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu 292, 297, 303
Halepçe 232
Haliç 14, 22
Halk Kütüphaneleri 68
Halk Odaları 68
Halikarnas Balıkçısı Cevat Şakir 3
Halkçı 200
Halkçı Parti (HP) 226, 228
Halkevleri 68
Beyoğlu Halkevi 54
Halkın Emek Partisi (HEP) 252
Hamburg 115
Hamzaköy 205, 210
Harbiye 16
Harbiye Nezareti 65
Harbiye Orduevi 239
Harp Okulu 99, 102
Hatay 24
Hatemi, Hüseyin 184, 206, 208, 269
Hayata Dönüş 289
Haydarpaşa Lisesi 81
Haymatlos 72
Hayri Bey (kemancı) 13
Hazine 69, 77
Hecenin Beş Şairi 46
Hekimbaşı Çiftliği 150
Helsinki 252
Henze, Paul 205
Hermitage Müzesi 154
Heybeliada Sanatoryumu 23
Hıristiyan 10
Hırkai-Şerif 36
Hızır, Nusret 105
Hipodrom 122-23
Hiroşima 45
Hirsch, Ernest 72
Türk Ticaret Hukuku 72
Hitler 42, 160
Hizbullah 252
Hoca Paşa Camisi 14
Hristaki Meyhanesi 69
Hukuk Reformu Komisyonu 281
Hukukçular Sitesi 125, 144, 147, 185
Hüriş Ağaç Sanayi 148
Hürriyet 71, 96, 136, 138, 247, 280
Hüseyin, Saddam 232

II. Meşrutiyet 15
II. Milli Eğitim Şurası 47, 58
Ilgaz, Turhan 288
Ilgaz, Visal 288
IMF 59, 93, 142, 193, 287, 309
Irak 231-32, 243, 298, 309
Irmak, Sadi 182, 208
Işık, Hasan 138
Işıklı, Alpaslan 211, 283

İBDA-C 253
İbsen, Henrik 47
Nora 44, 47
İçişleri Bakanlığı 79, 102, 139, 288, 290, 298
İETT 120
İkinci Ağır Ceza 125
İkinci Dünya Savaşı 107, 160, 321
İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi 67
İleri, Tevfik 104
İlerici Kadınlar Derneği (İKD) 181
İlter, Orhan 120
İmam Hatip Lisesi 236-37, 310
İmar ve İskan Bakanlığı 150
İmralı 301
İnan, Hüseyin 144
İncirlik 243
İngiliz High School 161
İngilizler 12, 14-15, 75
İngiltere 24-25, 75, 115, 124, 157-59, 281, 309
İnönü Kız Lisesi 44

İnönü, Erdal 220, 226, 235, 252-53, 327
İnönü, İsmet 20, 42-43, 55, 57, 59, 69, 94, 98-99, 105-106, 124, 131, 142, 144, 168, 211
İnsan Hakları Merkezi 279
İpekçi, Abdi 192
İpekçi, İhsan 50
İran 231
İrlanda 179
İskandinav 181
İslam 157, 179, 213, 220, 229, 233, 235, 241, 244, 253, 265, 284, 304, 313-14
İslamcı 192, 195, 203, 244, 247, 259
İslami Hareket 243
İsmail (meyhaneci) 13-14
İspanyol 82, 176, 179
İsrail 81, 144, 151
İstanbul 1, 7-8, 10-16, 19-20, 22-24, 26, 31, 34-35, 41-44, 48, 54, 57, 65-66, 70, 72, 77-79, 81-83, 87, 95-96, 99, 109, 119-21, 124-25, 129-31, 136, 138-39, 141, 144, 148, 151, 155, 157, 175, 185-86, 188, 200, 209, 211-14, 221, 227, 231-32, 238, 241, 272, 280, 289-90, 294, 307, 310, 312, 321, 333-34
Barosu 194
Belediyesi 235
İstanbul Ekspres 75
İstanbul Havagazı ve Elektrik ve Teşebbüsatı Sınaiye Türk Anonim Şirketi (SATGAZEL) 15-16
İstanbul Kadın Kuruluşları Birliği 242, 335
İstanbul Radyosu 12
İstanbul Sanayi Odası (İSO) 104, 148, 199, 209, 211, 308, 311
İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) 66, 82, 131, 135
İstanbul Terörle Mücadele Şubesi 296
İstanbul Ticaret Odası Eğitim ve Sosyal Hizmetler Vakfı 308
İstanbul Ticaret Üniversitesi 307-308, 337
Hukuk Fakültesi 337
Mütevelli Heyeti 307
İstanbul Üniversitesi 8, 22, 64-656, 72, 88-89, 98, 104-105, 135, 185, 194, 199, 208, 218, 229, 234, 242, 244, 253, 257, 261, 263, 267, 272, 274-75, 309, 311, 323, 333, 335-36
Anayasa Hukuku Anabilim Dalı 198, 270
Edebiyat Fakültesi 48, 267
Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı 270
Hukuk Fakültesi 8, 48, 60-61, 66, 72, 82, 88-89, 114, 130-32, 134-35, 166-67, 182, 195, 208, 236, 242, 2442, 246, 249, 254-55, 257, 266, 268, 270, 272, 275-76, 309, 311, 322, 333, 336
Hukuk Fakültesi Kurulu 182
Hukuk Fakültesi Devletler Hususi (Özel) Hukuku Kürsüsü 88, 90, 130, 183-84, 195, 276, 333
Hukuk Fakültesi Eğitim, Öğretim ve Yardımlaşma Vakfı 257, 276
Hukuk Fakültesi Kurulu 182
Hukuk Fakültesi Milletlerarası Özel Hukuk Kürsüsü 242, 336
İktisat Fakültesi 82, 194, 199, 217-18, 255, 260, 268
İngiliz Filolojisi 48

Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi 229, 242, 335
Kamu Hukuku Anabilim Dalı 270
Konservatuvarı Piyano Bölümü 323
Orman Fakültesi 98
Rektörlüğü 242, 263
Tıp Fakültesi 54, 56, 265, 272
Ticaret Hukuku Anabilim Dalı 255
Uluslararası Hukuk Anabilim Dalı 198
İstiklal Caddesi (Cadde-i Kebir) 48, 76, 79
İstiklal Marşı 87, 203, 333
İsvan, Ahmet 186
İsveç 226
İşçi Partisi 301, 311
İtalya 41, 157
İtalyanlar 14, 103
İtalyan Okulu 53
İttihat ve Terakki 81
İTÜ *bkz.* İstanbul Teknik Üniversitesi
Öğrenci Yurdu 131
İzmir 19, 23, 47, 76-77, 79-81, 124, 148, 199, 294, 310
İzmir Enternasyonal Fuarı 79
İzmir İktisat Kongresi 22
İzmit Kağıt Fabrikası 22

Japon 45, 70
Japonya 43, 44
Jean Monnet Bursu 217
Johnson 124

Kadıköy 8, 16, 47, 76, 141
Kadın Komisyonu Girişimi 302
Kafkasya 10
Kaftancıoğlu, Ümit 39, 199
Kağıthane 148
Kahramanmaraş 159, 185, 252
Kaliforniya 118
Kamhi, Jak 150
Kanuni Sultan Süleyman 31
Kapalıçarşı 96, 266
Kapani, Münci 211
Kara Çarşamba 287
Kara, Yunus 170
Karabekir, Kazım 55
Karabük Demir Çelik Fabrikası 22
Karadeniz 14-15, 17, 148
Karadeniz Teknik Üniversitesi 66
Karafakioğlu, Bedri 185
Karakaya Barajı 151
Karaköse 41. Süvari Alayı 95
Karaköy 56
Karaköy İskelesi 85
Karal, Enver Ziya 105
Karaman 321
Karaman Çiftliği 150
Karaman Devlet Hastanesi 88
Karamehmet, Mehmet Emin 311
Karamehmet, Şerife 328
Karayalçın, Murat 329
Karlman Pasajı 48
Kars 11, 59
Kars, Şule Yüksel (Şenler) 213
Kasımpaşa 31
Kasımpaşa Tersanesi 50
Katalan 179
Kavak *bkz.* Anadolu Kavağı 16-17, 19, 21, 34, 85
Kaya, Tahsin 239
Kayra, Cahit 34-35
Kayseri 99
Kayseri Basma Fabrikası 22
Kayseri Cezaevi 104
Keban Barajı 151
Kedi Veli 81
Keldaniler 300-301
Keleş, Ruşen 150

Keleşoğlu, Cemil 102
Kemah 95, 155
Kemal Tahir 79
Kemal, Thilda 143
Kemal, Yaşar 143, 289
Kemalizm (Kemalist) 24, 135, 195, 278
Kender, Rayegan 73
Kennedy Havaalanı 116
Kennedy, John 116
Kerkük 243
Kıbrıs 159, 176, 181-82, 301
Kıbrıs Rum Kesimi 158
Kıbrıs Türktür Cemiyeti 75
Kıbrıslı Rumlar 75
Kıbrıslılar 158, 159
Kığılı 35
Kılıçdaroğlu, Kemal 329
Kılıçoğlu, Sefa 200
Kıpçaklar 10
Kıray, Mübeccel 150
Kırıkoğlu, Kamil 212
Kırşehir 16, 43
Kızıl Meydan 153
Kızıl Ordu 243
Kızılay 79
Kızılay (Ankara) 98-99
Kiel 107
KİT (Kamu İktisadi Kuruluşu) 69-70
Kocabıyık, Asım 150
Kocaeli 148
Kocasakal, Ümit 307
Koç Grubu 123
Koç, Sermet 96
Koç, Vehbi 71
Koçman, Ali 209-10
Koço (Rum bakkal) 33-34
Kolokyum 126
Koltuk Meyhanesi 13
Konya 82, 97, 102, 142, 203, 214, 241
Konya Ereğli 81, 96
Konya Lisesi 81-82
Koraltan, Refik 55, 100
Kore 67-68
Kore Savaşı 67
Korutürk, Fahri 144, 157, 181-82, 184, 203
Kotil, Aytekin 186
Kozakçıoğlu, Hayri 241
Köprülü, Bülent 183
Köprülü, Fuat 55, 80
Körfez Krizi 243
Köy Enstitüleri 39, 68
Köymen, Oya 206
Kremlin Sarayı 153
Kubalı, Hüseyin Nail 61, 67, 97-98, 104, 169
Kudüs 203
Kumaşçı Necmi Rıza 76
Kurtuluş (Tatavla) 25, 45, 48, 50, 68, 76
Kurtuluş Savaşı 313
Kurucu Meclis 208
Kuveyt 243
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti 159, 231
Kuzguncuk 76
Küçük Koraş 81
Küçük Pazar 11
Küçük, Veli 311
Küçükömer, İdris 183
Küçükyalı 97, 106, 196
Kürtler 94, 220, 232, 252, 261
Kuzey Iraklı Kürtler 232

Lamartin Caddesi 107
Latin 15
Lawal, Amina 304
Le Corbusier 125
Lenin 153
Leningrad 154
Letonya 243

Levent 106, 150, 161, 185, 191, 225, 307
3. Levent 227
Yeni Levent 114
Levy, Joseph 148
Liste Usulü Çoğunluk Sistemi 60
Litvanya 243
Livaneli, Zülfü 289
Londra 75, 274
Antlaşması 159
Üniversitesi 274
Lozan 235, 327
Lozan Antlaşması 19, 235, 301
Lütfü Kırdar Kongre Merkezi Anadolu Oditoryumu 316

Macar Ganz Elektrik Şirketi 16
Macaristan 115, 243
Madanoğlu, Cemal 142
Maden Tektik ve Arama Enstitüsü 22
Madrid 179
Mahmud (II.) 10
Mahmut Sadık Bey 13
Makarios 158
Malatya 185, 252, 310
Malatya Basma Fabrikası 22
Maliye Bakanlığı 59, 219
Malkara 23, 40-41, 165
Maltepe 307
Maltepe Üniversitesi 8, 275, 280, 307
Hukuk Fakültesi 275, 336
Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Kürsüsü 336
Manini Ortodoksları 300
Maraş 252
Maraş Bölgesi 159
Marksist 109
Marmara Bölgesi 222
Marmara Petrol ve Rafineri İşletmeleri A.Ş. 187
Marsilya 125
Mazhar Osman 12
MBK *bkz.* Milli Birlik Komitesi
Mecidiyeköy Ülkü Ocakları 191
Medeni Kanun (1926) 18
Medeni Yasa (2002) 302
Mehmet Efendi 26
Mehter Marşı 204
Mekteb-i Sultani Hukuk 65
Menahem Ovadia 148
Menderes, Adnan 55, 58, 60, 67-71, 74-75, 79-80, 93-94, 98-102, 106, 124, 137-38, 159, 213
Menkul Kıymetler Borsası 231
Menteşeoğlu, Haldun 139
Meriçli, Filiz 312, 315
Merkez Bankası 22
Merkez Kütüphane 269
Mersin 187
Mesut (üsteğmen) 66
Metropol Oteli 153
Mevlevi 38
Mexico City 138
Meyer, Emil 12, 43
Meyer, Johann 12
Meyer, Wolfgang 12, 43
Mezunlar Derneği 276
MGK *bkz.* Milli Güvenlik Kurulu
MGP 143
MHP *bkz.* Milliyetçi Hareket Partisi
Mısır 78, 266
Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Araştırma ve Uygulama Merkezi 208, 216, 335
Milletlerarası Hukuk Sözleşmeleri 273
Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni 217, 275, 335-36
Milletlerarası Özel Hukuk Kanunu 216, 334

Milli Birlik Komitesi (MBK) 105, 104-105, 138
Milli Eğitim Bakanlığı 39, 44, 104, 214, 236, 241
Milli Eğitim Temel Kanunu 237
Milli Güvenlik Konseyi 203-204, 206
Milli Güvenlik Kurulu (MGK) 4, 109, 204, 208, 214-15, 219-20, 226, 238, 238, 258, 287, 297-99, 301
Milli Koruma Kanunu 25, 34
Milli Nizam Partisi (MNP) 142, 144
Milli Piyango 51
Milli Selamet Partisi (MSP) 144, 157, 181-82, 203
Milli Talebe Federasyonu 75
Milliyet 94, 210, 247, 272
Milliyetçi Cephe 182, 186
Milliyetçi Demokrasi Partisi 141, 220
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 125
Milliyetçi İşçi Sendikaları 4-5, 78, 125, 182, 192, 199, 206, 258, 263, 300-301
Mimar Sinan Üniversitesi 214, 323
Mine *bkz.* Şarlıgil, Mine
Minkari, Tarık 94
MİT 244
Mobil 187
Moda 76, 140-41
Montreux Boğazlar Sözleşmesi 59
Moskova 124, 138, 152-53
Motola, Fani 175
MSP *bkz.* Milli Selamet Partisi
Mukadder, Mualla 37
Mumcu, Güldal 247
Mumcu, Uğur 247-48
Murtaza *bkz.* Çelikel, Murtaza
Musevi 48
Mustafa (satıcı) 34
Muş 206
Mutlucan, Hasan 204
Mülkiyeliler Birliği 246
Münevver Saime Hanım 47
Münih 115
Müren, Zeki 188
Müslümanlar 14, 17, 31-32, 34-36, 69, 238, 267, 304
Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) 308

Nagazaki 45
Nahum, Bernar 123
Nakşibendi 10
Nasır, Cemal Abdül 78
NATO (Kuzey Atlantik Savunma Paktı) 67-68
Nâzım Hikmet 21, 50, 54, 68, 109, 137, 138
Naziler 22, 72, 108, 160
Nazilli Basma Fabrikası 22
Nesin, Aziz 79
Neşen *bkz.* Çağıl, Neşen
NETAŞ 232
Neumark, Fritz 72
Nevin *bkz.* Göker, Nevin
Neyzen Tevfik 12
Azâb-ı Mukaddes 12
Hiç 12
Nihal, Şükufe 47
Nijerya 304
Nil Han 83, 148
Nişantaşı 45, 129-30, 144
Nişantaşı Kız Enstitüsü Akşam Kız Sanat Okulu 162
Nomer, Ergin 90, 113, 125, 130, 183, 184, 201, 216, 254, 328, 334
Nomer, Reşit 90
Notre Dame de Sion Lisesi 87-88, 178
Nuhoğlu, Bozkurt 135

ODTÜ *bkz.* Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) 59, 122, 142
Oğuz, Ayhan 277
Okkan, Gaffar 260
Okyar, Fethi 55
Olağanüstü Hal Bölge Valiliği 231
Olağanüstü Hal Bölgesi 295
Olağanüstü Hal Uygulaması 298
Olgunlaşma Enstitüsü 40
Onar, Sıddık Sami 72, 74, 98, 104, 105
İdare Hukukunun Bilimsel Esasları 74
Onur, Necdet 210
OPEC 192
Orbay, Rauf 55
Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) 109
Orhun Dergisi 22
Orta Doğu Teknik Üniversitesi 66, 105, 116, 135
Ortadoğu 24, 89, 179, 243, 268
Ortaköy 76, 246
Ortanın Solu 142
Osmanbey 190
Osmanlı 1, 10-11, 14-16, 18, 27, 49, 58, 72, 77, 118, 151, 189
Ozansoy, Halit Fahri 47

Öcalan, Abdullah 301
Öktem, Niyazi 227, 276, 288
Öktem, Öget 120
Öktem, Yıldız 288
Ölçek Sokak 70
Ömer Seyfettin 53
Ömerli 294
Öz, Zekeriya 311
Özal, Turgut 219-20, 231-32, 243, 252, 304
Özbek, Osman 36
Özdemir, Coşkun 246
Özek, Çetin 268, 270, 271
Özel Harp Daire Başkanlığı 80
Özkök, Ertuğrul 211
Öztekin, Günseli 273
Öztrak, Orhan 211
Özümert, Birnur 235

Pakize Tarzı Kliniği 129
Pangaltı 70
Paris 138, 140-41, 175
Parla, Taha 227
Parlak, Mesut 269, 328
Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası 22
Peçenekler 10
Pehlivanoğlu, Mustafa 205
Peker, Recep 57, 59
Pendik 97
Pera 31
Perinçek, Doğu 311
Pir Hüsamettin İlkokulu 38, 333
PKK 231, 282, 302
Polatkan, Hasan 102
Polonya 24, 45
Poroy, Reha 183
Postacıoğlu, İlhan 90, 183
Şehadetle İsbat Memnuiyeti ve Hudutları 90
Potor Ambalaj Sanayi 148
Poyraz, Vefa 221-22
Prag 138
Profesörler Evi 113, 198, 242
Profesörler Kurulu 129, 131, 183
Prost, Henri 22
PTT (Posta, Telefon ve Telgraf Genel Müdürlüğü) 70
Puşkin 154

Rado, Türkan 61, 73, 87, 182
Rahşan Affı 290
Ramiz (karikatürist) 42
Rank (Dr.) 89

Refah Partisi (RP) 253, 258, 288, 300
Refiğ, Halit 206
Yorgun Savaşçı 206
Refik, Ahmed 72
Remzi Bey *bkz.* Çağıl, İbrahim Remzi
Resmi Gazete 184, 215, 236, 238
Reşad (Sultan) 15
Reşit Bey *bkz.* Nomer, Reşit
Rıza, Necmi 35, 76
Rockefeller Vakfı 268
Roma 138
Roma Hukuku 72, 73, 268
Roma İmparatorluğu 16
Doğu Roma 11
Romenler 10
Rufer, Magdi 143
Rum Vakıfları 77
Rumeli 21
Rumlar 19-20, 25, 27, 31-34, 41, 51, 69, 76-81, 124, 158-59, 300
Rum Ortodokslar 31
Ruslar 10-11, 153, 154
Rusya 10

Sabahattin Ali 68, 137
Saddavi, Neval El 266
Sağlam, Fazıl 329
Sağlam, Hasan 236
Sağlık Bakanlığı 290
Said-i Nursi 221
Saime Hanım (öğretmeni) 38
Saka, Hasan 59
Sakız Adası 31
Sampson, Nikos 158
Samsun 14
Sana 71
Sanayi ve Kalkınma Bakanlığı 69
Sansaryan Han 68
Sanwa 70
Sapanlı, Meliha 48
Saraçoğlu, Şükrü 55
Sarı Saltuk 10
Sarıca, Ragıp 104, 130, 251
Sarıhan, Şenal 302
Sarıyer 34
SATGAZEL *bkz.* İstanbul Havagazı ve Elektrik ve Teşebbüsatı Sınaiye Türk Anonim Şirketi
Satır, Kemal 211
Savaş, Vural 299
Savcı, Bahri 104
Saylan, Türkan 229, 233-35, 242, 282-83, 305, 312, 315-17, 324
Sayman, Malike Güler 175
Sayman, Yücel 194, 206, 208, 245, 279
Saymen, Ferit Hakkı 61, 73, 85-86
Sazak, Gün 199
Schwartz, Andreas Bertalan 61, 72-73
SEKA 232
Selanik 75
Selçuk Üniversitesi 214
Selçuk, İlhan 109, 143, 311-12
Selçuk, Münir Nurettin 50
Selçuklular 10
Sema (evlerinde kalan) 108, 114-15, 147, 154, 161-62, 185, 188, 196, 228
Senar, Müzeyyen 37
Serbest Cumhuriyet Fırkası 55
Serozan, Rona 184, 208, 277
Sertel, Ercan 139
Sertel, Sabiha 56, 136-38
Sertel, Zekeriya 56, 136-41, 334
Hatırladıklarım 138, 140
Serter, Nur 272
Sevig, Vedat 201
Sezer, Ahmet Necdet 4, 280, 282-83, 287, 298, 301-302, 329, 336
Sezer, Semra 329
Shell 187

SHP *bkz.* Sosyal Demokrat Halkçı Parti
Sıbyan Mektebi 18
Sıkıyönetim Komutanlıkları 214
Sırbistan 10
Sırmalı, Muhlis 87
Sırplar 10
Siirt 299, 304
Silahtarağa 16
Silivri 34, 126, 158
Simavi, Erol 138, 140; 148
Simavi, Haldun 96
Simavi, Kamuran 96
Simavi, Sedat 82, 137
Sincan F Tipi Cezaevi 293
Sipahioğlu, Gökşin 138
Sirkeci 12, 24, 70
Sivas 141, 252-53
SODEP *bkz.* Sosyal Demokrasi Partisi
Sofokles 47
Sofya 175
Sokullu-Akıncı, Füsun 278
Soma 25
Sonku, Cahide 21, 43
Sorbonne Üniversitesi
Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) 220, 226, 228
Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) 228, 252-53
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) 59, 68, 115, 243
Sovyetler Birliği 22, 24, 45, 56, 59, 138, 152
Soysal, İlhami 109
Soysal, Sevgi 143
Sözeri, Perihan Altındağ 50
SSCB *bkz.* Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
St. Basil Katedrali 153
St. Petersburg 154
Stalin, Josef 59
Su İşleri Genel Müdürlüğü 124
Sultanahmet 11, 47, 98
Sultanahmet Mitingi 47
Sunalp, Turgut 220
Sunay, Cevdet 144, 213
Sungurbey, İsmet 183
Süleymaniye 11, 16
Sümerbank 22, 33, 190-91
Sünni 10
Süryaniler 300-301

Şadiye Hanım *bkz.* Çağıl, Şadiye
Şah İsmail 10
Şahin, Leyla 238
Şahinde Hanım 26
Şahinkaya, Tahsin 203
Şanlı, Celal 207
Şanlı, Cemal 195, 201, 266-67, 273-74, 328
Şarlıgil, Hamdi 43
Şarlıgil, Mine 66
Şehir Hatları 23
Şehir Tiyatroları 43
Şemdinli 231
Şenatalar, Burhan 282
Şener, Abdüllatif 288
Şener, Nedim 330
Şensoy, Naci 104
Şeref Stadı 44
Şeyh Sait Ayaklanması 55
Şırnak 298
Şinasi *bkz.* Danışoğlu, Şinasi
Şirket-i Hayriye 17
Şişli 76, 135
Şişli Etfal Hastanesi 120
Şişli Özel İktisadi İlimler Akademisi 134
Şose ve Köprüler Kanunu 27
Şuşa 176

Tağmaç, Memduh 142-43
Tahkikat Komisyonu 98, 100

Takdir Komisyonu 34
Taksim 16, 70, 185
Taksim Meydanı 107
Talimhane 76, 106
Talu, Naim 144, 151, 237, 240
Tamburi Cemil Bey 13
Tan 55-56
Tan Matbaası 136
Taner, Haldun 83
Tanilli, Server 184
Tanoğlu, Ali 89
Tanör, Bülent 120, 1194, 208, 227, 245, 255, 269-71
Tarabya Oteli 16
Tariş 199
Tarlabaşı 68-69, 76, 232
Tarlabaşı Caddesi 76
Tarzı, Pakize 87
Tatavla 25, 31, 68
Tatlıses, İbrahim 188
TAYAD 290
Tayyare Fabrikası 35
TBMM 55, 93, 131, 142, 209, 287
TBMM Genel Kurulu 289
TCDDY (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları) 70
TDÇİ (Türkiye Demir Çelik İşletmeleri) 70
TED Koleji 241
Tefeyyüz Kitabevi 13
Tekinalp, Gülören 113-14, 116-17, 130, 201, 216, 254, 275, 328, 334
Tekinalp, Ünal 183, 255, 271
Tekinay, Sulhi 183
Tekke Caddesi 25
Temizel, Zekeriya 329
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 55
Terörle Mücadele Yasası 245, 289, 295
Ulucanlar Cezaevi 93, 211, 290-92
Ulunay, Refii Cevat 96
Uluocak, Nihal Erdener 73, 175-76, 178-79, 183, 201, 216, 276, 328
Ulus 74
Uluslararası Hukukçu Kadınlar Federasyonu (FIFC) 175, 178-79, 334
Konsey Toplantısı 175, 334
Konseyi 175
Ulusu, Bülent 214, 216, 219, 236-37
Unilever 71
Unite d'Habitation 125
Unkapanı Köprüsü 256
Urgan, Mina 105
Uşak 19
Uygun, Mehmet 271
Uzunada 205

Üçok, Bahriye 244
Ülken, Yüksel 255
Ümraniye 311
Üngör, Beraat Zeki 87, 175, 333
Ünitarizm 278
Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği 229, 246, 336
Üniversite Senatosu 270, 272
Üsküdar 16, 70
Üstün, Ziya 108
Üstündağ, Saim 184

Vakıf Gureba Hastanesi 114, 155
Vakıflar Genel Müdürlüğü 77
Vakıflar Kanunu 78
Valide Sultan Camii 100-101
Validebağ Prevantoryumu 49
Varlık Vergisi 34, 69, 300
Varna 175
Varşova 175

Vassaf, Gündüz 140
Vatan 94
Vatan Cephesi 94, 98, 100
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet 61, 65, 73, 85-86, 104, 130
Venedik 175
Vietnam 131
Vinileks 100
Viyana 138
Voltaire 137

Wilson, Harold 158

Tevhidi Tedrisat Kanunu 15
Teziç, Erdoğan 198, 280, 283
THKP-C 144, 294
Ticaret Odası 308
Timur, Hıfzı 61, 88-90, 105, 184, 251, 275, 333
TİP *bkz.* Türkiye İşçi Partisi
Tokatlıyan Oteli 70
Toker, N. Cemal 46
TOKİ 148
Toluner, Sevin 103, 113, 119
Tonguç, İsmail Hakkı 39
Toplu Konut Holding A.Ş. 148-49, 151
Toprak Reformu Kanunu *bkz.* Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
Topuz, Hıfzı 12, 212
Çılgın ve Özgür 12
Toruntay, Necip 243
TÖB-DER 182
TPAO (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı) 70
Trabzon 148, 310
Trakya 22, 41
TRT 109, 157, 182
Truman Doktrini 59
Truman, Harry 59
TSK 310
Tunaya, Tarık Zafer 83, 98, 104-105, 135, 183, 206
Tunceli 262
Tunçay, Mete 206-207
Tunçbilek 25
Turan, İlter 329
Turan, Şerafettin 211
TÜBİTAK 109
Tümer, Nejat 203
Tünay *bkz.* Eke, Tünay
Tünel 44, 48, 56
Türk Demir Döküm 71
Türk Hukukçu Kadınlar Derneği 173, 175, 180, 242, 245, 248, 334, 336
Türk Hukukçular Derneği 173
Türk Kadınlar Birliği 47
Türk Ortodoksları 300
Türk Parasını Koruma Kanunu 22
Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) 100, 143, 158, 215, 310
Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği 87
Türk, Hikmet Sami 7, 289
Türkay (Kav) 71
Türkeş, Alpaslan 100, 105, 124, 195, 205
Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi (THKP) 144, 294
Türkiye İşçi Partisi (TİP) 109, 130-31, 141, 144, 185
Türkiye Komünist Partisi (TKP) 109
Türkiye-SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması 59
Türkler 10, 75, 78, 124, 152, 158-59, 176, 199-200
Türkler, Kemal 199-200
Türkmen 10
Türkoloji 114
TÜSİAD 5, 194, 199, 209
Tütengil, Cavit Orhan 194

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu 279
Yabancılar Hukuku 279
Yahnici, Bülent 301
Yahudiler 20, 22, 61, 81, 300-301
Yalçın, Hüseyin Cahit 56, 83, 94
Yalçın, Şiar 83
Yalçıntaş, Nevzat 182
Yale Üniversitesi 116
Yalova, Yüksel 271
Yani (balıkçı) 33, 34
Yargıtay 77, 126, 234, 271, 292, 300, 303
Yarsuvat, Duygu 307
Yasalar Çatışması ve Yabancılar Hukuku 277
Yassıada 100-101, 334
Yaşar, Durmuş 71
Yaubyan, Nişan 150
Yavuz Sultan Selim 10
Yavuz, Orhan 185
Yazıcı, Bülent 34
Yeni Konya 82
Yeni Sabah 83, 200
Yeni Şafak 300
Yeni Türkiye Partisi (YTP) 106
Yeni Ulus 200
Yeniden Özgür Gündem 301
Yerli Malı Haftası 39, 40
Yeşil Şemsettin Hoca 36
Yeşilçam 188
Yeşilköy 11, 22, 76, 79, 139, 151
Yeşilköy Plak Fabrikası 151
Yeşilyurt 231
Yetkin, Suut Kemal 105
Yezdani, Olcay 315, 317-19
Yıldırım, Binali 288
Yıldız Sineması 50
Yılmaz, Mesut 258
Yırcalı, Sıtkı 374
Yirmibeşoğlu, Sabri 80
Yoros Kalesi 16, 17
YÖK (Yüksek Öğretim Kurumu) 6, 198, 201, 214-16, 221-23, 238, 246, 253-57, 259, 263, 271, 280-84, 287, 297, 318, 336
Yön 109
Yön Hareketi 109
YSK 304
Yugoslavya 243
Yumurtalık 243
Yunanistan 10, 19, 41, 45, 75, 79, 81, 124, 158-59, 301
Yunanlar 176
Yücel, Hasan Âli 36, 39, 44, 47
Yüceses, Hamiyet 7
Yüksek Hakimler Kurulu 109
Yüksek Kaldırım 25, 53
Yüksek Planlama Kurulu 187
Yüksel, Ayşe 312, 315
Yüksel, Nuh Mete 296, 298-99
Yüzbaşıoğlu, Necmi 255, 256

Zabunoğlu, Yahya 117
Zahide Hanım *bkz.* Çelikel, Zahide
Zana, Leyla 252, 291
Zeyrek 65
Zeytinburnu 148
Zimbabwe Üniversitesi 207
Ziverbey Köşkü 143
Zonguldak 25
Zorlu, Fatin Rüştü 75, 80, 100, 102
Zürih 161
Zürih Antlaşması 159

Aysel Çelikel okuryazar oranının düşük, kadınlarınsa neredeyse okul yüzü görmediği yıllarda doğdu, ama annesi "Benim kızım okuyacak." dedi. Büyürken toplumun yaralarının neredeyse hepsine dokundu; kadınların çıkışsızlığına, veremden zamansız ölümlere, yol vergisine, ekmek karnesine, Varlık vergisine, 6-7 Eylül'e...

Hukuk fakültesine girerken "Avukat olup, kadınları kurtaracağım," diye düşünüyordu. İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi'nde hâlâ "Kadın asistanla çalışmam," diyen hocalar varken akademik yolculuğuna başladı. Uluslararası Hukuk Kürsüsü'nde Türkiye'de bir ilk olan çalışmalara imza attı. Kişiliklerine gösterdiği saygıyla öğrencilerini, rekabetten uzak, sorumluluğu paylaşmaya dayalı çalışma anlayışıyla da meslektaşlarını etkiledi. Bu da onu İstanbul Hukuk Fakültesi'nin ilk kadın dekanlığına taşıdı.

Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, Kadın Sorunları Merkezi kurucuları arasında yer alarak, Türk Hukukçu Kadınlar Derneği'nin başkanlığını üstlenerek, YÖK üyeliği yaparak daha demokratik bir Türkiye için çabaladı. Türkiye'nin ilk kadın Adalet Bakanı oldu. Halen Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Başkanı olan Aysel Çelikel gerçek bir demokrat ve kadın-insan hakları savunucusu olarak tanınıyor.

THG
0457242
2016 ELV
THG 0457242 ELV

9 786053 326212

KDV dahil fiyatı
20 TL